

**X. ALIMOVA, YU. XO'JAQULOV,
G. KURBANOVA**

DARIY TILI

TOSHKENT

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI

X. ALIMOVA, YU. XO‘JAQULOV, G. KURBANOVA

DARIY TILI

*O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim
vazirligi tomonidan 5120100 – Filologiya va tillarni o‘qitish
(sharq tillari bo‘yicha) yo‘nalishining talabalari uchun asosiy
darslik sifatida tavsiya etilgan*

TOSHKENT – 2018

UO‘K: 811.221.31 (075.8)

KBK: 81.2

A 50

A 50 X. Alimova, Yu. Xo‘jaqulov, G. Kurbanova. Dariy tili –T.: «Fan va texnologiya», 2018, 248 bet.

ISBN 978–9943–11–876–8

Darslik hozirgi adabiy dariy tili va uning grammatik normalari asosida tuzilgan. Grammatik mavzular, ularga mo‘ljallangan mashqlar dariy tili normativ grammatikasini o‘zlashtirish, yozma matnni o‘qib uning mazmunidan foydalanish, og‘zaki va yozma tarjima qilish, o‘z fikrini yozma shaklda ifodalash hamda til egalari bilan erkin so‘zlashish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

UO‘K: 811.221.31 (075.8)

KBK: 81.2

Taqrizchilar:

A.A. Vohidov – *filologiya fanlari nomzodi, Toshkent davlat sharq-shunoslik instituti Eron-afg‘on filologiyasi kafedrasi dotsenti;*

X.M. Maxamadaliyev – *O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti Ikkinchi tillarni intensiv o‘qitish kafedrasi dotsenti.*

ISBN 978–9943–11–876–8

© «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2018.

KIRISH

Dariy tili (shuningdek, forsiy, forsi-ye kobuliy atamalari ham mavjud) hind-yevropa tillari oilasining eron guruhiga kiradi. Hozirgi zamon dariy, fors va tojik tillari til qurilishi jihatidan qarindosh tillar hisoblanadi. Mazkur tillarning kelib chiqishi va tarixiy taraqqiyotining muhim bosqichlari bir-birlariga batamom mos keladi, ularning eng asosiy yozma manbalari esa umumiydir.

Bu tillar tarixida islom dunyosi fathidan so'ng boshlangan yangi bosqich (X–XV asrlar) arab yozuviga asoslangan. Adabiyot bu davrda kamolot cho'qqisiga chiqdi. Mazkur davr insoniyatning ma'naviy boyliklari xazinasiga katta hissa qo'shilgan klassik davr sanaladi. Ming yillar davomida forsiyzabon dunyoning fan va adabiyot markazi navbatma-navbat goh u, goh bu (ba'zan bir-biridan uzoq) jug'rofiy mintaqalarda mahalliy madaniy va til xususiyatlarini aks ettirgan holda rivojlandi. Yozma yodgorliklarda mahalliy til variantlarining taraqqiyoti o'z aksini topgan. Bu esa pirovardida mustaqil yozma adabiy til huquqiga ega hozirgi zamon dariy, fors va tojik tillarining vujudga kelishiga sabab bo'ldi.

O'rta davr fors tilidan yangi davrga va yangi fors tili davridan hozirgi zamonga o'tish jarayonida mazkur tillarning grammatik qurilishida ba'zi ichki va tashqi o'zgarishlar sodir bo'ldi. Bu borada Afg'onistondagi dariy tili o'zining arxaiqligi bilan ajralib turadi. O'tmishdagi davr tillariga xos bir qator xususiyatlar dariy tilida saqlanib qolgan¹.

Dariy tili (pashtu bilan bir qatorda) Afg'onistonning rasmiy davlat tili sanaladi. Bu til o'rta asrlardan to hozirgi kungacha aksariyat aholi tomonidan iste'molda bo'lgan til maqomini egallab kelmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, mamlakat aholisining 49 % i dariy tilini o'z ona tilisi, 37% i esa ikkinchi tili deb hisoblaydi.

Hozirgi paytda dariy tili O'zbekistonda ilmiy va amaliy maqsadlarda o'rganiladi.

Qo'lingizdagi darslik 5120100 -- Filologiya va tillarni o'qitish (sharq tillari bo'yicha) ta'lim yo'nalishining boshlang'ich bosqich va

¹1964- yilda Afg'onistondagi "forsi-ye kobuliy"ni rasman "dariy tili" deb e'lon qilinishiga shu sabablar asos bo'lgan. Chunki eronshunoslikda "dariy" (ba'zan "forsi-ye dariy") atamasi asosida klassik fors-tojik adabiyoti gullab-yashnagan davrdagi (IX-X asrlardan boshlab) Xuroson va Movarounnahr tili tushuniladi. Hozirgi Afg'oniston sharoitida qadimiy atamaning tiklanishi klassik tildan to hozirgi dariy tiligacha bo'lgan davrda adabiy an'analarning uzluksizligini ta'kidlashdan iborat edi.

dariy tilini xorijiy til sifatida o'rganayotgan yo'nalishlarning talabalariga mo'ljallangan. Shuningdek, undan dariy tilini mustaqil o'rganmoqchi bo'lgan talabgorlar ham foydalanishlari mumkin.

Darslik hozirgi adabiy dariy tili va uning grammatik normalari asosida tuzilgan. Grammatik mavzular va mashqlar dariy tili normativ grammatikasini o'zlashtirish, yozma matnni o'qib uning mazmunidan foydalanish, og'zaki va yozma tarjima qilish, o'z fikrini yozma shaklda ifodalash hamda til egalari bilan erkin so'zlashish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Darslikni tuzishda B.Ya. Ostrovskiyning "Учебник языка дари" darsligi, Defense Language Institutining "Dari" audiotasmasidan foydalanildi.

Mualliflar darslik ustida bundan buyon ham ish olib borish yuzasidan bildiriladigan tanqidiy mulohazalar va takliflarni mamnuniyat bilan qabul qiladilar.

BIRINCHI DARS

درس یکم

Dariy tilidagi tovushlar tarkibi va urg‘u haqida umumiy ma‘lumot

Dariy tilida 8 ta unli va 25 ta undosh tovush bor. Darslikda bular quyidagi transkripsiya orqali berilmoqda:

unlilar: *a â e ê i o ô u*

(bulardan 5 tasi (*â, ê, i, ô, u*) cho‘ziq va 3 tasi (*a, e, o*) qisqa unli);

undoshlar: *b ĉ d f g ĝ h j k l m n p q r s ŝ t w x y z ž ‘ ‘*

(bulardan 14 tasi jarangli (*b, d, z, ž, g, j, w, q, ĝ, l, m, n, r, y*) va 9 tasi jarangsiz (*p, t, k, ĉ, f, s, x, ŝ, h*) tovush).

Dariy tilida urg‘uni to‘g‘ri ishlata bilish, so‘zlarni to‘g‘ri o‘qish va tushunish uchun katta yordam beradi. Dariy tilida urg‘u so‘zning oddiy yoki murakkabligidan, o‘z yoki o‘zlashmaligidan qat‘i nazar, asosan, so‘zning oxirgi bo‘g‘iniga tushadi. Urg‘u tushgan bo‘g‘indagi unli tovush so‘zdagi boshqa unli tovushlarga nisbatan kuchliroq talaffuz etiladi. Masalan: *baĉĉá* ‘o‘g‘il’, *ĉaparkát* ‘karavot’, *angûr* ‘uzum’. Hatto chet tillardan kirgan atoqli otlarda ham urg‘u oxirgi bo‘g‘inga ko‘chiriladi. Masalan: *Amriká* ‘Amerika’, *Estoniyá* ‘Estoniya’, *Afriqá* ‘Afrika’.

So‘zga biror qo‘shimcha qo‘shilsa, odatda, urg‘u ana shu qo‘shimchaga ko‘chadi. Masalan: *dānēs* ‘bilim’, *dānēsmánd* ‘olim’, *kudák* ‘go‘dak’, *kudakestán* ‘bog‘cha’.

Quyidagi ikki bo‘g‘inli bog‘lovchi va yuklamalarda urg‘u birinchi bo‘g‘inga tushadi. Masalan: *likan* ‘lekin’, *xéyli* ‘juda, ko‘p’, *ágar* ‘agar’.

Bulardan boshqa yana bir necha qo‘shimcha va yuklamalar borki, so‘z oxirida kelsa ham, urg‘u olmaydi, urg‘u ulardan oldingi bo‘g‘inda qoladi. Bunday holatlar dars mavzulari davomida ma‘lum qoidalar bilan birgalikda izohlanadi.

a unlisi

a tovushi – qisqa, o‘rta qator, quyi ko‘tarilish, lablanmagan ochiq unli bo‘lib, talaffuzi turg‘un emas. Dariy tilidagi qisqa unli orasida cho‘ziqroq talaffuz qilinadi. Agar:

a) so‘z boshida kelsa qisqa, yopiq bo‘g‘inli holatda jarangli undoshdan oldin va so‘z oxirida kelsa, cho‘ziqroq talaffuz qilinadi. Masalan: *abr* ‘bulut’, *askar* ‘askar’, *dast* ‘qo‘l’, *bad* ‘yomon’, *barf* ‘qor’, *xāna* ‘uy’.

b) urg‘usiz ochiq bo‘g‘inli holatda, xususan, jarangsiz tovushlardan oldin kelsa, juda qisqa talaffuz qilinadi. Masalan: *zabān* ‘til’, *safar* ‘safari’.

1-mashq. O'qing, ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yod oling:

<i>sar</i>	<i>tab</i>	<i>baks</i>	<i>garm</i>	<i>mard</i>	<i>tang</i>
<i>kam</i>	<i>sag</i>	<i>asp</i>	<i>dars</i>	<i>sabz</i>	<i>sang</i>
<i>zan</i>	<i>bad</i>	<i>raft</i>	<i>barf</i>	<i>zard</i>	<i>rang</i>
<i>pay</i>	<i>gaz</i>	<i>dast</i>	<i>tark</i>	<i>sard</i>	<i>nang</i>
	<i>padar</i>		<i>bačča</i>		
	<i>sarak</i>		<i>Maymana</i>		
	<i>afsar</i>		<i>santara</i>		
	<i>maktab</i>		<i>čaparkat</i>		

l, š, ž, j undoshlari

«l» undoshi jarangli, til oldi, sirg'aluvchi, o'zbek tilidagi «l» kabi talaffuz qilinadi. Yozuvda «lām» – ل harfi bilan ifodalanadi.

«š» undoshi jarangsiz, til oldi sirg'aluvchi undosh bo'lib, o'zbek tilidagi «sh»dan farq qilmaydi. Yozuvda «šin» – ش harfi bilan ifodalanadi.

«ž» undoshi jarangli, til oldi, sirg'aluvchi undosh bo'lib, o'zbek tilidagi «z»dan farq qilmaydi. Yozuvda «zē» – ز harfi bilan ifoda etiladi. Arabcha o'zlashmalardagi «zāl» – ذ «zā» – ظ harflari ham oddiy «z» kabi talaffuz etiladi.

«j» undoshi jarangli, til oldi, affrikat, portlovchi tovush bo'lib, o'zbek tilidagi «javob», «jon» so'zlaridagi «j» dan farq qilmaydi, Yozuvda «jim» – ج harfi bilan ifodalanadi.

2-mashq. O'qing, ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yod oling:

A.	<i>lak</i>	<i>galla</i>	B.	<i>šab</i>	<i>dašt</i>
	<i>lab</i>	<i>talab</i>		<i>šal</i>	<i>fars</i>
	<i>nal</i>	<i>kampal</i>		<i>žad</i>	<i>šakar</i>
	<i>bal</i>	<i>mamlakat</i>		<i>žarf</i>	<i>darafš</i>
C.	<i>jat</i>	<i>kaj</i>		<i>baja</i>	<i>ganj</i>
	<i>jang</i>	<i>gaj</i>		<i>raja</i>	<i>ranj</i>
	<i>jalb</i>	<i>darj</i>		<i>majalla</i>	<i>panja</i>
	<i>jangal</i>	<i>falj</i>		<i>daraja</i>	<i>Sanjar</i>

u va i unililari

u – cho'ziq, til orqa, yuqori ko'tarilish, lablangan yopiq unli tovush, turg'un. Bu tovush o'zbek tilidagi u tovushidan o'zining cho'ziqligi bilan farq qiladi (o'zbek tilidagi *su*, *yozuv* so'zlaridagi u tovushining talaffuziga o'xshaydi). O'zbek tilidagi u tovushi ba'zi hollarda i unlisiga

yaqinlashib boradi (*urush, yutuq* kabi), lekin dariy tilida bunday holatni uchratmaymiz. Dariy tilida **u** doimo cho‘ziq va to‘liq talaffuz etiladi. Masalan: *tufān* ‘bo‘ron’, *kabud* ‘ko‘k’, *nur* ‘nur’, *jasur* ‘jasur’ *Musā* ‘Muso’, *durbin* ‘durbin’.

i – cho‘ziq, til oldi, yuqori ko‘tarilish, lablanmagan yopiq unli tovush, turg‘un; *yā-ye ma‘rif* ham deb ataladi. **i** tovushi talaffuz qilinganida til tanglayga tomon ko‘tariladi. Til bilan tanglay orasidagi tor bo‘shliqda talaffuz qilinadi: *šir, didār, in*. Bu tovush o‘zbek tilidagi **iy** tovushlar birikmasiga (*kiyik, qariyb, siyrak, Muqimiy* so‘zlaridagi kabi) yaqinlashib boradi.

O‘zbek tilidagi **i** unli tovushi ba‘zi so‘zlarda qattiq **ɨ** kabi (*qishloq, qirg‘iz* kabi) va **r, z** tovushlari oldidan juda qisqa (*bir, biz, kabi*) talaffuz qilinadi. Bu holni dariycha **i** cho‘ziq unlisida uchratmaymiz. Dariy tilida **i** unlisi har doim cho‘ziq va yumshoq talaffuz qilinadi. Masalan: *šir* ‘sut’, *mariz* ‘kasal’, *māhi* ‘baliq’, *Irān* ‘Eron’, *bini* ‘burun’.

3-mashq. O‘qing va ajratilgan so‘zlarni yod oling:

A.	<i>dur</i>	<i>čuna</i>	<i>janub</i>		
	<i>rus</i>	<i>bura</i>	<i>namud</i>		
	<i>pul</i>	<i>pura</i>	<i>angur</i>		
	<i>but</i>	<i>surat</i>	<i>lablabu</i>		
B.	<i>in</i>	<i>ki</i>	<i>pir</i>	<i>rusi</i>	<i>dari</i>
	<i>či</i>	<i>gir</i>	<i>rīš</i>	<i>žubin</i>	<i>mariz</i>
	<i>šir</i>	<i>kif</i>	<i>tira</i>	<i>bini</i>	<i>zamin</i>
	<i>jim</i>	<i>gič</i>	<i>zina</i>	<i>širin</i>	<i>nazdik</i>

w undoshi

«w» undoshi jarangli, lab-lab tovush, yozuvda «wāw» - و harfi bilan ifodalanadi. Dariy tilidagi **w** undoshi talaffuzida til va lablar **u** unlisi talaffuzidagi kabi pozitsiyani egallasa-da, alohida bo‘g‘in tashkil etmaydi va yonidagi unli tovush bilan diftong hosil qiladi. Masalan, *naw* ‘yangi’.

4-mashq. O‘qing va ajratilgan so‘zlarni yod oling:

<i>way</i>	<i>naw</i>	<i>dawra</i>	<i>nawad</i>	<i>nawin</i>	<i>sarw</i>
<i>wasf</i>	<i>jaw</i>	<i>rawšan</i>	<i>awwal</i>	<i>dawid</i>	<i>dalw</i>
<i>wazir</i>	<i>palaw</i>	<i>čawki</i>	<i>Anwar</i>	<i>tašwiš</i>	<i>badw</i>
<i>watan</i>	<i>Tāškand</i>	<i>tawlid</i>	<i>sarwat</i>	<i>Parwin</i>	<i>Marw</i>

Lug'at

سر <i>sar</i>	bosh	مجله <i>majalla</i>	jurnal
زن <i>zan</i>	ayol	پنجه <i>panja</i>	sanchqi
سگ <i>sag</i>	it	دور <i>dur</i>	uzoq
بکس <i>baks</i>	portfel, chemodan	روس <i>rus</i>	rus
اسپ <i>asp</i>	ot	پول <i>pul</i>	pul
دست <i>dast</i>	qo'l	بوت <i>but</i>	oyoq kiyim, botinka
گرم <i>garm</i>	issiq	بوره <i>bura</i>	shakar
درس <i>dars</i>	dars	جنوب <i>janub</i>	janub
برف <i>barf</i>	qor	انگور <i>angur</i>	uzum
مرد <i>mard</i>	erkak	این <i>in</i>	bu
سبز <i>sabz</i>	yashil	چی <i>či</i>	nima?
زرد <i>zard</i>	sariq	شیر <i>šir</i>	sut
سرد <i>sard</i>	sovuq	کی <i>ki</i>	kim?
تنگ <i>tang</i>	tor	پیر <i>pir</i>	qari
سنگ <i>sang</i>	tosh	ریش <i>riš</i>	soqol
رنگ <i>rang</i>	bo'yoq, rang	زینہ <i>zina</i>	zina
پدر <i>padar</i>	ota	روسی <i>rusi</i>	ruscha
سرک <i>sarak</i>	ko'cha	شیرین <i>širin</i>	shirin
افسر <i>afsar</i>	ofitser	دری <i>dar(r)i</i>	dariy
مکتب <i>maktab</i>	maktab	مریض <i>mariz</i>	kasal
بچه <i>bačča</i>	o'g'il (bola)	زمین <i>zamin</i>	yer
میمنه <i>Maymana</i>	Maymana	نزدیک <i>nazdik</i>	yaqin
	(Afg'onistondagi shahar)		
سنتره <i>santara</i>	mandarin	وطن <i>watan</i>	vatan
چپرکت <i>čaparkat</i>	karavot	نو <i>naw</i>	yangi
لب <i>lab</i>	lab	جو <i>jaw</i>	arpa
مملکت <i>mamlakat</i>	mamlakat	پلو <i>palaw</i>	palov, osh
شب <i>šab</i>	tun, kechqurun	مسکو <i>Maskaw</i>	Moskva
شکر <i>šakar</i>	shakar	چوکی <i>čawki</i>	stul
جنگ <i>jang</i>	jang, urush	انور <i>Anwar</i>	Anvar
جنگل <i>jangal</i>	o'rmon	پروین <i>Parwin</i>	Parvin

IKKINCHI DARS

درس دوم

Ot-kesimli sodda yig'iq gap

Dariy tilida gapning kesimi ot, sifat yoki boshqa so'z turkumlari bilan ifodalansa, ya'ni ot-kesimli gap bo'lsa, kesimlilikni ifodalash uchun ular oxiriga *ast* bog'lamasi qo'yiladi. *Ast* bog'lamasi o'zbek tilidagi kesimlik qo'shimchasi *-dir* ga to'g'ri keladi. Masalan:

In ketāb ast

'Bu kitobdir'

Ketāb naw ast

'Kitob yangidir'

O'zbek tilida kesimlik qo'shimchasi *-dir* ko'pincha tushib qoladi va yozuvda ifoda etilmaydi. Lekin dariy tilidagi *ast* bog'lamasi gapda har doim mavjud va yozuvda ifoda etiladi.

Ast bog'lamasi talaffuzda urg'u qabul qilmaydi va o'z oldidagi so'z bilan birga qo'shib talaffuz qilinadi. Kesim vazifasini bajaruvchi so'z urg'usi o'zgarmay, o'z holicha qoladi. Masalan: *In ketābast* 'Bu kitobdir'.

Ot-kesim tarkibidagi *ast* bog'lamasi kesimning ot qismida kelgan so'zning qanday tovush bilan tugashiga ko'ra turli fonetik xususiyatlarda bo'ladi.

Cho'ziq unlilar bilan tugagan so'zdan so'ng kelsa, bog'lamaning a tovushi tushib qolib, oldidagi so'z bilan birga bir so'z tarzida talaffuz etiladi. Masalan:

In bačča ast

yoki

In bačča-st

'Bu boladir'

In čawki ast

yoki

In čawki-st

'Bu stuldir'

1-mashq. O'qing va tarjima qiling:

- 1) *In zan ast.*
- 2) *In jangal ast.*
- 3) *In bura-st.*
- 4) *Šir garm ast.*
- 5) *Rang sabz ast.*
- 6) *Bačča mariz ast.*
- 7) *Majalla naw ast.*
- 8) *Santara širin ast.*
- 9) *Sag pir ast.*
- 10) *Jangal nazdik ast.*

2-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

- 1) Bu jurnaldir.
- 2) Bu erkak kishidir.
- 3) Bu otdir.
- 4) Bu zinadir.
- 5) Bu stuldir.
- 6) Bu mandarindir.
- 7) Portfel jigarrangdir.
- 8) Ayol qaridir.
- 9) Ota kasaldir.
- 10) O'rmon yashildir.
- 11) Tufli yangidir.
- 12) Maktab uzoqdir.

In olmoshining aniqlovchi vazifasida qo'llanilishi

In ko'rsatish olmoshi gapda ega vazifasidan tashqari aniqlovchi bo'lib keladi:

In mard 'bu kishi'

In mard pir ast 'Bu kishi qaridir'

3-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

A. 1) bu tosh; 2) Bu toshdir; 3) bu it; 4) Bu itdir; 5) bu tuflı; 6) Bu tuflıdir; 7) bu dars; 8) bu ayol; 9) Bu jurnaldir; 10) Bu portfel; 11) Bu o'rmondır; 12) bu sanchqi; 13) Bu ko'chadir; 14) Bu boshdir; 15) bu pul; 16) Bu palovdir.

B. 1) Bu bo'yoq sariqdir. 2) Bu ot qaridir. 3) Bu maktab yangidir. 4) Bu ayol kasaldir. 5) Bu stul yashildir. 6) Bu portfel yangidir. 7) Bu ko'cha yaqindir.

ki va *či* so'roq olmoshlari

Dariy tilida *kel ki* kim? va *čel či* nima? va so'roq olmoshlari bor. Bu ikki so'roq olmoshidan *ki* inson uchun va *čel či* qolgan jonli va jonsiz predmetlar uchun ishlatiladi.

ke va *če* so'roq olmoshlari bilan *ast* bog'lamaşi birga kelganda, *ke* va *če* olmoshlarining oxirgi *e* tovushi bog'lama *ast* ning *a* tovushi bilan qo'shilib, bir cho'ziq *i* tovushini hosil qiladi:

ke + *ast* = *ki-st*?

In či-st?

In mard ki-st

če + *ast* = *či-st*?

'Bu nima?'

'Bu kishi kim?'

4-mashq. O'qing va tarjima qiling:

1) *In či-st?* – *In baks ast.* 2) *In či-st?* – *In maktab ast.* 3) *In ki-st?* – *In bačča ast.* – *In bačča mariz ast.* 4) *In či-st?* – *In sag ast.* *In sag pir ast.* 5) *In či-st?* – *In rang ast.* *In rang sabz ast.*

5-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu nima? – Bu o'rmondır. 2) Bu kim? – Bu zobitdir. 3) Bu nima? – Bu uzumdir. Bu uzum shirindir. 4) Bu kim? – Bu boladir. Bu bola afg'ondır. 5) Bu nima? – Bu jurnaldir. Bu jurnal yangidir. 6) Bu nima? – Bu ko'chadir. Bu ko'cha tordır. 7) Bu kim? – Bu ayoldır. Bu ayol qaridir.

â unlisi

â – cho'ziq, til orqa, quyi ko'tarilish, lablangan ochiq unli tovush. Bu tovushni hosil qilishda og'iz keng ochilib, lablar dumaloqlashadi. Til orqaga tortilib, biroz ko'tariladi. So'zdagi o'midan qat'i nazar sifat o'zgarishiga uchramaydi. Dariy tilidagi *â* unli tovushi *uzoq*, *bosh* kabi o'zbek so'zlaridagi *o* tovushiga yaqinlashib boradi. O'zbek tilidagi *o* unli tovushi ba'zi bir so'zlarda (*ota*, *bola*, kabi) qisqa *a* tovushi kabi talaffuz etiladi. Dariy tilidagi *â* unlisi esa har doim cho'ziq va aniq

talaffuz qilinadi. Masalan: *âb* ‘suv’, *xâna* ‘xona’, ‘uy’, *bâzâr* ‘bozor’, *âsmân* ‘osmon’, *âftâb* ‘o‘ftob’.

6-mashq. O‘qing, ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarni yod oling:

A.

<i>kâr</i>	<i>sâl</i>	<i>pâk</i>	<i>âb</i>	<i>dâmâd</i>	<i>Âsyâ</i>	<i>fâmil</i>
<i>nâm</i>	<i>pây</i>	<i>mâst</i>	<i>ân</i>	<i>bârân</i>	<i>âšnâ</i>	<i>âbi</i>
<i>nân</i>	<i>çây</i>	<i>tâb</i>	<i>yâ</i>	<i>bâzâr</i>	<i>âsmân</i>	<i>târik</i>
<i>šâm</i>	<i>gâw</i>	<i>kârd</i>	<i>jâ</i>	<i>âsân</i>	<i>âftâb</i>	<i>dâwi</i>

B.

<i>hâr - bar</i>	<i>dar - dâr</i>	<i>rasâ</i>	<i>šamâl</i>	<i>daryâ</i>
<i>çâp - çap</i>	<i>kam - kâm</i>	<i>dawâ</i>	<i>sawâr</i>	<i>fardâ</i>
<i>dâm - dam</i>	<i>bad - bâd</i>	<i>zabân</i>	<i>darâz</i>	<i>sarmâ</i>
<i>kâf - kaf</i>	<i>mast - mâst</i>	<i>jawân</i>	<i>kabâb</i>	<i>Laylâ</i>
<i>dandân</i>	<i>atrâfi</i>	<i>tâza</i>	<i>âdam</i>	<i>sinamâ</i>
<i>sarbâz</i>	<i>almâri</i>	<i>kûsa</i>	<i>mâdar</i>	<i>kaçâlu</i>
<i>naswâr</i>	<i>tarkâri</i>	<i>mâlta</i>	<i>dâktur</i>	<i>âsuda</i>
<i>maydân</i>	<i>naswâri</i>	<i>jâdda</i>	<i>kârgar</i>	<i>tabâšir</i>

<i>tayyâra</i>	<i>bâlâ - balâ</i>
<i>samâwâr</i>	<i>zada - zâda</i>
<i>mazadâr</i>	<i>mâdar - madâr</i>
<i>darwâza</i>	<i>âmad - âmâda</i>

7-mashq. O‘qing va tarjima qiling:

1) *In gâw ast.* 2) *In maydân ast.* 3) *Kaçâlu mazadâr ast.* 4) *Mâlta širin ast.* 5) *Tayyâra dur ast.* 6) *Âsmân târik ast.* 7) *Šâm nazdik ast.* 8) *In zabân âsân ast.* 9) *In jâdda darâz ast.* 10) *In nân garm ast.* *In âb sard ast.*

8-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

A. 1) Bu kishi shifokordir. 2) Bu choy shirindir. 3) Bu eshik yashildir. 4) Bu ko‘cha uzundir. 5) Osmon havorangdir. 6) Non mazalidir. 7) Tun qorong‘udir. 8) Bu portfel jigarrangdir. 9) Bu kinoteatr yaqindir. 10) Bu shifokor yoshdir. 11) Bu ish osondir.

B. 1) Bu nima? – Bu kartoshkadir. 2) Bu kim? – Bu ishchidir. 3) Bu nima? – Bu sutdir. Bu sut mazalidir. 4) Bu kim? – Bu ayoldir. Bu ayol yoshdir. 5) Bu nima? – Bu sabzavotdir. Bu sabzavot yangidir. 6) Bu nima?

– Bu suvdir. Bu suv sovuqdir. 7) Bu nima?– Bu shkafdir. Bu shkaf yangidir.
8) Bu kim? – Bu yigitdir. – Bu yigit kim? – Bu yigit askardir.

Ân ko'rsatish olmoshi

Dariy tilida *in* 'bu' ko'rsatish olmoshi so'zlovchiga nisbatan yaqin bo'lgan predmetlarni, *ân* 'u' ko'rsatish olmoshi esa so'zlovchiga nisbatan uzoq bo'lgan predmetlarni ko'rsatish uchun ishlatiladi. Masalan:

<i>in ketâb</i>	'bu kitob'
<i>ân ketâb</i>	'u (o'sha) kitob'
<i>In Parwin ast</i>	'Bu Parvindir'
<i>Ân Anwar ast</i>	'U Anvardir'

9-mashq. O'qing va tarjima qiling:

- 1) *Ân tabâšir ast.* 2) *Ân tayyâra-st.* 3) *Ân mard ast.* *Ân mard sarbâz ast.* 4) *Ân daryâ-st.* *Ân daryâ darâz ast.* 5) *Ân Laylâ-st.* *Laylâ jawân ast.*
6) *Ân çî-st?* – *Ân nân ast.* *Ân nân tâza-st.* 7) *Ân ki-st?* – *Ân dâktar ast.*
8) *Ân çî-st?* – *Ân âb ast.* *Ân âb pâk ast.* 9) *Ân çî-st?* – *Ân kaçâlu-st.* *Ân kaçâlu mazadâr ast.* 10) *Ân âdam ki-st?* – *Ân âdam kârgar ast.*

10-mashq. Birinchi ustundan gapning birinchi qismini, ikkinchi ustundan esa ikkinchi qismini tanlagan holda gap tuzing:

<i>Ân âdam</i>	<i>mazadâr ast.</i>
<i>In kâr</i>	<i>darâz ast.</i>
<i>Ân sinamâ</i>	<i>tâza ast.</i>
<i>In çây</i>	<i>sarbâz ast.</i>
<i>Ân jâdda</i>	<i>âsân ast.</i>
<i>In majalla</i>	<i>târik ast.</i>
<i>Ân zan</i>	<i>âbi-st.</i>
<i>In palaw</i>	<i>dâktar ast.</i>
<i>Âsmân</i>	<i>jawân ast.</i>
<i>Nân</i>	<i>dur ast.</i>
<i>Šab</i>	<i>širin ast.</i>
<i>Anwar</i>	<i>garm ast.</i>

yâ bog'lovchisili so'roq gap

yâ bog'lovchisi ishtirokidagi so'roq gapda *yâ* bog'lovchisi va undan keyingi so'z *ast* bog'lamasidan so'ng qo'yiladi:

In âb ast yâ çây? 'Bu suvmi yoki choy?'

11-mashq. O‘qing va tarjima qiling:

1) *In palaw ast yâ kabâb?* – *In kabâb ast.* 2) *Ân asp ast yâ gâw?* – *Ân gâw ast.* 3) *In mâlta ast yâ santara?* – *In mâlta ast.* 4) *Ân sarbâz ast yâ afsar?* – *An afsar ast.* 5) *In âb garm ast yâ sard?* – *In âb garm ast.* 6) *Ân mard jawân ast yâ pir?* – *Ân mard jawân ast.* 7) *In çaparkat ast yâ almâri?* – *In almâri-st.* 8) *Ân kârd ast yâ panja?* – *Ân kârd ast.*

12-mashq. Savollarni yakunlang va ularga javob bering:

1) *Ân šir ast yâ ...?* 2) *In gâw ast yâ ...?* 3) *In bârân ast yâ ...?* 4) *In dast ast yâ ...?* 5) *Ân mard ast yâ ...?* 6) *In jâdda ast yâ ...?* 7) *Maymana dur ast yâ ...?* 8) *In baks zard ast yâ ...?* 9) *Ân kârd ast yâ ...?* 10) *Anwar kârgar ast yâ ...?*

13-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) U kishi ofitsermi yoki shifokor? – U kishi ofitserdir. 2) U pichoqmi yoki sanchqi? – U pichoqdir. 3) Bu rang sariqmi yoki havorang? – Bu rang havorangdir. 4) U karavotmi yoki shkaf? – U shkafdir. U shkaf jigarrangdir. 5) Bu nima? – Bu choydir. – Bu choy sovuqmi yoki issiq? – Bu choy issiqdir. 6) U nima? U sabzavot. U sabzavot yangidir. 7) U nima? – U kinoteatr. U kinoteatr yangidir. 8) U Laylomi yoki Parvin? – U Laylodir. Laylo kasaldir. 9) U (u yer) shimolmi yoki janub? – U (u yer) shimoldir. 10) Bu yomg‘irmi yoki qor? – Bu yomg‘irdir. 11) U maydonni yoki bozor? – U bozordir. 12) Bu kim? – Bu yigitdir. – Bu yigit askarmi yoki ishchi? – Bu yigit askardir.

Lug‘at

کار <i>kâr</i>	ish	جوان <i>jawân</i>	yosh; yigit
نام <i>nâm</i>	nom, ism	شمال <i>šamâl</i>	shimol
نان <i>nân</i>	non, ovqat	دراز <i>darâz</i>	uzun
شام <i>šâm</i>	shom, kechki vaqt	کباب <i>kabâb</i>	kabob
سال <i>sâl</i>	yil	دریا <i>daryâ</i>	daryo
پای <i>pây</i>	oyoq	فردا <i>fardâ</i>	ertaga
چای <i>çây</i>	choy	لیلا <i>Laylâ</i>	Laylo
گلو <i>gâw</i>	sigir, buqa	سرباز <i>sarbâz</i>	askar
پاک <i>pâk</i>	toza	میدان <i>maydân</i>	maydon
کارد <i>kârd</i>	pichoq	الماری <i>almâri</i>	shkaf, bufet
آب <i>âb</i>	suv	ترکاری <i>tarkâri</i>	sabzavot; ko‘kat

أن <i>ân</i>	u. o'sha, anavi	نسواری <i>naswâri</i>	jigarrang
یا <i>yâ</i>	yo, yoki	تازه <i>toza</i>	yangi
جا <i>jâ</i>	joy	مالته <i>mâlta</i>	apelsin
باران <i>bârân</i>	yomg'ir	جاده <i>jâdda</i>	ko'cha, xiyobon
بازار <i>bâzâr</i>	bozor	آدم <i>âdam</i>	odam
آسان <i>âsân</i>	oson	مادر <i>mâdar</i>	ona
آسیا <i>Âsyâ</i>	Osiyo	داکتر <i>dâktar</i>	shifokor
آشنا <i>âšnâ</i>	tanish, oshna	کارگر <i>kârgar</i>	ishchi
آسمان <i>âsmân</i>	osimon	سینما <i>sinamâ</i>	kinoteatr
آفتاب <i>âftâb</i>	quyosh, oftob	کچالو <i>kaçâlu</i>	kartoshka
فامیل <i>fâmil</i>	oila	تابشیر <i>tabâšir</i>	bo'r
آبی <i>âbi</i>	havorang	طیاره <i>tayyâra</i>	samolyot
تاریک <i>târik</i>	qorong'i	مزه دار <i>mazadâr</i>	mazali
زبان <i>zabân</i>	til	دروازه <i>darwâza</i>	eshik, darvoza

UCHINCHI DARS

درس سوم

e va o unli tovushlari

e – qisqa, old qator, oʻrta koʻtarilish, lablanmagan ochiq unli tovush, turgʻun emas. Bu tovush oʻzbek tilidagi *e* tovushidan asosan oʻzining qisqaligi bilan farq qiladi. Baʼzan urgʻusiz ochiq boʻgʻinda juda qisqarib, sezilmay ketish darajasiga yetadi. Daryicha *e* tovushi yopiq boʻgʻinli holatda *sevdi*, *keldi*, *mendan* kabi oʻzbek soʻzlaridagi *e* tovushiga yaqinlashib boradi. Masalan: *del* ‘dil’, ‘yurak’, *emrōz* ‘bugun’, *šâgerd* ‘shogird’, *edâra* ‘idora’, *zemestân* ‘qish’.

o – qisqa, til orqa, oʻrta koʻtarilish, lablangan ochiq unli tovush, turgʻun emas. Bu tovush ham oʻzbek tilidagi *o* dan asosan oʻzining qisqaligi bilan farq qiladi. Daryi tilida *o* tovushi *e* tovushi kabi urgʻusiz ochiq boʻgʻinli holatda juda qisqarib ketadi. Masalan: *bolbol* ‘bulbul’, *sorx* ‘qizil’, *omr* ‘umr’, *gol* ‘gul’, *šotor* ‘tuya’, *omêd*, *omaid* ‘umid’.

1-mashq. Oʻqing va ajratib koʻrsatilgan soʻzlarni yodda tuting:

A.

<i>telâ</i>	<i>del</i>	<i>emzâ</i>	<i>gel</i>	<i>kešt</i>	<i>teket</i>	<i>berenj</i>
<i>lebâs</i>	<i>senf</i>	<i>mesgar</i>	<i>gerd</i>	<i>teku</i>	<i>kešti</i>	<i>Gerešk</i>
<i>peyâz</i>	<i>tebb</i>	<i>besyâr</i>	<i>kerm</i>	<i>pešak</i>	<i>setâra</i>	<i>kerâya</i>
<i>peyâla</i>	<i>čerk</i>	<i>delčasp</i>	<i>kelkin</i>	<i>ketâb</i>	<i>ketâbča</i>	<i>berûdar</i>

B.

<i>šoda</i>	<i>zoruf</i>	<i>gol</i>	<i>bozorg</i>	<i>jomla</i>	<i>čop</i>
<i>kojâ</i>	<i>šogum</i>	<i>lok</i>	<i>Kâbol</i>	<i>forsat</i>	<i>gandom</i>
<i>dokân</i>	<i>jowâri</i>	<i>tond</i>	<i>Yusof</i>	<i>longi</i>	<i>mardom</i>
<i>boland</i>	<i>bâzowân</i>	<i>torš</i>	<i>Yunos</i>	<i>moškel</i>	<i>tarjoma</i>
<i>wolja</i>	<i>pošt</i>	<i>dorost</i>	<i>dom - dâm</i>	<i>bâz - boz</i>	
<i>wolos</i>	<i>košti</i>	<i>borut</i>	<i>gol - gâl</i>	<i>lâk - lok</i>	
<i>worud</i>	<i>kosuf</i>	<i>dorošt</i>	<i>čop - čâp</i>	<i>gâm - gom</i>	
<i>wojud</i>	<i>šotor</i>	<i>gorup</i>	<i>košt - kâšt</i>	<i>gâdi - godi</i>	

2-mashq. Oʻqing va tarjima qiling:

1) *In peyâla-st.* 2) *Ân kešti ast.* 3) *In lebâs naw ast.* 4) *In senf bozorg ast.* 5) *Ân jomla dorost ast.* 6) *In ki-st? – In Yusof ast.* 7) *Ân či-st? – Ân gandom ast.* 8) *In asp ast yâ šotor? – In šotor ast.* 9) *Ân kâr moškel ast yâ âsân? – Ân kâr moškel ast.*

Besyâr ravishining qoʻllanilishi

Besyâr 'juda' ravishi odatda sifatdan oldin qoʻyiladi. Masalan:

In ketâb besyâr delçasp ast 'Bu kitob juda qiziqarli'

Gerešk besyâr dur ast 'Girishk juda uzoqdir'

3-mashq. Dariy tiliga tajima qiling:

1) Bu kitobdir. 2) Bu bug'doymi yoki arpa? – Bu bug'doydir. 3) U til osonmi yoki qiyin? – U til juda qiyindir. 4) Bu tarjima to'g'ridir. 5) U piyola tozami yoki kir? – U piyola juda kirdir. 6) Bu deraza juda kattadir. 7) U do'kon yaqinmi yoki uzoq? – U do'kon juda yaqindir. 8) Bu soqolmi yoki mo'ylov? – Bu mo'ylovdur. Bu mo'ylov juda uzundur. 9) U otmi yoki tuya? – U tuyadir. U tuya juda qaridir.

-o va wa bog'lovchilari

-o va wa bog'lovchilari ma'no jihatidan bir xil va o'zbek tilidagi "va" (ba'zan esa) bog'lovchisiga to'g'ri keladi.

-o bog'lovchisi urg'u olmaydi va fonetik jihatdan o'zidan oldingi kelayotgan so'zga birikadi; unliga tugallangan so'zlarda -wo tarzida talaffuz qilinadi:

zamin-o âsmân 'yer va osmon' yoki 'yer-u osmon'

daryâ-wo jangal 'daryo va o'rmon'

-o bog'lovchisi nafaqat so'zlarni, balki gaplarni ham bog'lashi mumkin:

In asp ast-o ân šotor ast 'Bu ot, u esa – tuya'.

wa bog'lovchisi -o bog'lovchisidan farqli ravishda ikkinchi darajali urg'u oladi va, odatda, pauzadan keyin keladi; fonetik jihatdan o'zidan keyingi kelayotgan so'zga birikadi. Masalan:

zamin | wa âsmân 'yer va osmon'

In âsp ast | wa ân šotór ast 'Bu ot, u esa – tuya'.

4-mashq. O'qing va tarjima qiling:

A. 1) *tang-o târik*; 2) *Anwar wa Yusuf*; 3) *zard wa naswâri*; 4) *mâlta-wo santara*; 5) *nân wa çây*; 6) *pir-o jawân*; 7) *garm-o sard*; 8) *âftâb-o setâra*; 9) *kabâb wa palaw*; 10) *dast-o pây*; 11) *mâdar wa berâdar*; 12) *torš-o širin*.

B. 1) *In peyâz ast wa ân tarkâri-st*. 2) *In zan jawân ast-o ân zan pir ast*. 3) *In rang âbi ast wa ân rang sabz ast*. 4) *In Parwin ast-o ân Laylâ-st*. 5) *In sinamâ nazdik ast wa ân sinamâ besyâr dur ast*. 6) *Bura širin ast wa angur torš ast*.

5-mashq. Dariy tiliga ikki shaklda tarjima qiling (-o va wa bog'lovchilari yordamida):

A. 1) kitob va daftar; 2) qo'l va oyoq; 3) ota va ona; 4) it va mushuk; 5) pichoq va sanchqi; 6) shimol va janub; 7) soqol va mo'ylov; 8) qor va yomg'ir; 9) arpa va jo'xori; 10) eshik va deraza; 11) shkaf va karavot.

B. 1) Bu gul havorang, u gul esa sariqdir. 2) Bu dars qiyin, u dars esa osondir. 3) Kobul uzoq, Toshkent esa yaqindir. 4) Bu ipak yashil, u ipak esa jigarrangdir. 5) Bu arpa, u esa bug'doydir. 6) Bu shifokor yosh, u shifokor esa juda qaridir. 7) Bu piyola toza, u sanchqi esa kirdir. 8) Bu uzum shirin, u uzum esa nordondir.

6-mashq. Gaplarni tugating:

1) *In çaparkat ast-o ân ...* 2) *In berenj ast wa ân ...* 3) *Yosuf afsar ast-o Anwar ...* 4) *Laylâ zan ast-o Yosuf ...* 5) *In šamâl ast wa ân ...* 6) *In longi âbi-st-o ân longi ...* 7) *Maymana dur ast wa Kâbol ...* 8) *In zabân âsân ast wa ân zabân besyâr ...*

O'ringning ifodalanishi

O'rin holi *dar* old ko'makchisi bilan kelgan ot orqali ifodalanishi mumkin. Bu old ko'makchi boshqa sodda old ko'makchilar kabi urg'u olmaydi va fonetik jihatdan o'zidan keyingi so'zga qo'shiladi, masalan:

Ketâb dur bâks ast 'Kitob potfeldadir'

Old ko'makchili ot ko'rsatish olmoshi bilan kelgan bo'lsa, ko'rsatish olmoshi old ko'makchidan keyin qo'yiladi, masalan:

Majalla dar ân almâri-st 'Jurnal u javondadir'

O'rin holi *injâ* 'bu yerda' va *anjâ* 'u yerda' o'rin ravishlari bilan ham ifodalanishi mumkin. So'roq gaplarda *kojâ* 'qayerda' so'roq olmoshi qo'llaniladi, masalan:

Jawân kojâ-st? – *Jawân injâ-st*
'Yigit qayerda?' – 'Yigit shu yerda'

O'rin ravishlaridan oldin *dar* old ko'makchisi qo'yilishi mumkin (lekin bular, odatda, old ko'makchisiz ishlatiladi).

O'rin holi ot-kesimli sodda yig'iq gaplarda gapning birinchi yoki ikkinchi qismida (ya'ni fe'ldan oldin) kelishi mumkin, masalan:

Dar senf Laylâ-st 'Sinfda Laylo bor'

Laylâ dar senf ast 'Laylo sinfdadir'.

7-mashq. O'qing va tarjima qiling:

1) *Ân baçça dar maktab ast.* 2) *Dar in dokân tarkâri-st.* 3) *Dar ân mamlakat jang ast.* 4) *Injâ çî-st?* – *Injâ jangal ast.* 5) *Anjâ çî-st?* – *Anjâ*

šotor ast. 6) *Ketâb kojâ-st? Ketâb injâ-st.* 7) *Injâ darwâza ast-o ânjâ kelkin ast.* 8) *Anvar dar senf ast wa Yusof dar jâdda ast.* 9) *Laylâ dar Kâbol ast yâ dar Tâškand? – Laylâ dar Kâbol ast-o Anvar dar Tâškand ast.* 10) *Dar ân peyâla çi-st? – Dar ân peyâla šir ast. Ân šir besyâr garm ast.* 11) *Dar in baks çi-st? – Dar in baks pul ast.* 12) *Parwin dar kojâ-st? – Parwin dar sinamâ-st. In sinamâ nazdik ast.* 13) *Injâ kojâ-st? Injâ bâzâr ast. In bâzâr besyâr bozorg ast.* 14) *Sarak kojâ-st? – Sarak ânjâ-st. Ân sarak besyâr tang ast.*

8-mashq. Savollarga javob bering:

1) *Injâ Tâškand ast yâ Kâbol?* 2) *Injâ senf ast yâ bâzâr?* 3) *Bura torš ast yâ širin?* 4) *In zabân moškel ast yâ âsân?* 5) *Kelkin kojâ-st?* 6) *Dar in baks çi-st?* 7) *Âftâb-o setâra dar kojâ-st?* 8) *Ânjâ šamâl ast yâ janub?* 9) *Čawki kojâ-st?* 10) *Dar ân dokân ki-st?* 11) *Ân sarbâz dar tayyâra ast yâ dar kešti?*

9-mashq. Gaplarga savollar tuzing:

1) *Injâ Tâškand ast.* 2) *Parwin dar ân maktab ast.* 3) *Dar almâri ketâb wa majalla ast.* 4) *Ânjâ kârd-o panja ast.* 5) *Šakar injâ-st.* 6) *Lebâs dar almâri-st.* 7) *Yusof dar Kâbol ast.*

10-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) *Oyoq kiyimi qayerda?* 2) *Bo‘r shu yerdadir.* 3) *Anvar qayerda? – Anvar o‘rmondadir.* 4) *U do‘konda nima bor? – U do‘konda kartoshka va sabzavot bor.* 5) *Laylo qayerda? – Laylo shu yerdadir.* 6) *Kiyim qayerda? – Kiyim u shkafdadir.* 7) *U mushukmi yoki it? – U mushukdir.* 8) *U piyolada nima bor? – U piyolada choy bor. Bu choy shirindir.* 9) *Bu yerda kitob, u yerda esa daftar bordir.* 10) *Bu maydonda kinoteatr, u maydonda esa maktab bordir.* 11) *U bola Maymanadami yoki Gereshkda? – U bola Maymanada.* 12) *U yer daryomi yoki o‘rmonmi? – U yer daryodir.* 13) *Chipta va pul qayerda? – Chipta va pul portfeldadir.* 14) *Shimolda qor, janubda esa yomg‘irdir.*

ê va ô unililari

ê – cho‘ziq, old qator, o‘rta va yuqori ko‘tarilish orasi, lablanmagan yopiq unli tovush, turg‘un; *yâ-ye majhul* ham deb ataladi. *ê* tovushi turli holatlarda kelganda, o‘z sifatini o‘zgartirmay cho‘ziq talaffuz qilinadi. Talaffuzda lablar oldinga harakat qilmaydi, til uchi pastga qayrilib, oldi bir oz orqaga tortiladi va tanglayning o‘rta qismiga ko‘tariladi: *zêrâ* ‘chunki’, *rêsmân* ‘arqon’, *dêwâr* ‘devor’.

ô – cho‘ziq, orqa qator, o‘rta va yuqori ko‘tarilish orasi, lablangan yopiq unli tovush, turg‘un; *wâw-e majhul* deb ham yuritiladi: *dôst* ‘do‘st’, *rôza* ‘ro‘za’, *emrôz* ‘bugun’, *bôy* ‘hid’.

ê va *ô* cho‘ziq unilari cho‘ziqlik darajasiga ko‘ra *â* dan qisqaroq, biroq *i* va *u* unilaridan cho‘ziqroq talaffuz qilinadi.

11-mashq. O‘qing, ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarni yod oling:

A.

<i>zêr</i>	<i>safêd</i>	<i>mêwa</i>	<i>ferêb</i>	<i>pêšâni</i>
<i>mêz</i>	<i>panêr</i>	<i>kêla</i>	<i>delêr</i>	<i>šêrâza</i>
<i>sêb</i>	<i>derêši</i>	<i>zêbâ</i>	<i>rêzeš</i>	<i>bêmaza</i>
<i>nêk</i>	<i>darwêš</i>	<i>dêwâr</i>	<i>bêdel</i>	<i>bêgâna</i>
<i>šir – šêr</i>		<i>sel – sêl</i>		<i>bêl – bel</i>
<i>niz – têz</i>		<i>tebb – sêb</i>		<i>têz – tez</i>
<i>fil – bêl</i>		<i>bârez – kêrêz</i>		<i>safêd – wâred</i>
<i>riš – rêš</i>		<i>jâmed – omêd</i>		<i>bêtâb – ketâb</i>

B.

<i>nôl</i>	<i>rôy</i>	<i>dôst</i>	<i>dirôz</i>	<i>kôçak</i>	<i>tul – tôl</i>
<i>jôr</i>	<i>môy</i>	<i>gôšt</i>	<i>nâjôr</i>	<i>môtar</i>	<i>dur – zôr</i>
<i>rôz</i>	<i>jôy</i>	<i>gôsfand</i>	<i>emrôz</i>	<i>kôdaki</i>	<i>bud – rôd</i>
<i>çôb</i>	<i>bôy</i>	<i>tarbôz</i>	<i>bâlâpôš</i>	<i>rôzâna</i>	<i>rus – rôz</i>
<i>gor – gôr</i>		<i>rôz – boz</i>		<i>nâk – nôk</i>	
<i>çop – tôp</i>		<i>nôk – lok</i>		<i>jâr – jôr</i>	
<i>šoda – rôda</i>		<i>tôla – kolang</i>		<i>lâla – lôla</i>	
<i>kojâ – kôçak</i>		<i>môtar – šotor</i>		<i>râzi – rôzi</i>	

12-mashq. O‘qing va tarjima qiling:

A. 1) *mêz-o çawki*; 2) *mêwa wa tarkâri*; 3) *bozorg-o kôçak*; 4) *derêši-wo bâlâpôš*; 5) *emrôz wa fardâ*; 6) *gâw-o gôsfand*; 7) *dôst-o âšnâ*; 8) *šab-o rôz*; 9) *gôšt wa berenj*; 10) *jôr-o nâjôr*; 11) *riš-o môy*.

B. 1) *In mêwa ast*. 2) *Ân mêz kôçak ast*. 3) *Šir safêd ast*. 4) *In jawân besyâr delêr ast*. 5) *Ân tarbôz širin ast*. 6) *In asp ast-o ân môtar ast*. 7) *In ki-st?* – *In zan ast*. *In zan besyâr zêbâ-st*. 8) *Ân çî-st?* – *Ân dêwâr ast*. *Ân dêwâr boland ast*. 9) *Derêši kojâ-st?* – *Derêši dar in almâri ast*.

13-mashq. Dariy tûliga tarjima qiling:

1) Bu pichoq juda o‘tkirdir. 2) Bu yerda stol va stul bor. 3) Bu olma nordon, u uzum esa shirindir. 4) Bu salla oq, u salla esa sariqdir. 5) Bu eshikmi yoki devorni? – Bu devordir. 6) Bu qo‘ymi yoki sigir? – Bu qo‘ydir. 7) Bu go‘sht yangi va mazalidir. 8) U plash jigarrangmi yoki

yashil? – U plash jigarrangdir. 9) Bu auditoriya katta, u auditoriya esa kichikdir. 10) Mashina qayerda? – Mashina ko'chadadir. 11) Bu kostyum yangi va chiroylidir. 12) Bu bola sog', u bola esa kasaldir.

Ast bog'lamasining bo'lishsiz shakli

Ast bog'lamasining bo'lishsiz shakli bog'lamaga *na-* inkor yuklamasini qo'shish orqali yasaladi va o'zbek tiliga *emas* tarzida tarjima qilinadi. *Ast* bog'lamasi bilan *na-* inkor yuklamasi bir-biri bilan qo'shilganda, *ast* dagi va *na-* dagi qisqa a unilari yozuvda tushib qoladi va ular o'rni bir cho'ziq unli *ē* egallaydi.

In | *ketâb* | *nêst*

'Bu kitob emas'

Môtâr | *nâw* | *nêst*

'Avtomobil yangi emas'

Agar gapda ega ikkita kesim bilan ishlatilgan va kesimlardan biri bo'lishli, ikkinchisi bo'lishsiz shaklda bo'lsa, bu kesimlar bog'lovchisiz birikadi, masalan:

Īn | *čawki nêst* | *mêz ast* | 'Bu stul emas, stoldir'

14-mashq. O'qing va tarjima qiling:

1) *In tarbôz nêst.* 2) *Ān dokân bozorg nêst.* 3) *In teka zêbâ nêst.* 4) *In tarjoma dorost ast-o ân tarjoma dorost nêst.* 5) *In šir tâza nêst wa ân šir besyâr tâza ast.* 6) *In ketâb nêst, ketâbča ast.* 7) *In gâw nêst, gôsfand ast.* 8) *In môtar pâk nêst, čerk ast.* 9) *Ān sinamâ bozorg nêst, kôčak ast.*

15-mashq. Birinchi ustundan gapning birinchi qismini, ikkinchi ustundan esa ikkinchi qismini tanlagan holda gap tuzing:

Injâ

Bura

Āsmân

In mēwa

Barf

In dars

Dar ân jâdda

Ān mamlakat

In bâlâpôš

Ān dēwâr

mazadâr nêst

moškel nêst, âsân ast.

môtar nêst.

mêz-o čawki nêst.

naw nêst.

boland nêst.

zard nêst, safêd ast.

torš nêst, širin ast.

dar Āsyâ nêst.

naswâri nêst, âbi-st.

16-mashq. Gaplarni namunadagi kabi tugating:

A. Berilgan: *In sēb mazadār ast-o ...* .

Bajaring: *In sēb mazadār ast-o ān sēb mazadār nēst.*

- 1) *Ān zan dāktar ast-o ...* . 2) *In čāy širin ast wa ...* . 3) *In almāri naw ast wa ...* . 4) *In gōšt tāza-st-o ...* . 5) *In dēwār boland ast-o ...* . 6) *In kārd tēz ast wa ...* .

B. Berilgan: *In āb garm nēst ...* ;

Bajaring: *In āb garm nēst, sard ast.*

- 1) *In mard mariz nēst ...* . 2) *Ān sēb torš nēst ...* . 3) *In teka zēbā nēst ...* . 4) *Ān zan pir nēst ...* . 5) *In gol zard nēst ...* . 6) *In zabān moškel nēst ...* .

17-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu uzum shirin emas. 2) U olma mazali emas. 3) Bu jurnal qiziqarli, u jurnal esa qiziqarli emas. 4) Bu stol yangi emas, u stol esa yangidir. 5) U kishi qari emas, yoshdir. 6) U plash yashil emas, jigarrangdir. 7) U oila katta emas, kichkinadir. 8) Bu bola sog'lom emas, kasaldir. 9) Yusuf vatanida emas, Toshkentdadir. 10) Bu do'kon kir emas, tozadir.

So'roq gapning tuzilishi

Dariy tilida so'roq gap asosan so'roq olmoshlari, intonatsiya va so'roq yuklamalari orqali tuziladi.

1. *ke/ki* va *če/či* so'roq olmoshlari orqali tuziladi. Masalan:

In kist 'Bu kim (dir)?'

In čist 'U nima (dir)?'

2. Intonatsiya orqali savol anglashiladi.

Ot-kesimli sodda yig'iq gapdan so'roq gap tuzish uchun, gapning oxirgi qismini kuchli so'roq ohangida talaffuz qilish kerak. Masalan:

In qalam ast? 'Bu ruchkami?'

Ān sēb širin ast? 'U olma shirinmi?'

3. Ko'pincha gap boshiga *āyā* va *magar* so'roq yuklamalarini keltirish orqali tuziladi. Masalan:

Anwar injā-st? yoki *Āyā Anwar injā-st?* 'Anvar shu yerdami?'

Āyā ān doxtar dāktar ast? 'U qiz shifokormi?'

Magar so'roq yuklamasi so'roq gapda aytilgan fikrga nisbatan shubha, ishonchsizlik ma'nolarini bildirgan hollarda ishlatiladi va o'zbek tilidagi nahotki so'ziga to'g'ri keladi. Masalan:

Magar ān doxtar dāktar ast? 'U qiz shifokormi? (Nahotki, u qiz shifokor bo'lsa?)'

Magar in qalam ast? 'Bu qalammi? (Nahotki, bu ruchka bo'lsa?)'

Talaffuzda *âyâ* va *magar* yuklamalari gapning boshqa bo‘laklaridan kichik pauza bilan ajratib talaffuz qilinadi. Undan so‘ng esa gap so‘roq intonatsiyasi bilan o‘qiladi.

So‘roq gapdagi javob ijobiy yoki salbiy bo‘lishi mumkin. So‘roq gapning javobi ijobiy bo‘lsa, gap boshiga tasdiq ma‘nosini anglatuvchi *bâlê* so‘zi qo‘yiladi va o‘zbek tiliga “ha” deb tarjima qilinadi. So‘roq gapning javobi salbiy bo‘lsa, gap boshiga inkor ma‘nosini anglatuvchi *na* (yoki *naxayr*) so‘zi qo‘yiladi va o‘zbek tiliga “yo‘q” deb tarjima qilinadi; bunda inkor so‘zidan tashqari, gap kesimi ham bo‘lishsiz shaklda keladi

Bâlê va *na* so‘zlari *âyâ* yuklamasi kabi gapning boshqa bo‘laklari bilan grammatik aloqada bo‘lmaydi. Talaffuzda esa bu yuklamalardan so‘ng kichik pauza hosil qilinib, so‘ng gapning boshqa bo‘laklari o‘qiladi.

- (*Âyâ*) *Laylâ mariz ast?* – *Laylo kasalmi?*
- *Bâlê, Laylo mariz ast.* – *Ha, Laylo kasal.*
- *Na, Laylâ mariz nêst.* – *Yo‘q, Laylo kasal emas.*

18-mashq. O‘qing va tarjima qiling:

- 1) *Âyâ ân mard kârgar ast?* – *Bâlê, ân mard kârgar ast.* 2) *In kabâb ast?* – *Na, in kabâb nêst, palaw ast.* 3) *Ân sinamâ naw ast?* – *Bâlê, ân sinamâ naw ast.* 4) *Âyâ in tarbôz kôçak ast?* – *Na, in tarbôz kôçak nêst, bozorg ast.* 5) *Ân ketâb delçasp ast?* – *Bâlê, ân ketâb besyâr delçasp ast.* 6) *Âyâ in asp ast?* – *Bâlê, in asp ast.* – *In asp safêd ast?* – *Na, in asp safêd nêst.*

19-mashq. Birinchi ustundan gapning birinchi qismini, ikkinchi ustundan esa ikkinchi qismini tanlagan holda gap tuzing:

<i>In çi-st?</i>	<i>Na, šakar torš nêst, širin ast.</i>
<i>Ân ki-st?</i>	<i>In gol safêd ast.</i>
<i>Ketâbça kojâ-st?</i>	<i>Bale, Parwin besyâr zêbâ-st.</i>
<i>Ânjâ tabâšir ast yâ ketâb?</i>	<i>Dar ân dokân nân ast.</i>
<i>Šakar torš ast?</i>	<i>In mêwa-st.</i>
<i>Dar ân dokân çi-st?</i>	<i>Bale, in gôšt tâza ast.</i>
<i>Âyâ âsmân âbi-st?</i>	<i>Na, ân baçça dar senf nêst.</i>
<i>In kârd têz ast?</i>	<i>Ân afsar ast.</i>
<i>In gol zard ast yo safêd?</i>	<i>Ânjâ tabâšir ast, ketâb nêst.</i>
<i>In gôšt tâza ast?</i>	<i>Na, in kârd têz nêst.</i>
<i>Ân baçça dar senf ast?</i>	<i>Bale, âsmân âbi-st.</i>
<i>Âyâ Parwin zêbâ-st?</i>	<i>Ketâbça dar almâri-st.</i>

20-mashq. Savollarga tasdiq yoki inkor shaklda javob bering:

- 1) *Āyâ in gôsfand ast?* 2) *Āyâ ân jôy ast?* 3) *In jawân dalêr ast?*
4) *In derêši naw ast?* 5) *Ān mēwa tâza ast?* 6) *Āyâ in jomla darâz ast?*
7) *Yusof sarbâz ast?* 8) *Ān dokân bozorg ast?* 9) *Āyâ in âb pâk ast?*
10) *Āyâ in peyâla zêbâ-st?*

21-mashq. Antonimlarni yozing:

mard, mâdar, zamin, janub, šab, jawân, mariz, dur, kôčak, garm, pâk, moškel, in, fardâ, injâ, balê.

22-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

- 1) Bu tuyami? – Yo‘q, bu tuya emas, buqadir. 2) Bu yer bozormi? – Yo‘q, bu yer bozor emas. Bu yerda odamlar yo‘q. – Bozor qayerda? Bozor u yerda. 3) Bu maktabmi? – Ha, bu maktabdir. – Bu maktab yangimi? – Ha, bu maktab yangidir. 4) Bu eshikmi? – Yo‘q, bu eshik emas, devordir. – Bu devor oqmi? – Yo‘q, bu devor oq emas, havorangdir. 5) Bu nonmi? – Ha, bu non. – Bu non yangimi? – Ha, bu non yangidir. 6) Bu mandarinmi? – Yo‘q, bu mandarin emas, apelsindir. – Bu apelsin nordonmi? – Yo‘q bu apelsin nordon emas, u apelsin esa nordondir. 7) U piyoladagi sutmi yoki choy? – U piyoladagi choydir. – U choy issiqmi? – Ha, u choy juda issiqdir. – U choy shirinmi? – Yo‘q, u choy shirin emas. 8) U mamlakat qayerda joylashgan? – U mamlakat Osiyoda joylashgandir. – U mamlakat kattami? – Yo‘q, u mamlakat katta emas. – U mamlakat chiroylimi? – Ha, u mamlakat juda chiroylidir. 9) U guruchmi yoki jo‘xori? – U jo‘xori emas, guruchdir. – U guruch mazalimi? – Ha, u guruch juda mazalidir. 10) Bu kitobmi? – Yo‘q, bu kitob emas, jurnaldir. – Bu jurnal qiziqarlimi? – Yo‘q, bu jurnal qiziqarli emas. 11) U nima? – U do‘kondir. – U do‘konda nima bor? – U do‘konda meva va sabzavotlar bor. U do‘konda go‘sht yo‘qmi? – Yo‘q, u do‘konda go‘sht yo‘q. 12) U guruh qayerda? – U guruh auditoriyadadir. U guruh kattami? – Yo‘q, u guruh katta emas, kichkinadir. 13) Bu ko‘chami? – Ha, bu ko‘chadir. – Bu ko‘cha tormi? – Yo‘q, bu ko‘cha tor emas. – Bu ko‘cha uzunmi? – Ha, bu ko‘cha uzundur. – Bu ko‘chada nima bor? – Bu ko‘chada kinoteatr bor.

Lug‘at

لباس <i>lebâs</i>	kiyim	پياله <i>peyâla</i>	piyola
پياز <i>peyâz</i>	piyoz	دل <i>del</i>	yurak
صنف <i>senf</i>	sinf	شتر <i>šotor</i>	tuya
چرك <i>čerk</i>	iflos, kir	درست <i>dorost</i>	to‘gri

بسیار <i>besyâr</i>	juda	بروت <i>borut</i>	mo'ylov
دلچسپ <i>delčasp</i>	qiziqarli	گروپ <i>gorup</i>	guruh
کلکین <i>kelkin</i>	deraza	و -o, wa	va, esa (bog'lovchi)
تکه <i>teka</i>	mato	در <i>dar</i>	...-da
پشک <i>pešak</i>	mushuk	اینجا <i>injâ, injâ</i>	bu yer
کتاب <i>ketâb</i>	kitob	آنجا <i>ânjâ, ânjâ,</i>	u yer
تکت <i>teket</i>	bilet	کجا <i>kojâ</i>	qayer
کشتی <i>kešti</i>	kema	میز <i>mêz</i>	stol
ستاره <i>setâra</i>	yulduz	سیب <i>sêb</i>	olma
کتابچه <i>ketâbča</i>	daftar	سفید <i>safêd</i>	oq
گرمشک <i>Gerešk</i>	Girishk	دریشی <i>derêši</i>	kostyum
برادر <i>berâdar</i>	aka (yoki uka)	میوه <i>mêwa</i>	meva
		زیبا <i>zêbâ</i>	chiroyli
کجا <i>kojâ</i>	qayer	دیوار <i>dêwâr</i>	devor
دکان <i>dokân</i>	do'kon	دلیر <i>delêr</i>	qo'rqmas, jasur
بلند <i>boland</i>	baland	تیز <i>têz</i>	tez, o'tkir
جواری <i>jowâri</i>	jo'xori	جور <i>jôr</i>	sog'
گل <i>gol</i>	gul	روز <i>rôz</i>	kun
ترش <i>torš</i>	nordon	روی <i>rôy</i>	yuz
بزرگ <i>bozorg</i>	katta	موی <i>môy</i>	soch
کابل <i>Kâbol</i>	Kobul	جوی <i>jôy</i>	ariq
یوسف <i>Yusof</i>	Yusuf	دوست <i>dôst</i>	do'st
جمله <i>jomla</i>	gap	گوشت <i>gôšt</i>	go'sht
لنگی <i>longi</i>	salla	گوسفند <i>gôsband</i>	qo'y
مشکل <i>moškel</i>	qiyin	تریوز <i>tarbôz</i>	tarvuz
گندم <i>gandom</i>	bug'doy	دیروز <i>dirôz</i>	kecha
مردم <i>mardom</i>	xalq	ناجور <i>nâjôr</i>	kasal
ترجمه <i>tarjoma</i>	tarjima	امروز <i>emrôz</i>	bugun
پشت <i>pošt</i>	orqa	بالاپوش <i>bâlâpôš</i>	palto, yoping'ich
کوچک <i>kôçak</i>	kichik	آیا <i>âyâ</i>	mi
موتار <i>môtar</i>	avtomashina, mashina	بلی <i>bâlê</i>	ha
		نه <i>na</i>	yo'q

TO'RTINCHI DARS

درس چهارم

Alifbo

الفبای دری *alefbâ-ye dari*

Afg'onlar (forsiyzabon xalqlar) VII asrdan boshlab to shu kunga qadar o'z yozuvlarida arab alifbosini ishlatib kelmoqdalar. Arab tili tovushlariga moslashgan va shu tilning tovush sistemasini to'la aks ettira olgan arab alifbosi dariy tilidagi tovushlarini to'la ifodalay olmadi. Bunga sabab, birinchidan, dariy tili fonetik sistemasiga tamoman yot bo'lgan bir necha tovush va belgilarning arab tilidan kirib kelishi bo'lsa, ikkinchidan, dariy tilining xususiyatlarini ifoda etuvchi spetsifik tovushlarning arab tili tovushlari sistemasida bo'lmasligi va ularni yozuvda ifodalovchi ma'lum harflarning arab alifbosida yo'qligi bo'ldi.

Arab alifbosi 28 harfdan iborat bo'lib, dariy tilining o'z spetsifik tovushlarini ifodalash uchun qo'shimcha ravishda quyidagi 4 harf kiritilgan: پ, ژ, چ, گ.

Harflar o'ngdan chapga qarab yoziladi va shu tartibda o'qiladi. Atoqli otlar, gapning boshlanishi uchun maxsus bosh harflar yo'q.

O'zidan oldingi harfga qo'shilib keyingisiga qo'shilmaydigan harflar 7 ta bo'lib, 2 shaklga ega va dariy grammatikasida **حروف منفصله** *horuf-e monfasela* (ayrilgan harflar) deb ataladi. Bular quyidagilar:

ا *alef* د *dâl* ذ *zâl* ر *rê* ز *zê* ژ *žê* و *wâw*.

O'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shilib yoziladigan harflar 25 ta bo'lib, 4 shaklga ega va dariy grammatikasida **حروف متصله** *horuf-e mottasela* (qo'shilgan harflar) deb ataladi. Bular quyidagilar:

ب پ ت ث ج چ ح خ س ش ص ض ط ظ ع غ
ف ق ک گ ل م ن ه ی

Shunday qilib, dariy alifbosidagi 32 harfdan 25 tasi yozuvda 4 ta, 7 tasi 2 ta shaklga ega. Bu harflar asosan 16 ta belgidan iborat bo'lib, ularning ost yoki ustiga bir, ikki va uchtadan nuqta qo'yish orqali harflarning soni ko'paytirilgan.

Unli tovushlar yozuvda harf ustki va ostki belgilardan foydalanilgan holda ifodalanadi.

Z, s, t, h tovushlarini yozuvda ifodalash uchun alifboda 2, 3, 4 tadan harf mavjud. Dariy yozuvida odatda (ˆ) «madda»dan boshqa hamma qo'shimcha belgilar tushib qoladi, ular o'quv qo'llanmalari va omograf so'zlarda qo'llanishi mumkin.

O'zidan keyingi harflarga qo'shilmaydigan harflar

Alef – satr usti harfi. So'z boshida ¹ustiga م madd « ~ » belgisi qo'yilsa ā tovushini ifoda etadi. So'z o'rtasi va oxirida madd belgisi qo'yilmaydi va ā tovushini beradi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
alef	â, a, e, o	ا	–	–	ا

Dâl – satr usti harfi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
dâl	d	د	–	–	د

Zâl – satr usti harfi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
zâl	z	ذ	–	–	ذ

Rê – satr osti harfi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
rê	r	ر	–	–	ر

Zê – satr osti harfi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
zê	z	ز	–	–	ز

Žê – satr osti harfi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
žê	ž	ج	–	ج	ج

Wâw – satr osti harfi bo'lib, u, ô, w tovushlarini ifodalaydi. So'z boshida alef harfidan keyin yoki so'z o'rtasi va oxirida undoshdan so'ng kelsa, cho'ziq u, ô tovushlarini ifodalaydi. So'z boshida w tovushini, so'z o'rtasi va oxirida unidan so'ng kelsa, w tovushini ifodalaydi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
wâw	u, ô, w	و	–	–	و

1-mashq. O'qing:

راز - زار - دار - داد - وادار - ژاز - دارا - واو
 نو - نود - نور - زود - دارو - نو (u)
 روز - زور - رود (ô)

2-mashq. Ko'chiring:

راز دار راز روز نو دارو

3-mashq. Quyidagi so'zlarni grafikada yozing:

dâr, wâz, zud, râz, žâž, zâd, dâru, wâdâr, dârâ, wâw, dud, râd, dâdâr, rôz, râ, zâr, du, zôr, dâd, wâr, rôd, dâw, râdâr, rô, žâd.

harflari ث va ت, پ, ب

Bê harfi satr usti harfi bo'lib, 4 shaklga ega. O'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shilib yoziladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
bê	b	ب	پ	ب	ب

با = ب + ا *bâ* (old ko'makchi) 'bilan', بابا *bâbâ* 'ota'

برگ

بکس

Pê harfi satr usti harfi bo'lib, 4 shaklga ega. O'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shilib yoziladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
pê	p	پ	پ	پ	پ

پا = پ + ا *pâ* 'oyoq'

پشک

Tē harfī satr usti harfī bo‘lib, 4 shaklga ega. O‘zidan oldingi va keyingi harflarga qo‘shilib yoziladi. Masalan:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida shakli
<i>tē</i>	t	ت	ت	ت	ت

توپ

تلفون

Sē harfī satr usti harfī bo‘lib, 4 shaklga ega. O‘zidan oldingi va keyingi harflarga qo‘shilib yoziladi.

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So‘z oxirida	So‘z o‘rtasida	So‘z boshida	Alohida shakli
<i>sē</i>	s	ث	ث	ث	ث

ثبات *sabāt* ‘barqarorlik’, ثبت *sabt* ‘qayd qilish’, ثروت *sarwat* ‘

ثروت

4-mashq. O‘qing:

با - تا - ئا - ئاد - ئار - پاو - باز - بازار - بادار - تاتار
 تاب - پاب - پاپ - ذات - وات - بازتاب
 بود - پور - باروت - توت - تابوت (u)
 تور - بور - توپ - بازو (ō)

5-mashq. Ko'chiring:

باد تار پاد شتاب ذات بود توپ

6-mashq. Grafikada yozing:

bāzār, tābut, bābā, tōp, bārut, tōr, tāb, bādār, bud, tātār, wāt, tut, hāb, tāb, pāw, tār, hāzō, bōr.

Qisqa unlilarning yozuvda ifodalanishi

Dariy tilida qisqa unlilar harflarning osti va ustiga qo'yiladigan **harakat** deb ataluvchi **diakritik belgilar** orqali ifodalanadi. Harakat qaysi harfning ustiga yoki ostiga qo'yilsa, avval harakat qo'yilgan undosh o'qilib, so'ngra harakat talaffuz qilinadi.

1. So'z boshida qisqa **a** unlisi **alef** harfining ustiga satr ustki **◌◌** belgisini qo'yish orqali ifoda etiladi. Dariy tili grammatikasida bu belgi **zabar** (ustida, tepasida degan ma'noda) deyiladi. Bunda **alef** butunlay talaffuz etilmay, faqat vositachi rolini bajaradi. Masalan: **آثر** *asar* 'asar', **ابر** *abr* 'bulut', **انار** *anār* 'anor'.

Qisqa **a** unlisi so'z o'rtasida o'zidan oldin kelayotgan undosh harfning ustiga **zabar** belgisini qo'yish orqali ifodalanadi. Masalan: **در** *dar* '...-da' (old ko'makchi), **زر** *zar* 'tilla', 'zar'.

2. So'z boshida qisqa **e** unlisi **alef** harfining ostiga satr ostki **◌◌** belgisini qo'yish orqali ifoda etiladi. Dariy tili grammatikasida bu belgi **zêr** (ostida, tagida degan ma'noda) deb ataladi. Bunda **alef** butunlay talaffuz etilmay, faqat vositachi rolini bajaradi. Masalan: **ارث** *ers* 'meros', **اثبات** *esbât* 'isbot'.

Qisqa **e** unlisi so'z o'rtasida o'zidan oldin kelayotgan undosh harfning ostiga **zêr** belgisini qo'yish orqali ifodalanadi. Masalan: **در** *dež* 'qal'a', **وارث** *wāres* 'voris'.

3. So'z boshida qisqa **o** unlisi **alef** harfining ustiga satr ustki **◌◌** belgisini qo'yish orqali ifoda etiladi. Dariy tili grammatikasida bu belgi **pêš** (old, oldida degan ma'noda) deb ataladi. Bunda **alef** butunlay talaffuz etilmay, faqat vositachi rolini bajaradi. Masalan: **اردو** *ordu* 'armiya', **اروپا** *Orupā* 'Yevropa'.

Qisqa o unlisi soʻz oʻrtasida oʻzidan oldin kelayotgan undosh harfning ustiga *pēs* belgisini qoʻyish orqali ifodalanadi. Masalan: دزد *dozd* ‘ogʻri’, پر *por* ‘toʻla’.

4. Undosh tovushdan soʻng unli boʻlmasa, yaʼni boʻgʻin yopiq boʻlsa, boʻgʻin oxiridagi undosh harf ustiga kichik yumaloq $\overset{\circ}{\text{—}}$ belgi qoʻyiladi. Buni dariy tili grammatikasida *sokun* (*tinchlik*, *toʻxtash* degan maʼnoda) deyiladi. Masalan: زرد *zard* ‘sariq’, دربار *darbār* ‘saroy’.

Yuqoridagi soʻzlarda *sokun rē* harfi ustiga qoʻyilib, ulardan soʻng unli tovush yoʻqligiga va boʻgʻin yopiqligiga ishora qiladi.

Qisqa unlilarning yozuvdagi ifodasi

Tovushlar	Belgilar		Nomlari
	Soʻz boshi	Soʻz oʻrtasi	
<i>a</i>	ا	◌◌	<i>zabar</i> yoki <i>fatha</i>
<i>e</i>	ا	◌◌◌	<i>zēr</i> yoki <i>kasra</i>
<i>o</i>	ا	◌◌◌◌	<i>pēs</i> yoki <i>zamma</i>

7-mashq. Oʻqing:

زَر - دَرَد - دَرَاز - دَرَز - وَاِرِد - دِر - زَرِد - دَاوَر
 دَرَبَاز - بَاوَر - بَد - پَدَر - تَاِنْدَاَر
 بَر - نَر - پُر - زَبَر - پَرَاَدَر - بَدَنَر - پَرَتَاَب
 تَب - رَاَتَب - بُت - پَت - تَابِت

8-mashq. Koʻchiring:

بَد پَد ر پَر بَد ر پَر تَاب تَب پَت

9-mashq. Grafikada yozing:

zard, darbār, parwāz, bârez, zar, bâdard, barbād, râbar, dar, torb, bot, tab, partâb, bâztâb, bad, sawâb, bartar, padar, parpar, dež, râteb, zabar, dâwar, bâdâr, sâbet, tez, darb, râzdâr, robâb, tazabzob (ذ), *Bâbor, wares, darz, bordbâr, zawât* (ذ), *barbar, dozd, pordard, pot, tâbdâr, wâredât, darâz.*

Ū va ى harflari

Nun harfi 4 shaklga ega, o'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shilib, so'z boshi va o'rtasida satr ustida, so'z oxiri va alohida shakllarida satr ostida yoziladi. Masalan:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
nun	n	ن	ن	ن	ن

دانا *dānā* 'dono', داندان *dandān* 'tish', نان *nān* 'non'

Yā harfi cho'ziq unlilar *i, ê, undosh y* tovushlarini ifodalaydi. So'z boshida ¹ *alef* harfidan so'ng, so'z o'rtasi va oxirida undoshdan keyin kelsa *i, ê* tovushini ifodalaydi. So'z boshida *y* hamda so'z o'rtasi va oxirida unlidan so'ng *y* tovushini ifodalab keladi. ¹ *alef*dan oldin kelsa *yā* deb talaffuz etiladi. Masalan:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
yā	i, ê, y	ی	ی	ی	ی

این *in* 'bu', دیر *dēr* 'kech', یار *yār* 'yor', 'do'st'

10-mashq. O'qing:

ران - تابان - زن - زبان - دَرَبان - بَدَن - پای - وی - دَی

بُن - تَن - نَی - پَی

ناز - دانا - ناتوا - نِزاد - دَنَدان - تَن - نُوْزاد - یار - نازای - پایان

دَرِیا - یاور - زیاد - زَید - دَین - دیر - دَرایت - روایت - دیار

زیارت - دُوران

11-mashq. Ko'chiring:

تابان پای تن پی دندان فی دین دربان

12-mashq. Grafikada yozing:

nâb, nâr, wayrân, tawânâ, pâyân, yuzdân, nârawâ, bârân, zendân, nezâd, nawbat, berâdarân, nay, bâdbân, reyâ, Zayd, bâdbezan, nedâ, nâtawân, daryânaward, yâwarân, nânwâyân, dâyer, wâresân, dawândan, deyânat, zeyân, barnâ, nân, pay, dawâyey, nâyâb, zeyârat, rândan, bây, tazâyod, nâzbardâr, padarân, dandân, zeyâd, bâzowân, dayn, deyâr, zawâyâ.

و va ى harflarining o'qilishi

و va ى harflari bir nechta tovushlarni ifodalaydi. Bu harflarni to'g'ri o'qish uchun satr usti va osti belgilaridan foydalaniladi.

و va ى harflari ustiga (◌̣) "to'ng'rilgan sokun" belgisi qo'yilgan bo'lsa, و harfi *o*, ى harfi *e* unli tovushini ifodalaydi:

روز *rôz* 'kun' دیر *dêr* 'kech'

و harfi agar undan so'ng *alef* harfi kelmasa va o'zidan oldin *pêš* harakati bilan kelgan harf bo'lsa, *u* unli tovushini ifodalaydi:

دور *dur* 'uzoq'

ى harfi agar undan so'ng *alef* harfi kelmasa va o'zidan oldin *zêr* harakati bilan kelgan harf bo'lsa, *i* unli tovushini ifodalaydi:

زین *zin* 'egar'

Boshqa holatlarda و va ى harflari undosh tovushlarni: و harfi *w* undoshini, ى harfi *y* undoshini ifodalaydi:

نَو *naw* 'yangi' داریا *daryâ* 'daryo'

13-mashq. O'qing. و va ى harflarining o'qilishiga diqqat qiling:

نوٹ - زیر - دیو - دیوار - توپ - روی - زیب (o, e)

بوت - بُرید - ثانی - ترون - یونانی (u, i)

دوبی *dôbi* - دُوبُر *dudpor* - زیرین *zêrin* - نَوروزی *nawrôzi* - نَزدی *dozdi*

14-mashq. Grafikada yozing va ajratib ko'rsatilgan so'zni yod oling:

nâbud, nurâni, sânawi, tôp, nâdâni, zêrin, tâbut, bâni, tarbôz, Yunân, wazir, rabudan, daruni, tudâr, dirôz, budan, rôzi, nawrôzi, bânu,

tut, wayrani, dôbi, zêb, bâzâri, bârut, berâdari, dêrbâwar, porzôr, bartari, zudtar, bâzi, but, turan, sâni, darawidan.

15-mashq. O'qing:

ئىرو - بىنوا - زىبا - بىنبن - زىنت - ئوپر - بىنى - پىر - تىبىت - بىنياز

16-mashq. Ko'chiring:

زىبا زىنور تىز تىرىت مېن نى مېنا
مېد مېر زىب بېن مېنى

17-mashq. Grafikada yozing va ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yod oling:

A. *bêruni, pâband, bayn, têz, nabâti, sabt, bêdâr, waznin, pand, donyâ, zanhôr, nasr, bayt, piri, nesâr, niz, Nabi, zaytun, durbin, bobô, zûbin, bêd, bandar, bêwazni, dini, bir, tabar, tâbidan, Zaynab, banâder, tabâroz, fardâzêrbena, beyâbân, tondraw, bârbandi, tandôri, nâzanin.*

B. *bêtartib, nâhinâ, bêpâyân, tartibât, panêr, bênewâ, zinati, bni, tashit, bêneyâz.*

Cho'ziq unllarning so'z boshida yozuvdagi ifodasi

Dariy tilida cho'ziq unllilar (â, u, ô, i, ê) | *alef*, و *wâw*, ي *yâ* harflari bilan ifoda etiladi. Agar cho'ziq unllilar so'z boshida kelsa, yozuvda cho'ziq unli oldidan bir *alef* orttirilib yoziladi:

Tovushlar	Belgilar
â	أ
i, ê	اي
u, ô	او

So'z boshida *â* tovushi uchun || (ikki *alef*) hosil bo'ladi. Bunday holatda ikki *alef*dan biri odatda ikkinchisining ustiga yotqizib yoziladi (¹) va buni dariy tili grammatikasida *madd* مد yoki *madda* مده (cho'zilgan) deyiladi. Masalan:

أب	<i>âb</i>	'suv'
أرد	<i>ârd</i>	'un'
آسمان	<i>âsmân</i>	'osmon'

Agar soʻz boshida *l* yoki *ē* unlisi boʻlsa, ^l *alef*dan soʻng *ى* harfi, *u* yoki *ō* boʻlsa, ^l *alef*dan soʻng *و* harfi yoziladi, masalan:

ایستگاه	<i>istgāh</i>	‘bekat’
ایور	<i>ēwar</i>	‘qaynag‘a’, ‘qayni’
او	<i>ō</i>	‘u’
اوزبند	<i>ōrband</i>	‘o‘t ochishni to‘xtatish’, ‘vaqtinchalik sulh’

18-mashq. O‘qing:

آدب – ایثار – اینزری – ازباب – اروپا – این – اثنا – آبرو – ایرانی – انراز –
انباز – ابتدا – اثر
آزد – آذر – آویزان – آبیاری – آزادی – آبی – آزیوب – آبنا

19-mashq. Ko‘chiring:

آباد آریانا آواز

20-mashq. Grafikada yozing va ajratib ko‘rsatilgan soʻzlarni yod oling:

āzād, abrō, arzān, Orupā, otu, edārāt, āzordan, ārt. āwāz, Āryānā, āward, ābādi, ō, āzari (ذ), irād, āzādi, ābnā, azān (ذ), adabi, Irān, asarāt, adib, ordu, adawāt, āsār, anār, ābādān, ersi, ārzu, āyā, āwēzān.

Undosh tovushlarning ikkilanishi (*tašdid*)

تشدید *tašdid* (*kuchaytirish, ikkilantirish* degan ma‘noni anglatadi) yozuvda (*ō*) belgisi bilan ifoda etilib, undosh harfni soʻz o‘rtasi va oxirida ikkilantirib o‘qishga ishora qiladi. Bunda avval *tašdid* ostidagi undoshni takrorlab, so‘ng *tašdid* ustidagi harakatni talaffuz qilish kerak. Masalan:

<i>bačča</i>	yoki	<i>bača</i>	‘og‘il’ (bola)’
<i>darri</i>	yoki	<i>dari</i>	‘dariy’ (<i>tilning nomi</i>)

21-mashq. O‘qing:

رَد – تُرَيَا – دَرِي – ذَرَات – دَرَوِي – دَوَار – دُرَانِي

22-mashq. Grafikada yozing va ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yod oling:

Darri, bazzâz, Sorayyâ, taraddod, nawwâb, tayyâr, bannâ, Dorrâni, darrin, darridan, adabeyyât, borrhân.

23-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling va grafikada yozing:

ota, aka, rafiqqa, til, mo'ylov, oyoq, oyoq kiyimi, non, piyoz, tarvuz, suv, daryo, yomg'ir, devor, bozor, to'p, adabiyot, dariy, yangi, eski, chiroyli, uzun, ko'k, sariq, o'tkir, uzoq, erkin, tayyor, kecha, mana bu (bu), ana u (u), yoki, shunday;

Anvar, Parvin, Nabi, Zaynab, Surayyo.

Lug'at

توپ <i>tôp</i>	to'p	اروپا <i>Orupâ</i>	Yevropa
دنیا <i>donyâ</i>	dunyo	ایران <i>Irân</i>	Eron
نبی <i>Nabi</i>	Nabi	ثریا <i>Sorayyâ</i>	Surayyo
زینب <i>Zaynab</i>	Zaynab	تیار <i>tayyâr</i>	tayyor
ازاد <i>âzâd</i>	ozod	ادبیات <i>adabeyyât</i>	adabiyot

BESHINCHI DARS

درس پنجم

x va h undoshlari

x jarangsiz, sirg'aluvchi undosh bo'lib, o'zbek tilidagi «x» dan farqi yo'q. Yozuvda **خ** *xē* harfi bilan ifodalanadi.

h jarangsiz, sirg'aluvchi undosh, o'zbek tilidagi yumshoq «h» kabi talaffuz qilinadi. Yozuvda **ه** *hē-ye hawwāz* harfi bilan ifodalanadi.

h jarangsiz, sirg'aluvchi, shovqinli undosh tovush, o'zbek tilidagi «h»ga yaqin keladi, ammo bo'g'izda hosil bo'ladi. Arabcha o'zlashmalarda uchraydi, faqat adabiy tilda talaffuz etiladi. Yozuvda **ح** *hē-ye hatti* harfi bilan ifodalanadi.

1-mashq. O'qing, ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yod oling:

A.	<i>xatt</i>	<i>xet</i>	<i>taxta</i>	<i>yaxdān</i>	<i>sorx</i>	<i>xira</i>	<i>bēxi</i>
	<i>xar</i>	<i>xub</i>	<i>doxtar</i>	<i>axbār</i>	<i>talx</i>	<i>axir</i>	<i>Saxi</i>
	<i>xarāb</i>	<i>xēzāb</i>	<i>daraxt</i>	<i>maxzan</i>	<i>nasx</i>	<i>zaxim</i>	<i>talxi</i>
	<i>xarbōzu</i>	<i>xāna</i>	<i>rox sati</i>	<i>naxgir</i>	<i>tabx</i>	<i>naxi</i>	<i>tašxis</i>

B.	<i>bahār</i>	<i>šahr</i>	<i>šawhar</i>	<i>fatha</i>	<i>ham</i>
	<i>pērāhan</i>	<i>Ahmad</i>	<i>elhām</i>	<i>safha</i>	<i>harf</i>
	<i>mohassel</i>	<i>kohna</i>	<i>majhul</i>	<i>mašhur</i>	<i>hawā</i>
	<i>Kandahār</i>	<i>mehmān</i>	<i>abhār</i>	<i>ashām</i>	<i>hamsāya</i>
	<i>hut</i>	<i>hēč</i>	<i>rāh</i>	<i>deh</i>	<i>bahs</i>
	<i>hālā</i>	<i>Herāt</i>	<i>māh</i>	<i>kōh</i>	<i>taht</i>
	<i>hanōz</i>	<i>māhi</i>	<i>seyāh</i>	<i>sobh</i>	<i>tohfa</i>
	<i>Hasan</i>	<i>sathi</i>	<i>kôtāh</i>	<i>kolāh</i>	<i>mahtāb</i>

C.	<i>xam</i>	–	<i>ham</i>	<i>taht</i>	–	<i>taxt</i>
	<i>xar</i>	–	<i>har</i>	<i>šarh</i>	–	<i>čarh</i>
	<i>šāx</i>	–	<i>šāh</i>	<i>Mahmud</i>	–	<i>maxmur</i>
	<i>taxmin</i>	–	<i>tahmil</i>	<i>jāhel</i>	–	<i>dūxel</i>

2-mashq. O'qing va tarjima qiling:

- 1) *Hasan mohassel ast.* 2) *Peyāz talx ast-o xarbōza širin ast.*
- 3) *Emrōz hawā xub ast.* 4) *Ahmad dar Herāt ast wa Mahmud dar Kandahār ast.* 5) *In rāh kôtāh ast.* 6) *Hālā bahār nēst.* 7) *Nān tayyār ast? – Na, nān hanōz tayyār nēst.* 8) *In xāna naw ast? – Na, in xāna kōhna-wo xarāb ast.* 9) *Ān doxtar mehmān ast.* 10) *Māhi kojā-st? – Māhi dar daryā-st.* 11) *In harf seyāh ast-o ān harf sorx ast.* 12) *Ān xar ast yā asp? – Ān xar ast.* 13) *Sorayyā dar šahr ast wa Zaynab dar deh*

ast. 14) *An kôh boland nêst.* 15) *In daraxt ast?* – *Balê, in daraxt ast.*
16) *In âftâb ast yâ mahtâb?* – *In mahtâb ast.*

3-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu husnixat yaxshimi? – Ha, bu husnixat yaxshidir, ammo u husnixat yomondir. 2) Bu shahar chiroylimi? – Ha, bu shahar juda chiroylidir. 3) Bu bo‘yoq qorami? – Yo‘q, bu bo‘yoq qora emas, qizildir. 4) Hozir tunmi? – Yo‘q, hozir tun emas, tongdir. 5) Bugun dam olish kunimi? – Ha, bugun dam olish kunidir. – Bugun havo yaxshimi? – Yo‘q, bugun havo yaxshi emas, yomondir. 6) Eron Yevropada joylashganmi? – Yo‘q, Eron Yevropada joylashmagan, Osiyoda joylashgandir. 7) Uyda kim bor? – Uyda Zaynab bor. 8) Bu nima? – Bu qovundir. – Bu qovun achchiqmi? – Yo‘q, bu qovun achchiq emas, shirindir. 9) Bu ro‘znomami yoki jurnal? – Bu ro‘znomadir. – Bu ro‘znoma yangimi? – Yo‘q, bu ro‘znoma yangi emas, eskidir. 10) Ahmad kim? – Ahmad talabadir. – Ahmad shu yerdami? – Yo‘q, Ahmad bu yerda emas. – Ahmad qayerda? – Ahmad Hirotdadir. 11) U odam shifokormi yoki zobit? – U odam zobit emas, shifokordir. – U shifokor mashhurmi? – Ha, u shifokor juda mashhurdir. 12) Bu xatmi? – Ha, bu xatdir. – Bu xat uzunmi? – Yo‘q, bu xat uzun emas, qisqadir.

ham yuklamasi

ham ‘ham’ yuklamasi, odatda, urg‘u olmaydi va o‘zidan oldinda kelayotgan so‘z bilan birgalikda talaffuz qilinadi. Masalan:

Ahmad dar senf ast. Mahmud ham dar senf ast.

‘Ahmad sinfda. Mahmud **ham** sinfdadir’.

ham yuklamasining gapdagi o‘rni gapning mazmuniga ta’sir qiladi. Qiyoslang:

Laylâ zêbâ-st. Sorayyâ ham zêbâ-st

‘Laylo – chiroyli. Surayyo ham chiroylidir’.

Sorayyâ jawân ast. Sorayyâ zêbâ ham ast

‘Surayyo – yosh. Surayyo chiroyli hamdir’.

4-mashq. O‘qing va tarjima qiling:

1) *In tôp sorx ast. An tôp ham sorx ast.* 2) *In axbâr kohna ast. An axbâr ham kohna ast.* 3) *Emrôz rôxsati ast. Fardâ ham roxsati ast.* 4) *An haçça hamsâya ast-o in doxtar ham hamsâya ast.* 5) *In mâhi mazadâr ast wa an mâhi ham mazadâr ast.* 6) *Âyâ Ahmad dâktar ast?* – *Na, Ahmad hanôz ham mohassel ast.* 7) *Hawâ hâlâ xub ast?* – *Na, hawâ hanôz ham xarâh ast.*

5-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu tog' balanddir. U tog' ham balanddir. 2) Sinfxonada bo'r bordir. U yerda yozuv taxtasi ham bordir. 3) Osmonda quyosh bordir. Osmonda oy ham bordir. 4) Bu kishi mehmondir. – U ayol ham mehmonmi? – Yo'q, u ayol mehmon emas, qo'shnidir. 5) Bu yo'l uzundir. – U yo'l ham uzunmi? – Yo'q, u yo'l uzun emas, qisqadir. 6) Surayyo talabadir. – Nabi ham talabami? – Yo'q, Nabi talaba emas, askardir. 7) Bu libos qoradir. Bu libos yangidir. Bu libos – sovg'adir. 8) Hozir bahordir. Qandahorda havo yaxshidir. Hirotda ham havo yaxshidir. 9) Bu daryoda suv juda sovuqdir. U daryoda ham suv juda sovuqdir. Bu daryoda baliqlar yo'qdir. U daryoda ham baliqlar yo'qdir. 10) Laylo ham uydadir. 11) U qiz hali ham kasaldir. 12) Ahmad hali ham talabadir.

Kishilik olmoshlari

ضمائر شخصی *zamâyer-e šaxsi*

Kishilik olmoshlari shaxslarga nisbatan ishlatiladi.

Eslatma. O'zbek tilida ba'zi kishilik olmoshlari shaxsni ifodalashi bilan birga, ko'rsatish ma'nosini ham bildiradi. Masalan, kishilik-ko'rsatish olmoshlari: 'u', 'ular'. Dariy tilida esa ko'rsatish olmoshlari III shaxs, birlik va ko'plikdagi kishilik olmoshlari o'rni kela oladi va, odatda, kishilik-ko'rsatish olmoshlari deb yuritiladi.

	Birlik	Ko'plik
I sh.	<i>man</i> 'men'	<i>mâ</i> 'biz'
II sh.	<i>tu</i> 'sen'	<i>šomâ</i> 'siz'
III sh.	<i>ô, way</i> 'u' (<i>insonlar uchun</i>) <i>ân</i> 'u' (<i>jonsiz predmetlar uchun</i>)	<i>ânhâ, êšân/ ôšân</i> 'ular'

Dariy tilida ham, o'zbek tilidagidek, ko'plikni ko'rsatuvchi *šomâ* olmoshi birlik ma'nosida ham qo'llanib, hurmat ma'nosini anglatadi. Shuningdek, *êšân* va *ôšân* 'ular' olmoshi hozirgi dariy tilida hurmat ma'nosida ishlatilib, bitta shaxsni ko'rsatadi. Ko'plik ma'nosini ifodalashda esa, odatda, *ânhâ* 'ular' qo'llanadi.

Bog'lamaning tuslanishi (to'liq shakli)

Ot-kesimli gapda eganing qaysi shaxs va sonda kelishiga qarab, kesim ham ega bilan shu shaxs-sonda moslashadi. Bu holda *ast* bog'lamasini III shaxs birlikdan boshqa hamma shaxslarda o'z ekvivalenti bo'lgan *hast* so'zi bilan almashinadi va shaxs-son qo'shimchalari *هست hast* bog'lamasiga qo'shiladi.

Bog'lamaning to'liq shakli shaxs-sonda bo'lishli shaklda quyidagicha tuslanadi:

	shaxs-son qo'shimchasi	birlik	shaxs-son qo'shimchasi	ko'plik
I sh.	-am	hastam	-ëm	hastëm
II sh.	-i	hasti	-êd	hastêd
III sh.	--	ast	-and	hastand

Man mohassël hastam – ‘Men talabaman’

Tu mohassël hasti – ‘Sen talabasan’

Ô mohassël ast – ‘U talaba’

Mâ mohassël hastëm – ‘Biz talabamiz’

Šomâ mohassël hastêd – ‘Siz talabasiz’

Ânhâ mohassël hastand – ‘Ular talabalar’

Ot-kesimli gaplarda urg'u kesimning ot qismiga tushadi (shaxs-son qo'shimchalariga ikkinchi darajali urg'u tushadi).

Bog'lamaning inkor shakli **نیست** *nêst* bo'lib, u shaxs-sonda tuslanadi va urg'u **نا** *na*- inkor yuklamasiga tushadi va o'zbek tiliga ‘emas’, ‘yo‘q’ deb tarjima qilinadi. Masalan:

Man dâktar nêstam ‘Men doktor emasman

Tu dâktar nêsti ‘Sen doktor emassan’

Ô dâktar nêst ‘U doktor emas’

Mâ dâktar nêstëm ‘Biz doktor emasmiz’

Šomâ dâktar nêstêd ‘Siz doktor emassiz’

Ânhâ dâktar nêstand ‘Ular doktor emaslar’

6-mashq. O‘qing va tarjima qiling:

- 1) *Man sarbâz hastam.* 2) *Tu jôr hasti.* 3) *Šomâ mohassel hastêd.*
 4) *Ânhâ delêr hastand.* 5) *Mâ dôktar hastëm.* 6) *Ô dar senf ast.* 7) *Âyâ man-o tu dar Kâból hastëm?* – *Na, man-o tu dar Kâból nêstëm, dar Tiškand hastëm.* 8) *Ânhâ dar šahr hastand?* – *Balê, ânhâ dar šahr hastand.* – *Šomâ ham dar šahr hastêd?* – *Na, man dar šahr nêstam, dar deh hastam.* 9) *Tu jawân hasti-wa ô pir ast.* 10) *Man dar xâna hastam wa ânhâ dar maktab hastand.* 11) *Šomâ ki hastêd?* – *Man ozbek hastam.* 12) *Ma-wo šomâ kojâ hastëm?* – *Ma-wo šomâ dar jâdda hastëm.*

7-mashq. Quyidagi jumalarni barcha shaxs va sonlarda tuslang:

1) *Man mohassel hastam.* 2) *Man mariz nēstam.* 3) *Man injâ hastam.* 4) *Man dar Qandahâr nēstam.*

8-mashq. Nuqtalar o‘rniga bog‘lamaning zarur shaklini qo‘yib jumalarni tugallang va o‘zbek tiliga tarjima qiling:

A. Bo‘lishli shaklda: 1) *Ānhâ emrôz nâjôr ...* . 2) *Mâ hâlâ dar in serf ...* . 3) *Man dar maktab ... wa šomâ dar sinamâ ...* . 4) *Tu besyâr zêbâ... .* 5) *In daraxt besyâr boland* 6) *Ānhâ kârgar ... wa mâ mohassel....*

B. Inkor shaklda: 1) *Tu dar Herât....* 2) *Šomâ hanôz pir* 3) *Mâ hâlâ dar maktab ...* . 4) *Ānhâ kârgar ...* . 5) *Ān doxtar mohassel ...* . 6) *Man dar Irân* 7) *Mahmud dâktar*

9-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Siz talabasizmi? – Ha, biz talabamiz. 2) Hasan kasalmi? – Yo‘q, u kasal emas, sog‘lomdir. 3) Men sen bilan qayerdamiz? – Biz hozir sen bilan Toshkentdamiz. 4) Anvar va Parvin qayerda? – Ular Qandahordadir. – Sizlar ham Qandahordasizlarmi? – Yo‘q, biz Qandahorda emasmiz, biz Kobuldemiz. 5) Sen bu yerda mehmonmisan? – Ha, men bu yerda mehmonman. 6) U sinfxonada yozuv taxtasi bormi? – Yo‘q, u yerda yozuv taxtasi yo‘qdir. 7) Bu bosh kiyim yangimi? – Yo‘q, u eskidir. 8) Bu sovg‘a yaxshimi? – Ha, u juda yaxshidir. 9) U ro‘znoma qani? – U mana bu sumkadadir.

ﺟﻞ az old ko‘makchisi

ﺟﻞ az old ko‘makchisi, odatda, o‘zbek tilidagi ‘-dan’ qo‘shimchasiga to‘g‘ri keladi, masalan:

Man az Maskaw hastam ‘Men Moskvadanmən’
In tohfa az Yusof ast ‘Bu sovg‘a Yusufdan’

ﺟﻞ az old ko‘makchisi egalik ma‘nosini ifodalashda ham ishlatiladi, masalan:

In ketâb az šomâ-ast ‘Bu kitob sizniki’

Bu ko‘makchi so‘roq so‘zlari bilan ham qo‘llaniladi, masalan:

In xatt az kojâ-st? ‘Bu xat qayerdan?’
Ān môtar az ki-st? ‘U avtomobil kimniki?’

10-mashq. O‘qing va tarjima qiling:

1) *In xâna az mâ-st.* 2) *Man az Maymana nēstam, az Kâbol hastam.*
3) *In xatt az ki-st?* – *In xatt az Zaynab ast.* 4) *In kolâh az tu ast?* – *Na,*

in kolâh az man nêst, az Ahmad ast. 5) In tôp az ân doxtar ast. 6) In asp az man nêst-o ân xar az man ast.

11-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu daftar kimniki? – Bu daftar – u talabanikidir. 2) Bu sinfxona kimniki? – Bu sinfxona – siz va biznikidir. 3) Bu sovg'a kimdan? – U Mahmuddandir. 4) Siz qayerdانسiz? – Men Qandahordanman. – Ahmad ham Qandahordanmi? – Yo'q, u Qandahordan emas, Hirotdandir. 5) Bu pullar senikimi? – Yo'q, bu pullar meniki emas. – Bu pullar kimniki? – Bu pullar ana u qiznikidir. 6) Surayyo shu qishloqdanmi? – Yo'q, u bu qishloqdan emas, ana u qishloqdandir. 7) Bu to'p senikimi? – Yo'q, bu to'p meniki emas, lekin u to'p menikidir. 8) U uy sizlarnikimi? – Ha, u uy bizlarnikidir. U yangi va juda chiroylidir.

▲ harfi

Hâ-ye hawwaz harfi h tovushini ifodalaydi. 4 shaklga ega bo'lib, o'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shiladi. Talaffuzda tushib qoladi yoki juda yumshoq o'qiladi. So'z oxirida unidan so'ng kelsa – *h*, undoshdan so'ng kelsa –

qisqa *a* kabi talaffuz etiladi. Masalan:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
<i>hâ-ye hawwaz</i>	h, a	ه	ه	ه	ه

به *beh* 'yaxshi', ده *deh* 'qishloq', ده *dah* 'o'n',
 نامه *nâma* 'xat', دانه *dâna* 'dona', خانه *xâna* 'uy'

هفت

12-mashq. O'qing:

راهی – بهتر – پنبه – دیده – تباہ – دہات – ہدایت – بازیہا – تزییہ – ہازن –
 روڈہ – روباہ – تیزہ – دہ – پزڑہ – تہار – بندہ – بُورہ – یہود – ہادی – ہنر
 تیبیہ

13-mashq. Yozing.

تباہ راهی دہات بہتر پیہ ہدیہ

14-mashq. Grafik shaklda yozing:

hazâr, tōba, râhraw, penhân, dêwâna, daha, Zohra, bahâri, taheyya, Hârun, randa, tah, Herât, tanhâ, noh, tehi, hanōz, ponba, Borhân, Herirōd, râhzan, bahâna, dehâti, hadya, berahna, honarhâ, tanbih, pahnâwar, hâwan, zabânâ, hadâyâ, rahbari, tahzib (د), dandâna, hendu, Behrōz, dahân, nahâri, hawâ.

ج, ج, ج va ج harflari

Jim harfi 4 shaklga ega, o'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shilib, so'z boshi va o'rtasida satr ustida, so'z oxiri va alohida shakllarida satr ostiga tushadi. Masalan:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
<i>jim</i>	j	ج	ج	ج	ج

جوان *jawân* 'yosh', جراب *jurâb* 'paypoq'

ج

جوجه

Cê harfi 4 shaklga ega, o'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shilib, so'z boshi va o'rtasida satr ustida, so'z oxiri va alohida shakllarida satr ostiga tushadi. Masalan:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
<i>cê</i>	ç	چ	چ	چ	چ

چای *çây* 'choy'

چای

Hê-ye hatti harfi *h* shovqinli, jarangsiz, sirg'aluvchi undosh. O'zbek tilidagi «h»ga yaqin keladi, ammo bo'g'izda hosil bo'ladi.

Arabcha o'zlashmalarda uchraydi. 4 shaklga ega bo'lib, o'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shiladi. So'z boshi va o'rtasida satr ustida, so'z oxiri va alohida shakllarida satr ostida yoziladi. Masalan:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
he-ye hatti	h	ح	ح	ح	ح

حرارت *harârat* 'harorat'

حرارت

Xe harfi x jarangsiz, sirg'aluvchi undosh. 4 shaklga ega, o'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shilib, so'z boshi va o'rtasida satr ustida, so'z oxiri va alohida shakllarida satr ostida yoziladi. Masalan:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
<i>xe</i>	x	خ	خ	خ	خ

خوب *xub* 'yaxshi', دختر *doxtar* 'qiz bola'

خربوزه

15-mashq. O'qing.

رُخ - بُرْج - حَيوان - جوره - بِيخ - چَرخ - حَرْبِي - نَجَار - چَنْد - تَرْجِيح
 - تاراج - حُجَّاج - خُونِين - نَجِي - رَنْج - جِهَاز - چای - پَنْجَه - حاجی -
 چاه - تَجْوِيز - چَهَارْدَه - بُخاری - دُخْتَرها - جَرِيْدَه - تَخْدِيْد - جَرْح -
 پُخْتَه - جِهَانِي - بِيجان - خانَه

16-mashq. Yozing.

برج چرخ بخاری حجاج رنج ترحم

17-mashq. Grafikada (h undoshini ح harfi bilan ifodalab) yozing va ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yod oling:

wâhed, jarâhat, hezb, rejhân, wahdat, tajwiz, xira, çâdar, hojjâj, çandin, tâj, naxçir, rawâj, jabin, nârenj, bêhayâ, tahrir, ruh, xazân, taxrib, boxâri, xarj, çiz, çappa, bêjâ, paxç, nâji. wujud, çarxdâr, yax, harbeyya, taxta, tajdid, harârat, poxta, nejât, nerx, xanjar, jâyeza.

18-mashq. Grafikada (h undoshini o harfi bilan ifodalab) yozing:

o'g'il, qiz, uy, choy, guruch, makkajo'xori, qovun, sanchqi, ko'ylak, ro'znoma, daraxt, yozuv taxtasi, eshak, ariq, ko'cha, yo'l, janub, qishloq, havo, bahor, kuz, muz, yaxshi, yomon, xom, sog'lom, kasal, yosh, past, shu yerda, u yerda, yana, sen, u, ular, dan, yo'q.

19-mashq. O'qing va tarjima qiling:

1) *Ân šahr az injâ besyâr dur ast.* 2) *Xazân nazdik ast-o bahâr hanôz dur ast.* 3) *In râh nazdik ast.* 4) *Maktab az xâna dur nest.* 5) *Herât ba injâ nazdik ast.* 6) *Mâ az ân jâdda dur hastêm-o šomâ ba ân jâdda nazdik hastêd.* 7) *Ân bâzâr dur ast yâ nazdik?* – *An bâzâr az injâ dur ast wa ba ânjâ nazdik ast.* 8) *Mahmud dar deh ast. Ân deh ba Kâbol besyâr nazdik ast.*

20-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Kinoteatr uydan uzoqda joylashganmi? – Yo'q, kinoteatr uydan uzoqda joylashmagan. 2) U maydon bu yerga yaqin joylashganmi? – Ha, u maydon bu yerga yaqin joylashgandir. 3) Hirot Kobuldan uzoqda joylashgan va Maymanaga – yaqindir. 4) U o'rmon qishloqdan uzoqda joylashganmi? – Yo'q, u o'rmon qishloqqa yaqin joylashgandir. 5) U tog'lar bu yerdan uzoqda joylashganmi? – Ha, u tog'lar bu yerdan uzoqda joylashgandir. 6) Biz shahardan uzoqdamizmi? – Yo'q, biz shaharga yaqinmiz. 7) Ahmad va Mahmud universitetga yaqinmilar? – Yo'q, ular universitetdan uzoqdadir. 8) Sen hozir qayerdasan? – Men hozir Qandahor yaqinidaman.

س va ش harflari

Sin harfi 4 shaklga ega bo'lib o'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shiladi. So'z boshi va o'rtasida satr ustida, so'z oxiri va alohida shakllarida satr ostida yoziladi. Masalan:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
<i>sin</i>	s	س	س	س	س

دست dast 'qo'l', *دارس* dars 'dars', *سار* sar 'bosh'

Šin harfi 4 shaklga ega, o'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shilib, so'z boshi va o'rtasida satr ustida yoziladi, so'z oxiri va alohida shakllarida satr ostiga tushadi. Masalan:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
<i>šin</i>	š	ش	ش	ش	ش

شیر *šir* 'sut', نوش *duš* 'yelka', دیشب *dišab* 'kecha kechqurun'

شیر

21-mashq. O'qing:

دوست — حسن — شش — درس — شوهر — بوسه — بیش — سخت — ریش
 — بنیاد — هوش — ناشی — شهید — سزیدی — بستزه — خوست — هستی —
 نشرات — بزس — اشجار — چرس — بشری — شیخ — اسب — احساس — میری
 — سمنت —

22-mashq. Yozing:

درس داش سرد شهر بزر ناشی
 بیشتر سهو احساس ریش تشرح

23-mashq. Grafikada yozing va ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yod oling:

pas, *Hosayn* (ح), *xōša*, *ranješ*, *dōsti*, *sabzijāt*, *peštar*, *saxâwat*, *pēša*,
hassâs (ح), *sosti*, *wârasi*, *bēša*, *sazâwâr*, *pōst*, *orsi*, *rošd*, *âstâna*, *šahbâz*,
hâstân, *nâsazâ*, ***rawšun***, *tašdid*, *setêza*, *šahzâda*, *pasxâna*, *hošyâr*.
šohrat, *torši*, *andêša*, *tâbestân*.

و harfining خ harfidan keyin o'qilishi

xā, xo, xē birikmalari bilan boshlanuvchi ayrim so'zlarda **خ** *xe* harfidan so'ng **و** *wāw* harfi yoziladi, ammo talaffuz etilmaydi (diakritik belgilar qo'yilgan matnda bunday holatda **خ** *xe* harfi ustiga *sokun* belgisi qo'yiladi). Masalan:

خواهر <i>xāhar</i> (ba'zan - <i>xwāhar</i>)	'opa (yoki singil)'
خورد <i>xord</i>	'kichik', 'kichkina'
خویش <i>xēš</i>	'o'z'

Bunday so'zlar faqat yodda saqlash orqali o'rganiladi.

Quyidagi so'zlarning yozilishi va o'qilishini yodda saqlang:

خواهش <i>xāheš</i>	'istak', 'xohish'
خواب <i>xāb</i>	'uyqu'; 'tush'
استخوان <i>ostoxān</i>	'suyak'
خواجه <i>xāja</i>	'xoja', 'xo'ja'
خوارزم <i>Xārazm</i>	'Xorazm'
خواستن <i>xāstan</i>	'xohlamoq'
خواندن <i>xāndan</i>	'o'qimoq'
خوابیدن <i>xābidan</i>	'uxlamoq'

24-mashq. O'qing:

خواب - خَوَازِه - خُوذْخَوَاه - خَوَانْدَن - خَوَاتِين - بِيْدَازْ خَوَابِي - بَدْخُوْر
- تَنْخَوَاه - خُوْشِي - خَوَانِيْن - خُوْرْدِي - خُوْشِي - خُوْشْتَن - خُوْنِيْن -
خَوَاجَه - اُسْتَنْخَوَان

25-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling va grafikada (h harfini o' harfi bilan) yozing:

do'st, er, opa-singil, o'zbek, tanish, askar, bosh, soqol, qo'l, bel, kostyum, ot, tuya, shahar, universitet, yoz, tun, yulduz, dars, bor, sut, olma, mandarin, yangi, shirin, nordon, muzdek, yorqin, to'g'ri, kichkina, oson, qizil, yashil, qora, jigarrang, juda.

26-mashq. Savollarga javob yozing:

- 1) *Hālā tābestān ast yā xazān?*
- 2) *Emrōz hawā xub ast?*
- 3) *Mahtāb kojā-st?*
- 4) *Āyā xarboza talx ast?*
- 5) *Šomā az Kandahār hastēd?*
- 6) *Āyā Kābol az Tāškand dur ast?*
- 7) *Herāt ba Irām nazdik ast?*
- 8) *Ān daraxt boland ast yā paxch?*
- 9) *Āyā in seb poxta ast?*
- 10) *Yax sard ast yā garm?*
- 11) *Hālā sobh hast yā šām?*
- 12) *Āyā dar tābestān hawā garm ast?*

27-mashq. Qisqa dialog tuzing. Chap tomondan savollar oling va ma'nosi to'g'ri keladigan javob yozing:

<i>Āyâ in mard mehmon ast?</i>	<i>Balê, man az Tâškand hastam.</i>
<i>Tabâšir seyâh ast?</i>	<i>Na, ân šahr besyâr bozorg ast.</i>
<i>Hâlâ sobh ast yâ šâm ?</i>	<i>Balê, ânâ dar xâna hastand.</i>
<i>Tu az Tâškand hasti?</i>	<i>Na, in môtar besyâr kohna-st.</i>
<i>Šomâ mohassel hastêd?</i>	<i>Na, pôhantun az injâ dur nêst.</i>
<i>Āyâ ân šahr xord ast?</i>	<i>Na, nân hanôz tayyâr nêst.</i>
<i>In môtar naw ast?</i>	<i>Na, in mard hamsâya ast.</i>
<i>Ānhâ dar xâna hastand?</i>	<i>Rôz rawšan ast-o šab târik ast.</i>
<i>Ān kôh boland ast?</i>	<i>Tabâšir seyâh nêst, safêd ast.</i>
<i>Pôhantun az injâ dur ast?</i>	<i>Balê, mâ mohassel hastêm.</i>
<i>Nân tayyâr ast?</i>	<i>Na, ân kôh boland nêst.</i>
<i>Rôz rawšan ast yâ târik?</i>	<i>Hâlâ sobh ast.</i>

28-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Hozir bahormi yoki kuz? – Hozir kuzdir. 2) Bu uy kimniki? – Bu uy - qo'shnikidir. 3) Bu nima? – Bu yo'ldir. Bu yo'l uzun emas, balki qisqadir. 4) Bu to'p senikimi? – Yo'q, u meniki emas. Bu to'p u qiznikidir. 5) U yozuv taxtasi qorami? – Ha, u yozuv taxtasi qoradir. U sinfxonadadir. 6) Siz qayerdانسiz? – Men Kobuldanman. – Hasan ham Kobuldanmi? – Yo'q, u Kobuldan emas, balki Hirotdandir. 7) Ahmad kim? – U talabadir. Mahmud va Nabilar ham talabadiirlar. – Zaynab ham talabami? – Yo'q, u talaba emas, shifokordir. 8) Bugun havo yaxshimi? – Yo'q, bugun havo yaxshi emas, balki yomondir. Bugun havo sovuqdir. – Bugun yomg'ir yog'adimi? – Yo'q, bugun yomg'ir yog'maydi. 9) Bu nima? – Bu baliqdir. Bu baliq u daryodandir. – Bu baliq shirinmi? – Ha, bu baliq juda shirindir. 10) Maymana Yevropadami yoki Osiyoda? – Maymana Osiyodadir. – Maymana Kobuldan uzoqdami? – Ha, Maymana Kobuldan uzoqdadir, lekin Hirotdga yaqindir. 11) U qovun yashilmi yoki sariq? – U sariqdir. – U qovun pishganmi? – Ha, u pishgandir. – U qovun nordonmi yoki shirinmi? – U shirindir. 12) U bola hozir maktabdami? – Yo'q, u hozir maktabda emas, uydadir. Bugun dam olish kunidir. – U qiz ham hozir uydami? – Ha, u ham hozir uydadir.

Lug'at

خط <i>xatt</i>	xat	راه <i>râh</i>	yo'l
خَر <i>xar</i>	eshak	ماه <i>mâh</i>	oy (<i>kalendar bo'yicha</i>)

خراب <i>xarâb</i>	yomon; buzuq	سياه <i>seyâh</i>	qora
خوب <i>xub</i>	yaxshi	كوتاه <i>kôtâh</i>	qisqa
خانه <i>xâna</i>	uy	ده <i>deh</i>	qishloq
دختر <i>doxtar</i>	qiz (bola)	كوه <i>kôh</i>	tog‘
درخت <i>daraxt</i>	daraxt	صبح <i>sobh</i>	ertalab, tong
رخسستی <i>roxsati</i>	ta‘til	كلاه <i>kolâh</i>	bosh kiyim
اخبار <i>axbâr</i>	gazeta	تحفه <i>tohfa</i>	sovg‘a
سرخ <i>sorx</i>	qizil	مهتاب <i>mahtâb</i>	oy, oymoma
تلخ <i>talx</i>	achchiq	محمود <i>Mahmud</i>	Mahmud
بهار <i>bahâr</i>	bahor	حسن <i>Hasan</i>	Hasan
پیراهن <i>pêrâhan</i>	ko‘ylak	من <i>man</i>	men
محصل <i>mohassel</i>	talaba	تو <i>tu</i>	sen
کندهار <i>Kandahâr</i>	Kandahor (shahar)	او <i>ô</i>	u (inson haqida)
شهر <i>šahr</i>	shahar	آن <i>ân</i>	u, anavi
احمد <i>Ahmad</i>	Ahmad	ما <i>mâ</i>	biz
کهنه <i>kohna</i>	eski	شما <i>šomâ</i>	siz
مهمان <i>mehmân</i>	mehmon	آنها <i>ânâ</i>	ular
شوهر <i>šawhar</i>	er	از <i>az</i>	...dan (old ko‘makchi)
صفحه <i>safha</i>	sahifa	خزان <i>xazân</i>	kuz
مشهور <i>mašhur</i>	mashhur	پخچ <i>paxč</i>	past
هم <i>ham</i>	ham	یخ <i>yax</i>	muz
حرف <i>harf</i>	harf	پخته <i>poxta</i>	pishgan
هوا <i>hawâ-</i>	havo	به <i>ba</i>	...ga (old ko‘makchi)
همسایه <i>hamsâya</i>	qo‘shni	پوهنتون <i>pôhantun</i>	universitet
حالا <i>hâlâ, hâlâ</i>	hozir	روشن <i>rawšan</i>	yorug‘
هنوز <i>hanôz</i>	hanuz	تابستان <i>tâbestân</i>	yoz
هرات <i>Herât</i>	Hiroat	خواهر <i>xâhar</i>	opa (yoki singil)
ماهی <i>mâhi</i>	baliq	خورد <i>xord</i>	kichik

OLTINCHI DARS

درس ششم

Dariy yozuvining ayrim xususiyatlari

1. Arab grafikasida yozilgan matnlarda darak gap oxirida nuqta (.), so'roq gapda so'roq belgisi (?), his-hayajon gapda undov belgisi (!) qo'yiladi. Vergul (,), nuqtali vergul (;), ayniqsa, ikki nuqta (:), tire (-), qavs () va qo'shtirnoq (" ") ishlatilish qoidasi to'liq ishlanmagan.

2. Arab-dariy alifbosida atoqli otlar va gapning boshlanishi uchun maxsus harflar yo'q. Yozuvda atoqli va turdosh otlar uchun va butun boshqa hollarda bir hajm va shakldagi harflar ishlatiladi.

3. Dariy yozuvida diakritik belgilar, odatda, tushib qoladi. Qisqa unilarning yozuvda ifoda etilmasligi so'zlarni to'g'ri o'qish va yozishni birmuncha qiyinlashtiradi.

4. Arab-dariy yozuvida so'zlar bo'g'inlarga bo'linsa ham, bir satrdan ikkinchi satrga so'z bo'g'inini ko'chirish tavsiya qilinmaydi. Agar satr oxiridagi so'zni shu satrga sig'dirishning iloji bo'lmasa, uni butunlay ikkinchi satrga yozish kerak bo'ladi. Qo'lyozmalarda esa ba'zan satrga sig'magan so'zning so'nggi harflarini shu so'zning yuqorisiga yozadilar yoki satrda joy qolsa, joy ochiq qolmasligi uchun so'zning oxirgi harflarini yoki harflarning ulanish chiziqlarini cho'zibroq yozadilar.

So'zlarni ajratib va qo'shib yozish qoidalari

Dariy tilidagi matnlarda so'zlar, ba'zi istisno holatlardan tashqari, o'zaro ajratib yoziladi. Bunda so'zlar o'rtasidagi interval so'zning tarkibidagi o'zidan keyingi harfga qo'shilmaydigan harflarning oraliq masofasidan oshmasligi mumkin. Masalan:

بسیار خوب yoki بسیار خوب *besyâr xub* 'juda yaxshi'

Ot-kesim tarkibidagi است *ast bog'lamasi* kesimning ot qismida kelgan so'zning qanday tovush bilan tugashiga ko'ra turli fonetik xususiyatlarda bo'ladi. Cho'ziq unililar bilan tugagan so'zdan so'ng kelsa, bog'lamaning *a* tovushi tushib qolib, oldidagi so'z bilan birga bir so'z tarzida talaffuz etiladi. Bu holda است *ast bog'lamasi* yo to'la holda va ba'zan bog'lamaning *l* *alef* harfi tushib qolib, qolgan qismi esa oldindagi so'z bilan qo'shilgan tarzda yozilishi mumkin.

Masalan:

این دریا است	<i>In daryâ ast</i>	'Bu daryodir'
این دریاست	<i>In daryâ-st</i>	
پیراهن آبی است	<i>Pêrâhan âbi ast</i>	'Ko'ylak havorangdir'
پیراهن آبیست	<i>Pêrâhan âbi-st</i>	

در *dar* '-da', از *az* '-dan' va به *ba* '-ga' old ko'makchilari, odatda, o'zidan keyingi so'zdan ajratib yoziladi. Biroq ba'zan qo'shib yozish hollari kuzatiladi.

در *dar* va از *az* old ko'makchilari ko'rsatish olmoshlari va ravishlar, unli bilan boshlangan kishilik olmoshlariga qo'shib yozilishi mumkin, masalan:

yoki در این شهر	<i>dar in šahr</i>	'bu shaharda'
yoki از آنجا	<i>az ânjâ</i>	'u yerdan'
yoki از او	<i>az ô</i>	'undan'

Boshqa o'rinlarda bu old ko'makchilar o'zidan keyingi so'zdan ajratib yoziladi.

به *ba* old ko'makchisi o'zidan keyingi so'zga qo'shib yozilishi mumkin; bunda old ko'makchi oxiridagi **â** harfi tushib qoladi, masalan:

به خانه yoki بخته 'uyga'

Agar به *ba* old ko'makchisidan keyingi so'z unli bilan boshlangan bo'lsa, **â** *alef* yozuvda saqlanib qoladi, masalan:

yoki به اروپا yoki باروپا *ba Orupâ* 'Yevropaga'

yoki به آن دختر yoki بآن دختر *ba ân doxtar* 'u qizga'

-o va wa teng bog'lovchilari و harfi ifodalanadi va doimo alohida yoziladi, masalan:

نآن و آب *nân-o âb* yoki *nân wa âb* 'non va suv'

1-mashq. O'qing va tarjima qiling:

- این شهر است. این شهر نو است.
 آن دختر است. آن دختر بسیار زیباست.
 این چیست؟ این درخت است. این درخت سبز است.
 آیا این پیراهن سرخ است؟ - نه، این پیراهن سرخ نیست، آبیست.
 آیا انور در خانه است؟ - نه، انور در خانه نیست، در پوهنتون است.
 این بوت از برادر است یا از خواهر؟ - این بوت از خواهر است.
 آیا او از این شهر است؟ - نه، او از این شهر نیست، از هرات است.
 آیا هرات در اروپاست؟ - نه، هرات در اروپا نیست، در آسیا است.

2-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling va grafikada yozing:

1) U nonidir. 2) Bu ko'cha uzundir. 3) U bola hali kichkinadir. 4) Bu daraxt yashildir. 5) U yigit askardir. 6) Bu tarvuz qizil va shirindir. 7) Bu otmi? – Yo'q, bu ot emas, eshakdir. 8) Havo yaxshimi? – Yo'q, havo yaxshi emas, yomondir. 9) Nabi shu uydami? – Yo'q, Nabi bu uyda emas. 10) U ayol qarini? – Yo'q, u ayol qari emas, balki yoshdir. 11) Bu nima? – Bu ro'znomadir. Bu ro'znoma yangi. Bu ro'znoma u qiznikidir. 12) Bu nima? – Bu choydir. – Bu choy qorami yeki ko'k? – Bu choy ko'kdir. 13) Surayyo darsdami? – Yo'q, Surayyo darsda emas. U uydadir. 14) U shahar janubda joylashgandir. U juda chiroylidir. U yerda universitet bor. 15) Bu kostyum jigarrangmi? – Yo'q, bu kostyum jigarrang emas, qoradir. – Bu kostyum sariqmi? – Yo'q, bu kostyum Anvarnikidir.

م harfi

Mim harfi 4 shakldan iborat. O'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shilib yoziladi. So'z boshi va o'rtasida satr ustiga, so'z oxiri va alohida shakllarida yozilganida satr ostiga tushadi.

Masalan:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
mim	m	م	م	م	م

موش *muš* 'sichqon', كَمَر *kamar* 'bel', بَام *bām* 'tom'

3-mashq. O'qing:

مادر – همان – مرام – خمیر – أحمد – دوار – مُحَمَّد – موزَه – مَحْدود
 – چشمان – میزبان – هاشیم – خَرَم – بُمباران – مِرّه – هَمّه – مَرَسوم
 آسمان – مَحمود – مَهارت – مَمْدوح – مَرَحمت – آسامی – رَریم – مَمْنوم
 – نَرَسیم – مَرْحوم

4-mashq. Grafikada yozing, tarjima qiling va yod oling:

mohārez, mōzda, hamin, bima, mahrum (ح), jāma, xormā, mahmēz,
 anjām, jahannom, nāma, marzbān, āmmā, šām, mardom, darham,
 xāmōš, emām, morwārid, zemestān, hamēša, bēšarm, mehwar (ح),

mohemm, sahhâmi, monajjem, marmi, masmus, namâz, mohtaram (ح).
tamrin, modâwem, hammâmi (ح). *xâm, moharram* (ح). *môçî, Ahmad*
(ح), *Mahmud* (ح), *marhamat* (ح), *Maymana*.

5-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling va dariy alifbosida yozing:

men, biz, siz, odam, xalq, mehmon, qo'shni, erkak, ona, nom, yer, osmon, qish, oy, stol, mevalar, baliq, avtomobil, ot, kinoteatr, tarjima, mashq, mashhur, muhim, xom, bugun, shunday, armo.

6-mashq. O'qing va tarjima qiling:

این مرد مهمان است.

آن آدم بسیار مشهور است.

خزان سرد نیست، اما زمستان بسیار سرد است.

من در خانه هستم. شما هم در خانه هستید.

آن مرد از میمنه است؟ -- نه، آن مرد از میمنه نیست، از هرات است. اما

این مرد از میمنه است.

ما در سینما هستیم. شما هم در سینما هستید؟ -- نه، ما در سینما نیستیم.

این میوه پخته است؟ -- نه، این میوه پخته نیست، خام است.

حسن امروز در پوهنتون است؟ -- نه، حسن امروز در پوهنتون نیست،

در خانه است. اما تویی و انور امروز در پوهنتون هستند.

7-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bugun uyda mehmon bor. 2) Osmonda oy bor. 3) Qish juda sovuqdir. 4) Bu odam hali yoshdir, lekin mashhurdir. 5) U yer siznikimi? -- Yo'q, u yer bizniki emas, qo'shnimiznikidir. 6) Bu avtomobil senikimi? -- Yo'q, bu avtomobil meniki emas, lekin u avtomobil menikidir. 7) Hasan shu shahardanmi? -- Yo'q, u bu shahardan emas, Maymanadandir. Lekin Anvar shu shahardandir. 8) U stolda bo'r yo'qmi? -- Yo'q, u stolda bo'r yo'q. Bu stolda ham bo'r yo'q. 9) Bu yerda nima bor? -- Bu yerda mevalar bor. Bu mevalar shirin va pishgandir. U mevalar ham pishganmi? -- Yo'q, u mevalar hali pishmagan. 10) Bu tarjima to'g'rimi? -- Yo'q, bu tarjima to'g'ri emas, u tarjima to'g'ridir. 11) Bu mashq osonmi? -- Yo'q, bu mashq oson emas, lekin juda muhimdir. 12) Bu maydonda kinoteatr yo'qmi? -- Yo'q, bu maydonda kinoteatr yo'q. U maydonda ham kinoteatr yo'q. 13) Sizlar Maymanadasizlarmi? -- Bizlar Maymanadamiz. Sizlar ham Maymanadasizlarmi? -- Yo'q, bizlar Maymanada emasmiz, Hirotlamiz. Lekin Hirot Maymanadan uzoq emasdir.

ک، گ va ل harflari

ک، گ, satr usti harflari bo'lib, 4 shakldan iborat. O'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shilib yoziladi. Masalan:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
kāf	k	ک	ڪ	ڪ	ک
gāf	g	گ	گ	گ	گ

کادو *kadu* 'qovoq', سڪوت *sokut* 'sukut', تۈرك *tork* 'turk'
 انگور *angur* 'uzum', گۆشت *gōšt* 'go'sht', سگ *sag* 'it', گۈرگ *gorg* 'bo'ri',

كاج

ک

گل

گ

Lām harfi 4 shakldan iborat. O'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shilib yoziladi. So'z boshi va o'rtasida satr ustiga, so'z oxiri va alohida shakllarida yozilganida satr ostiga tushadi. Masalan:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
lām	l	ل	ل	ل	ل

لاجورد *lājward* 'lojuvard', بلبول *bolbol* 'bulbul', سال *sāl* 'yil'

لوبيا

Ligaturalar

Lām bilan *alef* birikmasi $ل + ا = لا$ (*lā*) shaklida yoziladi. Masalan:

لازم *lāzem* 'kerak', 'lozim'

سلام *salām* 'salom'

Kāf bilan *alef* birikmasi $ل + ك = كا$ (*kā*) shaklida yoziladi.

Gāf bilan *alef* birikmasi $ل + گ = گا$ (*gā*) shaklida yoziladi. Masalan:

كار *kār* 'ish'

کاتب	<i>kâteb</i>	‘kotib’
امریکا	<i>Amrikâ</i>	‘Amerika’
گاو	<i>gâw</i>	‘sigir’
آموزگار	<i>âmôzgâr</i>	‘o‘qituvchi (maktabda)’

Kâf bilan *lâm* birikmasi ل + س = کل shaklida yoziladi.

Gâf bilan *lâm* birikmasi ل + گ = گل shaklida yoziladi.

Bu birikma quyidagi so‘zlardagi kabi yoziladi

کلان	<i>kalân</i>	‘katta’
کلمه	<i>kalema</i>	‘so‘z’
مشکل	<i>moşkel</i>	‘mushkul’
گل	<i>gol</i>	‘gul’
گلیم	<i>gelêm</i>	‘palas’
جنگل	<i>jangal</i>	‘o‘rmon’

8-mashq. Quyidagi so‘zlarni o‘qing:

لسان – حَمَل – نازل – سِلْسِيَه – لاجورد – لَدَّت – جَمال – يَلا – لَهجَه
 – مَحَل – مُبْتَلَا – مَلِيح – بالا – مَلت – دَليل – مَلامت – مَلْبُوس – لِبالب –
 مَلامت – لَلَمى – مَلالى – وَسِيَلَه
 گَم – كُودَك – كُزگ – چِگَر – مُكَمَل – كِلِيم – جِكَايَت – مُلِك –
 سُوگُند – كَامِل – كَلَكْتَه – كُلابِي – لِك – كُتِك – كَلَام – لُگَن – مَشكُوك
 – مَلَنگ – مَاكِيان – أَشكال – كُفْرُك – كَمَانِي – جِنگَل.

9-mashq. Dariy alifbosida yozing, tarjima qiling va yod oling:

A. *âlu*, *elhâm*, *zelzela*, *walwala*, *âlubâlu*, *dalâyel*, *çalipâ*, *halwâ*
 (ح), *welâyat*, *marhala* (ح), *salâm*, *dalâlat*, *molabbas*, *badal*, *hawêli* (ح),
şalwâr, *lilâm*, *talâş*, *zardâtu*, *jâleb*, *layleya*, *zawâl*, *tâlâr*, *Solaymân*,
lâtri, *molzam*, *lablabu*, *emlâ*, *lâlâ*, *mobaddal*.

B. *Sâgerd*, *Kâbol*, *kôça*, *kolâh*, *koltur*, *Sâlang*, *gôşt*, *kôtal*, *golôla*,
kalân, *laka*, *sobok*, *kârwan*, *Akbar*, *Bagrâm*, *zargar*, *kâkol*, *mamâlek*,
momken, *gonjeşk*, *keşwar*, *segret*, *badgomân*, *komaki*, *golun*, *Kondozi*,
keşik, *sangin*, *şekâyat*, *kolâl*, *makkâr*, *takâmol*, *lang*, *âhangar*, *jangal*,
kalema, *nâkâm*, *gonga*, *Kôkça*, *goldôzi*, *gôgerd*.

10-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling va dariy alifbosida yozib, so‘zlarni yod oling:

guruh, ishchi, shifokor, salom, yurak, lab, mushuk, it, sigir, bug‘doy, sabzavot, kartoshka, uzum, olxo‘ri, olcha, shaftoli, apelsin, go‘sh, palov, kabob, pichoq, finjon, qand, pul, kiyim, palto, bosh kiyim, salla, mato, stul,

javon, karavot, oyna, hovli (ح), gul, bo'yoq, chipta, ko'cha (*ikkita so'z*), yotoqsona, do'kon, mamlakat (*ikkita so'z*), viloyat, shimol, zilzila, o'rmon, tog', tosh, yil, urush, ish, kitob, daftar, jurnal, so'z, gap, diktant, maktab, amma, gugurt, sigaret; jasur, katta (*ikkita so'z*), kichkina (*ikkita so'z*), band, pust, qiziqarli, toza, kir, iliq, eski (*yangi emas*), qiyin, tor, yengil, og'ir, qorong'i, yaqin, achchiq; qayerga, hozir (ح); ha;

Almad (ح), Mahmud (ح), Sulaymon.

So'zning tarkibini ajratib va qo'shib yozish

So'zning tarkibidagi qo'shiluvchi harflar qo'shib yoziladi. Biroq ayrim hollarda ularni ajratib yozish kuzatiladi va ba'zan tavsifiya qilinadi.

So'z ikki o'zakdan iborat bo'lsa, bular ajratib yozilishi mumkin, masalan:

کتاب خانه yoki کتابخانه *ketābxāna* 'kutubxona'
بی کار yoki بیکار *bēkār* 'bekorchi'

Agar keyingi o'zak unli tovush bilan boshlansa, ajratib yozish tavsifiya qilinadi, masalan:

جلال آباد *Jalālābād* 'Jalolobod' (*shahar*)

Agar qo'shiluvchi o'zak oldidan unliga tugallangan (ayniqsa, *a ga*) o'zak bo'lsa, ajratib yoziladi, masalan:

مزه دار *mazadār* 'mazali'

سبزی پلو *sabzipalaw* 'ko'katli palov'

Boshqa o'rinlarda so'z tarkibidagi qo'shiluvchi harflarning ajratib yozilish holatlarini yodda saqlash zarur.

11-mashq. O'qing va tarjima qiling:

این کیست؟ – این سلیمان است.

تو کیستی؟ – من کارگر هستم. اکبر هم کارگر است؟ – نه، اکبر کارگر

نیست. داکتر است.

در این بکس چیست؟ – در این بکس کتاب و کتابچه است.

آیا این املا مشکل است؟ – بلی، این املا بسیار مشکل است.

این مجله دلچسپ است؟ – بلی، این مجله دلچسپ است.

سلیمان کجاست؟ او در کندز است.

احمد کجاست؟ – احمد در آن حویلی است.

شما حالا کجا هستید؟ – ما در لیلیه هستیم. – این لیلیه نو است؟ – نه، این

لیلیه نو نیست، کهنه است.

این سنگ از کیست؟ این سنگ از من است. — آن پشک هم از شما است؟
 نه، آن پشک از من نیست، از محمود است.
 این دکان از کیست؟ این دکان از آن مرد است.
 آن مالتۀ مزه دار است؟ — بلی، آن مالتۀ بسیار مزه دار است.
 آیا در جلال آباد تاپستان بسیار گرم است؟ — بلی، در جلال آباد تاپستان
 بسیار گرم است، و زمستان سرد نیست.

**12-mashq. Savolni yakunlang va namunadagi kabi unga javob
 yozing:**

Berilgan: این جنگل دور است یا ...؟
 Bajaring: این جنگل دور است یا نزدیک؟ —
 این جنگل دور نیست، نزدیک است.

این انگور شیرین است یا ...؟ آن کوچه روشن است یا ...؟ این جمله
 دراز است یا ...؟ امروز هوا سرد است یا ...؟ این لباس پاک است یا ...؟ آن
 کار آسان است یا ...؟ آن کشور در جنوب است یا ...؟ این مالتۀ پخته است یا
 ...؟ باران در زمستان است یا ...؟ آن میز پخچ است یا ...؟ این الماری
 سبک است یا ...؟ نبی خورد است یا ...؟

**13-mashq. Birinchi ustundan gapning birinchi qismini, ikkinchi
 ustundan esa ikkinchi qismini tanlagan holda gap tuzing:**

در جنوب نیست، در شمال است.	ما حالا
نو و پاک است.	هوا در کابل
بیکار نیستی.	این الوبالو
در کتابخانه هستیم.	اکبر
سرخ نیست، آبیست.	تو امروز
بسیار شیرین است.	این ولایت
گرم نیست.	آن یکس
در خانه نیست، در مکتب است.	آن لباس
از این داکتر است.	در این پیاله
شیر نیست، جای است.	آن گل

14-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu kitob qiziqarlidir. 2) U yosh yigit juda jasurdir. 3) Bu bo'yoq
 qizildir. 4) U maktab juda eskidir. 5) Siz ishchimisiz? — Ha, men ishchiman.
 7) Akbar kim? — U shifokordir. 8) Kiyim qayerda? — U anavi javonning
 ichida. 9) Sen shu guruhdanmisan? — Ha, men shu guruhdanman. 10) Bu
 plash kimniki? — Bu plash Sulaymonnikidir. 11) U oyna kattami? — Yo'q, u

oyna katta emas, kichkinadir. 12) U do‘konda nima bor? – U do‘konda olcha, olxo‘ri va o‘rik bor. 13) U yotoqxona qayerda joylashgan? – U yotoqxona bu yerdan uzoqda joylashgan. 14) U tog‘ balandmi yo past? – U tog‘ baland emas, lekin juda chiroylidir. 15) Bu sigir kimniki? – Bu sigir – qo‘shiniki. U it ham qo‘shainiki? – Yo‘q, u it menikidir. 16) Sizlar qayerdasizlar? – Biz o‘rmondamiz. – Bu o‘rmon qishloqdan uzoqmi? – Yo‘q, u qishloqqa juda yaqin. 17) Qunduz shimolda joylashganmi? – Ha, bu shahar shimolda joylashgan. Lekin Qandahor janubda joylashgan.

So‘roq gapning yasalihi (davomi)

Dariy tilida **چرا čerâ?** ‘nima uchun?’ so‘roq olmoshi orqali shakllangan so‘roq gaplarda so‘roq olmoshi gapning boshida yoki o‘rtasida kelishi mumkin. Masalan:

چرا رحيم امروز در مکتب نیست?
Čerâ Rahim emrôz dar maktab nêst?

رحيم چرا امروز در مکتب نیست?
Rahim čerâ emrôz dar maktab nêst?

رحيم امروز چرا در مکتب نیست?
Rahim emrôz čerâ dar maktab nêst?

‘Rahim nima uchun bugun maktabda emas?’

Bunday savolga javob **چون čun**, **زیرا zêrâ** yoki **زیرا که zêrâ ke** bog‘lovchilari orqali bog‘langan sabab ergash gap shaklida bo‘lishi mumkin, masalan:

رحيم امروز در مکتب نیست، چون (زیرا، زیرا که) ناجور استی
Rahim emrôz dar maktab nêst, čun (zêrâ, zêrâ ke) nâjôr ast?

‘Rahim bugun maktabda emas, chunki u kasal’.

Agar sabab ergash gap bosh gapdan oldin kelsa, faqat **چون čun** bog‘lovchisi orqali qo‘llanadi. Bunda **چون čun** bog‘lovchisi gap boshida keladi:

چون رحيم امروز ناجور است در مکتب نیست

‘Rahim bugun kasal bo‘lgani uchun maktabda emas’.

Sabab ergash gap, shuningdek, **از این سبب az in sabab**, **به این نسبت ba in nesbat**, **به این دلیل ba in dalil** ‘shu sababli’, ‘shuning uchun’ birikmalari bilan bog‘lanishi mumkin, masalan:

رحيم امروز ناجور است، به این نسبت او در مکتب نیست

‘Rahim bugun kasal, shuning uchun u maktabda emas’.

15-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Nima uchun bu mashina buzuq? 2) Nima uchun bu tarjima noto'g'ri? 3) Nima uchun bu kiyim kir? 4) Nima uchun bu palov mazali emas? 5) Nima uchun kutubxonada u kitob yo'q? 6) Nima uchun bu pichoq o'tkir emas? 7) Nima uchun bu do'konda apelsin yo'q? 8) Nima uchun Parvin uyda emas? – Parvin uyda yo'q, chunki u hali darsdadir. 9) Nima uchun bu choy shirin emas? – Bu choyda shakar yo'q, shuning uchun u shirin emas. 10) Nima uchun bu yerda Mahmud yo'q? – Mahmud hozir Qunduzda, shuning uchun u bu yerda yo'q. 11) Nima uchun u bola maktabda yo'q? – U bola maktabda yo'q, chunki u hali kichkinadir. 12) Nima uchun u viloyatda qish sovuq? – U viloyat tog'da joylashgan, shuning uchun qish u yerda sovuqdir. 13) Nima uchun bu hovlida daraxt yo'q? – Bu hovli juda torligi sababli, u yerda daraxt yo'q.

16-mashq. Savollarga javob bering:

امروز هوا چرا سرد است؟ احمد چرا در ليليه است؟ چرا اين الو شيرين است؟ آن دختر چرا امروز در پوهنتون نيست؟ چرا شما حالا در كتابخانه نيستيد؟ اين چاي چرا تلخ است؟ در آن کشور چرا زلزله نيست؟ چرا اين انگور ترش است؟ چرا آن ترجمه هنوز هم تيار نيست؟

هست *hast* so'zining mustaqil ma'nosi

هست *hast* so'zi bog'lamaning to'liq shaklidan tashqari, hamma shaxslarda (III shaxs birlikda ham) qo'llanib, borlik, mavjudlik ma'nosini bildiradi. Bunda *هست hast* so'zi urg'u olib, o'zi mustaqil kesim vazifasida keladi. Tuslanganda urg'u shaxs-son qo'shimchalariga emas, *هست hast* so'zining birinchi bo'g'iniga tushadi. Masalan, quyidagi ikkita gapni taqqoslab ko'raylik:

پروين ایرانی است *Parvin irāni ast* yoki 'Parvin eronlikdir'
Parvin irāni-st

اینجا ایرانی هست؟ *Injā irāni hāst?* 'Bu yerda eronlik bormi?'

Bu ikki gapda *ast* va *هست hast* III shaxs birlikda kelgan bo'lsa ham, birinchi gapda *ast* bog'lama bo'lib, *irāni* bilan birga kesim vazifasini bajarib kelgan. Ikkinchi gapda esa *هست hast* ning o'zi kesim vazifasida kelgan.

در این دکان زردالو هست؟ *Dar in dokān zardālu hāst?*

'Bu do'konda o'rik bormi?'

در صنف معلم هست *Dar sēnf mo'allēm hāst*

'Auditoriyada o'qituvchi bor'

من اینجا هستم *Man injā hāstam* 'Men bu yerda (bor)man'

آنها اینجا هستند *Anhá injā hāstand* 'Ular bu yerda (bor)lar'

hāst ning bo'lishsiz shaklida *nēst* so'zi o'zbek tiliga 'yo'q' deb tarjima qilinadi. *nēst* so'zi bog'lovchi yoki mustaqil ma'nodagi so'z ekanligi asosan gapning mazmuniga qarab belgilanadi. Masalan:

او اینجا نیست *Ō injā nēst* 'U bu yerda yo'q'

در این دکان زردالو نیست *Dar in dokān zardālu nēst*

'Bu do'konda o'rik yo'q'

Inkor shakldagi savolga bog'lamaning bo'lishli shaklida javob berilganda *hast* arg'u olishi mumkin, masalan:

آیا این کتاب مزه دار نیست؟ *Āyā in kabāb mazadār nēst?*

چرا؟ این کتاب مزه دار هست *Ĉerā? In kabāb mazadār hāst*

yoki: چرا؟ این کتاب مزه دار است *Ĉerā? In kabāb mazadār ast*

'Bu kabob mazali emasmi? – Yo'q (nega?). Bu kabob mazali'.

Izoh. Inkor shakldagi savolga ijobiy javobda gap 'چرا? *Ĉerā?* nega? qanaqasiga?' yoki 'چرا نه? *Ĉerā na?* nega yo'q?' so'zlari boshlanishi mumkin. Bu so'zlarni bunday holatda 'yo'q' deb tarjima qilish mumkin.

17-mashq. O'qing va tarjima qiling:

اینجا مجله نیست و کتاب هست.

در تاشکند کوه نیست و دریا هست.

در این بازار انگور نیست و کچالو هست.

امروز باران هست؟ – بلی، امروز باران هست.

آیا در آن دریا ماهی هست؟ بلی، در آن دریا ماهی هست.

آیا در این حویلی گل نیست؟ – چرا؟ در این حویلی گل هست.

شما از کابل نیستید؟ چرا نه؟ من از کابل هستم.

این زردالو یخته نیست؟ – این زردالو یخته است.

آن کوه بلند نیست؟ – چرا؟ آن کوه بلند است.

در این ولایت جنگل هست؟ – بلی، در این ولایت جنگل هست.

18-mashq. Savollarga javob bering:

شما از تاشکند نیستید؟ آیا در این شهر پوهنتون هست؟ در زمستان هوا

سرد نیست؟ آیا مائته مزه دار نیست؟ شما امروز در مکتب نیستید؟ آیا در آن

بکس کتابچه هست؟ آیا لیلیه به پوهنتون نزدیک نیست؟ در این ولایت دریا

هست؟ آیا در پوهنتون کتابخانه هست؟ آیا دری آسان نیست؟

19-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu yerda daryo yo`q. lekin ariq bor. 2) Bu do`konda apelsin yo`q, ammo o`rik bor. 3) Bu stolda bo`r bormi? – Yo`q, bu stolda bo`r yo`q, lekin anavi stolda bor. 4) Bu mashina sizniki emasmi? – Yo`q, bu mashina bizniki. 5) Hozir kuz emasmi? – Ha, hozir kuzdi. 6) Bu jurnal qiziqarli emasmi? – Yo`q, bu jurnal qiziqarlidir. 7) Bu zilzila emasmi? – Bu zilziladir. 8) Bu ko`chada kinoteatr bormi? – Yo`q, bu ko`chada kinoteatr yo`q. U ko`chada ham kinoteatr yo`qmi? – Yo`q, u ko`chada kinoteatr bor.

داشتن *dāstan* fe'lining hozirgi zamonda tuslanishi

داشتن *dāstan* 'ega bo'lmoq' fe'li (hozirgi zamon negizi – دار *dār*-) hozirgi zamonda quyidagicha tuslanadi:

	Birlik	Ko'plik
	Bo'lishli shakl	
1-shaxs	دارم <i>dāram</i>	داريم <i>dārem</i>
2-shaxs	داری <i>dāri</i>	داريد <i>dāred</i>
3-shaxs	دارد <i>dārad</i>	دارند <i>dārand</i>
	Bo'lishsiz shakl	
1-shaxs	ندارم <i>nādāram</i>	نداريم <i>nādārem</i>
2-shaxs	نداری <i>nādāri</i>	نداريد <i>nādāred</i>
3-shaxs	ندارد <i>nādārad</i>	ندارند <i>nādārand</i>

داشتن *dāstan* fe'li bo'lishli shaklda, odatda, urg'u olmaydi va o'zidan oldingi so'z bilan birgalikda talaffuz qilinadi. Bo'lishsiz shaklda esa doim urg'u oladi. Masalan:

من برادر دارم *Man berādār dāram* 'Mening akam (ukam) bor'
من برادر ندارم *Man berādār nadāram* 'Mening akam (ukam) yo`q'

Agar داشتن *dāstan* fe'li gapda mantiqiy urg'u olsa, bo'lishli shaklda ham urg'uli bo'ladi, masalan:

شما موټر داريد؟ *Somá môtár dāred?* 'Sizda avtomobil bormi?'

داشتن *dāstan* fe'li ishtirokidagi gaplar o'zbek tiliga 'bor bo'lmoq' deb tarjima qilinadi, masalan:

تو گوگرد نداری؟ *Tu gōgerd nadāri?* 'Senda gugurt yo`qmi?'

من تب دارم *Man tab dāram* 'Mening isitmam bor'

داشتن fe'li ishtirok etgan ba'zi iboralar o'zbek tiliga quyidagicha tarjima qilinadi:

نام داشتن	<i>nâm dâštan</i>	‘deb atalmoq. nomlanmoq’
زن داشتن	<i>zan dâštan</i>	‘uylanmoq’
شوهر داشتن	<i>šawhar dâštan</i>	‘turmushga chiqmoq’
کار داشتن	<i>kâr dâštan</i>	‘mashg‘ul bo‘lmoq’
به تن داشتن	<i>ba tan dâštan</i>	‘egnida (<i>ustki kiyim</i>) bor bo‘lmoq’
به سر داشتن	<i>ba sar dâštan</i>	‘boshida (<i>bosh kiyim</i>) bor bo‘lmoq’
به پای داشتن	<i>ba pây dâštan</i>	‘oyog‘ida (<i>oyoq kiyim</i>) bor bo‘lmoq’

20-mashq. Barcha shaxs-sonda tuslang:

من خواهر دارم. من سگ دارم. من امروز مهمان دارم. من دریشی به تن دارم. من کار ندارم. من کلاه به سر ندارم.

21-mashq. O‘qing va tarjima qiling:

شما چه دارید؟ – من موتر دارم. – او هم موتر دارد؟ – نه، او موتر ندارد.

این شهر چه نام دارد؟ – این شهر کندز نام دارد.

آیا این جوان زن دارد؟ – نه، این جوان هنوز زن ندارد.

تو چه به پای داری؟ – من بوت به پای دارم. – تو چه به سر داری؟ – من لنگی به سر دارم.

شما ناجور هستید؟ – بلی، من ناجور هستم، اما تب ندارم.

این دریا چه نام دارد؟ – این دریا کوچکچه نام دارد.

شما امروز درس دارید؟ – نه، ما امروز درس نداریم، اما آنها امروز درس دارند.

سلیمان خواهر ندارد، اما برادر دارد.

22-mashq. fe‘lini (+) belgisi o‘rniga bo‘lishli shaklda, (-) belgisi o‘rniga bo‘lishsiz shaklda qo‘yib qavslarni oching:

آیا احمد زن (+)؟ – بلی، او زن و بچه (+).

آنها چه به سر (+)؟ – آنها کلاه و لنگی به سر (+).

تو گوگرد (-)؟ – چرا؟ من گوگرد (+). – تو سگرت هم (+)؟ – نه، من سگرت (-).

شما امروز کار (+)؟ – نه، ما امروز کار (-)، بیکار هستیم.

تو ریا شوهر (+)؟ – نه، او هنوز خورد است و به این سبب شوهر (-).

تو در خانه چه (+)؟ – من در خانه نان و چای (+)، اما میوه (-).

من در این شهر آشنا (-)، اما رحیم در اینجا آشنا (+).

23-mashq. Qisqa dialoglar tuzing, o'ng ustundagi savollarga chap ustundan mos javob tanlang:

نه ، من امروز جور هستم .	امروز هوا خراب است؟
بلى، در اینجا دریا هست.	تو بچه یا دختر داری؟
من در بکس کتابچه دارم.	شما چرا در خانه هستید؟
نه، امروز هوا خوب است.	در این ولایت دریا هست؟
او دریشی به تن دارد.	آن مرد کلاه به سر دارد؟
زیرا که اینجا هوا سرد است.	در این حویلی گل نیست؟
چرا نه؟ پیاز تلخ است.	شما در بکس چه دارید؟
نه، او کلاه به سر ندارد.	تو امروز تب داری؟
چون ما بسیار ناجور هستیم.	چرا اینجا مالته نیست؟
چرا؟ در این حویلی گل هست.	این جوان چه به تن دارد؟
نه، من بچه و دختر ندارم.	پیاز تلخ نیست؟

24-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

- 1) Bugun men universitetda emasman. chunki mening isitmam bor.
2) U yigitning soqoli yo'q, lekin mo'ylovi bor. 3) Sen paltodamisan? – Men paltoda emasman, chunki sovuq emas, issiqdir. 4) Bugun bizning darsimiz bor. Bu dars juda muhimdir. 5) Anavi kishining o'g'li bormi? – Yo'q, uning o'g'li yo'q, lekin qizi bor. – U hali kichkinami? – Yo'q, u kichkina emas, kattadir. 6) Nima uchun ular bugun maktabda emas? – Bugun ularning darslari yo'q, shuning uchun ular uyda. 7) Sening Jalolobodda tanishing bormi? – Ha, u shaharda mening tanishim bor. Lekin Qandahorda mening tanishim yo'q. 8) Sizda olxo'ri bormi? – Yo'q, bizda olxo'ri yo'q, lekin olcha bor. – Sizda o'rik ham bormi? – Yo'q, bizda o'rik yo'q. 9) Anvar va Rahim qayerda? – Ular kinoteatrd. – Nima uchun sen kinoda emassan? – Chunki menda chipta yo'q. – Nima uchun senda chipta yo'q? – Chunki mening pulim yo'q. 10) Siz qayerdانسiz? – Men bu qishloqdanman. – Sizning ayolingiz bormi? – Ha, mening ayolim va o'g'lim bor. – Sizning akangiz va opangiz bormi? – Mening opam yo'q, lekin akam bor. – Sizning uyingiz bormi? – Ha, mening uyim bor, ammo u juda eskidir. – Sizning yeringiz bormi? – Ha, mening yerim bor. Bu yerda bug'doy va makkajo'xori bor. – Sizning otingiz yoki sigiringiz bormi? – Mening otim yo'q, lekin sigirim bor.

Lugʻat

اما <i>amma</i>	ammo	کنڊز <i>Kondoz</i>	Qunduz (<i>shahar</i>)
زمستان <i>zemestān</i>	qish	سنگین <i>sangin</i>	ogʻir
مهم <i>mohemm</i>	muhim	کلمه <i>kalema</i>	soʻz
خام <i>xām</i>	pishmagan, xom	کوکچه <i>Kōkča</i>	Koʻkcha (<i>daryo</i>)
تمرین <i>tamrin</i>	mashq	گوگرد <i>gōgerd</i>	gugurd
آلو <i>ālu</i>	olxoʻri	کتابخانه <i>ketābxāna</i>	kutubxona
زلزله <i>zelzela</i>	zilzila	بی <i>bē</i>	-siz, -no
آلובالو <i>ālubālu</i>	olcha	بیکار <i>bēkār</i>	ishsiz
ولایت <i>welāyat</i>	viloyat	جلال آباد <i>Jalālābād</i>	Jalolobod (<i>shahar</i>)
سلام <i>salām</i>	salom	مزه <i>maza</i>	taʻm
حویلی <i>hawēli</i>	hovli	سبزی <i>sabzi</i>	sabzavot
زردالو <i>zardālu</i>	oʻrik	چرا <i>čerā</i>	nega?
لیلیه <i>layleya</i>	yotoqxona	رحیم <i>Rahim</i>	Rahim
سولیمان <i>Sulaymon</i>	Sulaymon	چون <i>čun</i>	chunki, ...- gani uchun
املا <i>emlā</i>	imlo	زیرا <i>zērā</i>	chunki
کوچه <i>kōča</i>	koʻcha	سبب <i>sabab</i>	sabab
کلان <i>kalān</i>	katta	نسبت <i>nesbat</i>	munosabat
سبک <i>sobok</i>	yengil	دلایل <i>dalil</i>	dalil
اکبر <i>Akbar</i>	Akbar	داستان <i>dāstan</i>	ega boʻlmoq
کشور <i>kešwar</i>	mamlakat	تَب <i>tab</i>	isitma (<i>bemorda</i>)
سیگرت <i>segret</i>	sigaret	تَن <i>tan</i>	tana

YETTINCHI DARS

درس هفتم

ف va ق harflari

Fē harfi 4 shakldan iborat. O'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shilib, satr ustida yoziladi:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
<i>fē</i>	f	ف	ف	ف	ف

بَرْف *barf* 'qor', فَردَا *fardā* 'ertaga', تَفْرِیح *tafrih* 'dam'

فندوق

Qâf harfi 4 shakldan iborat: o'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shiladi. So'z boshi va o'rtasida satr ustida, so'z oxiri va alohida shakllarida satr ostida yoziladi:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
<i>qâf</i>	q	ق	ق	ق	ق

وَاقْت *waqt* 'vaqt', قَیچی *qayçi* 'qaychi', دَاقِیق *daqiq* 'aniq'

قايچی

1-mashq. O'qing, ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yodda tuting:

A. <i>qalb</i>	<i>êâq</i>	<i>qâşoq</i>	<i>şarq</i>	<i>raqam</i>	<i>waqt</i>
<i>qalam</i>	<i>waraq</i>	<i>qâcâq</i>	<i>barq</i>	<i>nâqus</i>	<i>noqta</i>
<i>qâlin</i>	<i>otâq</i>	<i>qaymâq</i>	<i>xalq</i>	<i>mantaba</i>	<i>raqsida</i>
<i>qâmus</i>	<i>rafiq</i>	<i>qeşlâq</i>	<i>farq</i>	<i>tabaqa</i>	<i>waqfa</i>
<i>beşqâb</i>	<i>eqdâm</i>	<i>qessa</i>	<i>raqiq</i>	<i>haqiqat</i>	
<i>ferqa</i>	<i>eqbâl</i>	<i>qimat</i>	<i>daqiq</i>	<i>daqiqqa</i>	
<i>dehqân</i>	<i>taqdim</i>	<i>sâqi</i>	<i>tahqiq</i>	<i>şaqiqqa</i>	
<i>enqelâb</i>	<i>maqbul</i>	<i>faqir</i>	<i>tadqiq</i>	<i>haqiqi</i>	

B.	<i>qana</i>	<i>kand</i>	<i>kalam</i>	<i>qalam</i>
	<i>qānun</i>	<i>kānun</i>	<i>kāk</i>	<i>qâq</i>
	<i>noqta</i>	<i>nokta</i>	<i>hakk</i>	<i>haqq</i>
	<i>šaqq</i>	<i>šakk</i>	<i>kif</i>	<i>qif</i>

2-mashq. O‘qing:

رَفَّتْ - فَلَئِلْ - كَوَفَّتْ - حَرَبِقْ - فَعِيرْ - قَيْجِيْ - فَرْدَا - أَجَاقْ - لَقَبْ - قَلِكْ -
 كَفِيلْ - تَلْقِينْ - خَفِيفْ - بَاقِيْ - قَالِبْ - فَفَقَازْ - نَفْبِيْحْ - قِيْمَهْ - شَرْقِيْ - مَهْدَبْ -
 قَابِقْ - قَاقَاقْ - رَفِيقْ - فَاتِحْ - وَفَقَهْ - قَهْقَهْهْ - شَقِيْقَهْ - قَنْدُولْ - نَافُوسْ - لِفَاقَهْ -
 قَمَرْ - مَنَقَلْ - فَرِيْكْ - نَغْرِيْقْ - نَقْتَرْ - تَحْقِيْقَاتْ - رَارِقْ

3-mashq. Grafikada yozing va so‘zlarni yod oling:

farzand, tafreqa, qayçi, nafrat, bayraq, ferqa, tađfin, haqāyeq (ح), ferāq, qahwa, tadqiq, Fāryāb, eflās, ertezāq, wāqef, fālēz, kafgir, fālbinī, baqeyya, ettefāq, Tāloqān, qand, taqribī, šaftālu, takallof, qānun, barqi, koifat, fuwwāra, čāqu, darafs, fāmil, rezq, felm, Farāh, farbeh, šafāxāna, qafas, naqqāš, senjāq, Qāder, samāroq, qadam, tafakkor, qabila, maqtul, fākulta, kafālat, Fāruq, tafrih (ح).

4-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling va grafikada yozing:

xalq (*ikkita so‘z*), oila, o‘rtoq, dehqon, ofitser, yurak (*ikkita so‘z*), bog‘, qo‘y, xona, elektr toki, likopcha, qoshiq, qahva, shaftoli, sharq, bayroq, kinofilm, ertalab, vaqt, daqiqa, quyosh, qor, ruchka, harf, lug‘at, institut, tanaffus, shifoxona, sovg‘a, narx, oq, chiroyli (*ikkita so‘z*), semiz; Yusuf, Foruq, Qodir.

5-mashq. O‘qing va tarjima qiling:

این بیرق سیاه و سرخ و سبز است.
 آن اتاق بزرگ و روشن است.
 در این بشقاب چیست؟ - در این بشقاب انگور و شفتالو و سیب است.
 شما فردا در فاکولته هستید؟ - نه، فردا در فاکولته نیستم، در خانه هستم.
 آن فلم دلچسپ نیست؟ - چرا؟ آن فلم دلچسپ است.
 قاموس کجاست؟ - قاموس در الماری است.
 یوسف ناجور است؟ - بلی، او حالا در شفاخانه است.
 در پیاله چای است؟ - نه، در پیاله چای نیست، قهوه است. این قهوه گرم است.
 آن ده برق دارد؟ - بلی، آن ده برق دارد.

اینجا کجاست؟ – اینجا فالیز است. – این فالیز از تو است؟ – نه، این فالیز از من نیست، از فاروق است. – در این فالیز تربوز هست؟ – بلی، در این فالیز تربوز و خریوزه هست. این تربوز و خریوزه پخته و مزه دار است.

6-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu odam zobitmi yoki askar? – Bu odam zobitdir. 2) Likopcha va qoshiq qayerda? – Likopcha va qoshiq do‘kondadir. 3) Bu dehqonning nimasi bor? – Uning sigiri va qo‘yi bor. Uning bog‘i ham bor. 4) Bu nima? – Bu qordir. Qor oqdir. 5) Sizda ruchka bormi? – Ha, menda ruchka bor. U juda chiroylidir. 6) Hozir darsmi yoki tanaffus? – Hozir darsdir. 7) Ertaga sening vaqting bormi? – Yo‘q, ertaga mening vaqtim yo‘q. Ertaga men bandman. 8) Bu uyda elektr toki bormi? – Ha, bu uyda elektr toki bor. 9) Nima uchun sen hali institutda emassan? – Hali harvaqt, shuning uchun men institutda emasman. 10) Bu sovg‘a kimniki? – Bu sovg‘a Qodirnikidir. 11) Bu pichoq o‘tkir emas, lekin anavi pichoq o‘tkirdir. 12) Foruqning oilasi bormi? – Ha, Foruqning oilasi bor. 13) Jalolobod sharqdami yoki shimolda? – Jalolobod sharqdadir.

همزه hamza

همزه hamza yozuvda ء belgisi bilan ifoda etiladi. Transkripsiyada hamzani ˊ belgisi bilan beriladi.

Hamza dariy tilida asosan arab tilidan kirgan so‘zlarda va qisman dariy so‘zlarida uchraydi. Arab tilida hamza portlovchi, bo‘g‘iz, jarangsiz undosh tovush bo‘lib, dariy tilida esa butunlay o‘z artikulyatsion xususiyatlarini yo‘qotadi. Arab tilidan kirgan so‘zlarda hamza belgisi so‘z o‘rtasida kelganda, odatda ا (alef), و (wāw), ی (yā) harflari ustiga qo‘yiladi.

Bu harflar hamza ostida hech qanday talaffuz qilinmay, faqat vositachi vazifasini bajaradi. Bulardan ی yā harfi, so‘z o‘rtasida kelganda, ikki tomondagi harf bilan qo‘shiladigan shakli nuqtasiz holda yoziladi.

Vositachi harakatlar	Hamza qo‘yilishi
ا	أ
و	ؤ
ی	ئ، ی

Vositachi harflar quyidagi qoida asosida ishlatiladi:

1. Soʻzda *hamza* oldida kelgan harfning yoki hamzaning harakati *zabar* (a) boʻlsa, vositachi harf sifatida *ʾ* *alef* yozilib, *hamza* shu harfning ustiga qoʻyiladi, masalan:

تأسيس *ta'sis* 'ta'sis', 'ta'sis qilinish'
 تأكيد *ta'kid* 'ta'kidlash'

2. Soʻzda *hamza* oldida kelgan harfning yoki *hamzaning* harakati *zêr* boʻlsa, vositachi harf sifatida *ى* *yâ* yozilib, *hamza* shu harfning ustiga qoʻyiladi, masalan:

هيئة *hay'at* 'hay'at', 'guruh'
 مسائل *masâ'el* 'masalalar'

3. Soʻzda *hamza* oldida kelgan harfning yoki hamzaning harakati *pêš* (o) boʻlsa, vositachi harf sifatida *و* *wâw* yozilib, *hamza* shu harfning ustiga qoʻyiladi, masalan:

مؤلف *mo'allef* 'muallif', 'tuzuvchi'
 مؤمن *mo'men* 'musulmon', 'mo'min'

Demak, *hamza* ostidagi vositachi harflarning qoʻyilishi harakat bildirgan belgilarga bogʻliq.

Vositachi belgilarning yozilishi

Harakatlar	Vositachi belgilar
○ <i>zabar</i> dan soʻng	ʾ
○ <i>zêr</i> dan soʻng	ى
○ <i>pêš</i> dan soʻng	و

Agar *hamza â* choʻziq unlisidan oldin kelsa, *hamza ʾ* *alef* ustiga *madd* belgisini (َ) qoʻyish orqali ifodalanadi, masalan:

قرآن *Qor'ân* 'Qur'on'
 مأخذ *ma'âhez* 'manbalar'

Agar *hamza soʻz* oxirida kelsa, hech qanday vositachi belgisiz yoziladi.

امضاء *emzâ* 'imzo'
 ابتداء *ebtedâ* 'boshlang'ich'

Dariy grafikasida odatda *e* belgisi soʻz oxirida yozilmay, tushib qoladi. امضا *emzâ*, ابتداء *ebtedâ* kabi.

Baʼzan bir yoki ikki boʻgʻinli hamzali soʻzlarda *hamza* belgisi tushib qolib, vositachi belgi mustaqil harf sifatida oʻqilishi mumkin. Masalan:

رأس *ra's* راس *râs* 'bosh (numerativ)'

شان *ša'n* شان *šān* 'sha'n', 'shavkat', 'qadr'
تاریخ *ta'rix* تاریخ *tārix* 'tarix', 'vaqt'

Ayrim so'zlarda agar *hamza* undoshdan so'ng kelgan bo'lsa, uning ketidan qanday unli kelishidan qat'i nazar, *hamza* ی *yâ* belgisi ustiga qo'yiladi, masalan:

مسئله *mas'ala* 'masala'
مسئول *mas'ul* 'mas'ul'

Ba'zi so'zlarda vositachi harflarning yozilishi qoidadan mustasno bo'lishi mumkin, masalan:

رئيس *ra'is* 'rais'
قرانت *qerâ'at* 'o'qish', 'qiroat'

Hamzaning xususiyatlari quyidagicha:

1. Agar *hamza* oldidagi bo'g'in ochiq bo'lsa, *hamza* o'z oldidagi unli tovushga ta'sir qilib, uni cho'zibroq talaffuz etishga va tovushni bir oz to'xtatish kerakligiga ishora qiladi. *Hamzaning* bu ta'siri aytarli kuchli emas, shuning uchun so'zni tez talaffuz qilganda, ba'zan butunlay sezilmaydi, masalan:

تأسيس *ta'sis* talaffuzda *taasis*
تأكيد *ta'kid* talaffuzda *taakid*

2. Ikki unli orasida hech qanday talaffuz qilinmaydi, masalan:

رئيس *ra'is* talaffuzda *rais*
مؤسسة *mo'assasa* talaffuzda *muassasa*

3. Agar *hamza* oldidagi tovush undosh bo'lsa, *hamza* bo'g'in ajratuvchi vazifasini bajarib, bo'g'in orasida kichik pauza qilishga ishora qiladi, masalan:

جرات *gor'at* talaffuzda *gor/at*
مسئله *mas'ala* talaffuzda *mas/ala*

4. Agar *hamzadan* keyingi tovush undosh bo'lib, *hamza* so'kunli kelsa, *hamza* jarangli bo'g'iz tovushiga yaqinlashib boradi, masalan:

رأس *ra's* 'bosh (numerativ)'

Yuqoridagi so'zni tez talaffuz qilganda, *hamza* o'niga uning oldidagi tovush cho'zibroq talaffuz qilinayotganligi seziladi.

5. So'z oxirida *hamza* butunlay talaffuz qilinmaydi, masalan:

امضا *emzâ* 'imzo'
ابتدا *ebtedâ* 'boshlang'ich'

6. Ba'zan *hamza* so'z oxirida ma'noni farqlash uchun ishlatiladi, masalan:

جزء *joz'* 'qism', 'bo'lak'
جز *joz* 'boshqa'

Hamza faqat arab soʻzlarida emas, balki baʼzi dariy soʻzlarida ham uchraydi. Buhda *hamza* choʻziq *i* tovushini choʻziq *â* yoki *u* tovushidan ajratish uchun yoziladi. Ikki unli tovushni ajratish uchun talaffuzda qisqa pauza hosil qilish kerakligiga ishora qilinadi. Yozuvda *hamza i* unlisi oldidan bir tish *ه* orttirilib, uning ustiga qoʻyiladi. Odatda, dariy soʻzlarida ishlatilgan *hamza* belgisi transkripsiyada ifoda etilmaydi, masalan:

پانين	<i>pâ-in</i>	'ost', 'quyi'
بفرمائيد	<i>befarmâ-êd</i>	'buyuring', 'marhamat'
نوائى	<i>Nawâi</i>	'Navoiy'

Hozirgi imlo qoidasiga muvofiq, bunday holatlarda *ى* *yâ* harfidan foydalanilmoqda: پانين, بفرملييد, نوائى.

7-mashq. Oʻqing, ajratilgan soʻzlarni yodda tuting:

<i>ra'y</i>	<i>Qor'ân</i>	<i>su'</i>	<i>ra'is</i>
<i>ma'mur</i>	<i>jor'at</i>	<i>warâ'</i>	<i>Ra'uf</i>
<i>ta'sir</i>	<i>mar'us</i>	<i>manša'</i>	<i>Dâ'ud</i>
<i>mo'men</i>	<i>mas'ala</i>	<i>wozarâ'</i>	<i>mo'allef</i>

ع va غ harflari

'*Ayn* harfi 4 shaklga ega boʻlib, oʻzidan oldingi va keyingi harflarga qoʻshiladi. Soʻz boshi va oʻrtasida satr ustida, soʻz oxiri va alohida shakllarida satr ostida yoziladi:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	Soʻz oxirida	Soʻz oʻrtasida	Soʻz boshida	Alohida shakli
' <i>ayn</i>	-	ع	ء	ع	ع

دفاع *defâ* 'mudofaa', عروس *arus* 'kelin',

معين *ma'dan* 'kon'

عرويسك

G'ayn harfi ham 4 shakldan iborat. Oʻzidan oldingi va keyingi harflarga qoʻshilib yoziladi. Soʻz boshi va oʻrtasida satr ustiga, soʻz oxiri va alohida shakllarida yozilganida satr ostiga tushadi:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	Soʻz oxirida	Soʻz oʻrtasida	Soʻz boshida	Alohida shakli
<i>gayn</i>	ġ	غ	غ	غ	غ

غافل *gāfel* 'g'ofil', باغ *bāg* 'bog', مغرور *mağrur* 'mag'rur'

غ

غاز

8-mashq. O'qing, ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yodda tuting:

'aks	še'r	qal'a	wāqe'	sā'at
'ariz	zo'f	jom'a	wasi'	šā'er
'elm	ma'ruf	Mas'ud	šorô'	ma'âš
'id	ta'mir	aš'âr	Samê'	mo'allem
	ba'd-	bad		
	na'l-	nal		
	tab'id-	tabih		
	qal'a-	kalla		

A.	ğarb	lâğar	afğân	bāğ	yâği
	ğalat	kâğaz	nağma	mağz	sağir
	ğorfa	mağâza	Asğar	morğ	targih
	ğarat	ğâlmağâl	ğarğara	çerâğ	tasğir

B.	ğâz	—	gâz	ğam	—	ham
	ğôr	—	gôr	ğarb	—	harb
	âğâz	—	âğâh	mağz	—	mahz
	morğ	—	gorg	bâği	—	râhi

F.	ğarq	qâğus
	qâğma	qarğa
	qaborga	mağruq
	Qattağân	Taşqorgân

9-mashq. O'qing:

باغ — عادل — نعيم — اُنعت — قانع — مغرب — رُجوع — نَزغيب — عالم
 — باغبان — قزغە — وقايغ — غريب — نعيمت — عزغزه — دفاع — قلعه —
 غازئگر — مغراج — علمي — فعال — تَبليغ — مغز — رَغبت — اشعار —
 قَبزغە — مغازه — دريغ — معلوم — غسل — غافل — چراغ — تَوزيغ — قزغە
 — نَبوغ — رَغنا — مَبلغ

10-mashq. Grafikada yozing, ajratilgan so'zlarni yodda tuting:

ma'âref, gobâr, bağal, 'âdat, âğâz, ma'âden, moğlaq, tēğ. Ya'qub.
 'adâlat, morğ, maf'ul, far'î. Afğânestân. 'aqel, 'ellat, nâmasru'. zâğ.

'uqida, qaborğa, ğafur, wasi', feġân, ma'âf, ġâfel. Ğafu, sorâġ, ġorbat, 'ûšeġ, 'Ali, tanawwo', dâġ, mazru', ma'suqa, tabliġ, maġrebi, Bâdġis, was'at, Šeberġân. moballeġ.

11-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling va grafikada yozing:

afġ'on, shoir, o'qituvchi, ilm, qog'oz, she'r, rasm, bog', g'arb, bino, do'kon, shakar (ikkita so'z), chiroq, soat, tovuq, boshlanish, marta, juma, bayram, maosh, mashhur (ikkita so'z), ozg'in, keng, joylashgan;

Ali, G'afur, Yoqub.

12-mashq. Antonimlarini bering:

siyah, pak, چاق, تاپسان, زمين، نو، پخته، شرق، تنگ، دور، سرد، خورد، زن، جنوب، روشن، لاغر، آسان، غرب، دراز، چرك، پخج، سيك.

13-mashq. O'qing va tarjima qiling:

آيا يعقوب افغان است؟ – بلى، يعقوب افغان است.
افغانستان كجا واقع است؟ – افغانستان در آسيا واقع است.
اين شعر از كيست؟ – اين شعر از آن شاعر است.
على و غفور لاغر هستند يا چاق؟ – على لاغر است، اما غفور چاق است.
فردا عيد است؟ – نه، فردا عيد نيست، فردا جمعه است.
اين عكس از شماس است؟ – نه، اين عكس از من نيست، از آن رفيق است.
چرا اين اتاق تاريخ است؟ – زيرا اين اتاق چراغ ندارد.
اين چيست؟ – اين كاغذ است. اين كاغذ سفيد است.
هرات در شرق است يا در غرب؟ – هرات در غرب است.
شما حالا كجا هستيد؟ – ما حالا در اين عمارت هستيم.

14-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bugun jumadir. 2) Bu qiz afg'onmi? – Yo'q, u afg'on emas, rusdir. 3) Bu rasm kimniki? – Bu rasm ana u shoirnikidir. U shoir juda mashhurdir. 4) Yoqub kim? – U o'qituvchidir. 5) Ali qayerda? – Ali anavi do'kondadir. 6) Senda qog'oz va ruchka bormi? – Menda ruchka bor, lekin qog'oz yo'q. 7) Jalolobod qayerda joylashgan? – Jalolobod Afg'onistonda joylashgan. – Bu shahar g'arbdami yoki sharqda? – Bu shahar sharqda joylashgan. 8) Bu nima? – Bu maydondir. U juda kengdir. 9) Nima uchun bu xonada chiroq yo'q? – Chunki bu binoda hali elektr toki yo'q. 10) Anavi bog' kimniki? – Bu bog' G'afurnikidir. Unda nima bor? – Unda olcha va o'rik bor. 11) Senda soat bormi? – Ha, menda soat bor, lekin u hozir uyda.

ص, ض, ط va ظ harflari

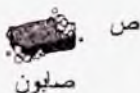

Swād harfi 4 shaklga ega bo'lib, o'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shilib yoziladi. So'z boshi va o'rtasida satr ustida, so'z oxiri va alohida shakllarida satr ostiga tushadi,

masalan:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
swād	s	ص	ص	ص	ص

صلح *solh* 'tinchlik', عصمت *'esmat* 'nomus', شخص *shaxs* 'shaxs'

Zwād harfi 4 shaklga ega bo'lib, o'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shib yoziladi. So'z boshi va o'rtasida satr ustida, so'z oxiri va alohida shakllarida satr ostiga tushadi, masalan:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
zwād	z	ض	ض	ض	ض

ضعيف *zaiif* 'zaiif', عوض *awaz* 'almashish', فضائورد *fazānaward* 'kosmonavt'

Tōy harfi 4 shakldan iborat satr usti harfi bo'lib, o'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shilib yoziladi, masalan:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
tōy	t	ط	ط	ط	ط

تفيل *tefl* 'bola', مطرب *motreb* 'xonanda', مربوط *marbut* 'bog'liq'

Zôy harfi ham 4 shakldan iborat. O'zidan oldingi va keyingi harflarga qo'shilib, satr ustida yoziladi, masalan:

Harf nomi	Ifoda etgan tovush	So'z oxirida	So'z o'rtasida	So'z boshida	Alohida shakli
zôy	z	ظ	ظ	ظ	ظ

ظالم *zâlem* 'zolim', نظامی *nezâmi* 'harbiy', حفظ *hefz* 'yod', 'es'

ظرف

15-mashq. O'qing:

صاف - تَصَادَف - قَرْض - تَصْوِيب - ناصِر - بَصِير - خَالِص - أَشْخَاص -
 ضَمِير - مَرَض - تَخْصِيل - صَدَارَت - مَخْض - خَاص - قَضَا - قَضِيَّة -
 ضَرْبَت - ضَجِيم - صَنْبُوِيَّة - قَصْد - أَمْرَاض - اِخْتِصَاص - خَلَاص -
 طُول - مَخْفُوظ - نَظَر - أَطْفَال - مَخْلُوط - بَاطِل - ظَهْر - خُطُوط -
 قَحْطِي - نَظِير - اِفْرَاط - اِنْضِبَاط - ظَرَافَت - طَرِيقَه - اِخْتِلَاط

16-mashq. Grafikada yozing, ajratilgan so'zlarni yodda tuting:

A. (s undoshi uchun ص harfini, z undoshi uchun ض harfini yozing)
sehhat (ح), *zamima*, *ettesâl*, *ğaraz*, *mozerr*, *Safâ*, ***emzâ***, *roxsati*, *zaxâmat*,
zaruri, *mosawwar*, *tahsil* (ح), *masdar*, *taswir*, ***Seddiq***, *sanawbar*,
maxsus, 'asr, *taxallos*, *tazmin*, *sahih* (ح), *šaxsi*, *za'if*, *taxsis*, *tanâqoz*,
sâdera, *zarar*, *exlâs*, *hawz* (ح), *xollas*, *mahsul* (ح), *sağir*, 'âreza, *qarzdâr*,
mazmun, *asâlat*;

B. (t undoshi uchun ط harfini, z undoshi uchun ظ harfini yozing)
tawila, *râbeta*, *anzâr*, *matlab*, *mozâhera*, *xattât*, *matla'*, *malhuz* (ح), *fart*,

motâleba, nezâm, ezhâr, wazifa, tâleb, marbut, lahza (ح). *rawâbet, xatar, sathi* (ح). *Latif, fetri, tâle', qatra, tofayli, zâheri, mahzuz* (ح). *'attâr, ta'âm, zohr. tolu', Zafur, lotf, tufân. motâle'a, mazhar.*

17-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling va grafikada yozing:

A. (ص va ض harflari orqali) talaba, sinf, ta'til, sahifa (ح), imzo, ertalab (ح), keng, kasal, to'g'ri (*ikkita so'z*); Siddiq;

B. (ط va ظ harflari orqali) vatan, hudud, samolyot, xat, qavat, nuqta, vazifa, noto'g'ri; Latif, Zafar.

18-mashq. O'qing va tarjima qiling:

این ترجمه صحیح نیست ، غلط است.
ظفر محصل است و حالا در صنف است.
این خط از صدیق است. صدیق در وطن است.
لطیف معلم است و در پوهنتون وظیفه دارد.
آن طیاره از کجاست ؟ – آن طیاره از شیرگان است.
فردا رخصتی نیست؟ – چرا ؟ فردا رخصتی است چون فردا عید است.
آیا آن سرک تنگ است؟ – نه ، آن سرک بسیار عریض است.
در این صفحه چیست؟ – در این صفحه داستان است.

19-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Talaba qayerda? -- Talaba sinfdadir. 2) Bu xat qayerdan? -- Bu xat vatandandir. 3) Bu imzo kimniki? -- Bu imzo Siddiqnikidir. 4) Bu tarjima to'g'rimi yoki noto'g'ri? -- Bu tarjima noto'g'ridir. 5) Zafar qayerda? -- U samolyotdadir. 6) Hozir ertalabmi yoki kechqurun? -- Hozir ertalab. 7) Bu hududda daryo bormi? -- Ha, bu hududda daryo bor. U juda kattadir. 8) Nima uchun Latif institutda yo'q? -- Chunki u kasal va shifoxonadadir. 9) Hozir sizda ta'tilmi? -- Yo'q, hozir bizda ta'til emas. 10) Siz qayerda ishlaysiz? -- Men maktabda ishlayman.

أ (tanwin) belgisi

تَوِين *tanwin* faqat arab tilidan kirgan so'zlarda uchraydi. *Tanwin* yozuvda belgisi bilan ifoda etiladi va so'z oxirida vositachi harf ¹ *alef* ustiga (¹ tarzida) qo'yiladi. *Tanwin*: talaffuzda *-an* tovush birikmasini bildiradi:

مثلاً *masalan* 'masalan'
خصوصاً *xosusan* 'xosusan'

Tanwinli soʻzlar dariy tilida ravish vazifasida keladi. Urgʻu ham oxirgi, ham boshqa boʻgʻinlarga tushishi mumkin, masalan:

تقريباً *taqribán* yoki *taqriban* ‘qariyb’, ‘taqriban’
كاملأ *kāmelán* yoki *kāmelan* ‘butunlay’
اصلاً *aslán* yoki *áslan* ‘aslida’
نسبتأ *nesbatán* ‘nisbatan’

-an tanwinli arab soʻzlari oʻzbek tili lugʻat tarkibida ham koʻp uchraydi: *taqriban*, *shaklan*, *qisman*, *mazmunan* kabi.

20-mashq. Oʻqing va tarjima qiling:

رؤوف اصلاً از كجاست؟ – رؤوف اصلاً از كندهار است. او مأمور است.
آيا اين ترجمه نسبتأ صحيح است؟ – نه، اين ترجمه كاملاً غلط است.
شما اصلاً افغان هستيد؟ – نه، من اصلاً از يك هستم. من از تاشكند هستم.
آن كوچه نسبتأ عريض است، اما آنجا موتر نيست.

21-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu talaba qayerlik? – Bu talaba afgʻonistonlikdir. 2) Rauf kasalmi yoki sogʻ? – Rauf deyarli sogʻlomdir. 3) U hudud bu yerdan uzoqdami? – U hudud nisbatan yaqin. 4) Bu soat buzuqmi? – Yoʻq, bu soat butunlay sozdir. 5) Bu oyna kimniki? – Bu oyna menikidir. 6) Foruq kim? – U xizmatchidir. U qunduzlikdir (Qunduzdandir).

22-mashq. Qisqa dialoglar tuzing, oʻng ustundagi savollarga chap ustundan mos javob tanlang:

اين شعر از من است.	اين جاده تنگ است؟
بلى، من ساعت دارم.	تو اصلاً از كجا هستي؟
آن شهر در افغانستان واقع است.	داؤد مأمور است؟
نه، اين جاده نسبتأ عريض است.	اين شعر از كيست؟
بلى، او بسيار مريض است.	آن منطقه كجاست؟
او در فاكولته وظيفه دارد.	شما ساعت داريد؟
نه، تعمير هنوز برق ندارد.	اين ترجمه غلط نيست؟
نه، او محصل است.	صديق در شفاخانه است؟
من اصلاً از شيرغان هستم.	آن تعمير برق دارد؟
اين ترجمه كاملاً صحيح است.	كندز كجا واقع است؟
آن منطقه در غرب است.	لطيف كجا وظيفه دارد؟

23-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

- 1) Hozir ertalabdir. 2) Surayyoda oyna yo'q. 3) U daryo katta emas. 4) Zafar va Yusuf ana u sinfdadir. 5) Hirot g'arbda joylashgan, Jalolobod esa sharqda. 6) Bu bino maktab emas, institutdir. 7) Bu qishloqda elektr toki bor, lekin ana u qishloqda hali yo'q. 8) Bu hovli kengdir va u yerda bog' bor. 9) Senda qog'oz va ruchka bormi? – Menda ruchka bor, lekin qog'oz yo'q. 10) U tovuq juda semiz, bu tovuq esa ozg'indir. 11) Siz qayerda ishlaysiz? – Men doktorman va shifoxonada ishlayman. 12) Bu qanday kitob? – Bu kitob Qur'ondir. 13) U xona butunlay yorug', chunki u yerda chiroq bor. 14) U piyolada nima bor? – U piyolada qahva va sut bor. 15) Rauf va Ali o'qituvchimi? – Yo'q, ular hali talabadirlar. 16) Qoshiq, sanchqi va likopcha qayerda? – Ular shkafdadir. 17) Nima uchun tarjima tayyor emas? – Chunki, menda lug'at yo'q. 18) Bu she'r siznikimi? – Yo'q, u meniki emas, ana u shoirnikidir. 19) G'afurning oilasi bormi? – Ha, uning oilasi bor, lekin bu oila katta emas. 20) Bu film qiziqarlimi? – Ha u nisbatan qiziqarlidir. 21) Nima uchun ertaga darsing yo'q? – Chunki ertaga dam olish kunidir. 22) Bu dehqon qayerlik? – U ana u hududdandir. 23) Siddiq kasalmi? – Yo'q, u butunlay sog'lom, lekin hali ham shifoxonada. 24) Anavi do'konda nima bor? – U do'konda soat bor. 25) Yoqub hozir qayerda? – U hozir samolyotdadir.

Lug'at

غرب	<i>garb</i>	g'arb	فاروق	<i>Fâruq</i>	Foruq
غلط	<i>galat</i>	xato	تفریح	<i>tafrih</i>	tanaffus
لاغر	<i>lagar</i>	ozg'in	مأمور	<i>ma'mur</i>	xodim
کاغذ	<i>kâğaz</i>	qog'oz	قرآن	<i>Qor'ân</i>	Qur'on
مغازه	<i>mağâza</i>	do'kon	رؤف	<i>Ra'uf</i>	Ra'uf
افغان	<i>afğân</i>	afg'on	عکس	<i>'aks</i>	surat
باغ	<i>bâğ</i>	bog'	عریض	<i>'ariz</i>	keng
مرغ	<i>morğ</i>	tovuq	علم	<i>'elm</i>	ilm
چراغ	<i>çerâğ</i>	chiroq	عید	<i>'id</i>	bayram
قلب	<i>qalb</i>	qalb, yurak	شعر	<i>še'r</i>	she'r
قلم	<i>qalam</i>	ruchka	معروف	<i>ma'ruf</i>	mashhur
قاموس	<i>qâmus</i>	lug'at	تعمیر	<i>ta'mir</i>	bino
چاق	<i>çâq</i>	semiz	جمعه	<i>jom'a</i>	juma
رفیق	<i>rafîq</i>	o'rtoq	واقع	<i>wâqe'</i>	joylashgan

قاشق	<i>qā'soq</i>	qoshiq	وسيع	<i>wasi'</i>	keng
شرق	<i>šarq</i>	sharq	شروع	<i>šorō'</i>	boshlanish
برق	<i>barq</i>	elektr toki	ساعت	<i>sā'at</i>	soat
خلق	<i>xalq</i>	xalq	شاعر	<i>šā'er</i>	shoir
منطقه	<i>mantaqa</i>	mintaqa, hudud	معاش	<i>ma'ās</i>	oylik
طبقه	<i>tabaqa</i>	qavat	معلم	<i>mo'allem</i>	o'qituvchi
وقت	<i>waqt</i>	vaqt	يعقوب	<i>Ya'qub</i>	Yoqub
نقطه	<i>noqta</i>	nuqta	افغانستان	<i>Afgānestān</i>	Afg'oniston
بشقاب	<i>bešqāb</i>	likopcha	غفور	<i>gāfur</i>	G'afur
دهقان	<i>dehqān</i>	dehqon	دفعه	<i>daf'a</i>	marta
مقبول	<i>maqbul</i>	chiroyli	على	<i>'Ali</i>	Ali
قصه	<i>qessa</i>	qissa	شبرغان	<i>Šeberġān</i>	Shibirg'on
قیمت	<i>qimat</i>	qiyinat, narx	امضا	<i>emzā</i>	imzo
داقیقه	<i>daqiqā</i>	daqiqā	ص.دیق	<i>Seddiq</i>	Siddiq
قهوه	<i>qahwa</i>	qahva	صحیح	<i>sahih</i>	to'g'ri
فالیز	<i>fālēz</i>	poliz	وظیفه	<i>wazifa</i>	vazifa
قند	<i>qand</i>	qand	لطیف	<i>Latif</i>	Latif
شفتالو	<i>šaftālu</i>	shaftoli	ظفر	<i>Zafar</i>	Zafar
چاقو	<i>čāqu</i>	pakki (qayirma pichoq)	آیینہ	<i>āyina</i>	oyna
فلم	<i>fel'm</i>	film	تقریباً	<i>taqriban</i>	taqriban
شفاخانه	<i>šafāxāna</i>	kasalxona	کاملاً	<i>kāmelan</i>	butunlay
قادر	<i>Qāder</i>	Qodir	اصلاً	<i>aslan</i>	aslida
فاکولته	<i>fākulta</i>	institut, fakultet	نسبتاً	<i>nesbatan</i>	nisbatan

SAKKIZINCHI DARS

درس هشتم

Dariy tili alifbosi

Harf	Harf nomi	Ifoda etgan tovush	Harf	Harf nomi	Ifoda etgan tovush
ا	<i>alef</i>	<i>ā, a-, e-, o-</i>	ص	<i>swād</i>	<i>s</i>
ب	<i>bē</i>	<i>b</i>	ض	<i>zwād</i>	<i>z</i>
پ	<i>pē</i>	<i>p</i>	ط	<i>tōy</i>	<i>t</i>
ت	<i>tē</i>	<i>t</i>	ظ	<i>zōy</i>	<i>z</i>
ث	<i>sē</i>	<i>s</i>	ع	<i>'ayn</i>	<i>'</i>
ج	<i>jim</i>	<i>j</i>	غ	<i>ğayn</i>	<i>ğ</i>
چ	<i>çē</i>	<i>ç</i>	ف	<i>fē</i>	<i>f</i>
ح	<i>hē-ye hatti</i>	<i>h</i>	ق	<i>qāf</i>	<i>q</i>
خ	<i>xē</i>	<i>x</i>	ک	<i>kāf</i>	<i>k</i>
د	<i>dāl</i>	<i>d</i>	گ	<i>gāf</i>	<i>g</i>
ذ	<i>zāl</i>	<i>z</i>	ل	<i>lām</i>	<i>l</i>
ر	<i>rē</i>	<i>r</i>	م	<i>mim</i>	<i>m</i>
ز	<i>zē</i>	<i>z</i>	ن	<i>nun</i>	<i>n</i>
ژ	<i>žē</i>	<i>ž</i>	و	<i>wāw</i>	<i>w, u, ô, -o</i>
س	<i>sin</i>	<i>s</i>	ه	<i>hē-ye hawwāz</i>	<i>h, -a</i>
ش	<i>šin</i>	<i>š</i>	ی	<i>yā</i>	<i>y, i, ē</i>

1-mashq. Dariy tilidagi barcha o'tilgan so'zlarni alifbo tartibida joylashtiring va ularning ma'nosini bering:

سر، زن، سگ، بکس، اسپ، دست، گرم، درس، یرف، مرد، سبز، زرد، سرد، تنگ، سنگ، رنگ، پدر، سرک، افسر، مکتب، بچه، میمنه، سنتره، چپرکت، لب، مملکت، شب، شکر، جنگ، جنگل، مجله، پنجه، دور، روس، پول، بوت، بوره، جنوب، انگور، این، چه، شیر، کی، پیر، ریش، زینه، روسی، شیرین، دری، مریض، زمین، نزدیک، وطن، نو، جو، پلو، تاشکند، چوکی، انور، پروین، کار، نام، نان، شام، سال، پای، چای، گاو، پاک، کارد، آب، آن، یا، جا، یاران، بازار، آسان، آسیا، آشنا، آسمان، آفتاب، فامیل، آبی، تاریک، زبان، جوان، شمال، دراز، کباب، دریا، فردا، سرباز، میدان، الماری، ترکاری، نسواری، تازہ، مالته، جاده، آدم، مادر، داکتر، کارگر، سینما، کچالو، تباشیر، طیاره، مزه دار، دروازه، لباس، پیاز، پیاله، دل، صنف، چرک، بسیار، دلچسپ، کلکین، تکه، پشک، کتاب، تکت، کشتی، ستاره، کتابچه، برنج، گرشک، برادر، کجا، دکان، بلند، جواری، گل، ترش، بزرگ، کایل، یوسف، جمله، لنگی، مشکل، گندم، مردم، ترجمه، پشت، شتر، درست، پروت، گروپ، و، در، میز، سیب، سفید، دریشی، میوه، زیبا، دیوار، دلیر، تیز، جور، روز، روی، موی، جوی، دوست، گوشت، گوسفند، تریوز، دیروز، تاجور، امروز، بالاپوش، کوچک، موتر، آیا، بلی، نه، توپ، دنیا، نبی، زینب، ثریا، تیار، آزاد، اروپا، ادبیات، ایران، خط، خر، خراب، خربوزه، خوب، خانه، تخته، دختر، درخت، رخصتی، اخبار، سرخ، تلخ، بهار، پیراهن، محصول، کندھار، شهر، احمد، کهنه، مهمان، شوهر، صفحه، مشهور، هم، حرف، هوا، همسایه، حالا، هنوز، هرات، ماهی، راه، ماه، سیاه، کوتاه، ده، کوه، صبح، کلاه، تحفه، مہتاب، محمود، حسن، من، تو، او، ما، شما، آنها، از، خزان، پخچ، یخ، پخته، به، پوهنتون، روشن، تاپستان، خواهر، خورد، سلام، حویلی، زردالو، لیلیه، سلیمان، املا، کوچه، کلان، سیک، اکیر، کشور، سگرت، کندز، سنگین، کلمه، کوچه، گوگرد، کتابخانه، بی، بیکار، مزه، جلال آباد، سبزی، چرا، چون، زیرا، سبب، نسبت، دلیل، داشتن، تب، تن، غرب، غلط، لاغر، کاغذ، مغازه، افغان، باغ، مرغ، چراغ، قلب، قلم، قاسوس، چاق، اتاق، رفیق، عاشق، شرق، برق، خلق، منطقه، طبقه، وقت، نقطه، بشقاب، دهقان، مقبول، قصه، قیمت، حقیقت، دقیقہ، بیروق، قہوہ، فالیز، قند، شفتالو، چاقو، قلم، شفاخانه، قادر، فاکولتہ، فاروق، تفریح، مأمور، قرآن، رؤوف، عکس، عریض، علم، عید، شعر، معروف، تعمیر، جمعہ، واقع، وسیع، شروع، ساعت، شاعر، معاش، معلم، یعقوب، افغانستان، غفور، دفعہ، عالی، شیرغان، امضا، صدیق، صحیح، وظیفہ، لطیف، ظفر، آیینہ، کاملاً، اصلاً، نسبتاً.

Dariy tilida aniqlovchi bilan aniqlanmish yoki qaratqich bilan qaralmish o'zaro urg'usiz *e* tovushi – *izofa* (arabcha qo'shish, orttirish degan ma'noni anglatadi) orqali bog'lanadi. Demak, izofa so'z birikmasini tuzish uchun ishlatiladigan vositadir.

Izofali birikmada so'z tartibi quyidagicha bo'ladi: birinchi navbatda aniqlanmish yoki qaralmish, so'ngra izofa ko'rsatkichi *e* va undan so'ng aniqlovchi yoki qaratqich keladi, masalan:

کتاب دلچسپ	<i>ketâb-e delçâsp</i>	'qiziqarli kitob'
پیراهن دختر	<i>pêrahân-e doxtâr</i>	'qizning ko'yilagi'

Dariy tilida izofali birikmadagi so'z tartibi o'zbek tiliga qarama-qarshidir. Agar o'zbek tilida avval aniqlovchi, so'ng aniqlanmish yoki avval qaratqich, so'ng qaralmish kelsa, dariy tilida, aksincha, avval aniqlanmish, so'ng aniqlovchi yoki avval qaralmish, so'ng qaratqich keladi.

O'zbek tilida	Dariy tilida
→ aniqlovchi → aniqlanmish	aniqlovchi ← aniqlanmish ←
dariy tili	داری زبان <i>zabân-e darí</i>
baland imorat	عمارت بلند <i>'emârât-e belând</i>
→ qaratqich → qaralmish	qaratqich ← qaralmish ←
talabaning ruckasi	قلم محصل <i>qalâm-e mohassél</i>
uning qog'ozi	کاغذ او <i>kâğâz-e ô</i>

Dariy tili grammatikasida izofali birikmadagi aniqlanmish مضاف *mozâf* va aniqlovchi مضاف الیه *mozâf-un-eleyh* deb nomlanadi. Izofa ko'rsatkichi doimo مضاف *mozâf*dan so'ng qo'yiladi va مضاف *mozâf* bilan مضاف الیه *mozâf-un-eleyh* bir-biriga bog'lanadi va shu tariqa izofali birikma hosil qiladi. Izofali birikmadagi so'zlar ajralib o'qilmay, bir butun, umumiy intonatsiya bilan talaffuz etiladi. Odatda, izofali birikma bir butun sintaktik birlik hisoblanadi.

Dariy tilida gap va so'z birikmalarida so'z tartibi qat'iydir. Izofali birikmalarda ham birinchi o'rinda aniqlanmish yoki qaralmish, ikkinchi o'rinda aniqlovchi yoki qaratqich kelishi qat'iy. Bu tartibning buzilishi birikma mazmunining o'zgarishi yoki buzilishiga olib keladi, masalan:

دختر همسایه	–	همسایه دختر
<i>doxtâr-e hamsâyâ</i>	–	<i>hamsâyâ-ye doxtâr</i>
'qo'shning qizi'	–	'qizning qo'shnisi'

آن *ān* yoki این *in* ko'rsatish olmoshlari aniqlanmishga izofasiz bog'lanadi. Shu sababli ot bilan ifodalangan aniqlanmish bir vaqtning o'zida ham ko'rsatish olmoshi, ham asliy sifat bilan birika oladi, masalan:

این کتاب دلچسپ *in ketāb-e delčasp* 'bu qiziqarli kitob'

Bir vaqtning o'zida ham aniqlanmish, ham aniqlovchi o'z ko'rsatkichlariga ega bo'lishi mumkin.

این پیراهن آن دختر *in pērāhan-e ān doxtar* 'u (o'sha, anavi) qizning bu ko'yilagi'

آن کتاب این محصل *ān ketāb-e in mohassel* 'bu talabani u (o'sha) kitobi'

Asliy sifat bilan ifodalangan aniqlovchi ravish bilan kelishi mumkin, masalan:

دختر بسیار مقبول *doxtar-e besyār maqbul* 'juda chiroyli qiz'

Izoh. Izofali birikma va ot-kesimli sodda gapni chalkashtirmaslik kerak, qiyoslang: اتاق بزرگ *otāq-e bozorg* 'katta xona', biroq:

اتاق بزرگ است *Otāq bozorg ast* 'Xona kattadir';

این کتاب دلچسپ *in ketāb-e delčasp* 'bu qiziqarli kitob', biroq:

این کتاب دلچسپ است *In ketāb delčasp ast* 'Bu kitob qiziqarlidir'.

Izofaning imlosi

1. Undosh bilan tugagan so'zlardan so'ng izofa *zēr* belgisi orqali yozilib, *e* deb talaffuz etiladi. Odatda, *zēr* belgisi yozuvda ifoda etilmaydi. Talaffuzda esa doimo saqlanadi, masalan:

ساعت طلا *sāāt-e telā* 'tilla soat'

تاریخ ادبیات *tārīx-e adabiyāt* 'adabiyot tarixi'

2. *a* qisqa unlisi bilan tugagan so'zlardan so'ng izofa *ε* hamza belgisi orqali ifoda etilib, *ye* tarzida talaffuz etiladi, masalan:

خانه کهنه *xānā-ye kohnā* 'eski uy'

نویسی "خمسه" *"Xamsā"-ye Nawāi* 'Navoiyning "Xamsa"si'

ε hamza belgisi yozuvda tushib qolishi ham mumkin:

صفحه اول yoki صفحه اول *safhá-ye awwál* 'birinchi sahifa'

بچه کوچک yoki بچه کوچک *baččā-ye kočāk* 'kichkina (og'il) bola'

3. ا va و harflari orqali ifodalangan *ā, ō, u* cho'ziq unililari bilan tugagan so'zlardan so'ng izofa ی *yā* harfi orqali ifodalanib, *ye* tarzida talaffuz etiladi. Masalan:

بوی گل <i>bú-ye gól</i>	'gulning hidí'
آرزوی لایلا <i>árezó-ye Laylá</i>	'Layloning orzusi'
دریای بزرگ <i>daryá-ye bozórg</i>	'katta daryo'
آشنای فرید <i>âšnâ-ye Farid</i>	'Faridning oshnasi'

ی *i* cho'ziq unlisi bilan tugagan so'zlarda izofa harf orqali ifoda etilmasdan, faqat talaffuzda ی *i* unlisidan so'ng bir *ye* qo'shib o'qiladi. Masalan:

چوکی نو <i>čawki-ye nâw</i>	'yangi stul'
ماهی دریا <i>mâhí-ye daryá</i>	'daryo balig'i'

2- mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

A. 1) katta oyna; 2) shirin olma; 3) chiroyli mato; 4) sovuq qish; 5) qora doska; 6) bu yangi kostyum; 7) u keksa dehqon; 8) nisbatan katta shahar; 9) juda qiziqarli ertak; 10) mutlaqo noto'g'ri gap; 11) bu juda yosh shifokor; 12) u butunlay pishgan olxo'ri.

B. 1) oq qog'oz; 2) Qog'oz oqdir; 3) bu katta bino; 4) Bu bino kattadir; 5) juda keng ko'cha; 6) Ko'cha juda kengdir; 7) butunlay yangi ruchka; 8) Ruchka butunlay yangidir; 9) bu nisbatan issiq bosh kiyim; 10) Bu bosh kiyim nisbatan issiqdir; 11) qora tun; 12) Tun qoradir.

C. 1) yangi meva; 2) Qor oqdir; 3) u ozg'in odam; 4) Piyoz achchiqdir; 5) Daraxt yashildir; 6) qora qahva; 7) juda uzun yo'l; 8) Bu bola kichkinadir; 9) u qizil bayroq; 10) Havo juda yaxshidir; 11) Bu juda og'ir shkafdir; 12) Bu mashq nisbatan osondir; 13) muhim ish; 14) U hovli juda kengdir; 15) butunlay xom uzum; 16) oson til; 17) Bu ko'ylak juda kirdir; 18) uzun soqol; 19) eski mashina; 20) U ro'znoma mutlaqo yangidir; 21) sariq salla; 22) yaxshi sovq'a; 23) Bu narx juda balanddir; 24) U palov juda mazalidir.

3-mashq. O'qing va tarjima qiling:

نان تازه؛ مرد ناجور؛ عکس بزرگ؛ درخت بلند؛ حویلی تنگ؛ خانه نو؛ این شهر کوچک؛ آن تباشیر سفید؛ این کار مشکل؛ آن مجله کهنه؛ هوای نسبتاً سرد؛ درس بسیار دلچسپ؛ آن ساعت کاملاً خراب؛ این کتاب بسیار مهم؛ آن شاعر نسبتاً معروف؛ این گوشت کاملاً تازه.

چای سیاه – چای سیاه است

هوای سرد – هوا سرد است

مکتب نو – مکتب نو است

این محصل خوب – این محصل خوب است

آن شعر زیبا - آن شعر زیبا است
نان کاملاً تیار - نان کاملاً تیار است
این دریای نسبتاً عریض - این دریا نسبتاً عریض است
آن مأمور بسیار جوان - آن مأمور بسیار جوان است.

4-mashq. Otlarni aniqlanmish va sifatlarini aniqlovchi vazifasida qo'llab izofali birikmalar tuzing va ularni o'zbek tiliga o'giring:

میز ، قصه ، هوا ، گل ، درخت ، ترجمه ، دریا ، کارد ، انگور ، مرد ، کار ،
ترکاری ، کشتی ، نان ، شهر ، شب ، چای ؛
غلط ، مزه دار ، تازه ، پیر ، گرم ، سرخ ، شیرین ، عریض ، تاریک ، بزرگ ،
سیاه ، تیز ، دلچسپ ، سنگین ، مشکل ، زیبا ، بلند .

5-mashq. O'qing va tajima qiling:

در این پیاله چای سبز هست .
آن مرد جوان داکتر است .
این دختر روی زیبا دارد .
علی دریشی نسواری و پیراهن سفید به تن دارد .
این شعر زیبا از آن شاعر معروف است .
این منطقه زمستان سرد و تابستان گرم دارد .
من برادر کلان و خواهر خورد دارم .
آن کشور کوچک در اروپا واقع است .
شما فردا کار بسیار مهم دارید .

6-mashq. Dariy yiliga tarjima qiling:

1) U katta shahar Afg'onistonda joylashgan. 2) Bu yosh qiz afg'onidir.
3) U sariq palto meniki emas. 4) Zaynabning oq ko'ylagi bor. 5) Bu katta
likopchada shirin uzum bor. 6) Ana u javonda qiziqarli kitob bor. 7) Bu
viloyatda nisbatan sovuq qish bo'ladi (*aynan* Bu viloyat nisbatan sovuq
qishga ega). 8) Bu chiroyli mamlakat Osiyoda joylashgan. 9) U yangi
o'qituvchi jigarrang paltodadir. 10) Bu keksa dehqon oq salladadir. 11) Bu
keng ko'chada yangi kinoteatr bor. 12) Bu katta bog'da pishgan mevalar
bor. 13) Ana u qora mushuk meniki emas, qo'shnikidir.

7-mashq. O'qing va tarjima qiling.

همسایه من؛ پدر ابراهیم؛ اتلق داکتر؛ شوهر پروین؛ دوست شما؛ گوسفند. آن دهقان؛
دریشی غفور؛ بالاپوش این آدم؛ آشنای ما؛ رفیق آن بچه؛ بکس معلم؛ زن این کارگر؛
شعر آن شاعر؛ خانه احمد؛ سگ این مرد؛ کتلب شما؛ آن دوست محمود؛ قیمت آن قلم؛
نلم این ده؛ بهار آن سال؛ عکس این دختر؛ پول آن مرد؛ امضای این معلم.

8-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) sening o'rtog'ing; 2) uning eri; 3) Yusufning bosh kiyimi; 4) Qodimning akasi; 5) sizning qo'shningiz; 6) bizning pulimiz; 7) ularning tanishlari; 8) mening chiptam; 9) bu dehqonning bog'i; 10) u uyning devori; 11) bu qizning soati; 12) bu doktorning mashinasi; 13) u talabaning daftari; 14) uning bu kostyumi; 15) Anvarning u mushugi; 16) bu filmning boshlanishi; 17) u qishloqning aholisi; 18) bu qovunning mazasi.

9-mashq. O'qing va tarjima qiling:

آن جوان دوست من است.
برادر علی موثر ندارد.
این بکس شما کهنه است.
این مرد پیر معلم پوهنتون نیست.
آن ساعت تو خراب است.
آب این دریا پاک و سرد است.
کلکین آن صنف کلان است.
خواهر من محصل فاکولته است.
پدر رؤوف مأمور مکتب است.
خانه احمد بسیار دور است و خانه من نسبتاً نزدیک است.
دروازه این اتاق سفید است، اما دروازه آن اتاق زرد است.
وطن محمود کابل است و وطن نبی جنوب افغانستان است.

10-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Sening lug'ating qayerda? – Mening lug'atim javondadir. 2) Bu ayol kim? – Bu ayol mening onamdır. 3) Sizning institutingiz qayerda? – Bizning institutimiz Toshkentdadir. 4) Bu gapning tarjimasi to'g'rimi? – Yo'q, bu gapning tarjimasi noto'g'ridir. 5) U xonaning derazasi kattami? – Ha, u xonaning derazasi kattadir. 6) Sizning qo'shningiz kim? – Bizning qo'shnimiz shifokordir. 7) Sizning vataningiz qayerda? – Mening vatanim Afg'onistonning g'arbidadir. 8) Sening tanishingning egnida nima bor? – Mening tanishim qora paltodadir. 9) Bu nima? – Bu mening daftaram. 12) Bu daftar kimniki? – Bu daftar menikidir.

11-mashq. O'qing va so'zlarni yodda tuting:

A.	lağw	tarh	qat'	B.	abr	'omr	čašm	hosn
	'afw	solh	tab'		šakl	qotr	jašn	toxm
	dalw	sath	jam'		fekr	ğosl	esm	hojm
	našw	rebh	raf'		tefl	noql	matn	hozn

12-mashq. O'qing:

فَنَح - سَطْر - مَخو - لَوْح - جَسْم - سَطْح - نُقْل - عُمر - أَصْل -
قَسْر - جَسْن - قَدْر - وَضْع - سَهْو - عَطْر - فَضْل - بَلْع - بَنر - عَقْل -
قَفْر - رُكْن - غَسْل - غَدْر - قَزَع - فِطْر - كُفْر - حُكْم - عَزْم - قَطْع -
بَدْر - وَزْن - قَطْر - ضَمْن - هَضْم.

13-mashq. O'qing va tarjima qiling:

چشم آن زن سیاه است.
شما طفل دارید؟ - نه، من طفل ندارم.
در آسمان ابر هست؟ - بلی، آسمان ابر سیاه دارد.
این متن مشکل نیست؟ - چرا؟ این متن مشکل است.
فردا جشن است. این جشن بسیار زیباست.
آن چیست؟ - آن تخم مرغ است. - آن تخم کاملاً تازه است.

Matn

زلمی

اسم این جوان زلمی است. زلمی اصلاً از یکنیا است. زلمی قد بلند و
روی زیبا دارد. موی زلمی سیاه و چشم او هم سیاه است. لباس او نو و
مقبول است. زلمی پیراهن آبی و دریشی تسواری به تن دارد. او کلاه قره
قلی به سر و بوت سیاه به پای دارد.
فامیل زلمی در یکنیاست. زلمی پدر و مادر دارد، برادر هم دارد، اما
خواهر ندارد. پدر و مادر زلمی پیر هستند. برادر زلمی افسر است. او زن و
اولاد دارد. زلمی هنوز جوان است و زن ندارد، اما نامزد دارد. نامزد او هم
در یکنیا است.
حالا زلمی در کابل است. او محصل است و در لیلیه پوهنتون اتاق دارد.
اتاق زلمی پاک و مقبول است و در آن میز، چوکی، چپرکت و الماری هست.
زلمی محصل لایق و زحمتکش است.

14-mashq. O'qing va tarjima qiling:

غفور از کابل و نیی از کندهار است.
آنها لنگی به سر و پیراهن به تن دارند.
این شهر کندز و آن شهر جلال آباد نام دارد.
صدیق محصل و رؤوف معلم است.
فاروق افغان و کاظم ازبک است.
کتاب و کتابچه شما؛ قاشق و پنجه نو؛ کوچه و بازار این شهر؛ کاغذ و
قلم آن جوان؛ میز و چوکی کهنه؛ سیب و آلوی شیرین.

15-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Latif Kobuldan, Surayyo esa Girishkdandir. 2) Alining akasi bor, Ibrohimning esa opasi bor. 3) Sen yangi kostyuin va chiroyli oyoq kiyimdasan. 4) Bu yigitning ismi Hasan, ana u yigitniki esa Yusufdir. 5) Mening qizim maktabda, sening qizing esa institutdadir. 6) Mening ota-onam uyda emas. 7) Sizning akangiz va opangiz qayerda? – Mening akam va opam Hirotdadir. 8) Bu do'konda yangi meva va sabzavot yo'q. 9) Bu yerda mazali osh va kabob bor. 10) Bu dehqonning ayoli va o'g'li hozir qishloqdadir. 11) Ularning farzandi yo'q. 12) Bu bola mening o'g'limdir.

16-mashq. Matndagi so'z va iboralardan foydalanib, kichkina hikoya tuziang:

A. O'zingizning tashqi ko'rinishingiz va kiyimingizni (yoki do'stingizniki) tavsiflang.

B. O'zingiz va oilangiz haqida gapirib bering.

17-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

A. 1) Ertaga katta bayramdir. 2) Ana u ko'ylakning matosi juda chiroylidir. 3) Bu viloyatning sharqida nisbatan keng daryo bor. 4) Sizda qiziqarli jurnal bormi? 5) Osmonda qora bulut bor. 6) U matnda qiyin so'zlar bor. 7) Mening bu o'rtog'im universitet talabasidir. 8) U keksa kishi sizning tanishingizmi? 9) Bizning maktab butunlay yangidir. 10) Bu kichkina qiz Zaynabning qizidir. 11) Nima uchun sening akang hozir kasalxonada? 12) Mening lug'atim ana u jigarrang sumkadadir. 13) Ularning xonasi shu qavatdami? 14) Bu kichkina bolaning qizil koptogi qayerda? 15) Sizning bu fikringiz xatodir. 16) Ibrohim hozir institutning talabalar turar joyidadir. 17) Surayyoning turmush o'rtog'i Qandahorda yashaydi. 18) Ana u yosh xizmatchi qorako'l bosh kiyimidadir. 19) Ana u katta do'konda yangi sabzavot va mevalar bor.

B. Mening o'rtog'im kobullik, lekin u hozir Toshkentda. Uning ismi - Hasan. Hasanning bo'yi baland va ko'zi qoradir. U oq ko'ylak, qora kostyum va jigarrang oyoq kiyimidadir. Mening o'rtog'im juda kelishgan yigitdir. Hasanning oilasi Kobuldadir. Uning akasi va opasi bor. Hasanning ota-onasi hali yoshdir. Hasanning otasi o'qituvchidir. Hasan hali uylanmagan, lekin uning qaylig'i bor. U hozir Kobuldadir. Hasan universitetning talabasidir. U talabalar turar joyida yashaydi. Bu xona kichkina, lekin toza va tartibli. Hasan juda iste'dodli talabadir.

Lug'at

ابر	<i>abr</i>	bulut	صلح	<i>solh</i>	tinchlik
ابراهيم	<i>Ebrāhim</i>	Ibrohim	طفل	<i>tefl</i>	bola
اسم	<i>esm</i>	ism	فكر	<i>fekr</i>	fikr
اولاد	<i>awlād</i>	farzand	قد	<i>qadd</i>	bo'y, qomat
پکتیا	<i>Paktheyā</i>	Paktiyo (viloyat)	قره قولى	<i>qaraqoli</i>	qorako'l; qorako'l bosh kiyim
تخم	<i>toxm</i>	tuxum	لايق	<i>lāyeq</i>	iqtidorli
جشن	<i>jašn</i>	bayram	متن	<i>matn</i>	matn
چشم	<i>čāsm</i>	ko'z	منظم	<i>monazzam</i>	ozoda, saranjom-sarishta
زحمتکاش	<i>zahmatkaš</i>	mehnatkash	نامزد	<i>nāmzad</i>	qayliq
زلمی	<i>Zalmay</i>	Zalmay			

TO‘QQIZINCHI DARS

درس نهم

20 gacha bo‘lgan sonlar va raqamlar

Sonlar ma‘no xususiyati va grammatik belgilari jihatidan ikki asosiy guruhga bo‘linadi: miqdor sonlar اعداد اصلی *a‘dād-e asli* va tartib sonlar اعداد ترتیبی *a‘dād-e tartibi*. Miqdor sonlar predmetning miqdorini, sanog‘ini va umuman miqdor tushunchasini bildirsa, tartib sonlar predmetning tartibini, darajasini anglatadi.

Dariy tili raqamlari	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۰
Yevropa raqamlari	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Dariy tilida ko‘p xonali sonlarning joylashish tartibi yevropa raqamlariga mos keladi, masalan:

۱۵ - 15, ۱۷ - 17, ۲۰ - 20

1 dan 20 gacha bo‘lgan sonlar

۰	صفر	<i>sefr</i>	nol	۱۱	یازده	<i>yâzdah</i>	o‘n bir
۱	یک	<i>yak</i>	bir	۱۲	دوازده	<i>dowâzdah</i>	o‘n ikki
۲	دو	<i>du</i>	ikki	۱۳	سیزده	<i>sêzdah</i>	o‘n uch
۳	سه	<i>sê</i>	uch	۱۴	چهارده	<i>çahârdah</i>	o‘n to‘rt
۴	چهار	<i>çahâr</i>	to‘rt	۱۵	پانزده	<i>pânzdah</i>	o‘n besh
۵	پنج	<i>panj</i>	besh	۱۶	شانزده	<i>šânzdah</i>	o‘n olti
۶	شش	<i>šâš</i>	olti	۱۷	هفده	<i>hafdah</i>	o‘n yetti
۷	هفت	<i>haft</i>	yetti	۱۸	هجده	<i>hajdah</i>	o‘n sakkiz
۸	هشت	<i>hašt</i>	sakkiz	۱۹	نوزده	<i>nozdah</i>	o‘n to‘qqiz
۹	نه	<i>noh</i>	to‘qqiz	۲۰	بیست	<i>bist</i>	yigirma
۱۰	ده	<i>dah</i>	o‘n				

Miqdor sonlar sanalayotgan predmetdan oldin qo‘yiladi va, odatda, kuchli urg‘u bilan talaffuz qilinadi, masalan:

شش محصل *šâš mohassél* ‘olti talaba’
پانزده کتاب *pânzdâh ketâb* ‘o‘n beshta kitob’.

دو *du* soni ot (sanalayotgan predmet)dan oldin qisqa *o* tarzida talaffuz qilinadi, masalan: دختر دو *dô doxtar* ‘ikki qiz’.

چند *čand olmoshi haqida*

چند *čand olmoshi* so‘roq gaplarda va ba‘zan darak gaplarda ishlatiladi. So‘roq gapda **چند *čand*** so‘roq olmoshi predmetning son-miqdorini aniqlash uchun ishlatiladi va o‘zbek tiliga ‘necha?’, ‘qancha?’ deb tarjima qilinadi, masalan:

شما چند کتاب دارید؟ *Somā čand ketāb dārēd?*

‘Sizda nechta kitob bor?’

چند *čand olmoshi* darak gapda gumon olmoshi vazifasida keladi va o‘zbek tiliga ‘bir necha’, ‘bir qancha’ deb tarjima qilinadi. Masalan:

شما چند کتاب دارید *Somā čand ketāb dārēd*

‘Sizda bir necha kitob bor’

Bālā-ye mēz čand majalla ast

‘Stolda bir necha jurnal bor’.

1-mashq. O‘qing va tarjima qiling:

۱) در این اتاق ۵ میز و ۱۱ چوکی هست. ۲) ظفر ۲ برادر و ۴ خواهر دارد. ۳) در بکس من ۳ کتاب و ۱۲ کتابچه هست. ۴) اینجا ۳ بشقاب، ۳ قاشق، ۶ پنجه و ۶ کارد است. ۵) در این الماری ۱۷ پیراهن هست. ۶) آن باغ کوچک ۱۹ درخت دارد. ۷) در آن بشقاب ۹ مالته و ۶ سنتره است. ۸) این آدم ۱۴ گاو و ۲۰ گوسفند دارد. ۹) امروز ما ۴ درس داریم. ۱۰) در آن صنف ۳ بچه و ۵ دختر هست. ۱۱) وظیفه ما ترجمه ۱۰ جمله است. ۱۲) لطیف چند خواهر و برادر دارد.

2-mashq. Savollarga javob bering:

۱) شما چند برادر و چند خواهر دارید؟ ۲) شما چند درس دارید؟ ۳) در این اتاق چند میز و چند چوکی هست؟ ۴) این اتاق چند دروازه و چند کلکین دارد؟ ۵) در بکس شما چند کتاب و چند کتابچه هست؟ ۶) در این صنف چند معلم و چند محصل هست؟

3- mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu qavatda 19 ta sinf bor. 2) Bu shaharda bir necha kinoteatr bor. 3) G‘afurning 3 akasi va 1 opasi bor. 4) Ertaga mening 5 ta darsim bor. 5) Bu yerda qancha piyola bor? – Bu yerda 6 ta piyola bor. 6) Sizda qancha ro‘znoma va jurnal bor? – Bizda 15 ta ro‘znoma va 10 ta jurnal bor. 7) Bu xonada qancha stul bor? – Bu xonada 12 ta stul bor. 8) Ana u sinfda qancha talaba bor? – U sinfda taxminan 20 ta talaba bor. 9) Sening papkangda qancha kitob bor? – Mening papkamda 2 ta kitob bor. 10) U hovlida qancha avtomobil bor? – U hovlida taxminan 15 ta avtomobil bor.

4-mashq. O‘qing va tarjima qiling. Izofali birikmalardagi atoqli ot bilan ifodalangan aniqlovchilarga diqqat qiling:

زبان دری ، ولایت کندهار ، شهر تاشکند ، روزنامه انیس ، حرف الف ، دریای کوچک ، زبان پشتو ، دریای آمو ، موتر کوبولت ، هوتل کابل ، شهر هرات ، کشتی پوشکین ، ستاره پروین ، حرف نون ، موتر داساس ، چای احمد ، جاده میوند .

کدام kodâm so‘roq olmoshi

کدام *kodâm* ‘qaysi?’ olmoshi belgi haqida so‘roqni anglatadi va aniqlanishdan oldin qo‘yiladi, masalan:

این کدام شهر است؟ *In kodâm šahr ast?* ‘Bu qaysi shahar?’

کدام محصل حاضر نیست؟ *Kodâm mohassel hâzer nêst?*

‘Qaysi talaba qatnashmayapti?’

Agar کدام *kodâm* so‘roq olmoshi olmoshga nisbatan aniqlovchi (olmoshning aniqlovchisi) bo‘lsa, u holda izofa qabul qiladi:

کدام شما از کابل هستید؟ *Kodâm-e šomâ az Kâbol hastêd?* ‘Qaysingiz (qaysi biringiz) Kobuldansiz?’

5-mashq. O‘qing va tarjima qiling:

۱) این کدام کشور است؟ – این افغانستان است. ۶) امروز کدام روز است؟ – امروز جمعه است. ۳) این کدام دریاست؟ – این دریای آموست. ۴) شما از کدام شهر هستید؟ – من از شهر کندز هستم. ۵) این کدام حرف است؟ – این حرف میم است. ۶) این کتاب به کدام زبان است؟ – این کتاب به زبان پشتو است. ۷) شما از کدام گروه هستید؟ – ما از این گروه هستیم. ۸) احمد در کدام اتاق است؟ – احمد در آن اتاق است.

6-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Qandahor shahri Afg‘onistonning janubida joylashgan. 2) Bu kitob pashtu tilidadir. 3) Bu qaysi kinoteatr? – Bu Pomir (پامیر) kinoteatridir. 4) Siz qaysi mehmonxonadasiz? – Biz “Kobul” mehmonxonasidamiz. 5) Bu qaysi ko‘cha? – Bu Mayvand ko‘chasi. 6) “Anis” ro‘znomasi qaysi tilda? – Bu ro‘znoma dariy tilidadir. 7) Bu qaysi harf? – Bu “dol” (د) harfidir. 8) Siz qaysi shahardansiz? – Men Toshkentdanman. 9) Jalolobod shahri qaysi viloyatda joylashgan? – Bu shahar Nangarhor (ننگرهار) viloyatida joylashgan.

Soʻz oxiridagi unilarning yozuvda ifodalanishi

E va o qisqa unilari soʻz oxirida kam uchraydi. Yozuvda e unlisi ة va o unlisi و harfi orqali ifodalanadi, masalan:

كه ke ‘...ki’ (ergashtiruvchi bogʻlovchi)
دو روز do rōz ‘ikki kun’

ê unlisi ham soʻz oxirida kam uchraydi. Yozuvda baʼzan ة, baʼzi oʻrinlarda ي harfi bilan ifodalanadi, masalan:

سه sê ‘uch’
شنبه šanbê yoki šanba ‘shanba’
يعنى yâʼnê yoki yaʼni ‘yaʼni’

Baʼzi arabcha oʻzlashmalar oxiridagi ā choʻziq unlisi ي yâ harfi orqali ifodalanadi. Yozuvda ā talaffuzi uchun bu harf ustiga () belgisi qoʻyilishi mumkin, masalan:

حتى hâtâ ‘hatto’
موسى Musâ ‘Muso’
عيسى Isâ ‘Iso’

Biroq bunday soʻzlardan soʻng izofa kelsa, soʻz oxiridagi ā unlisi ا harfi orqali ifodalanadi, masalan:

ليلى Laylâ ‘Laylo’
biroq: ليلى زينا Laylâ-ye zêbâ ‘goʻzal Laylo’
معنى maʼnâ yoki maʼni ‘maʼno’
biroq: معنى كلمة maʼnâ-ye kalema ‘soʻzning maʼnosi’

Izoh. 1. Arab tilidan oʻzlashgan yasama soʻzlarda ي yâ harfi orqali ifodalangan ā unlisi soʻz oʻrtasida ham kuzatiladi, masalan: عليده ‘alâhedda’ alohida’.

2. Quyidagi ā unlisi oʻqilishi kerak boʻlgan soʻzlarni yodda saqlang: رحمن Rahmân ‘Rahmon’, اسحق Eshâq ‘Isʼhoq’, اسمعيل Esmâʼil ‘Ismoil’.

7-mashq. Oʻqing:

أعلى - عيسى - شوري - مُصْطَفَى - دَعْوَى - مُسْتَنْتَى - مُسْتَى -
أضْحَى - مُرْتَضَى - مُسْتَدَى - خُنْتَى - مُوسَى - مُخْتَوَى

Hafta kunlarining nomlanishi

Afgʻonistonda shanbadan payshanbagacha boʻlgan kunlar ish kuni hisoblanadi, juma esa dam olish kunidir.

شنبه	<i>šanbē</i> yoki <i>šanba</i> 'shanba'
یکشنبه	<i>yakšanbē</i> yoki <i>yakšanba</i> 'yakshanba'
دوشنبه	<i>došanbē</i> yoki <i>došanba</i> 'dushanba'
سه شنبه	<i>sešanbē</i> yoki <i>sešanba</i> 'seshanba'
چهارشنبه	<i>čahāršanbē</i> yoki <i>čahāršanba</i> 'chorshanba'
پنجشنبه	<i>panjšanbē</i> yoki <i>panjšanba</i> 'payshanba'
جمعه	<i>jom</i> 'a 'juma'

Izoh. Yakshanbadan payshanbagacha hafta kunlari nomlarida urg'u so'zning oxirgi bo'g'iniga yoki son qismiga tushishi mumkin, masalan: پنجشنبه *panjšanbē* yoki *pānjšanbē* 'payshanba'.

Hafta kunlari nomlari, odatda, روز *rōz* 'kun' so'zi bilan izofali birikma hosil qiladi, masalan:

ما روز سه شنبه جلسه داریم *Mā rōz-e sešanbē jalsa dārem*
'Bizda seshanba kuni majlis bor'

Biroq gapda امروز *emrōz* 'bugun', دیروز *dirōz* 'kecha', فردا *fardā* 'ertaga' kabi so'zlar kelgan bo'lsa, روز *rōz* so'zi ko'pincha tushib qoladi, masalan:

فردا یکشنبه است *Fardā yakšanba ast* 'Ertaga yakshanba'

8-mashq. O'qing va tarjima qiling:

۱) کلمه مملکت چه معنی دارد؟ (۲) خانه لیلی در این کوچه است و خانه رحمن در این کوچه نیست. (۳) این تعمیر بسیار کهنه و خراب است و حتی برق ندارد. (۴) امروز کدام روز است؟ – امروز سه شنبه است. (۵) در کشور ما روز جمعه روز رخصتی است. (۶) ما روز پنجشنبه پنج درس داریم و روز شنبه درس نداریم.

9-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu kishining ismi Is'hoqdir. 2) Sening alohida xonang bormi? 3) Bu so'zning ma'nosi nima? 4) Uning hatto ruchkasi yo'q. 5) Payshanba kuni sening vaqting bormi? 6) Dushanba kuni sizning qancha darsingiz bor? – Dushanba kuni bizning 4 ta darsimiz bor. 7) Ertaga qaysi kun? – Ertaga chorshanbadir. Chorshanba kuni bizning muhim majlisimiz bor. 8) Afg'onistonda dam olish kuni qachon? – Afg'onistonda dam olish kuni jumadir.

Kvalifikativ aniqlovchi

Ot soʻz turkumiga oid ikkita soʻzdan iborat izofali birikma bitta obyektни atash uchun ham qoʻllanila oladi. Bunday tuzilmalarda ikkinchi ot birinchisiga kvalifikativ aniqlovchi – izohlovchi vazifasini bajaradi:

جوان دهقان *jawān-e dehqān* ‘dehqon yigit’

دوست افغان *dōst-e afġān* ‘afgʻon doʻst’

Eslatma. Kvalifikativ aniqlovchili tuzilmalar qaratqich aniqlovchili tuzilmalardan shaklan farqlanmaydi. Shu sababli bularning maʼnosi kontekstda oydinlashadi, masalan: زن داکتر *zan-e dāktar* ‘shifokoring xotini’ yoki ‘shifokor ayol’, همسایه معلم *hamsāya-ye moʻallem* ‘oʻqituvchining qoʻshnisi’ yoki ‘qoʻshni oʻqituvchi’.

10-mashq. Oʻqing va tarjima qiling:

جوان محصل؛ زن معلم؛ دختر افغان؛ مرد مأمور؛ بچه چوپان؛ کشور همسایه.

11-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Mening afgʻon doʻstim bor. 2) Bu dehqon yigit juda mehnatkashdir. 3) U shifokor ayol Kunar (کنار) viloyatidandir. 4) Bu choʻpon yigitning 20 ta qoʻyi bor. 5) U (oʻsha) doʻst mamlakat Osiyoda joylashgan.

12-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Mening ishlarim koʻp. 2) Bu bogʻda daraxtlar koʻp emas. 3) Sizning hozir pulingiz koʻpmi? – Yoʻq, hozir pulimiz juda ham kamdir. 4) Bozorda mevalar koʻp. 5) Bu daryoda yozda suv kamdir. 6) Qishda bu hududda qor koʻp. 7) Bu doʻkonda odam koʻpmi? – Yoʻq, u yerda odam nisbatan kamdir. 8) Anvarning pōlizida koʻp tarvuz va qovunlar bor.

Ayrim soʻzlarning fonetik variantlari

Dariy tilida ayrim soʻzlarning ikki va undan ortiq fonetik variantlari mavjud. Bu variantlar kitobiy yoki ogʻzaki talaffuz uslubi yoxud qoʻllanish darajasiga koʻra oʻzaro farqlanadi.

Ayrim fonetik variantlar oʻrtasidagi tafovut yozuvda aks etmaydi, masalan:

ترجمه	<i>tarjoma</i>	va	<i>tarjema (kitob.)</i>	‘tarjima’
چشم	<i>čašm</i>	va	<i>češm (ogʻz.)</i>	‘koʻz’
بلند	<i>boland</i>	va	<i>beland (ogʻz.)</i>	‘baland’
شش	<i>šaš</i>	va	<i>šeš (kam hollarda)</i>	‘olti’

مجله	<i>majalla</i>	va	<i>mojalla (og'z.)</i>	'jurnal'
فراوان	<i>farâwân</i>	va	<i>ferâwân (og'z.)</i>	'ko'p'
چطور	<i>çetôr</i>	va	<i>çetawr (kitob.)</i>	'qanday?', 'qanaqa?'
روشن	<i>rawşan</i>	va	<i>rôşan (og'z.)</i>	'ravshan'

Ba'zi hollarda fonetik variantlardan biri yozma shakliga mos kelmasligi mumkin, masalan:

چاق	<i>çâq</i>	va	<i>çâğ (og'z.)</i>	'semiz'
ازبک	<i>ozbak</i>	va	<i>ozbêk (kam hollarda)</i>	'o'zbek'
شنبه	<i>şanbê</i>	va	<i>şambê (og'z.)</i>	'shanba'

Ba'zan fonetik variantlar o'rtasidagi tafovut yozuvda ham ifodalanadi:

پیراهن	<i>pêrahan</i>	va	پیرهن	<i>pêrahan</i>	'ko'ylak'
مهتاب	<i>mahtâb</i>	va	ماهتاب	<i>mâhtâb (kam hollarda)</i>	'oy'
چهار	<i>çahâr</i>	va	چار	<i>çâr (og'z.)</i>	'to'rt'
هجده	<i>hajdah</i>	va	هژده	<i>haždah (og'z.)</i>	'o'n sakkiz'
نزدہ	<i>nozdah</i>	va	نوزده	<i>nôzdah</i>	'o'n to'qqiz'
شتر	<i>şotor</i>	va	اشتر	<i>oştör (kam hollarda)</i>	'tuya'
قفل	<i>qofl</i>	va	قلف	<i>qolf (og'z.)</i>	'qulf'
داکتر	<i>dâktar</i>	va	دکتر	<i>doktor (kitob.)</i>	'shifokor'
قۇتى	<i>qoti</i>	va	قوتى	<i>qoti</i>	'quti'
پا	<i>pâ</i>	va	پای	<i>pây (og'z.)</i>	'oyoq'
جا	<i>jâ</i>	va	جای	<i>jây (og'z.)</i>	'joy'
رو	<i>rô</i>	va	روی	<i>rôy (kitob.), ruy (og'z.)</i>	'yuz'
مو	<i>mê</i>	va	موی	<i>môy (kitob.), muy (og'z.)</i>	'soch'
مسکو	<i>Maskaw</i>	va	ماسکو	<i>Mâskaw</i>	'Moskva'
کندز	<i>Kondoz</i>	va	قندز	<i>Qondoz</i>	'Qunduz'

13-mashq. Barcha fonetik va grafik variantlarni bering:

(۱) أن مرد چاق داکتر است. (۲) قفل این قوطی خورد است. (۳) آنها شش شتر و هجده گوسفند دارند. (۴) این بچه ازبک اصلاً از ولایت کندز است. (۵) حالا روز چهارشنبه است. (۶) این پیراهن رنگ روشن دارد. (۷) آن مجله چطور است؟ - آن مجله بسیار دلچسپ است. (۸) فاروق چشم آبی دارد.

نسبت یای *yâ-ye nesbat*

yâ-ye nesbat (یای نسبت) - *i* - nisbiy sifat yasovchi sermahsul affiks. *yâ-ye nesbat* bilan yasalgan sifatlar predmet belgisini o`rin yoki payt tushunchasiga nisbatlash, mo`ljallash, boshqa predmetga o`xshatish kabi ma`nolar orqali ifodalaydi va doimo urg`u bilan talaffuz qilinadi, masalan:

فارس <i>fârs</i>	‘fors’	فارسی <i>fârsi</i>	‘fors’, ‘forscha’
دیوار <i>dêwâr</i>	‘devor’	دیواری <i>dêwâri</i>	‘devoriy’
زمستان <i>zemestân</i>	‘qish’	زمستانی <i>zemestâni</i>	‘qishki’
علم <i>‘elm</i>	‘ilm’	علمی <i>‘elmi</i>	‘ilmiy’

Misollar:

روزنامه دیواری	rôznâma-ye dêwâri	‘devoriy gazeta’
جلسه علمی	jalasa-ye ‘elmi	‘ilmiy majlis’
تعطیلات تابستانی	ta‘tilât-e tâbestâni	‘yozgi ta‘til’
مسئله اقتصادی	mas‘ala-ye eqtesâdi	‘iqtisodiy masala’

نسبت یای *yâ-ye nesbatning imlosi*

1. Agar so‘z cho‘ziq unilardan biri bilan tugagan bo‘lsa, *yâ* harfi oldidan yana bir *yâ* orttiriladi:

بخارا <i>Boxârâ</i> ‘Buxoro’	- بخارایی <i>boxârâyi</i> ‘buxorolik’
روستا <i>rustâ</i> ‘qishloq’	- روستایی <i>rustâyi</i> ‘qishloqlik’

2. Agar so‘z qisqa *a* unlisi bilan tugagan bo‘lsa, ba‘zi so‘zlarda *yâ-ye nesbat* oldidan bir *g* va ba‘zi so‘zlarda esa bir *alef* orttirilib yoziladi.

yâ-ye nesbat oldidan *g* orttirilgan vaqtda, yozuvda so‘zga qo‘shib yoki alohida yozilishi mumkin, masalan:

خانه *xâna* ‘uy’ - خانگی yoki خانگی *xânagi* ‘uy’,
‘uyga oid’

نقره *noqra* ‘kumush’ - نقره ای *noqra-i* ‘kumush’, ‘kumushga oid’

3. *â*, *a*, *i* unilari bilan tugagan ayrim so‘zlarga *yâ-ye nesbat* qo‘shilganda, so‘z oxiridagi tovush assimilyatsiyaga uchrab, *i* oldidan bir *w* orttiriladi:

معنی <i>ma‘nâ</i> ‘ma‘no’	- معنوی <i>ma‘nawi</i> ‘ma‘naviy’
فرانسه <i>Farânsa</i> ‘Fransiya’	- فرانسوی <i>farânsawi</i> ‘fransuz’
دهلی <i>Dehli</i> ‘Dehli’	- دهلوی <i>dehlavi</i> ‘Dehlaviy’, ‘dehlilik’

Ot bilan ifodalangan aniqlovchi

Izofali birikmada aniqlovchi ot bilan ham ifodalanishi mumkin:

میوه باغ *bāg-e mēwa* 'mevali bog'

تکت طیاره *teket-e tayyâra* 'samolyot chiptasi'

Izoh. Izofali birikmalar ikki xil tarjima qilinishi mumkin. Bunda nazarda tutilgan ma'no kontekstda oydinlashadi, masalan: قصه چوپان *qessa-ye çôpân* 'cho'ponning qissasi' yoki 'cho'pon haqida qissa'.

14-mashq. Otlardan nisbiy sifatlar yasang, ularni o'zbek tiliga tarjima qiling va yodda tuting:

شهر، اروپا، آسمان، دست، بهار، جنوب، پدر، ایران، خانه، کوه، غرب، پول، کوچه، سینما، ولایت، شمال، درس، زمستان، دیوار، کاغذ، املا، هرات، زبان، جنگل، فامیل، وطن، مکتب، سنگ، برق، زمین، دریا، مادر، کتاب، علم، افغان، خزان، قلب.

15-mashq. O'qing va tarjima qiling:

آلف – چراغ دستی؛ ولایت شمالی؛ کشتی کاغذی؛ لباس تاییستانی؛ خانة پدری؛ کشور اروپائی؛ زبان ازبکی؛ منطقه کوهی؛ ماهی دریایی؛ قلم سینمایی؛ کلاه زمستانی؛ زبان غربی؛ پول افغانی؛ هوای بهاری.
ب – تکت سینما؛ الماری کتاب؛ درس ادبیات؛ اخبار دیرروز؛ شیر گلو؛ تحفه عید؛ دکان میوه؛ پیاله چای؛ میز نان؛ روز کار؛ قوطی گوگرد؛ داکتر چشم؛ معلم مکتب؛ گوشت مرغ؛ کار امروز؛ دروازه کوچه.

16-mashq. 1- qatordagi so'zlardan aniglanmish, 2- qatordan aniqlovchi vazifasida foydalanib, izofali birikmalar tuzing:

گوشت، روزنامه، مملکت، قاشق، الماری، معلم، مکتب، پل، روز، کلاه؛ کوهی، شهری، ادبیات، چوبی، چای، زمستان، لباس، عید، گوسفند، دیرروز.

17-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

A. (*nisbiy sifatlarni qo'llab*) 1) bahor havosi; 2) yog'och ko'prik; 3) janubiy viloyat; 4) Osiyo mamlakati; 5) qishki oyoq kiyim; 6) elektr fonar; 7) shahar mehmonxonasi; 8) kitobiy so'z; 9) qog'oz pul; 10) tog'li hudud.

B. (*ot bilan ifodalangan aniqlovchini qo'llab*) 1) bugungi ro'znoma; 2) kiyim javoni; 3) yomg'ir suvi; 4) kostyum matosi; 5) non puli; 6) apelsin sharbati; 7) ish kiyimi; 8) sabzavot do'koni; 9) olchali bog'; 10) sigaret qutisi.

18-mashq. Quyidagi so'zlardan aniqlanmish vazifasiga ot, aniqlovchi vazifasiga ot, sifat yoki olmoshni tanlab izofali birikmalar tuzing:

نامزد، کلمه، کشتی، تخته، زن، قصه، زمستان، تکت، متن، روز، کلاه، تخم، تعمیر، شوق، هوا، صنف، تریوز، درخت، شهر، قد، محصل، الماری، ولایت، چشم، تحفه، شعر، اولاد، زبان، پیراهن.

19-mashq. Quyidagi so'zlarni aniqlovchi vazifasida qo'llab, izofali birikmalar tuzing:

من، تیز، تیار، احمد، ادبیات، خورد، شما، دیروز، تلخ، لایق، خوب، دستی، خانه گی، مادر، سیاه، ما، زمستانی، مهم، پخته، بلند، سلیمان، کوهی، دلیر، نسواری، غربی، تاشکند، نان، سبک، غلط، کلان، کاغذی، کوچک، قره قلی، شهری، گاو، ایران، علمی، درست، روسی، تو، جلال آباد، روشن، دوشنبه، وسیع، آنها، چای، مزه دار، اروپایی، سگرت، افغان، پخچ.

20-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu afg'on yigit Kunar viloyatidandir. 2) Bu piyolada olma sharbati, anavi piyolada esa uzum sharbati bor. 3) U afg'on yigit O'zbekiston milliy universitetidandir. 4) Bu likopchada mol go'shtimi yoki qo'y go'shti? 5) Anvarning bog'ida ko'p mandarin daraxtlari bor. 6) Bizda kinoga bilet bor. 7) U qishki bosh kiyim kiyim shkafidandir. 8) Bu yerda qog'oz va siyoh bor. 9) Bu ko'cha eshigimi? – Yo'q, bu xonaning eshigidir. 10) Bizda meva uchun pul bor. 11) U darslik kitob javonidandir. 12) Bomiyon (بامیان) viloyati tog'li hududdir. 13) Kechagi ro'znoma qayerda? 14) Biz aeroportdamiz. 15) Bu qishloq aholisining mevali bog'lari bor.

Izofali birikmada kja ravishining qo'llanilishi

Izofali birikma tarkibidagi joy otini ifodalovchi so'zlarga so'roq berilganda kja kojā? so'roq ravishidan foydalaniladi, masalan:

ولایت بلخ در کجای افغانستان واقع است؟

Welāyat-e Balx dar kojā-ye Afgānestān wāqe' ast?

'Balx viloyati Afg'onistonning qaysi qismida joylashgan?'

کابل پایتخت کجاست؟ *Kābol pāytaxt-e kojā-st?*

'Kobul qaysi mamlakatning poytaxti?'

21-mashq. kja ravishidan foydalangan holda dariy tiliga tarjima qiling:

1) Afg'onistonning poytaxti uning qaysi qismida joylashgan? 2) Toshkent shahri qaysi mamlakatning poytaxtidir? 3) Sizing oilangiz Hirotning qayerida istiqomat qiladi? 4) Sening instituting shaharning qaysi qismida joylashgan? 5) Afg'onistonning qaysi qismida qish juda

sovuq? 6) Sabzavot do'koni bu ko'channing qayerida joylashgan?
7) Hind okeani dunyoning qaysi qismida joylashgan? 8) Aeroport
Kobulning qayerida joylashgan?

Matn

افغانستان

کشور افغانستان در وسط آسیا واقع است. در افغانستان کوه زیاد و جنگل کم است. هوای آن کشور از یک منطقه تا منطقه دیگر فرق دارد. مثلاً در جلال آباد تابستان بسیار گرم است و زمستان سرد نیست و تقریباً برف ندارد. اما سالنگ زمستان سرد دارد و تابستان آنجا هم نسبتاً سرد است.

افغانستان زمین حاصلخیز دارد و باغ میوه در آن کشور زیاد است. از این سبب در افغانستان سیب، انگور، انار و غیره فراوان است. در شرق کشور مالته، سنتره و لیمو و در شمال خربوزه و تربوز زیاد است. در افغانستان همچنان گندم، برنج، جو و جواری هست. مردم افغانستان گاو، خر و گوسفند دارند. مردم شمال اسپ و مردم کوچی شتر دارند.

پایتخت افغانستان شهر کابل است. این شهر بزرگ در شرق افغانستان واقع است. کندهار در جنوب، هرات در غرب و مزار شریف در شمال آن کشور موقعیت دارد.

نفوس افغانستان تقریباً سی و پنج میلیون است. در افغانستان مردم پشتون، تاجیک، هزاره، ازبک، ترکمن، بلوچ، نورستانی و غیره سکونت دارند. مردم افغانستان اکثراً مسلمان هستند. مردم ده دهقان و مالدار و مردم شهر کارگر و مأمور هستند. مردم افغانستان دلیر و زحمتکش هستند.

22-mashq. Savollarga javob bering:

الف - ۱) کشور افغانستان در کجای دنیا واقع است؟ (۲) در افغانستان کوه کم است یا زیاد؟ (۳) آیا تابستان جلال آباد گرم نیست؟ (۴) سالنگ زمستان سرد دارد یا گرم؟ (۵) چرا در افغانستان میوه زیاد است؟ (۶) تربوز و خربوزه در کجای افغانستان زیاد است؟ (۷) آیا مردم افغانستان گاو و گوسفند ندارند؟ (۸) پایتخت افغانستان کدام شهر است؟ (۹) آیا کابل در غرب افغانستان موقعیت دارد؟ (۱۰) مزار شریف در کجای افغانستان واقع است؟ (۱۱) نفوس افغانستان تقریباً چند میلیون است؟ (۱۲) مردم افغانستان چطور هستند؟

ب - ۱) وطن شما چه نام دارد؟ (۲) ازبکستان در کجا واقع است؟ (۳) پایتخت این کشور کدام شهر است؟ (۴) در کجای ازبکستان کوه هست؟ (۵) در کجای این کشور جنگل زیاد است؟ (۶) در کجای ازبکستان هوا سرد و در

كجای آن گرم است؟ (۷) خانه شما در كجای تاشكند موقعیت دارد؟ (۸)
پوهنتون شرفشناسی در كجای شهر واقع است؟ (۹) در تاشكند در كدام فصل
سال باران زیاد است؟ (۱۰) در تاشكند در كدام فصل سال برف هست؟

23-mashq. Tanish so‘z va iboralardan foydalanib, O‘zbekiston haqida hikoya tuzing.

24-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) O‘zbekiston Osiyoning markazida joylashgan. Bu mamlakatning poytaxti Toshkent shahridir. 2) Afg‘oniston Osiyoning markazida joylashgan. Afg‘onistonda ko‘p tog‘lar bor. Afg‘oniston tuprog‘i hosildor, shuning uchun u yerda ko‘p meva va sabzavotlar bor. Afg‘on xalqi juda mehnatkash. 3) Jalolobod shahri Afg‘onistonning sharqida joylashgan. U yerda yoz juda issiq, qish esa sovuq emas. Bu shaharda mevali bog‘lar ko‘p. Bu bog‘larda apelsin, limon va mandarin bor. 4) Kobulda bahor yomg‘irlidir. Lekin yozda bu shaharda yomg‘ir kamdir. Bahorda Kobul daryosida suv ko‘p, ammo yozda kam. 5) Afg‘onistonning janubida kimlar istiqomat qiladi? – U yerda pashtun va balujlar istiqomat qiladilar. Afg‘onistonning shimolida kimlar istiqomat qiladi? – U yerda tojik va o‘zbeklar istiqomat qiladilar. – Afg‘onistonning markazida kimlar istiqomat qiladi? – U yerda hazoralar istiqomat qiladilar. 6) Hindiston qayerda joylashgan? – U mamlakat Osiyoning janubida joylashgan. Hindistonda iqlim juda issiqdir.

Lug‘at

ازبک	ozbak, ozbèk	o‘zbek	علیهده	‘alâhedda	
				alohida	
اکثرأ	aksaran	ko‘pchilik	فراوان	farâwân	mo‘l-ko‘l
آمو	Âmu	Amudaryo	فرق	farq	farq
انار	anâr	anor	فصل	fasl	fasl
با	bâ	bilan	قوتی	qoti, quti	quti
			(قطی)		
			قفل	qofl	qulf
بحر	bahr	okean	كدام	kodâm	qaysi
بلوچ	baluĉ	baluj	كم	kam	kam
پایتخت	pâytaxt	poytaxt	كوجی	kôĉi	ko‘chmanchi
پشتو	paštô	pashtu tili	لیمو	lêmu	limon
پشتون	paštun	pashtun	مالدار	mâldâr	chorvador

پل <i>pol</i>	ko'prik	مثلاً <i>masalan</i>	masalan
تا <i>tā</i>	...gacha	مزار شریف <i>Māzār-e Šarīf</i>	
تاجک <i>tājek</i>	tojik	Mozori Sharif (<i>shahar</i>)	
ترکمن <i>tork(a)man</i>	turkman	مسلمان <i>mosalmān</i>	musulmon
جلسه <i>jalsa</i>	majlis	معنى <i>ma'nā, ma'ni</i>	ma'no
چطور <i>četawr,</i>	qanday,	مليون <i>melyun</i>	million
	<i>četōr</i>		qanaqa
چند <i>čand</i>	necha, qancha	موقعیت <i>mawqe'eyyat</i>	joylashish
چوب <i>čob</i>	o'tin	میوند <i>Maywand</i>	Mayvand ¹
چوپان <i>čōpān</i>	cho'pon	نفس <i>nofus</i>	aholi
حاصلخیز <i>hāselxēz</i>	hosildor	نورستانی <i>nurestāni</i>	nuristonlik (millat) ²
حاضر <i>hāzer</i>	hozir bo'lgan;	وسط <i>wasat</i>	orasida
	tayyor		
حتی <i>hāttā</i>	hatto	و غیره <i>wa ġayra</i>	va boshqa
دیگر <i>digar</i>	boshqa	هزاره <i>hazāra</i>	hazora (millat)
روزنامه <i>rōznāma</i>	gazeta	هفته <i>hafta</i>	hafta
روسیه <i>Ruseya</i>	Rossiya	همچنان <i>hamčonān</i>	shuningdek
زیاد <i>zeyād</i>	ko'p	هوتل <i>hōtal</i>	mehmonxona
سالنگ <i>Sālang</i>	Solang	یعنی <i>ya 'ni,</i>	ya'ni
	(<i>Hindukush tizmasi</i>	<i>ya 'ne</i>	
	<i>orqali dovon</i>)		
سکونت <i>sokunat</i>	yashash		

¹ Kobul shahridagi bosh xiyobonning nomi; bu nom 1880- yilda afg'on xalqining Britaniya armiyasiga qarshi Qandahor yaqinida Mayvand qishlog'idagi g'alabasi sharafiga berilgan.

² Nuristonlik – Afg'oniston sharqidagi Nuriston viloyati aholisi.

Bir so'z turkumi orqali ifodalangan uyushiq aniqlovchilar

Aniqlanmish bir so'z turkumi orqali ifodalangan ikki yoki undan ortiq uyushiq holdagi aniqlovchilar bilan kelishi mumkin, masalan, ikkita sifatlovchi, ikkita qaratuvchi va sh.k. Bunday uyushiq qatorda aniqlovchilar o'zaro teng bog'lovchi (odatda -o) vositasida bog'lanadi va izofali birikmada, qoidaga muvofiq, aniqlanmishdan so'ng keladi, masalan:

فلم سیاہ و سفید *film-e seyâh-o safêd* 'oq-qora film'

سرک کابل و غزنی *sarak-e Kâbol-o Gâzni* 'Kobul-G'azni yo'li'

کشور دوست و همسایه *kešwar-e dôst-o hamsâya* 'do'st va qo'shni mamlakat'

دو زبان دری و پشتو *do zabân-e darri-wo paštô* 'ikki til – dariy va pashtu'

Agar ikki qaratuvchidan biri kishilik olmoshi, boshqasi ot bilan ifodalansa, olmosh otdan oldin keladi.

پدر من و احمد *Padar-e man-o Ahmad*

'Men bilan Ahmadning otasi

Predmetning bir turdagi belgilarini bildiruvchi ikkita sifatlovchi (aniqlovchi) o'zaro nafaqat teng bog'lovchi, balki izofa orqali ham birikishi mumkin. Bunda barcha birikmalar izofa zanjirini hosil qiladi.

Qiyoslang:

خاتہ نو و زیبا *xânu-ye naw-o zêbâ*

خانہ نو زیبا *xâna-ye naw-e zêbâ*

} 'yangi chiroyli uy'

1-mashq. O'qing va tarjima qiling:

۱) پیراهن سفید و آبی؛ ۲) قامیل من و تو؛ ۳) شهر بزرگ زیبا؛ ۴) کوچه تنگ و تاریک؛ ۵) گوشت گاو و گوسفند؛ ۶) باغ سیب و آلو؛ ۷) چای سیاہ شیرین؛ ۸) مردم پشتون و بلوچ؛ ۹) شاعر بزرگ و معروف؛ ۱۰) دو کشور ایران و افغانستان.

2-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) kichkina sariq portfel; 2) siz bilan bizning institutimiz; 3) yaxshi qiziqarli kitob; 4) Shibirg'on – Mozori Sharif yo'li; 5) sariq havorang bayroq; 6) sen va Mahmudning do'sti; 7) iste'dodli tirishqoq talaba; 8) ikki "Anis" va "Hevod" ro'znomasi; 9) katta shirin tarvuz; 10) jasur

mehnatkash xalq; 11) ikki shahar – Hirot va Kandahor; 12) mazali yangi non; 13) yosh chiroyli ayol; 14) shirin mazali qovun; 15) meva va sabzavot do‘koni; 16) Laylo va Surayyoning otasi.

Turli so‘z turkumi orqali ifodalangan uyushiq aniqlovchilar

Aniqlanmish turli so‘z turkumi orqali ifodalangan ikki yoki undan ortiq uyushiq holdagi aniqlovchilar bilan ham kelishi mumkin. Bularning bir-biri bilan bog‘lanib bir butun izofali birikmani hosil qilishi **izofa zanjiri** deb ataladi. Izofa zanjiridagi hamma so‘zlar (oxirgi so‘zdan tashqari) izofa ko‘rsatkichini olgan bo‘ladi.

Bunday izofali zanjirda aniqlovchilar aniqlanmishdan so‘ng quyidagicha tartibda joylashadi:

- asliy sifat bilan ifodalangan aniqlovchi (sifatlovchi);
- nisbiy sifat bilan ifodalangan aniqlovchi;
- ot bilan ifodalangan aniqlovchi;
- kvalifikativ aniqlovchi;
- izohlovchi;
- qaratuvchi.

Masalan:

پوهنتون ملی ازبکستان *pōhantun-e melli-ye Ozbakestān*

‘O‘zbekiston milliy universiteti’

انسٹیٲوت دولتی شرقسناسی تاشکند

enstitut-e dawlati-ye šarqšenāsi-ye Tāškand

‘Toshkent davlat sharqshunoslik instituti’

شماره تازه روزنامه *šomāra-ye tāza-ye rōznāma*

‘gazetaning yangi soni’

رفیق افغان ما *rafiq-e afgān-e mā*

‘bizning afg‘on o‘rtog‘imiz’

Ko‘rsatilgan tartibdan istisno holatlar mavjud.

1. Agar ot orqali ifodalangan aniqlovchi aniqlanmish bilan birga bitta tushunchani bildirsa, asliy sifat bilan ifodalangan aniqlovchidan oldin keladi. Bunday holatda aniqlanmish birinchi aniqlovchi bilan to‘xtamsiz (urg‘u aniqlovchiga tushadi) talaffuz qilinadi, masalan:

آب لیموی سرد *āb-e lēmu-ye sard*

‘sovuq limon sharbati’

زن برادر جوان *zan-e berādar-e jawān*

‘yosh kelin(oyi) (aka (uka)ning xotini)’

2. Qaratuvchi izohlovchidan oldin keladi; bunday holatda izofiy zanjir va izohlovchi uzilish bilan talaffuz qilinadi, masalan:

وطن شاپکتیا watan-e šomā Pakteyā
'sizning vataningiz Paktiyo'

3-mashq. O'qing va tarjima qiling:

(۱) محصل لایق فاکولته؛ (۲) شهر شما غزنی؛ (۳) زبان شیرین دری؛ (۴) زن پیر دهقان؛ (۵) گوشت تازه مرغ؛ (۶) باغ میوه آن مرد؛ (۷) زبان آنها پشتو؛ (۸) شماره امروز روزنامه؛ (۹) برادر زحمتکش داکتر؛ (۱۰) شهر زیبای کابل.

4-mashq. Izofa zanjiri tuzing, mos keladigan tartibda aniqlovchilarni joylashtiring:

(۱) الماری (کتاب، بزرگ)؛ (۲) کشور (زیبا، آسیایی)؛ (۳) شهر (هرات، کهنه)؛ (۴) لباس (گرم، زمستانی)؛ (۵) مردم (کوچی، زحمتکش)؛ (۶) تکه (بالابوش، سیاه)؛ (۷) نامزد (زیبا، احمد)؛ (۸) آشنا (من، افغان)؛ (۹) شاعر (افغان، معروف)؛ (۱۰) زمین (آن ولایت، حاصلخیز).

5-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) chiroyli afg'on qiz; 2) Mayvandning keng ko'chasi; 3) daryoning yangi ko'prigi; 4) Musoning kekxa otasi; 5) yangi mol go'shti; 6) iliq bahor havosi; 7) sizning yangi o'rtog'ingiz; 8) katta sabzavot do'koni; 9) sening jigarrang paltoying; 10) eski gugurt qutisi; 11) Toshkentning chiroyli shahri; 12) ularning qiyin ishi; 13) Kandahorning uzun yo'li; 14) mehnatkash afg'on xalqi; 15) Kobul aeroporti; 16) katta mevali bog'; 17) jurnalning yangi soni.

6-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu bizning yangi uyimizdir. 2) Biz O'zbekiston milliy universitetidamiz. 3) Ahmadning eski kostyumi katta kiyim javonidadir. 4) Siz bilan bizning institutimiz chiroyli keng ko'chada joylashgan. 5) Afg'onistonning bu janubiy viloyatida uzoq jazirama yoz bo'ladi. 6) Mening o'qituvchi do'stimning ikkita kichkina o'g'li bor. 7) Bu shoimning yangi she'ri juda chiroylidir. 8) Bu yashil palto bizning afg'on do'stimiznikidir. 9) Ana u yosh o'zbek qizi Afg'onistonning shimoliy viloyatida istiqomat qiladi. 10) Sen bilan bizning xonamiz bu yangi katta mehmonxonada joylashgan. 11) Rahimning hovlisi baland tosh

devorlidir. 12) Chiroyli Afg'oniston mamlakati Osiyoning markazida joylashgan. 13) Mening bu eski soatim buzuqdir. 14) Ana u chiroyli shifokor yigit katta shahar kasalxonasida ishlaydi.

Ot orqali ifodalangan aniqlovchi

Ot orqali ifodalangan aniqlovchi o'z aniqlovchisiga ega bo'lishi mumkin. Bu aniqlovchilar izofa zanjiriga bog'lanadi, masalan:

کتاب برادر من	<i>ketâb-e berâdar-e man</i>	'akamning kitobi'
پل دریای کنر	<i>pol-e daryâ-ye Konar</i>	'Konar daryosi ko'prigi'
مسجد شهر نو	<i>masjed-e šahr-e naw</i>	'Yangi shahar ³ masjidi'

کتاب محصل لایق انستیتوت شرقشناسی دولتی تاشکند

ketâb-e mohassel-e lâyeq-e enstitut-e šarqšenâsi-ye dawlati-ye Tâškand
'Toshkent davlat sharqshunoslik institutining qobiliyatli talabasining kitobi'

Izoh. 1. Izofa zanjirida qat'iy so'z tartibi mavjud. Bu tartibning buzilishi so'z birikmasidagi mazmunning o'zgarishiga sabab bo'ladi.

پدر پیر داکتر	<i>padar-e pir-e dâktar</i>	'doktorning keksa otasi'
پدر داکتر پیر	<i>padar-e dâktar-e pir</i>	'keksa doktorning otasi'

2. Izofa zanjiri komponentlarning o'zaro munosabatiga ko'ra turlicha tarjima qilinishi mumkin, masalan:

کشور همسایه شما	} 'sizning qo'shni mamlakatingiz'
<i>kešwar-e hamsâya-ye šomâ</i>	
	'sizning qo'shningizning mamlakati'

7-mashq. O'qing va tarjima qiling:

۱) زن برادر من؛ ۲) درس زبان دری؛ ۳) پایتخت این کشور بزرگ؛
۴) پسر کوچک آن مرد دهقان؛ ۵) فاکولته ادبیات پوهنتون ملی ازبکستان؛
۶) اسم مهمان دوست شما؛ ۷) پل بزرگ دریای هلمند؛ ۸) مادر این محصل
صنف ما؛ ۹) هوای خوب آن منطقه کوهی افغانستان؛ ۱۰) دروازه چوبی
اتاق خواهر صدیق.

8-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) mening do'stimning otasi; 2) uning qizining eri; 3) yangi maktab binosi; 4) dariy tili o'qituvchisi; 5) Balx viloyatining shimoli; 6) O'zbekiston milliy universitetining talabasi; 7) sening opangning uyi; 8) bu chiroyli masjidning eshigi; 9) u Osiyo mamlakatining poytaxti;

³ شهر نو 'Yangi shahar' – Kobul shahrining markaziy rayonlaridan biri.

10) mening akamning katta sumkasi; 11) ana u yosh ayolning kichkina qizi; 12) bizning institutimizning bu yangi talabalar turar joyi; 13) o'sha mashhur shoimning yaxshi she'ri; 14) Afg'onistonning bu shahri haqida qiziqarli hikoya; 15) bu kichkina sinfning qora doskasi; 16) sizning kursingiz talabasining yashil daftari; 17) bizning o'rtog'imiz kichkina bog'ining baland olma daraxti; 18) bizning Vatanimiz poytaxtining keng katta ko'chasi; 19) mehnatkash afg'on xalqining katta bayrami.

9-mashq. Izofa zanjiri tuzing:

1) کارگر، بچه، این، کوچک؛ 2) شما، مقبول، رفیق، خواهر؛ 3) کتاب، من، پدر، دلچسپ، آن؛ 4) درى، ما، معلم، زبان، پوهنتون؛ 5) زیبا، آسیایی، پایتخت، کشور، بزرگ، این؛ 6) تسواری، مأمور، بکس، پیر، کهنه، زحمتکش، نسبتاً، فابریکه.

10-mashq. O'qing va tarjima qiling:

1) شهر زیبای کابل پایتخت افغانستان است. 2) برادر آن بچه داکتر زحمتکش شفاخانه بزرگ شهر ماست. 3) پدر دوست تو در یک فابریکه پایتخت وطن ما وظیفه دارد. 4) این شماره دیروز روزنامه انیس است. 5) آن محصل لایق گروپ شما در لیلیه بزرگ انستیتوت شرقشناسی دولتی تاشکند اتاق مقبول دارد. 6) این زن جوان آشنای ما در کتابخانه فاکولته ادبیات پوهنتون کابل وظیفه دارد. 7) شوهر خواهر آن جوان اصلاً از یک شهر کوچک جنوب ولایت هرات است. 8) آن مرد پیر و لاغر معلم زبان پشتوی یک مکتب بزرگ شهر کندهار است.

11-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu yosh ayolning turmush o'rtog'i bizning institutimiz o'qituvchisidir. 2) Qo'shnimizning yangi avtomobili qizil ranglidir. 3) Mening o'g'limning kichkina choy qoshig'i qayerda? 4) Mening do'stimning katta (كلان) akasi O'zbekiston milliy universitetida ishlaydi. 5) Ana u kichkina tog'li qishloq Qandahor viloyatining janubida joylashgan. 6) Bu – (bizning) afg'on do'stimizning opasining yangi rasmidir. 7) Panjshir (پنجشیر *Panjshēr*) daryosining eski tosh ko'prigi qayerda joylashgan? 8) Anavi baland bino – bizning O'zbekiston milliy universitetidir. 9) Bu kelishgan afg'on yigit Kobul universitetining katta talabalar turar joyida yashaydi (*aynan* xonasi bor). 10) Sening kichik (خورد) singlingning maktabi sizning shahringizning bu keng ko'chasida joylashgan. 11) Bu – o'sha mashhur afg'on shoimning yangi kitobidir. 12) Kursingizdagi bu talabaning (*aynan* Sizning kursingizning bu talabasining) xotining akasining ismi Ibrohimdir.

Izofali old ko'makchilar

Dariy tilida mustaqil ma'nodagi ba'zi bir ot va ravishlar ko'makchi vazifasida ham kelishi mumkin. Bu so'zlar ko'makchi bo'lib kelganda, o'zlarining mustaqil ma'nolarini yo'qotib, ko'makchi so'z anglatgan grammatik ma'noni bajaradi va doimo o'zidan keyin kelgan so'zga izofa yordamida birikadi. Izofali ko'makchilar dariy tilida 20 dan ortiq bo'lib, gapda asosiy old ko'makchilar orqali ifodalangan ma'nolarni aniqlashtirish, ular munosabatini yana ham aniqroq ko'rsatish uchun xizmat qiladilar.

Masalan, رو *rô* 'yuz' so'zi gapda o'zining mustaqil leksik ma'nosiga ega bo'lishi yoki leksik ma'nosini yo'qotib, ko'makchi vazifasida kelishi ham mumkin. Qiyoslang:

روی اوزیا است *Rô-ye ô zēbâ ast* 'Uning yuzi chiroylidir'

مجله روی میز است *Majalla rô-ye mêz ast* 'Jurnal stol(ning) ustidadir'

1- misolda رو *rô* so'zi o'z leksik ma'nosida kelgan ot, 2- misolda esa ko'makchi va o'rin, yo'nalish ma'nolarini ifoda etgan. 2- misolda رو *rô* bilan birga qo'llanilishi kerak bo'lgan o'rin va yo'nalish ma'nolarini anglatuvchi در *dar* va به *ba* old ko'makchilari tushib qolgan. Chunki izofali ko'makchilar o'rin va yo'nalish ma'nolarini ifodalaganda, bular ko'pincha tushib qoladi. Ularning ma'nolari esa fe'lning semantikasiga bog'liq. Bu holni hamma izofali ko'makchilarning ishlatilishida kuzatish mumkin.

Masalan, زیر *zêr* 'tag', 'ost' so'zi ot so'z turkumiga oid bo'lib, ko'makchi vazifasida ham qo'llaniladi. Masalan:

در زیر درخت *dar zêr-e daraxt* 'daraxt tagida'

به زیر درخت *ba zêr-e daraxt* 'daraxt tagiga'

از زیر درخت *az zêr-e daraxt* 'daraxt tagidan'

Biroq در *dar* va به *ba* old ko'makchilari tushib qolib, زیر درخت *zêr-e daraxt* 'daraxtning tagi' ma'nosidan tashqari, 'daraxt tagida', 'daraxt tagiga' ma'nolarini ham ifodalaydi.

Ayrim so'zlar faqat yoki ko'p hollarda izofali ko'makchi sifatida qo'llaniladi. Masalan, نزد *nazd* so'zi faqat izofali ko'makchi vazifasida keladi: نزد (در) *(dar) nazd-e* 'oldida(-ga)', 'yonida(-ga)', masalan:

آن کتاب نزد من است *Ân ketâb nazd-e man ast* 'U kitob yonimda'

Ba'zi izofali ko'makchilar murakkab tarkibli bo'lib, boshqa izofali ko'makchilar, ko'makchili birikmalar va shu kabilarni o'z ichiga oladi, masalan:

پیش روی *pēš-e rō-ye* 'oldida'
 رو به روی *rō ba rō-ye* 'qarshisida', 'ro'parasida'

Quyida izofali ko'makchilarning ayrimlari keltirilmoqda (ularning har biri در *dar* asosiy old ko'makchisi bilan qo'llanilishi mumkin):

بالای <i>bālā-ye</i>	'ustida(-ga)', 'tepasida(-ga)' (qiyos.: بالا 'yuqori', 'yuqorida')
روی <i>rō-ye</i>	'ustida(-ga)', 'yuzida(-ga)' (qiyos.: رو 'yuz', 'yuza')
زیر <i>zēr-e</i>	'tagida(-ga)', 'ostida(-ga)' (qiyos.: زیر 'tag', 'ost')
پهلوی <i>pahlu-ye</i>	'yonida(-ga)' (qiyos.: پهلو 'yon')
کنار <i>kenār-e</i>	'yonida(-ga)', 'chetida(-ga)', 'bo'ylab' (qiyos.: کنار 'qirg'oq', 'chet')
پیش <i>pēš-e</i>	'oldida(-ga)' (qiyos.: پیش 'old', 'oldinga')
نزد <i>nazd-e</i>	'oldida(-ga)', 'yonida(-ga)'
دور <i>dawr-e</i>	} 'atrofida'
دورادور <i>dawrādawr-e</i>	
میان <i>meyān-e</i>	} 'o'rtasida', 'orasida', 'ichida'
بین <i>bayn-e</i>	
درون <i>darun-e</i>	'-da', 'ichida', 'ichkarisida' (qiyos.: درون 'ichkari')
بیرون <i>bērūn-e</i>	'tashqarisida' (qiyos.: بیرون 'tashqari')
عقب <i>'aqab-e</i>	} 'orqasida(-ga)' (qiyos.: پشت 'orqa')
پشت <i>pošt</i>	
مقابل <i>moqâbel-e</i>	'qarshisida' (qiyos.: مقابل 'qarama-qarshi')
روبروی <i>rō-ba-rō-ye</i>	'ro'parasida' (qiyos.: رو به رو 'yuzma-yuz')
پیشروی <i>pēš-e-rō-ye</i>	'oldida' (qiyos.: پیش رو 'yuz oldida')
پشت سر <i>pošt-e-sar-e</i>	'orqasida' (qiyos.: پشت سر 'boshi orqasida')

Masalan:

روی آن کوه هنوز هم برف هست *Rō-ye ān kōh hanōz ham barf hast*

"U tog'ning ustida hali ham qor bor"

پشت سر ما سالنگ است *Pošt-e-sar-e mā Sālang ast*

'Orqamizda – Solang'

12-mashq. O'qing va tarjima qiling:

۱) آن جوی در کنار جاده است. ۲) ده ما میان دو کوه است. ۳) لباس شما در بین الماری است. ۴) پیشروی شما شهر کابل و پشت سر شما شهر چاریکار است. ۵) در مقابل خانه لیلی یک مغازه کلان است. ۶) امروز جمعه است و فامیل ما بیرون شهر است. ۷) قاموس زبان دری پیش کیست؟ – آن قاموس پیش علی است. ۸) ثریا کجاست؟ – ثریا عقب میز نان است. ۹) طیاره ما و شما کجاست؟ – طیاره ما و شما بالای دریای هلمند است. ۱۰) کتاب من کجاست؟ – کتاب تو روی میز کار است. ۱۱) دورادور حویلی چیست؟ – دورادور حویلی دیوار است. ۱۲) معلم ما کجاست؟ – معلم شما پهلوی تخته سیاه است.

13-mashq. Nuqtalar o'rniga izofali ko'makchilardan mosini qo'ying:

۱) بوت احمد ... چوکی است. ۲) میز کوچک ... دیوار است. ۳) کتاب شما ... بکس است. ۴) قلم تو ... من است. ۵) برادر لیلی ... میز است. ۶) ... دیوار چند عکس هست. ۷) ساعت ... الماری است. ۸) خانه آنها ... مسجد است. ۹) این جاده ... دریاست. ۱۰) دریشی تو ... الماریست. ۱۱) سگ ما ... خانه است. ۱۲) فامیل رحمن ... میز نان است. ۱۳) اتاق من ... اتاق شماس است. ۱۴) ... فاکولته ما یک باغ است.

14-mashq. Izofali ko'makchilardan foydalanib, dariy tiliga tarjima qiling:

1) Sening kitobing bizdadir. 2) Ko'chaning yonida ariq bor. 3) Bu uyning orqasida mevali bog' bor. 4) Siz anor daraxtining tagidasiz. 5) Mening portfelim stol ustidadir. 6) U do'konning ro'parasida kinoteatr bor. 7) Rauf derazaning yonidadir. 8) Men stol atrofida o'tiribman. Mening oilam ham stol atrofidadir. 9) Bizning qishloq o'rmonning o'rtasidadir. Bizning qishlog'imiz atrofida o'rmon bor. 10) Sening opang qayerda? – Mening opam shahar tashqarisidadir. 11) Sizning daftaringiz qayerda? – Mening daftarim portfelimning ichidadir. 12) Mushuk qayerda? – Mushuk javonning tagidadir. 13) Mahmudning do'koni qayerda? – Uning do'koni katta ko'chadadir.

15-mashq. Dars yakunidagi lug'atdan foydalanib, turar joy va uning qismlari nomlarini tarjima qiling va yod oling:

بلاک، اپارتمان، سالون، مهمانخانه، اتاق نان، طعامخانه، اتاق خواب، اتاق مطالعه، مطبخ، آشپزخانه، تشناب، کفشکن، برنده.

دوست من محمد صدیق داکتر شفاخانه این سینما است و در شهر نو کابل خانه دارد. خانه داکتر صدیق نو و مقبول است. در منزل پایین آشپزخانه، سالون، اتاق نان و تشناب است و در منزل بالا چند اتاق خواب و یک اتاق مطالعه است.

سالون بزرگ و روشن است و دو کلکین دارد. در این سالون یک میز، یک کوچ دراز و چند آرام چوکی هست. پهلوی دیوار یک بادپکه بزرگ برقی است. در کنج سالون یک رادیو است و در کنار آن تلویزیون رنگه است. بالای میز چند مجله است. روی دیوار سالون چند عکس و تابلوی زیبا آویزان است. سالون یک قندیل و یک چراغ کوچک دارد. در روی سالون یک قالین سرخ و بزرگ هست.

طعامخانه یک میز نان، چند چوکی و یک الماری ظرف دارد. در بین آن الماری کاسه، بشقاب، پیاله، نعلبکی، گیلان، قاشق، پنجه، کارد و غیره است. روی میز نان یک سرمیزی پاک و سفید است و در وسط آن میز یک گلدانی زیبا و در بین آن چند گل سرخ است.

در آشپزخانه بخاری برقی، میز کار و چند الماری هست. در کنج آشپزخانه تل آب است. در کنار دروازه مطبخ یخچال بزرگ است و در بین آن گوشت و ترکاری تازه، آب لیمو و غیره است.

هر اتاق خواب یک چپرکت، دو چوکی، یک میز کوچک و یک الماری لباس دارد. بالای هر میز یک آئینه و زیر هر چپرکت یک گلیم است. هر کلکین پرده مقبول دارد.

دور حویلی داکتر صدیق دیوار بلند سنگی است. پهلوی دروازه کوچه گاراج موتر است. صحن حویلی نسبتاً وسیع است و چمن زیبا دارد. در وسط چمن فراره آب است و آب آن صاف و سرد است. عقب خانه یک باغ کوچک است و در آن چند درخت سیب و آلبالو است.

خانه داکتر صدیق بسیار خوب و منظم است و فامیل او در آن خوش است.

16-mashq. Savollarga javob bering:

- (۱) شما در کدام شهر سکونت دارید؟ (۲) اپارتمان شما چند اتاق است؟ (۳) آیا شما اتاق علیحده دارید؟ (۴) در اتاق شما چیست؟ (۵) اتاق شما چند کلکین دارد؟ (۶) در مطبخ شما چیست؟ (۷) در الماری ظرف شما چیست؟ (۸) آیا صحن حویلی شما چمن دارد؟

17-mashq. O'zingizning yashash joyingiz haqida hikoya tuzing.

18-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

A. 1) Bizning guruhimiz har bir talabasining daftar va lug'ati bor. 2) Bu shaharning har bir uyining atrofida ko'kalamzor bor. 3) U mehmonxonaning har bir xonasida karavot, stol va bir nechta stul bor. 4) Har bir mehmonning oldida likopcha, qoshiq, sanchqi va pichoq bor. 5) Bizning qishlog'imizning har bir uyida elektr toki va suv quvuri bor. 6) Bu talabalar turar joyi har bir xonasining derazasida chiroyli rangli parda bor.

B. Mening o'rtog'im shahar tashqarisida yashaydi. Uning kichkina uyi bor. Bu uyning pastki qavatida mehmonxona, oshxona va peshayvon (veranda), uning yuqori qavatida esa yotoqxona bor. Mehmonxonada katta ovqatlanish stoli, stol atrofida esa oltita stul bor. Stolning tepasida chiroyli qandil bor. Mehmonxonaning burchagida katta yangi rangli televizor bor. Ovqatlanish stolida oq toza dasturxon, uning ustida bir necha likopcha, stakan, qoshiq va sanchqi bor. Devor chetida divan (bor), divanning tepasida devorda ikkita rasm va bitta surat bor (osig'liq). Oshxonada pech, stol va muzlatgich bor. Yotoqxonada kiyim javoni, kichkina stol va karavot bor. Peshayvonda uchta kreslo va stol, stolning ustida esa kichkina chiroq va bir necha jurnal bor. Bu uyning atrofida bir necha mevali daraxtlar bor. Hovli juda toza, uyning oldida gullar bor.

C. Sen qayerda yashaysan? – Men Kobulda yashayman. – Sening uying Kobulning qaysi qismida joylashgan? – Mening uyim Mikrorayonda⁴ joylashgan. – Sening xonadoning (kvartirang) qaysi binoda joylashgan? – Mening xonadonim anavi chiroyli binoning yuqori qavatida joylashgan. – Sening xonadoningda qancha xona bor? – Mening xonadonimda to'rtta xona, dahliz va hammom bor. Sen qayerda yashaysan? – Men qishloqda yashayman. – Sening qishlog'ing qayerda joylashgan? – Mening qishlog'im ana u tog'ning orqasida joylashgan. – Sening uying kattami? – Yo'q, mening uyim kichkina. – Sening uyingda elektr toki va suv quvuri bormi? – Mening uyimda elektr toki bor, lekin suv quvuri yo'q. Mehmonxonada nima bor? – Mehmonxonada katta gilam bor. Mehmonxonaning burchagida yangi radiopriyomnik bor. – Sening bog'ing bormi? – Ha, mening uyimning orqasida katta mevali bog' bor, bu bog'ning atrofida baland tosh devor bor.

⁴ 'Mikrorayon' (مکروریان *Makrôrayân*) – ruscha o'zlashma so'z, Kobul shahridagi katta turar joy massivining nomi.

Lug'at

آپارتمان، آپارتمان	<i>âpârtomân,</i> <i>apârtomân</i>	xonadon, k'vartira	صحن	<i>sahn</i>	maydon, hovli
آرام چوکی	<i>ârâm'çawki</i>	kreslo	طعام خانہ	<i>ta'âm'xâna</i> oshxona	
آشپز خانہ	<i>âspazxâna</i>	oshxona	طرف	<i>zarf</i>	idish-tavoq
اویزان	<i>âwêzân</i>	osilgan, osig'liq	فابریکہ	<i>fâбрика</i>	zavod, fabrika
بابیکہ	<i>bâdpaka</i>	ventilyator	فوارہ	<i>fawwâra</i> favvora	
بخاری	<i>boxâri</i>	pech	قالین	<i>qâlin</i>	gilam
برندہ	<i>baranda</i>	peshayvon	قندیل	<i>qandil</i>	qandil
بلاک	<i>b(a)lâk</i>	ko'p xonali uy	کاسہ	<i>kâsa</i>	kosa
پایین	<i>pâyin</i>	ost, pastki	کفشکن	<i>kaf'skan</i>	dahliz
پردہ	<i>parda</i>	parda	کنج	<i>konj</i>	burchak
پسر	<i>pesar</i>	o'g'il	کوچ	<i>kawç</i>	kreslo, divan
تابلو	<i>tâblô</i>	rasm	گاراچ	<i>gârâj</i>	garaj
تشناب	<i>tasnâb</i>	vanna, hojatxona	گلدانی	<i>goldâni</i>	vaza
تلویزیون	<i>talwizyun,</i> <i>telewizyun</i>	televizor	گلیم	<i>gelêm</i>	palas
چاریکار	<i>Çârikâr</i>	Chorikor (shahar)	گیلاس	<i>gêlâs</i>	stakan
چمن	<i>çaman</i>	maysazor	محمد	<i>Mohammad</i> Muhammad	
خواب	<i>xâb</i>	uyqu	مسجد	<i>masjed</i>	masjid
خوش	<i>xoš</i>	xursand	مطالعہ	<i>motâle'a</i>	o'qish
دولت	<i>dawlat</i>	davlat	مطبغ	<i>matbax</i>	oshxona
دولتی	<i>dawlati</i>	davlat(ga oid)	منزل	<i>manzel</i>	qavat
رادیو	<i>râdyô</i>	radio	مہمانخانہ	<i>mehmân'xâna</i> mehmonxona	
رنگہ	<i>ranga</i>	rangli	نعلبکی	<i>na'lbaki</i>	likopcha
سالون	<i>sâlun</i>	mehmonxona, zal	نل	<i>nal</i>	truba, quvur
سرمیزی	<i>sarmêzi</i>	dasturxon	نل آب	<i>nal-e âb</i>	suv quvuri
شمارہ	<i>šomâra</i>	son	هر	<i>har</i>	har
صاف	<i>sâf</i>	toza	یخچال	<i>yaxçâl</i>	muzlatgich

O'N BIRINCHI DARS

درس یازدهم

Birikuvchi olmoshlar

ضمایر متصل⁵ zamâyer-e mottasel

Dariy tilida birikuvchi olmoshlar erkin bo'lmagan til birligi qatoriga kiradi, ya'ni so'zdan alohida (ajralgan) holda ishlatilmaydi. Shu bilan bir vaqtda, ular affikslar ham emas; chunki so'zga qo'shilib talaffuz qilinsada, uning tarkibiga kirmaydi, balki so'zga yordamchi element sifatida bog'lanadi va urg'u qabul qilmaydi. Shu sababli, enklitik olmoshlar" deb ham yuritiladi.

O'zbek tilida egalik kategoriyasi mavjud bo'lib, bu grammatik kategoriyaning asosiy affikslari dariy tilidagi birikuvchi olmoshlarga juda o'xshashdir.

	Birlik		Ko'plik	
	dariy tilida	o'zbek t.da	dariy tilida	o'zbek t.da
I sh.	م -am	-m (-im)	مان -emân	-miz (-imiz)
II sh.	ت -at	-ng (-ing)	تان -etân	-ngiz (-ingiz)
III sh.	ش -aš	-i (unlidan so'ng -si)	شان -ešân	-lari

Birikuvchi olmoshlar predmet yoki predmetlik tushunchasining uch shaxsdan biriga taalluqli yoki mansub ekanligini, aloqadorlik ma'nolarini bildiradi:

کتابم	ketâb-am	'kitobim'
کتابت	ketâb-at	'kitobing'
کتابش	ketâb-aš	'kitobi'
کتابمان	ketâb-emân	'kitobimiz'
کتابتان	ketâb-etân	'kitobingiz'
کتابشان	ketâb-ešân	'kitoblari'

Quyidagi jadvalda dariy tilida birikuvchi olmoshlarning imlosi III shaxs birlik va ko'plik variantida ko'rsatilgan:

	Birlik	Ko'plik
Undoshdan so'ng	پدرم padâr-am 'otam'	پدرشان padâr-ešân 'otalari'
o a qisqa unlisidan so'ng	خانه اش xânâ-aš 'uyi'	خانه شان xânâ-yešân 'uylari'

⁵ Fors grammatikasida ضمایر ملکی zamâyer-e molki 'egalik olmoshlari' deb ham yuritiladi.

ی i cho'ziq unlidan so'ng	حویلی اش / حویلش hawēlī-yaš 'hovlisi'	حویلی شان hawēlī-yešān 'hovlilari'
ا ā choziq unlidan so'ng	اشناش āšnā-yaš 'tanishi'	اشناى شان āšnā-yešān 'tanishlari'
و w/ō choziq unlidan so'ng	پهلوش pahlū-yaš 'yonida'	پهلوى شان pahlū-yešān 'yonlarida'

Izoh. Birikuvchi olmoshlar urg'usiz, shuning uchun mantiqiy urg'uni ham qabul qilmaydi. Agar gapda olmoshni ta'kidlash zarur bo'lsa, birikuvchi olmosh emas, kishilik olmoshi ishlatiladi: *Xwāhar-e mán injā-st, ammā xwāhar-e tú dar otāq-e digar ast* 'Mening opam shu yerda, sening opang esa boshqa xonada'.

1-mashq. Birikuvchi olmoshlarni quyidagi so'z va so'z birikmalariga qo'shib barcha shaxs va sonda tuslang:

خواهر، تحفه، حویلی، مهمان، پهلو، پیشرو، کار خانه گی، بکس زیبا.

2-mashq. Birikuvchi olmoshlarni qo'llagan holda dariy tiliga tarjima qiling:

1) mening o'g'lim; 2) uning qishki bosh kiyimi; 3) sening qarshingda; 4) bizning institutimiz; 5) sening yangi uying; 6) xonangizning oynasi; 7) ularning orqasida; 8) otanning do'sti; 9) Sizning ko'k ko'yolingiz; 10) uning eski chamadoni; 11) tanishimning qizi; 12) ularning katta oilasi; 13) sizning qo'shningizning hovlisi 14) bizning talabalar turar joyimiz; 15) mening o'rik daraxtim; 16) uning atrofida; 17) Vatanimizning poytaxti; 18) uning ko'zgusi; 19) sening qobiliyatli o'rtog'ing; 20) bizning o'rtamizda; 21) sizning kartinangiz; 22) sening yoningda; 23) uning imzosi; 24) sizning kursingizning talabasi.

3-mashq. O'qing va tarjima qiling:

۱) رفیقم در مکروریان خانه دارد. ۲) اتاق شان در منزل بالاست.
۳) بچه ات کجاست؟ - بچه ام در مکتب است. ۴) خانه تان در کجای کابل است؟ - خانه مان در کنار دریا است. ۵) در وسط حویلیت فواره است و آیش سرد است. ۶) این دریشی تان نو است؟ - بلی، این دریشیم نو است.
۷) همشیره تان در خانه است؟ - نه همشیره ام در خانه نیست، در فاکولته است. ۸) شهر جلال آباد بزرگ نیست و هوایش گرم است. ۹) روبرویم زلمی است و پهلویم برادرش است. ۱۰) کتاب در بین بکس است. ۱۱) قلمم پیش تو است؟ - نه، قلمت پیش من نیست. ۱۲) حویلی شان در شهر نو است و

دورادور ش دیوار سنگی است. ۱۲) فامیل خانم تان اصلاً از کجاست؟ – فامیل خانم اصلاً از بدخشان است.

4-mashq. Kishilik ohmoshini birikuvchi ohmoshga almashtiring:

۱) خانه او در شیرخان است. ۲) وطن تو کجاست؟ – وطن من ولایت کنر است. ۳) شهر شما از اینجا دور است؟ – بلی، شهر ما از اینجا بسیار دور است. ۴) پهلوی تو کیست؟ – پهلوی من برادر شماست. ۵) پدر شما کجا وظیفه دارد؟ – پدر من در مهمانخانه وظیفه دارد. ۶) در مقابل تو چیست؟ – در مقابل من عمارت فاکولته است. ۷) پشت سر شما کوه است؟ – نه، پشت سر ما کوه نیست، دریاست. ۸) محمود شاگرد تو است؟ – بلی، محمود شاگرد من است.

5-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling.

1) Mening akam o'qituvchidir. 2) Uning rasmi devorga osig'liq. 3) Bizning mehmonxonamiz shu yerda. 4) Sening qizingning rasmi qayerda? 5) Bizning oldimizda – universitet. 6) Sizning opangizning turmush o'rtog'i qayerda? – Mening opamning turmush o'rtog'i Mozori Sharifdadir. 7) Bu daryoning nomi Hilmand va bizning uyimiz uning bo'yidadir. 8) Menda u yangi chiroyli ruchka yo'q. 9) Ularning otasining uyi shahar tashqarisidadir. 10) Sizning vataningizning poytaxti nima deb ataladi? – Bizning vatanimizning poytaxti Toshkent deb nomlanadi. 11) Zalmayning bog'i uning uyining yonidadir va u yerda mevalar ko'p. 12) Mening kitobim qayerda? – Sening kitobing mening akamdadir. 13) Qarshimizda institutimizning yangi binosi, uning orqasida esa chiroyli maydon bor. 14) Sizning ayolingiz qayerda ishlaydi? – Mening ayolim poyabzal fabrikasida ishlaydi. 15) Ularning shahri O'zbekistonning janubida va u yerrning havosi issiqdir.

Sifat va ravishlarda qiyosiy daraja

Daraja belgining bir-biriga qiyosan darajasini ko'rsatadigan grammatik kategoriya bo'lib, dariy tilida daraja ko'rsatish asosan asliy sifat va qisman ravishlarga xos.

Dariy tilida sifatlarning quyidagi darajalari mavjud:

a) oddiy daraja *سفت عادى يا مطلق* *sefat-e adi ya mutlaq*;

b) qiyosiy daraja *سفت تفضيلى* *sefat-e tafzili*;

d) orttirma daraja *سفت اعلى* *sefat-e ali*.

Predmet belgisini boshqa predmetdagi shunday belgiga taqqoslamay, to'g'ridan-to'g'ri ifodalovchi sifatlar oddiy daraja deyiladi: *خوب* *xub*

'yaxshi', خورد *xord* 'kichik' kabi (oddiy darajadagi sifat hech qanday daraja ko'rsatkichiga va uni ifodalovchi vositalarga ega bo'lmaydi).

Ayrim-ayrim predmetlardagi bir xil belgining chog'ishtirilishi asosida ikki daraja yasaladi: qiyosiy daraja va orttirma daraja (bu mavzu keyingi darslarda yoritiladi).

Sifatning qiyosiy darajasi bir predmet belgisining boshqa predmet belgisiga nisbatan ortiq yoki kamligini ko'rsatishga xizmat qiladi. Dariy tilida qiyosiy daraja تر *-tar* (o'zbek tilida: *-roq*) affiksi vositasida yasaladi, urg'u تر *-tar* affiksiga tushadi:

خورد *xord* 'kichik' – خوردتر *xordtār* 'kichikroq'
كلان *kalān* 'katta' – كلانتر *kalāntār* 'kattaroq'

Ravish ham sifat kabi daraja anglatish xususiyatiga ega, biroq ravishlarda daraja anglatish sifatlardagi kabi taraqqiy qilgan emas. Ravish darajalari, odatda, ish-harakat belgisining boshqa belgiga nisbatlab ortiq-kamligini bildiradi. Qiyosiy daraja ma'nosi sifatning qiyosiy darajasidagi vositaning o'zi bilan, ya'ni تر *-tar* (o'zbek tilida *-roq*) bilan ifodalanadi, masalan:

آهسته *āhesta* 'sekin' – آهستهتر *āhestatār* 'sekinroq'
زود *zudtar* 'tez' – زودتر *zudtār* 'tezroq'

تر *-tar* affiksi oddiy darajaga qo'shilib yoki alohida yozilishi mumkin, biroq *-a* qisqa unlisiga tugallangan so'zlarda faqat alohida yoziladi, masalan:

گرمتر yoki گرمتر *garmtar* 'issiqroq'
نزدیکتر yoki نزدیکتر *nazdiktar* 'yaqinroq'
کهنهتر *kohnatar* 'eskiroq'

خوب *xub* 'yaxshi', زیاد *zeyād* 'ko'p' so'zlari qiyosiy darajada ikkita shaklga ega:

خوبتر *xubtar* (og'z.) va بهتر *behtar* 'yaxshiroq'
زیادتر *zeyādtar* va بیشتر *bēštār* 'ko'proq'

Izoh. به *beh* (بهتر dan) so'zi boshlang'ich shaklda kam ishlatiladi, بیش *bēš* (بیشتر dan) esa boshlang'ich shaklda ham 'ko'proq', 'ortiqroq' ma'nosini bildiradi.

Qiyosiy daraja shakli izofali birikmada aniqlovchi vazifasida yoki kesim tarkibida keladi, masalan:

برابر کوچکترم شاگرد مکتب است
Berādar-e koçaktar-am šāgerd-e maktab ast
'Kichik ukam – maktab o'quvchisi'

خانه من دور است اما خانه تو هنوز دورتر است

Xâna-ye man dur ast, ammâ xâna-ye tu hanôz durtar ast
'Mening uyim uzoq, lekin sening uying yanada uzoqroq'

Qiyosiy daraja ishlatilgan gaplarda qiyoslanayotgan obyekt sifatdan oldin yoki keyin qo'yilishi mumkin.

Qiyoslanayotgan obyekt sifatdan keyin kelsa, az old ko'makchisi bilan ishlatiladi va butun birikma bir nafasda o'qiladi, masalan:

احمد كلانتر از محمود است *Ahmad kalântâr az Mahmud ast*
'Ahmad Mahmuddan kattaroq'

Qiyoslanayotgan obyekt sifatdan oldin kelsa, az old ko'makchisi, *nesbat ba ...* ('...ga nisbatan'), *nazar ba ...* ('...ga qaraganda') birikmalari bilan ishlatiladi. Bunda qiyoslanayotgan obyekt va sifat o'rtasida kichik pauza bo'lishi mumkin, masalan:

احمد از محمود كلانتر است *Ahmad az Mahmud kalântâr ast*
'Ahmad Mahmuddan kattaroq'

احمد نظر به محمود كلانتر است *Ahmad nazar ba Mahmud kalântâr ast*
'Ahmad Mahmudga qaraganda kattaroq'

Izoh. So'zlashuv tilida bunday tuzilmalarda sifat oddiy daraja shaklida ishlatilishi mumkin, masalan: احمد نظر به محمود كلان است

Gapda farqlash darajasini ko'rsatish zarur bo'lsa, sifat yoki qiyoslanayotgan obyektдан oldin to'ldiruvchini keltirish orqali beriladi; bunda to'ldiruvchi old ko'makchisiz ishlatiladi, masalan:

هوای امروز نسبت به دیروز دو درجه سردتر است

Hawâ-ye emrôz nesbat ba dirôz do daraja sardtar ast

هوای امروز دو درجه نسبتاً به دیروز سردتر است

Hawâ-ye emrôz do daraja nesbat ba dirôz sardtar ast

'Bugun(gi) havo kechagiga qaraganda ikki daraja sovuqroq'

چند *čand* yoki برابر *barâbar* 'baravar' so'zlari sonidan keyin qo'yiladi, masalan:

کار ما نظر به شما سه چند بیشتر است

Kâr-e mâ nazar ba šomâ se čand bêštar ast

'Bizning ishimiz siznikiga qaraganda uch baravar ko'p'

6-mashq. Berilgan sifat va ravishlardan ularning qiyosiy daraja shakllarini yasang:

کوتاه، پیر، کم، پاک، بعد، لاغر، شیرین، خوب، درست، مهم، زیاد، کلان، مشکل، تلخ، تازه، دلچسپ.

7-mashq. O'qing va tarjima qiling:

۱) خواهر کلانتر محصل پوهنتون و خواهر کوچکتر شاگرد مکتب است. ۲) این آب گرم است. آب سردتر داری؟ - نه، آب سردتر ندارم. ۳) کار شما مهم است، اما کار ما هنوز مهم تر است. ۴) قلم من خوب است و قلم تو هنوز بهتر است. ۵) این میدان وسیع تر از آن میدان است. ۶) این شاعر مشهورتر از آن شاعر است. ۷) در زمستان شب از روز درازتر است. ۸) هوای کنذ نسبت به کابل گرمتر است. ۹) تو نسبت به آن زن جوان تر هستی. ۱۰) رخصتی ما نسبت به رخصتی شما سه روز کوتاهتر است. ۱۱) ده ما نظر به ده شما پنج کیلومتر دورتر است. ۱۲) آب این گیلاس نسبت به آن گیلاس دو برابر بیشتر است.

8-mashq. Qiyoslanayotgan obyektlarning o'rnini namunadagi kabi almashtiring. Gapning mazmuni o'zgarماسligi uchun sifat va ravishlarning antonimlarini tanlang.

Berilgan: احمد از محمود چهار سال کلانتر است

Bajaring: محمود از احمد چهار سال خوردتر است

۱) این مرغ از آن مرغ لاغرتر است. ۲) قیمت این کتاب نظر به آن کتاب دو چند کمتر است. ۳) کار تو نسبت به کار من آسانتر است. ۴) این شماره روزنامه نسبت به آن شماره تازه تر است. ۵) پدر علی از مادرش ده سال پیرتر است. ۶) اتاق موسی نظر به اتاق شما پاکتر است. ۷) این درخت از آن درخت دو متر بلندتر است. ۸) آن راه نظر به این راه پانزده کیلومتر کوتاهتر است. ۹) موترما از موتر شما جدیدتر است. ۱۰) شهر من نسبت به شهر تو از تاشکند دورتر است. ۱۱) این تریوز از آن خربوزه سنگینتر است. ۱۲) میدان هوای کابل نظر به میدان هوای تاشکند کوچکتر است. ۱۳) زمستان از یکستان نظر به زمستان افغانستان سردتر است. ۱۴) این جاده نسبت به آن کوچه عریض تر است.

9-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu olma nordondir. Shirinroq olma qani? 2) Men sening opangdan yoshman, lekin akangdan kattaman. 3) Bu yaxshi lug'atdir. Bundan yaxshiroq lug'at menda yo'q. 4) Kuz yozdan sovuqroq, qish esa yanada sovuqroqdir. 5) Bu eron filmi u hind filmidan qiziqarliroqdir. 6) Bu daryo kengdir, u daryo esa yanada kengroq. 7) Bugun tun kundan ikki soatga uzundir. 8) Kandahor shahri Chorikordan kattaroq, ammo Kobuldan kichikroqdir. 9) Sen mendan necha yosh kichikroqsan? - Men

sendan 5 yosh kichikroqman. 10) Qodirning oylik maoshi Ibrohimnikidan ikki baravar ko'p. 11) Bu yo'l unisidan uch baravar qisqaroq. 12) Sizning chamadoningiz menikidan ikki baravar og'irroq.

21 dan 100 gacha bo'lgan sonlar

۳۰	سی	si	'o'ttiz'
۴۰	چهل	čehel, čel	'qirq'
۵۰	پنجاه	penjâh	'ellik'
۶۰	شصت	šast	'oltmish'
۷۰	هفتاد	haftâd	'yetmish'
۸۰	هشتاد	haštâd	'sakson'
۹۰	نود	nawad	'to'qson'
۱۰۰	صد	sad	'yuz'

Yigirmadan yuqori bo'lgan barcha miqdor sonlar bir-birlari bilan *o* va bog'lovchisi orqali bog'lanib, murakkab son hosil qiladi. Bog'lovchi talaffuzda o'z oldidagi songa qo'shilib, *-o* tarzida (*wa* emas!) talaffuz qilinadi, yozuvda esa ajralgan holda yoziladi. Kuchliroq urg'u ikkinchi komponentga tushadi, masalan:

سی و دو *si-wo-du* 'o'ttiz ikki'
 چهل و چهار *čehel-o-čahâr* 'qirq to'rt'

10-mashq. Sonlarni dariy tilida o'qing:

۱۰۰ — ۳۲ — ۵۴ — ۸۲ — ۷۰ — ۴۸ — ۲۵ — ۶۳ — ۳۷ — ۹۱
 ۳۵ — ۸۹ — ۷۶ — ۴۸ — ۶۴ — ۸۱ — ۲۳ — ۹۰ — ۵۵ — ۷۸ —

Son va ot birikmasining kesim ot qismi vazifasida qo'llanishi

Son va ot birikmasi gapda kesimning ot qismi vazifasida fe'l bog'lamasi oldida keladi, masalan:

سن من بیست و یک سال است *Senn-e man bist-o-yak sâl ast*

'Mening yoshim 21 da'

قیمت این کتاب شصت افغانیست *Qimat-e in ketâb šast afgâni-st*

'Bu kitobning qiymati 60 afg'oniydir'

Kesimning ot qismiga savol چند *čand* 'necha?', 'qancha?' olmoshi orqali beriladi:

سن شما چند است؟ *Senn-e šomâ čand ast?*

'Sizning yoshingiz nechada?'

Bu kabi gaplar *dāstan* fe'li orqali ham ifodalanadi, masalan:

دوست من بیست سال دارد *Dōst-e man bist sāl dārad*

‘Do‘stim 20 yoshda’

شما چند سال دارید؟ *Somā čand sāl dārêd?*

‘Siz necha yoshdasiz?’

این کتاب چند قیمت دارد؟ *In ketāb čand qimat dārad?*

‘Bu kitobning narxi qancha?’ (‘Bu kitob qancha turadi?’)

11-mashq. O‘qing va tarjima qiling:

(۱) قیمت این مجله ۳۵ افغانیست. (۲) پدرم ۴۸ و مادرم ۴۶ سال دارد. (۳) آن کشور تقریباً ۶۳ میلیون نفر نفوس دارد. (۴) رخصتی شما چند روز است؟ – رخصتی ما ۲۴ روز است. (۵) گروپ تان چند نفر است؟ – گروپ ما ۲۱ نفر است. (۶) این سرک چند کیلومتر است؟ – این سرک ۷۷ کیلومتر است. (۷) آن کتاب چند صفحه است؟ – آن کتاب ۹۴ صفحه است. (۸) یک درس شما چند دقیقه است؟ – یک درس ما ۸۰ دقیقه است.

12-mashq. Savollarga javob bering:

(۱) یک ساعت چند دقیقه است؟ (۲) یک روز چند ساعت است؟ (۳) یک هفته چند روز است؟ (۴) یک ماه چند روز است؟ (۵) یک سال چند ماه است؟ (۶) سن شما چند است؟ (۷) فامیل شما چند نفر است؟ (۸) پدرتان (مادرتان، برادرتان، خواهرتان) چند سال دارد؟ (۹) اپارتیمان شما چند اتاق است؟ (۱۰) عمارت شما چند منزل است؟ (۱۱) نفوس شهر شما چند است؟ (۱۲) تعمیر فاکولتته تان چند طبقه است؟ (۱۳) گروپ شما چند نفر است؟ (۱۴) لیلیه شما چند منزل است؟ (۱۵) هر منزل لیلیه تان چند اتاق است؟ (۱۶) رخصتی تابستانی تان چند ماه است؟ (۱۷) رخصتی تابستانی تان چند روز است؟

13-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Men 18 yoshdaman, mening akam esa 23 yoshdadir. 2) Bu binoda 9 ta qavat va har bir qavatda 8 tadan xona bor. 3) Bizning institutda 54 ta auditoriya bor. 4) Bu oyda necha kun bor? – Bu oyda 31 kun bor. 5) U kitob necha pul turadi? – U kitob 95 afg‘oniy turadi. 6) Sizning o‘qituvchingiz necha yoshda? – Bizning o‘qituvchimiz 43 yoshdadir. 7) Bu viloyat aholisining soni qancha? – Bu viloyat aholisi taxminan 2 million kishidir. 8) Bu jurnalda necha bet bor? – Bu jurnalda 24 ta bet bor. 9) Dariy tili alifbosida (الفبا) nechta harf bor? – Dariy tili alifbosida 32 ta harf bor. 10) Aeroportga necha kilometr bor? – Aeroportga 25 kilometr bor. 11) Sening o‘g‘ling necha yoshda? – Mening o‘g‘lim 6 oylikdir.

Tartib sonlar

عداد ترتیبی یا وصفی *a' dâd-e tartibi yâ wasfi*

Tartib sonlar predmetning sanoq jihatdan tartibini bildiradi. Dariy tilida tartib son sanoq songa *-om* (o'zbek tilida *-i/nchi*) affiksini qo'shish orqali yasaladi; urg'u *-om* affiksiga tushadi, masalan:

پنج <i>panj</i> 'besh'	–	پنجم <i>panjóm</i> 'beshinchi'
هشت <i>hašt</i> 'sakkiz'	–	هشتم <i>haštóm</i> 'sakkizinchi'
ده <i>dah</i> 'o'n'	–	دهم <i>dahóm</i> 'o'ninchi'

du, *se*, *si* sonlaridan tartib son yasashda quyidagi fonetik o'zgarishlar ro'y beradi:

دو <i>du</i> – دوم <i>dowwóm</i> 'ikkinchi',
سه <i>se</i> – سوم <i>so(w)wóm</i> , <i>sewwóm</i> 'uchinchi',
سی <i>si</i> – سی ام <i>siyóm</i> 'o'ttizinchi'.

Dariy tilida *yakom* 'birinchi' tartib soni bilan bir qatorda, shu sonning arabcha shakli *awwal* ko'p qo'llanadi.

Murakkab sonlarda *-om* affiksi sonning oxirgi qismiga qo'shiladi: *hazâr-o-nohsad-o-bist-o-panjom* 'bir ming to'qqiz yuz yigirma beshinchi'.

Dariy tilida *yakom* 'birinchi' tartib soni bilan bir qatorda, shu sonning arabcha shakli *awwal* ko'p qo'llanadi. Biroq murakkab sonlarda oxirgi son *yak* 'bir' bo'lsa, faqat *yakom* ishlatiladi, masalan:

سی و یکم *si-wo-yakom* 'o'ttiz birinchi'

Tartib sonlar aniqlanmishdan keyin kelib, u bilan izofa orqali bog'lanadi:

سال اول <i>sâl-e awwal</i>	'birinchi yil'
درس چهارم <i>dars-e çahârom</i>	'to'rtinchi dars'
درس چندم؟ <i>dars-e çandom?</i>	'nechanchi dars?'

Agar tartib son raqamni bildirsa, sanoq songa almashtirish mumkin, masalan:

صفحة نود و یکم <i>safha-ye nawad-o-yakom</i>	} 91- bet
صفحة نود و یک <i>safha-ye nawad-o-yak</i>	

14-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

- 1) Men Kobul universitetining birinchi bosqich talabasiman.
- 2) Biz yigirma beshinchi xonadamiz.
- 3) Bugun bizning birinchi darsimiz dariy tili darsidir.
- 4) Ularning xonadoni beshinchi qavatdadir.
- 5) Dovudning katta

o'g'li Kobul maktabining to'qqizinchi sinf o'quvchisidir (شاگرد).
 6) Mening akamning oilasi 1-mikrorayonning o'ttiz uchinchi korpusida yashaydi. 7) Hozir nechanchi dars? – Hozir uchinchi darsdir. 8) Siz nechanchi bosqich talabasisiz? – Men ikkinchi bosqich talabasiman. 9) Sening opang nechanchi xonada yashaydi? – U oltmish birinchi xonada yashaydi. 10) Bu mashq nechanchi betda? – Bu mashq qirq ikkinchi betda.

Qarindoshlik terminlari

برادرزاده	<i>berâdarzâda</i>	} 'jiyan' (aka yoki ukaning farzandlari)
خواهرزاده	<i>xâharzâda</i>	
همشیره زاده	<i>hamširazâda</i>	} 'jiyan' (opa yoki singilning farzandlari)
كاكا	<i>kâkâ</i>	
ماما	<i>mama</i>	'tog'a'
عمه	<i>'amma</i>	'amma'
خاله	<i>xâla</i>	'xola'
پدرکلان	<i>padarkalân</i>	'buva'
مادرکلان	<i>mâdarkalân</i>	'buvi'
نواسه	<i>nawâsa</i>	'nabira'
کواسه	<i>kawâsa</i>	'evara'
خسر	<i>xosor</i>	'qaynata'
خشو	<i>xošu</i>	'qaynana'
داماد	<i>dâmâd</i>	'kuyov' (qizning eri)
عروس	<i>'arôs</i>	'kelin' (o'g'ilning xotini)
ایور	<i>êwar</i>	'qaynag'a', 'qayni' (erning aka-ukasi xotiniga nisbatan)
ننو	<i>nanô</i>	'qaynegachi', 'qaynsingil' (erning opa-singlisi xotiniga nisbatan)
خسربره	<i>xosorbora</i>	'qaynag'a', 'qayni' (xotinning aka-ukasi eriga nisbatan)
خیاشنه	<i>xeyâšna</i>	} 'qaynegachi', 'qaynsingil' (xotinning opa-singlisi eriga nisbatan)
خاشنه	<i>xâšna</i>	

Amakivachcha va xolavachcha tushunchalari dariy tilida kimning o'g'li yoki qizi ekanligidan kelib chiqib izohlanadi, masalan:

بچه كاكا	<i>bačča-ye kâkâ</i>	'amakivachcha' (amakining o'g'li)
دختر خاله	<i>doxtar-e xâla</i>	'xolavachcha' (xolaning qizi)

15-mashq. Qarindoshlikni bildiruvchi soʻzlarning qisqa ekvivalentlarini bering:

خواهر شوهر؛ پدر مادر؛ برادر پدر؛ دختر خواهر؛ برادر زن؛
خواهر پدر؛ مادر زن؛ بچه برادر مادر؛ مادر پدر؛ زن پسر؛ دختر
خواهر پدر؛ شوهر دختر؛ برادر شوهر؛ پدر زن.

Matn

فامیل

- اسم تان چیست؟
- اسم من محمد. انور است.
- سن شما چند است؟
- من سی و پنج سال دارم.
- وظیفه تان چیست؟
- من انجنیر فابریکه خانه سازی هستم.
- شما زن و اولاد دارید؟
- بلی، من زن و سه اولاد دارم، یعنی دو بچه و یک دختر.
- خاتم تان چه وظیفه دارد؟
- خانم فعلاً بیکار است.
- بچه کوچکتر شما چند سال دارد؟
- بچه کوچکترم خورد است و سنش فقط پنج سال است.
- دختر تان هم خورد است؟
- نه، دخترم نسبتاً کلان است. او ده سال دارد و متعلمه صنف سوم لیسۀ ملالی است.
- بچه کلانتر شما چند سال دارد؟
- بچه کلانترم دوازده سال دارد. او متعلم لیسۀ استقلال است.
- شما برادر و خواهر دارید؟
- بلی، من دو برادر و دو خواهر دارم.
- آنها نسبت به شما کلان هستند یا خورد؟
- یک برادر و یک خواهرم نسبت به من خورد هستند و یک برادر و یک خواهرم از من کلانتر هستند.
- برادر خورد تان چه مصروفیت دارد؟
- برادر خوردم محصل پوهنتون است. رشته اش اقتصاد است.
- او محصل صنف چند است؟
- او محصل صنف چهارم است.
- برادر کلان تان چه وظیفه دارد؟

- برادر کلانم مدیر مکتب است.
- او از شما چند سال کلانتر است؟
- برادرم از من سه سال کلانتر است. او سی و هشت سال دارد.
- او هم اولاد دارد؟
- بلی، او یک دختر دارد.
- سن برادرزاده تان چند است؟
- برادرزاده ام ههسن دخترم است. هر دوی شان در یک صنف هستند.
- زن برادر تان کجا وظیفه دارد؟
- زن برادرم معلمه مکتب است.
- هر دو خواهر تان با شما یکجا هستند؟
- خواهر خوردم با ما یکجاست، ولی خواهر کلانم شوهر دارد و خانه اش علیحده است.
- خانه اش کجاست؟
- اپارتمانش در بلاک سی و دوم مکروریان اول است.
- خواهر خورد شما کجا وظیفه دارد؟
- او مأموره وزارت مالیه است.
- خواهر کلان تان هم مأموره است؟
- نه، خواهر کلانم در خانه است. او پنج اولاد دارد و کار خانه اش زیاد است.
- شوهر او چه مصروفیت دارد؟
- شوهرش افسر است.
- پدر و مادر تان در خانه شما هستند؟
- بلی، پدر و مادرم و بچه کاکایم با ما یکجا هستند. فامیل ما سیزده نفر است.
- پدر تان چه وظیفه دارد؟
- حالا چون سنش زیاد است وظیفه ندارد، متقاعد است.
- بچه کاکای تان جوان است؟
- بلی، او نزده سال دارد. او محصل پولی تخذیک است.
- او هم زن و اولاد دارد؟
- نه، او هنوز مجرد است، اما نامزد دارد.

Matnga sharh

1. Dariy tilida otlar jins kategoriyasiga ega emas. Biroq arab tilidan kirib kelgan *mozakkar* (erkaklar uchun) va *moannas* (ayollar

uchun) rodga taalluqli otlarda ayollarning ismi, kasb-hunari otlaridagi urg'uli o -a jinsning morfologik belgisi hisoblanadi, masalan:

فرید	Farid	'Farid' (o'g'il bola ismi)	—
فریده	Faridá	'Farida' (qiz bola ismi)	—
نجیب	Najib	'Najib' (o'g'il bola ismi)	—
نجیبه	Najibá	'Najiba' (qiz bola ismi)	—
معلم	mo'allem	'muallim', 'o'qituvchi' (erkak, ayol)	—
معلمه	mo'allemá	'muallima'	—
محصل	mohassel	'talaba' (o'g'il, qiz)	—
محصله	mohasselá	'talaba qiz'	—
متعلم	mota'allem	'o'quvchi' (o'g'il, qiz)	—
متعلمه	mota'allemá	'o'quvchi qiz'	—
مأمور	ma'mur	'xizmatchi' (erkak, ayol)	—
مأموره	ma'murá	'xizmatchi ayol'	—
آمر	âmer	'boshliq' (erkak, ayol)	—
آمره	âmerá	'boshliq ayol'	—

2. هر har 'har' belgilash olmoshi gapda aniqlovchi vazifasida keladi va doimo aniqlanmishdan oldin qo'yiladi; dariy tilida هر har umuman izofa qabul qilmaydi:

هر روز	har róz	'har kun/i'
هر دو دختر	har dó doxtar	'har ikki qiz'
هر پنج اتاق	har pánj otâq	'har beshta xona'
هر دوی شما	har du-ye šomâ	'sizning har ikkingiz'
هر دوی تان	har du-yetân	'har ikkingiz'
هر محصل فاکولته	har mohassel-e fâkulta	'fakultetning har bir studenti'

3. Matnda qayd etilgan ba'zi muassasalarning nomi:

لیسه ملالی	lisa-ye Malâlay	"Maloláy" litseyi' ⁶ (ayollar uchun)
لیسه استقلال	lisa-ye Esteqlâl	"Istiqlol" litseyi' (erkaklar uchun)
وزارت مالییه	wezârat-e mâleyya	'moliya vazirligi'

⁶ Litsey nomi afg'on xalqining Mayvand jangida jasorat ko'rsatgan milliy qahramon qizi Malolay sharafiga qo'yilgan.

16-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Najiba politexnika instituti talabasidir. 2) Latifa iqtisodiyot fakulteti o'qituvchisidir. 3) Faridaning xonadonida 4 ta xona bor va har to'rttasi ham yorug' va kengdir. 4) Parvin va Zaynab qani? – Ularning ikkovi ham maktabda. 5) Uning opasi moliya vazirligi xizmatchisidir. 6) Mening bog'imda 35 ta olma daraxti bor va ularning barchasida meva bor. 7) Siz uchovingiz tengdoshsizlar. 8) Yoqubning 5 nafar aka-ukasi bor va ularning besholovi ham Kobulda yashaydilar. 9) Mening oilam 7 kishidan iborat va yettovimiz ham uydemiz. 10) Sening jiyaning Sharifa "Malolay" litseyining 11- sinf o'quvchisidir.

17-mashq. فامیل matni bo'yicha savollarga javob bering:

(۱) سن محمد انور چند است؟ (۲) محمد انور كجا وظیفه دارد؟ (۳) آیا انور زن و اولاد دارد؟ (۴) انور چند بچه و چند دختر دارد؟ (۵) زن انور چه مصروفیت دارد؟ (۶) آیا هر دو پسر انور معلم هستند؟ (۷) سن دختر انور چند است؟ (۸) دختر انور معلمه کدام لیسه است؟ (۹) آیا انور خواهر و برادر دارد؟ (۱۰) آیا سن شان نسبت به انور كم است یا زیاد؟ (۱۱) برادر كوچكتر انور محصل صنف چند است؟ (۱۲) وظیفه برادر كلان انور چیست؟ (۱۳) انور نسبت به برادر كلانترش چند سال خوردرتر است؟ (۱۴) آیا دختر و برادرزاده انور همصنف نیستند؟ (۱۵) همشیره خانم انور كجا وظیفه دارد؟ (۱۶) آیا هر دو خواهر انور با او يكجا هستند؟ (۱۷) خانه همشیره كلانتر انور كجاست؟ (۱۸) انور چند همشیره زاده دارد؟ (۱۹) آیا خواهر كوچكتر انور معلمه مكتب است؟ (۲۰) فامیل محمد انور چند نفر است؟ (۲۱) پدر انور چرا بیکار است؟ (۲۲) بچه كاكای انور زن دارد یا مجرد است؟

18-mashq. Dariy tilida o'z oilangiz va qarindoshlaringiz haqida hikoya tuzing.

19-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

A. Baryolay (بريالای) asli Faroh (فراه) viloyatidan, ammo Kobulda yashaydi. U o'qituvchi va Politexnika institutida ishlaydi. Baryolay 32 yoshdadir. U uylangan va 4 nafar farzandi bor. Uning xotini ishlamaydi, chunki uning uy ishlari ko'p. Baryolayning qaynata va qaynanasi qishloqda yashaydilar va ular dehqondirlar. Lekin uning qaynisi Kobulda yashaydi va universitetning filologiya fakulteti 3-bosqich talabasidir.

Baryolayning 2 nafar akasi va bir singlisi bor. Uning ikkala akasi ham uylangan va Baryolayning 6 nafar o'g'il va qiz jiyanlari bor. Baryolayning otasi xizmatchi, lekin u hozir kekxa va nafaqadadir. Baryolayning buvasi va buvisi Kobulda yashamaydilar, ular Faroh

viloyatining bir qishlog'ida yashaydilar. Ularning ikkovi ham kekxa. U yerda ular bilan Baryolayning 2 amakisi ham yashaydi. Baryolayning bir necha amakivachchalari bor.

Baryolayning to'ng'ich o'g'li "Amoniy" (امانی) litseyining 10-sinf o'quvchisidir, kichik o'g'li esa hali yosh. Baryolayning ikkala qizi ham maktab o'quvchisidir. Baryolayning qizi va uning amakivachchasi tenggur va sinfdoshdirlar. Baryolayning to'ng'ich qizi 16 yoshdadir va uning qallig'i bor. Baryolayning bo'lajak kuyovi Aliobod (علی آباد) kasalxonasining shifokoridir.

B. Rahima G'azni shahrida yashaydi. U 28 yoshda, turmushga chiqqan va erining uyida yashaydi. Uning erining oilasi 8 kishidan iborat. Rahimaning eri ofitserdir. Rahima va uning erining bolalari bor – 2 nafar o'g'il va 3 nafar qiz. Rahimaning qaynatasi maktab o'qituvchisidir. Rahimaning 2 nafar qaynag'asi va 1 nafar qaynsinglisi bor. Uning ikkala qaynag'asi ham undan kattadirlar va alohida yashaydilar (ularning uyi alohidadir). Rahimaning qaynsinglisining ismi Najiba va u Rahimaning tengdoshi, ammo u hali turmushga chiqmagan.

Lug'at

استقلال	<i>esteqlâl</i>	mustaqillik	فعلًا	<i>fe'lan</i>	hozir, hozirda
افغانی	<i>afgâni</i>	afg'oniy (pul birl.)	فاقت	<i>faqat</i>	faqat
اقتصاد	<i>eqtesâd</i>	iqtisod	كيلومتر	<i>kilômetr</i>	kilometr
الفبا	<i>alefbâ</i>	alifbo	لیسه	<i>lisa</i>	litsey
انجینیر	<i>enjenyar</i>	injener	متر	<i>metr</i>	metr
بدخشان	<i>Badaxshân</i>	Badaxshon	معلم	<i>mota'allem</i>	o'quvchi
برابر	<i>barâbar</i>	barobar, baravar	مقاعد	<i>motaqâ'ed</i>	nafaqaxo'r, pensioner
پولی تخنیک	<i>pôlitaxnik</i>		مجرد	<i>mojarrad</i>	bo'ydoq
	<i>politexnika (institut)</i>				
ثانیہ	<i>sâneyya</i>	soniya	مدیر	<i>modir</i>	direktor
جدید	<i>jadid</i>	yangi	مصروفیت	<i>masrufeyyat</i>	band
خانم	<i>xânom</i>	ayol; xonim	نظر	<i>nazar</i>	nazar
خانه سازی	<i>xânasâzi</i>	uy qurilishi	نفر	<i>nafar</i>	nafar
درجہ	<i>daraja</i>	daraja	همسیره	<i>hamsîra</i>	singil
رشته	<i>rešta</i>	soha	همسن	<i>hamsenn</i>	tengdosh
سن	<i>senn</i>	yosh	همصنفی	<i>hamsenfi</i>	sinfdozh
شاگرد	<i>šâgerd</i>	o'quvchi	یکجا	<i>yakjâ</i>	birga

O'N IKKINCHI DARS

درس دوازدهم

Otlarda ko'plik son.

-hâ va -ân ko'plik affikslari

Otlar birlik va ko'plik sonda qo'llanadi. Dariy tilida otlar ko'plikda ha -hâ yoki ان -ân affikslari yordamida yasaladi, urg'u ko'plik affikslariga tushadi.

ha -hâ affiksi universal hisoblanib, ham jonli, ham jonsiz predmetlarga qo'shiladi: مکتبها *maktabhâ* 'maktablar', دخترها *doxtarhâ* 'qizlar'.

ha -hâ affiksi birlik shakldagi so'zga, odatda, qo'shib yoziladi, lekin ajratib yozish ham kuzatiladi:

زنها	yoki	زن ها	<i>zanhâ</i>	'ayollar'
چوكیها	yoki	چوكی ها	<i>čawkihâ</i>	'stullar'
راهها	yoki	راه ها	<i>râhhâ</i>	'yo'llar'

Birlik shakldagi so'z *a* qisqa unlisiga tugallangan bo'lsa, ha -hâ affiksi doim ajratib yoziladi, masalan: خانه ها *xânahâ* 'uylar'.

ان -ân suffiksi ko'proq jonli predmetlarga orttiriladi: زنان *zanân* 'ayollar', مردان *mardân* 'erkaklar', 'kishilar' (bular bilan bir qatorda, زنها *zanhâ*, مردها *mardhâ* shakllari ham ishlatila beradi). Shuningdek, bu affiks ba'zi hayvonot, juft a'zolar va ayrim otlardan ko'plik shaklini yasaydi:

گوسفند	<i>gôsfand</i>	'qo'y'	-	گوسفندان	<i>gôsfandân</i>	'qo'ylar'
درخت	<i>daraxt</i>	'daraxt'	-	درختان	<i>daraxtân</i>	'daraxtlar'
چشم	<i>čašm</i>	'ko'z'	-	چشمان	<i>čašmân</i>	'ko'zlar'

ان -ân suffiksini jonsiz predmetlarga nisbatan qo'llash kitobiy hamda she'riy uslubga xosdir.

ان -ân suffiksinining -یان *yân*, گان *-gân* shakllari quyidagi hollarda ishlatiladi:

a) birlik shakldagi so'z *ā, i, u/ō* cho'ziq unlilariga tugallangan bo'lsa, ko'plik affiksi ان -ân orttirilganda, -یان *-yân* shaklida qo'llanadi:

دانا	<i>dânâ</i>	'donishmand'	-	دانایان	<i>dânâyân</i>	'donishmandlar'
کوچی	<i>kôči</i>	'ko'chmanchi'	-	کوچیان	<i>kôčiyân</i>	'ko'chmanchilar'
سیاهمو	<i>siyâhmô</i>	'bryunet'	-	سیاهمویان	<i>siyâhmôyân</i>	'bryunetlar', 'qora sochlilar'

ی i cho'ziq unlisiga tugallangan so'zlarga ko'plik affiksi *-ân* orttirilganda, i cho'ziq unlisi e tarzida aytilishi mumkin, masalan: موجی *môci* 'etikdo'z' – موجیان *môçeyân* 'etikdo'zlar';

b) birlik shakldagi so'z o -a qisqa unlisiga tugagan bo'lsa, ko'plik affiksi *-ân* گان *-gân* shaklida qo'shiladi va a unlisi ba'zan yozuvda tushib qoladi:

تشنه *tašna* 'tashna' – تشنه گان *tašnagân* 'tashnalar'
ستاره *setâra* 'yulduz' ستاره گان *setâragân* 'yulduzlar'
نویسنده *nawisenda* 'yozuvchi' – نویسنده گان yoki نویسنده گان *nawisendagân* 'yozuvchilar'

مژه *meža* 'kiprik' so'zining ko'plik shaklida a qisqa unlisi yozuvda va talaffuzda tushib qoladi: مژگان *mežgân* 'kipriklar'.

و *u/ô* tovushi bilan tugagan ba'zi so'zlarga *-ân* ko'plik affiksi qo'shilganda, u tovushi *ow* kabi talaffuz qilinadi: ابرو *abru* – ابروان *abrowân* 'qoshlar', آهو *âhu* – آهوان *âhōwân* 'ohular', گیسو *gisu* – گیسوان *gisowân* 'sochlar'.

Eslatma. دست *dast* 'qo'l', پای *pây* 'oyoq', گوش *gōš* 'quloq'dan tashqari, juft a'zolari ifodalovchi otlarga ko'plikda *-ân* affiksi orttiriladi: لب *lab* – لبان *labân* 'lablar', چشم *čašm* – چشمان *čašmân* 'ko'zlar'.

Insomning toq a'zolari faqat ها *-hâ* ko'plik affiksi orqali yasaladi: بینی *bini* – بینیها *binihâ* 'burunlar', گردن *gardan* – گردن‌ها *gardanhâ* 'gardanlar'.

1-mashq. Berilgan otlarning ko'plik shaklini yasang va ularning ma'nosini yozing:

A) suffiksi bilan:

قلم، سنگ، ماه، قصه، کلان، باغ، کار، سیب، دریا، کشور، ختبه، دکان، روز، کوه، ماما، دروازه، گاو، میز، جاده، دیوار، زینه، زبن، پیاله، اولاد، شهر، شفاخانه، کاکا، کتابچه، عکس، نواسه، پشتون، روزنامه.

B) suffiksi bilan:

کارگر، دوست، مژه، مادر، بازو، نویسنده، مالدار، پسر، عروس، سرباز، شوهر، زحمتکش، آشنا، مدیر.

C) *va* unli bilan:

بچه، برادرزاده، دختر، همسایه، درخت، مسلمان، هزاره، ابرو، مهمان، ستاره، جوان، برادر، داکتر، پدر، تاجک، زن، موجی، شاگرد، خواهرزاده، چوپان، گوسفند، مرغ، شتر، ازبک، افغان، مرد، کوچی، لب، همشیره، چشم، مریض، خواهر، انجیر، افسر.

Ot bilan ifodalangan ega va kesimning sonda moslashuvi

Dariy tilida ot bilan ifodalangan ega va kesimning sonda moslashuvida quyidagi o'zbek tilidan farqli holatlarni yodda saqlang.

مردم *mardom* 'xalq' so'zi, odatda, ko'plik shaklidagi kesim bilan keladi, masalan:

مردم ما زحمتکش هستند *Mardom-e mā zahmatkaš hastand*

'Bizning xalqimiz mehmatkashdir'

Ko'plik shaklidagi ega hayvonot va umuman, jonsiz predmet otlarini ifodalasa, gapning kesimi birlikda ham, ko'plikda ham ishlatila oladi, masalan:

این گوسفندها از کی هستند؟ *In gōsfandhâ az ki hastand?*

این گوسفندها از کیست؟ *In gōsfandhâ az ki-st?*

'Bu qo'ylar kimniki?'

خانه های آنجا برق ندارند *Xānahâ-ye ānjâ barq nadârand*

خانه های آنجا برق ندارد *Xānahâ-ye ānjâ barq nadârad*

'U yerdagi uylarda elektr toki yo'q'

2-mashq. Gaplardagi egani ko'plik shaklida yozing (va kerakli o'rinlarda gaplarga tegishli o'zgartirishlar kiriting):

- 1) این کتاب بسیار دلچسپ است. (۲) برادر تو زن ندارد. (۳) این شهر بزرگ نیست. (۴) دروازه این اتاق سیاه نیست. (۵) بچه شما چند سال دارد؟ (۶) دوست غفور انجنیر است. (۷) این نویسنده روس بسیار معروف است. (۸) زن افغان اینجا نیست. (۹) پسر نجیب در شهر فراه است. (۱۰) این آشنایت چه وظیفه دارد؟ (۱۱) خواهر شما دختر زیباست؟ (۱۲) کاکایم داکتر شفاخانه است. (۱۳) همسایه ما کارگر فابریکه خانه سازی است. (۱۴) همشیره زاده ام تب دارد. (۱۵) آن مرد اینجیر لایق است.

3-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

- 1) U yoshlar – mening tanishlarimdir. 2) Sening daftarlaring stolning ustidadir. 3) Bu olmalar hali kichkinadir. 4) Sizning qo'shnilaringiz uylaridami? 5) Bu qizlarning ko'zlari moviydir. 6) Sizlarning talabalar turar joyingizdagi xonalar kattaroq va yorug'roqdir. 7) U kishilar – Ibn Sino nomidagi shifoxonaning shifokorlaridir. 8) Sening akalaring kim bo'lib ishlaydi? – Mening akalaring ofitserdirlar. 9) Bu zavod ishchilari yangi qurilgan uylarda yashaydilar. 10) U auditoriyaning stol va stullari yangi va tozadir. 11) Mening o'g'illarim maktab o'quvchilaridir. 12) Bu kichik qishloqning odamlari – tojiklardir. 13) U yosh qizlar – Ahmadning opa-singillaridir. 14) Bu kishilar – taniqli afg'on yozuvchilaridir. 15) Faridaning

modelida (ya'ni *-a* yoki *-at* tushib qoladi, o'zakdagi oxirgi undoshdan oldin esa *a* orttiriladi) hosil qilinadi. Masalan:

صفحة *safha* 'sahifa', - صفحات *safahât* 'sahifalar',
'bet' 'betlar'
خدمت *xedmat* 'xizmat' - خدمات *xedamât* 'xizmatlar'

• *a* yoki *ى* *i* unlisi bilan tugagan ba'zi jonsiz predmetni bildiruvchi otlarga *-ât* ko'plik affiksining fonetik varianti *-jât* ni qo'shish orqali ko'plik hosil qilinadi. Bu affiks o'zakka qo'shilib yoki alohida yozilishi mumkin, masalan:

میوه *mêwa* 'meva' - میوه جات yoki میوجات
mêwajât 'mevalar'
پرزہ *porza* 'detal' - پرزجات yoki پرزجات
porzajât 'detallar'(tex.)
سبزی *sabzi* 'sabzavot', - سبزیجات yoki سبزیجات
'ko'kat' *sabzijât* 'sabzavotlar', 'ko'katlar'

Eslatma. *-ât* affiksi so'z yasashda alohida rol o'ynaydi:

کار *kâr* 'ish' - کارات *kârât* 'harakat', 'harbiy operatsiya'
معلوم *ma'lum* 'ma'lum' - معلومات *ma'lumât* 'ma'lumotlar', 'informatsiya'

4-mashq. Berilgan otlarning ko'plik shakllarini yasang va ularning ma'nosini yozing:

A) *-at* suffiksi bilan:

درجہ، تمرین، طبقہ، تعمیر، خدمت، متعلمہ، دفعہ، ولایت، دہ، معلمہ، جلسہ، معاش، صفحہ.

B) *-ha* suffikslari bilan:

مجلہ، جنگل، ساعت، طیارہ، نمرہ، فابریکہ، کلمہ، جملہ، حیوان.

5- mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu qishloqlarda mevali bog'lar ko'p. 2) Bizning kurs talabalarining baholari yaxshi (*ayman* yaxshi baholarga ega). 3) Bu jumallarning sahifalarida qiziqarli fotosuratlar bor. 4) O'lkaning janubiy viloyatlari o'rmonlarida turli xil (مختلف) hayvonlar bor. 5) Bu yosh ayollar bizning o'qituvchilarimizdir. 6) O'sha samolyotlar aeroportidami? 7) Bu mashqlar juda ham qiyin, gaplari esa uzundur. 8) Bu qizlar - "Malolay" litseyining 5- sinf o'quvchilaridir. 9) U zavod ishchilarining maoshlari qancha?

olmoshlari va hamme

Jamlash olmoshi hamme *hamá* va *háma* ‘hamma’ predmet va shaxslar o‘rnida qo‘llanib, ot vazifasida: *Hama jôr hastand* hamme *جور هستند* ‘Hamma sog‘-salomat’; predmet belgisini ko‘rsatib sifat vazifasida aniqlanmishdan oldin yoki keyin keladi: *Hama ketâbhâ naw ast* hamme *كتابها نو است* ‘Barcha (hamma) kitoblar yangi’.

Dariy tilida aniqlovchi vazifasida kelgan *hama* olmoshi o‘zidan keyin kelgan otga izofa orqali yoki to‘g‘ridan-to‘g‘ri (so‘zlashuv tilida) birikadi:

hamá-ye mardhâ hamme *مردها* yoki *háma mardhâ* hamme *مردها* ‘hamma erkaklar’.

Kishilik yoki ko‘rsatish olmoshlari oldida kelgan *hama* olmoshi ular bilan faqat izofa orqali birikadi:

hamá-ye ánhâ hamme *آنها* ‘ular hammalari’

hamá-ye in zanhâ hamme *این زنها* ‘bu ayollarning hammasi’.

hama olmoshidan keyin kelgan ot, odatda, ko‘plik shaklida (mardom *mardom* kabi jamlovchi otlardan tashqari) qo‘yiladi. Biroq *kas* ‘kishi’, *čiz* ‘narsa’ va *jâ* ‘joy’ kabi otlar birlik sonda izofasiz qo‘llanadi, masalan:

háma kas hamme *کس* ‘barcha (kishilar)’

háma čiz hamme *چیز* ‘hamma narsa’

háma jâ hamme *جا* ‘hamma yerda’, ‘har yerda’

Dariy tilida *hama* olmoshining ekvivalenti sifatida jamlik ma‘nosini ifodalovchi arab so‘zlari: *tamâm* ‘hamma’, ‘butun’, *koll* ‘hamma’, *jomla* ‘barcha’, ‘hamma’ ishlatiladi. Ular aniqlanmish bilan izofa yordamida birikadi: *tamâm-e donyâ* ‘butun dunyo’, *koll-e mardom* ‘hamma odamlar’ kabi.

tamâm olmoshidan keyin kelgan ot ko‘plik sonda bo‘lsa, ‘hamma’, birlikda bo‘lsa, ‘butun’ deb tarjima qilinadi. Qiyoslang:

تمام اتاقها پاک است

Tamâm-e otâqhâ pâk ast ‘Hamma xonalar toza’

تمام اتاق پاک است

Tamâm-e otâq pâk ast ‘Butun xona toza’ (*butunlay toza*)

hama va *tamâm* olmoshlari birikuvchi olmoshlar bilan birga keladi, masalan:

همه تان	<i>hamá-yetân</i> yoki <i>háma-tân</i> (so 'zl.)	'hammangiz'
همه شان	<i>hamá-yešân</i> yoki <i>háma-šân</i> (so 'zl.)	'hammalari'
تمام تان	<i>tamám-etân</i>	'hammangiz'
تمامش	<i>tamám-aš</i>	'hammasi'

6-mashq. O'qing va tarjima qiling:

(۱) فردا همه رخصتی دارند. (۲) اینجا تمام تابستان بسیار گرم است. (۳) همه چیز درست است. (۴) این اتاق از همه شماسست. (۵) تمام آن ولایت در غرب کشور است. (۶) تمام شان کارگران فابریکه یوت هستند. (۷) امروز در تمام کشور جشن است. (۸) همه این روزها باران است. (۹) همه ما هر روز سه یا چهار درس داریم. (۱۰) تمام آن مردان مهمانان ما هستند. (۱۱) همه جا برف است.

7-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling. Kerakli o'rinlarda turli variantlardan foydalaning.

1) Siz hammangiz afg'onsizlar. 2) Hammaning lug'ati bor. 3) Rahmon kun bo'yi (butun kun) institutdadir. 4) Ularning hammalari sog'-salomatmi? 5) Bu yerda hamma yoq suv. 6) Butun bir qishloqda shifokor yo'q. 7) Bu darslikning hamma mashqtari qiyindir. 8) Bu uy to'faligicha uning amakisiga tegishlidir. 9) U yerda hamma binolar eskidir. 10) Bu odamlarning hammasi ishchilardir. 11) Ularning xonadonlarida hamma narsa yangidir.

Arab ko'plik affikslari (davomi)

-in, -un affikslari

ين -in ko'plik affiksi shaxs otini bildiruvchi arab so'zlaridan ko'plik yasaydi, masalan:

منقد	<i>monaqqed</i>	'tanqidchi'	—
	منقدین	<i>monaqqedin</i>	'tanqidchilar'
متخصص	<i>motaxasses</i>	'mutaxassis'	
	متخصصین	<i>motaxassesin</i>	'mutaxassislar'
مالک	<i>mālek</i>	'mulkdor'	—
	مالکین	<i>mālekin</i>	'mulkdorlar'
مورخ	<i>mowarrex</i>	'tarixchi'	—
	مورخین	<i>mowarrexin</i>	'tarixchilar'

ون -un ko'plik affiksi ی i unlisi bilan tugagan shaxs otini bildiruvchi ba'zi arab so'zlaridan (ijtimoiy-siyosiy xarakterdagi) ko'plik

yasaydi. O‘zak va affiks orasiga bir y undoshi orttiriladi, o‘zak oxiridagi -i unlisi -e ga aylanadi, masalan:

روحانی	<i>rôhâni</i>	‘ruhoniý’	—
	روحانیون	<i>rôhâneyun</i>	‘ruhoniylar’
افراطی	<i>efrâti</i>	‘ekstremist’	—
	افراطیون	<i>efrâteyun</i>	‘ekstremistlar’
اعتصابی	<i>e‘tesâbi</i>	‘ish tashlovchi’	—
	اعتصابیون	<i>e‘tesâbeyun</i>	‘ish tashlovchilar’
ارتجاعی	<i>ertejâyi</i>	‘reaksioner’	—
	ارتجاعیون	<i>ertejâzeyun</i>	‘reaksionerlar’

Eslatma. Ba’zida arabcha -ayn ikkilangan son affiksi ham uchrab turadi: مملکتین *mamlakatayn* ‘ikki mamlakat’.

8-mashq. Berilgan otlarning ko‘plik shakllarini yasang va ularning ma’nosini yozing:

A) ان va ين affikslari bilan:

معلم، محصل، متعلم، متقاعد، حاضر، مامور

B) ها va جات affikslari bilan:

میوه، پرزه، سبزی، قریه

9-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Birinchi bosqich talabalarida dariy tili darsidir. 2) Institutimizning barcha o‘qituvchilari shu yerda. 3) Bozorda yangi sabzavot va mevalar bor. 4) Bu yosh xodimlar moliya vazirligida ishlaydilar. 5) U Kobul litseyining barcha o‘quvchilari mehnatsevar va qobiliyatlidirlar. 6) Bu do‘konda avtomobil ehtiyot qismlari sotiladi (mavjud). 7) U qishloqlarda kimlar yashaydi? 8) Yig‘ilganlarning barchasi uning hikoyasidan mamnun.

Matn

گروپ ما

من محصل صنف اول انستیتوت شرقشناسی دولتی تاشکند هستم. انستیتوت ما در مرکز شهر تاشکند است و تعمیر آن نو است. این انستیتوت تقریباً هشتاد اتاق درس دارد و در هر اتاق چند میز و چوکی و یک تخته سیاه موجود است. همه اتاقها پاک و روشن است.

حالا درس زبان دری است. تمام جوانان و دختران گروپ ما در صنف حاضر هستند. معلم زبان دری در برابر محصلان ایستاده است و در دست او

کتاب درسی است. یک محصول پهلوی تخته سیاه ایستاده است و تباشیر در دست دارد و محصلین دیگر پشت میز هستند.

گروپ ما هشت نفر است، از آن جمله دو نفر دختر است. سه محصول گروپ ما از شهرهای دیگر هستند. هر سه شان در طبقه پنجم لیلیه بزرگ انستیتوت شرقشناسی اتاق دارند. دیگران همه از تاشکند هستند و با فامیلهای شان یکجا هستند. من چهار نفر از بیست بیشتر است و از چهار نفر دیگر کمتر است.

همه ما به کشور افغانستان و زبانهای مردم آن علاقه زیاد داریم. تمام درس های مان، مخصوصاً درس های زبان دری دلچسپ است چون این زبان بسیار شیرین است. همه محصلین و محصلات گروپ ما استعداد دارند و زحمتکش هستند و به این سبب نمرات همه خوب است. معلم زبان دری و دیگر معلمین و معلمات از ما راضی هستند.

10-mashq. O'qing va tarjima qiling. digar olmoshining qo'llanilishiga e'tibor bering:

۱) یک برادر شما در کابل است و برادر دیگر شما در مزار شریف است. ۲) این متعلمین در صنف هستند و دیگر متعلمین در صحن مکتب هستند. ۳) بوت دیگرت کجاست؟ ۴) این اتاق از پدر و مادرم است و دیگر اتاق از من است. ۵) پدر این بچه من هستم و پدر دیگر بچه اسحق است. ۶) این زن ابراهیم نیست، زن دیگر کس است. ۷) خانه ما در این جاده است و خانه های دیگران دورتر است. ۸) در بازارهای کابل و شهرهای دیگر افغانستان میوه جات و سبزیجات فراوان است. ۹) در دو ماه بهار باران زیاد است و در ماه های دیگر سال کم است. ۱۰) دختر بریالی متعلمه صنف پنجم است و دختران دیگران متعلمات صنف های بالاتر هستند. ۱۱) نمرات شما خوب است اما از دیگران بهتر است. ۱۲) این مرد معلم است و دیگران شاگردان او هستند.

11-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

A. 1) Sening guruhi talabalari boshqa auditoriyadirlar. 2) Boshqa kitoblar qayerda? – Boshqa kitoblar javonning ichidadir. 3) Ikki kishi – hazora, qolganlar esa pashtunlardir. 4) Senda boshqa ruchka bormi? 5) Bu do'konda uzum va boshqa mevalar bor. 6) Bu kishi – xodim, qolganlar esa – nafaqaxo'r. 7) U viloyatda qish nisbatan iliqroq, boshqa joylarda esa sovuqdir. 8) Sizning boshqa do'stlaringiz kim? – Boshqa do'stlarim - talabalardir. 9) Bu kitob pashtu tilida, qolganlari esa dariy tilidadir.

B. 1) Bizning uyimiz yaqin, sizlarniki esa uzoqdir. 2) O'rtog'inning qizining ismi – Latifa, meniki esa Laylodir. 3) Bu o'quvchining baholari yomon (qoniqarsiz), boshqalarniki esa yaxshidir. 4) Bu xonaning derazasi katta, unisiniki esa kichkina. 5) Qandahorning havosi issiqdir, Kobulniki esa nisbatan salqindir.

12-mashq. Savollarga javob bering:

(1) شما محصل کدام فاکولته هستید؟ (۲) فاکولته شما در کجای شهر است؟ (۳) آیاتعمیر فاکولته تان نو است؟ (۴) فاکولته تان چند اتاق درسی دارد؟ (۵) در اتاق های درسی چه چیزها موجود است؟ (۶) اتاقهای درسی روشن است یا تاریک؟ (۷) شما محصل صنف چندم هستید؟ (۸) شما از کدام گروه هستید؟ (۹) گروه شما چند نفر است؟ (۱۰) در گروه ما چند بچه و چند دختر است؟ (۱۱) سن محصلان گروه شما چند است؟ (۱۲) آیا امروز تمام محصلان گروه شما حاضر هستند؟ (۱۳) حالا کدام درس است؟ (۱۴) آیا معلم شما روس است یا افغان؟ (۱۵) معلم شما کجا ایستاده است؟ (۱۶) آیا شما به کشور افغانستان و مردم آن علاقه دارید؟ (۱۷) آیا زبان دری شیرین است؟ (۱۸) آیا محصلین گروه شما استعداد دارند؟ (۱۹) نمرات شما خوب است؟ (۲۰) نمرات دیگر محصلان گروپتان خوب است؟ (۲۱) معلمان از شما راضی هستند؟

13-mashq. Dariy tilida o'quv guruhingiz va institutdagi dars mashg'ulotlaringiz haqida hikoya tuzing.

14-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

A. Biz – Toshkent davlat sharqshunoslik instituti talabalarimiz. Bizning institutimiz katta yangi binoda joylashgan. Bu bino Toshkentning markazidadir. Institutimizning orqasida katta saylgoh bor. Institutda taxminan 80 ta auditoriya bor. Har bir auditoriyada stol, stullar va bitta (qora) sinf doskasi bor. Shuningdek, institutda kutubxona bor, bu kutubxonadagi kitoblar sharq tillaridadir.

Bizning guruhimiz o'n bir kishidan iborat, ulardan uchasi qiz boladir. Hozir guruhimizning talaba og'il va qizlari auditoriyadirlar. Bir talaba betob, shu sababli bugun u darsda yo'q. Ayni vaqtda bir talaba qiz doskaning yonida turibdi, uning qo'lida bo'r bor, boshqalar esa stol atrofida o'tirishibdi va ularning qo'llarida ruchka bor.

Dariy tili o'qituvchisi ham auditoriyadadir. Bizning o'qituvchimiz – afg'on va kobullikdir. Uning hamma mashg'ulotlari juda qiziqarlidir. Biz Afg'oniston va dariy tiliga qiziqamiz. Bizning baholarimiz yaxshi va ustozlarimiz bizdan xursand.

B. Sizlar kimsizlar? – Biz talabalarmiz. – Qaysi institut talabalarisizlar? – Biz O‘zbekiston milliy universiteti talabalaridirmiz. – Universitetingiz shaharning markazida joylashganmi? – Yo‘q, universitetimiz markazdan nisbatan uzoqda joylashgan. – Universitetingizning binosi eskimi yoki yangimi? – Universitetimizning binosi yangi va juda chiroylidir. – Fakultetingiz binoning nechanchi qavatida joylashgan? – Bizning fakultetimiz oltinchi qavatda joylashgan. Talabalar turar joyi universitetdan uzoq emasmi? – Bizning talabalar turar joyi universitetga juda yaqin joylashgan. Guruhingiz necha kishidan iborat? – Guruhimiz to‘qqiz kishidan iboratdir. – Sizlarning hammingiz o‘zbekmisizlar? – Yo‘q, guruhimizda bir kishi rus, ikki kishi tojik, qolganlar o‘zbekdir. – Baholaringiz yaxshimi? – Ha, guruhimizning barcha talabalari qobiliyatli (qobiliyat egalari) va mehnatsevar bo‘lganlari uchun, hammamizning baholarimiz yaxshidir.

Lug‘at

ابرو <i>abrō</i>	qosh	قریه <i>qarya</i>	qishloq
استعداد <i>este‘dād</i>	qobiliyat	کس <i>kas</i>	kishi, odam
ایستاده <i>istāda</i>	turibdi	مختلف <i>moxtalef</i>	har xil
بازو <i>bāzu</i>	bilak	مخصوص <i>maxsus</i>	maxsus, o‘ziga hos
پرزہ <i>porza</i>	detal (<i>tex.</i>)	مخصوصاً <i>maxsusan</i>	xususan
ترقی <i>taraqqi</i>	yuksalish	مرکز <i>markaz</i>	markaz
تمام <i>tamām-e</i>	butun, barcha	مزه <i>meza</i>	kiprik
چیز <i>čiz</i>	buyum, narsa	موجود <i>mawjud</i>	mavjud
حيوان <i>haywān</i>	hayvon	موجی <i>mōci</i>	etikdo‘z
خدمت <i>xedmad</i>	xizmat	نمره <i>nomra</i>	baho; raqam
راضی <i>rāzi</i>	xursand	نویسنده <i>nawisenda</i>	yozuvchi
روحانی <i>ruhāni</i>	ruhoniy	همه <i>hama</i>	hamma
علاقه <i>‘alāqa</i>	qiziqish		

Sifatlarda orttirma daraja

Orttirma daraja bir predmet belgisining boshqa predmet belgisiga nisbatan ortiqligini chog'ishtirib ko'rsatadi. Orttirma daraja sifatning oddiy darajasiga urg'uli ترین *-tarin* affiksini (o'zbek tilida: sifat oldidan *eng, hammadan* kabi so'zlarni keltirish bilan) qo'shish orqali yasaladi. ترین *-tarin* affiksi o'zakka qo'shib yoki ajratib yozilishi mumkin, biroq qisqa *-a* unlisiga tugallangan o'zak bo'lsa, faqat ajratib yoziladi, masalan:

خورد *xord* 'kichik' – خوردترین *xordtarin* 'eng kichik'
 كلان *kalân* 'katta' – كلانترین yoki كلانترین *kalântarin*
 'eng katta'
 تازه *tâza* 'yangi' – تازه ترین *tâzatarin* 'eng yangi'

خوب *xub* 'yaxshi' sifati orttirma darajada ikkita shaklga ega:
 خویترین *xubtarin* (so'zl.) va بهترین *behtarin* 'eng yaxshi'

Orttirma darajadagi sifat gapda aniqlovchi vazifasida o'zi aniqlayotgan so'zdan oldin keladi va u bilan izofasiz, bitishuv yo'li bilan birikadi. Aniqlanayotgan so'z birlik shaklida ham, ko'plik shaklida ham bo'lishi mumkin. Masalan:

محصل بهترین *behtarin mohassel* 'eng yaxshi talaba'
 روشن ترین اتاقها *rawšantarin otâqha* 'eng yorug' xonalar'
 پروین و احمد بهترین محصلین شعبه ما هستند

Parwin va Ahmad behtarin mohasselin-e šo 'ba-ye mâ hastand
 'Parvin va Ahmad bo'limimizning eng yaxshi talabalaridir'

Ba'zi vaqtlarda orttirma darajadagi sifat o'zidan keyingi so'z bilan izofa orqali bog'lanadi. Bu holda sifat aniqlanmish vazifasini bajarib, o'zidan keyin kelgan so'zning, ya'ni aniqlovchining ko'plik shaklida kelishini talab qiladi va bir jinsdagi predmetlardan birini yoki bir nechtasini ajratib ko'rsatadi. Masalan:

بهترین انگورها حسینى است *Behtarin-e angurhâ husayni ast*
 'Uzumlarning eng yaxshisi – husaynidir'

Shunday qilib, orttirma darajadagi sifatdan so'ng kelgan so'z ko'plik shaklida bo'lsa, ikki xil o'qilishi va ikki xil ma'noda bo'lishi mumkin, masalan:

این زیباترین جاده های تاشکند است
In zêbâtarin jâddahâ-ye Tâškand ast
'Bu – Toshkentning eng chiroyli ko'chalar'

این زیباترین جاده های تاشکند است
In zêbâtarin-e jâddahâ-ye Tâškand ast
'Bu – Toshkent ko'chalarining eng chiroylisi'

Ko'pincha bir xil sifatga ega bo'lgan bir jinsdagi predmetlardan bir yoki bir nechtasini ajratib ko'rsatish uchun orttirma darajadagi sifat oldida از *az* ko'makchisi yoki از *az* birikmasi kelishi ham mumkin. Bu holda orttirma darajadagi sifatdan keyin kelgan so'z ko'plik shaklida bo'ladi va ular izofa orqali emas, bitishuv orqali bog'lanadi. Masalan:

سعدی و حافظ از برجسته ترین شعرای قرن چهاردهم
Sa'di wa Hâfez az barjastatarin sho'arâ-ye qarn-e çahârdahomand
'Sa'diy va Hofiz XIV asrning eng mashhur shoirlaridandir'

شهر سمرقند یکی از بزرگترین شهرهای ازبکستان است
Şahr-e Samarqand yaki az šahrhâ-ye bozorgtarin-e Ozbakestân ast
'Samarqand shahri O'zbekistonning eng katta shaharlaridan biridir'

Shuningdek, orttirma daraja oddiy va qiyosiy darajadagi sifat oldidan از همه *az hama* 'hammadan', 'barchasidan', نسبت به دیگران *nesbat ba digarân* 'boshqalarga qaraganda' birikmasini keltirish bilan ham ifodalanishi mumkin: از همه خورد *az hama xord* 'hammadan kichik', از همه بهتر *az hama behtar* 'barchasidan yaxshiroq'.

این کتاب از همه بهتر است *In ketâb az hama behtar ast*
'Bu kitob hammasidan yaxshi (a'lo)'

1-mashq. O'qing va tarjima qiling:

- این مشکلترین تمرین است. (۲) رؤوف بهترین محصل این گروپ است. (۳) تاشکند بزرگترین شهر وطن ماست. (۴) دریای نیل درازترین دریای افریقا است. (۵) این جدیدترین تعمیرات شهر تاشکند است. (۶) زلمی و یوسف جوانترین محصلان صنف اول فاکولته شماس است. (۷) پوهنتون ملی ازبکستان بزرگترین و قدیمترین پوهنتون ازبکستان است. (۸) این نویسنده افغان نظر به دیگران مشهورتر است. (۹) اسم خوردترین پسر دوستم غفور است. (۱۰) این راه از همه کوتاه تر است.

2-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu eng yangi gazeta (soni)dir. 2) Bu ko'chada shaharning eng chiroyli uylari joylashgan. 3) Bizning xonamiz talabalar turar joyida eng tozasidir. 4) Bugun yilning eng qisqa kunidir. 5) Bu gullar eng chiroyli gullardir. 6) Guruhimizning eng yoshi katta talabasi - Alidir. 7) Bizning kutubxonada eng yangi kitoblar bor. 8) Afg'onistonning eng katta shahri - Kobuldir. 9) Anavi askarlar hammadan jasurdirlar. 10) Baryolayning do'konida eng nordon limonlar bor.

3-mashq. Nuqtalar o'rniga qavs ichida berilgan sifatlarga mos siflat darajalarini qo'yib gaplarni ko'chiring.

شهر سمرقند يکى از (زيبا) شهرهاى ازبکستان است. زبان درى يکى از (شيرين) زبتهائى دنياست. پروين يکى از (خوب، به) محصلين صنف ما است. دريائى امو يکى از (بزرگ) درياهاى جمهورى ازبکستان است. من چند برادر دارم، (کوچک) آنها فقط ۷ سال دارد. در شهر تاشکند انواع وسائل نقلیه وجود دارد، (مهم) آنها مترو است.

Arab siniq ko'plik shakli

Dariy tilida arab tilidan kirib kelgan so'zlar arab siniq ko'plik shakllarini saqlab qolgan. So'z o'zagini tashkil etuvchi undoshlar orasidagi unli larning o'zgarishi, umuman, so'z ichki tarkibining o'zgarishi natijasida hosil bo'luvchi ko'plik siniq ko'plik deyiladi. Bu yo'l bilan yasalgan ko'plik shakldagi so'zlar dariy tiliga tayyor holda, o'zlarining ko'plik shakllarida kirib kelgan. Arab siniq ko'plik shakllarining yasalishi birmuncha murakkab bo'lgani uchun, odatda, lug'at va o'quv qo'llanmalarda so'zning birlik shakli bilan bir qatorda, uning ko'plik shakli ham beriladi.

Siniq ko'plikning shakllanishida ma'lum qonuniyat yo'q. Shu sababli har bir so'z o'zining ko'plik vazni bilan birga o'rganilgani maqsadga muvofiq.

مفاعل *mafā'el* vaznida:

مصيبة *mosibat* – مصائب *masāyeb* yoki مصيبتها *mosibathā*

'musibatlar'

مملکت *mamlakat* – ممالک *mamālek* yoki مملکتها *mamlakathā*

'mamlakatlar'

مفاعيل *mafā'il* vaznida:

مکتوب *maktub* – مکاتیب *makātib* yoki مکتوبها *maktubhā* 'xatlar'

مسكين *meskin* – مساكين *masâkin* yoki مسكينان *meskinân* ‘bechoralar’

تفاعيل *tafâ’il* vaznida:

تكليف *taklif* – تكاليف *takâlif* yoki تكليفها *takliphâ* ‘tashvishlar’,
‘qiyinchiliklar’

تصوير *taswir* – تصاویر *tasâwir* yoki تصویرها *taswirhâ* ‘tasvirlar’,
‘portretlar’

افعال *af’âl* vaznida:

خبر *xabar* – اخبار *axbâr* yoki خبرها *xabarhâ* ‘xabarlar’

شخص *šaxs* – اشخاص *ašxâs* yoki شخصها *šaxshâ* ‘shaxslar’

فِعُول *fo’ul* vaznida:

امر *amr* – امور *omur* ‘ishlar’

علم *elm* – علوم *olum* ‘fanlar’

فِعْلا *fo’alâ* vaznida:

رفیق *rafiq* – رفقا *rofaqâ* ‘o’rtoqlar’

وزیر *wazir* – وزرا *wozarâ* ‘vazirlar’, ‘ministrlar’

شاعر *šâ’er* – شعرا *šo’arâ* ‘shoirlar’

Shu kabi so‘zlarning ichki fleksiylari hamda qo‘shimcha harflar o‘rttirish orqali hosil qilinadigan boshqa arab siniq ko‘plik shakllari mavjud.

Quyidagi otlarning ko‘plik shakllarini yodda saqlang:

مفرد	Birlik	جمع	Ko‘plik
طفل <i>tefl</i>	‘bola(kay)’	اطفال <i>atfâl</i>	‘bolalar’
فكر <i>fekr</i>	‘fikr’	افكار <i>afkâr</i>	‘fikrlar’
عيد <i>id</i>	‘bayram’	اعیاد <i>ayâd</i>	‘bayramlar’
اديب <i>adib</i>	‘adib’	ادبا <i>odabâ</i>	‘adiblar’
حرف <i>harf</i>	‘harf’	حروف <i>horuf</i>	‘harflar’
شعر <i>še’r</i>	‘she’r’	اشعار <i>aš’âr</i>	‘she’rlar’
مرکز <i>markaz</i>	‘markaz’	مراكز <i>marâkez</i>	‘markazlar’
وسيلة <i>wasila</i>	‘vosita’	وسائل <i>wasâyel</i>	‘vositalar’
متن <i>matn</i>	‘matn’	متون <i>motun</i>	‘matnlar’
فن <i>fan</i>	‘fan’	فنون <i>fonun</i>	‘fanlar’
رجل <i>rajol</i>	‘arbob’	رجال <i>rejâl</i>	‘arboblar’
دولت <i>dawlat</i>	‘davlat’	دول <i>dowal</i>	‘davlatlar’
ملت <i>mellat</i>	‘millat’	ملل <i>melal</i>	‘millatlar’
جمهوری <i>jomhuri</i>	‘respublika’	جماهير <i>jamâhir</i>	‘respublikalar’

کتاب <i>ketâb</i>	'kitob'	کتب <i>kotob</i>	'kitoblar'
رسم <i>rasm</i>	'urf-odat'	رسوم <i>rosum</i>	'urf-odatlar'
آثار <i>asar</i>	'asar'	آثار <i>âsâr</i>	'asarlar'
وقت <i>waqt</i>	'vaqt'	اوقات <i>awqât</i>	'vaqtlar'
عالم <i>âlem</i>	'olim'	علما <i>olamâ</i>	'olimlar'
بحر <i>bahr</i>	'okean'	ابحار <i>abhâr</i>	'okeanlar'

4-mashq. Otlarning ko'plik shakllarini yasang va ularning ma'nosini yozing:

A) ichki fleksiya orqali:

منزل، شعر، علم، منطقه، وظیفه، طفل، رفیق، حقیقت، بحر، مملکت، اسم، صنعت، فکر، مرکز.

B) ichki fleksiya va ha affiksi orqali:

مکتب، غذا، وقت، حرف، دلیل، ظرف، متن، قیمت، عید، مسجد، صنف، خط، دولت، تحفه، قلب، لباس، نقطه، دقیقه.

C) ichki fleksiya va an affiksi orqali: شاعر

D) ichki fleksiya hamda ha va an affikslari orqali:

عسکر، دهقان

E) ichki fleksiya hamda in affikslari orqali: حاضر

5-mashq. Qavs ichida berilgan otlarni ko'plik shaklida yozing:

۱) ما (وظیفه) مشکل داریم. ۲) (طفل) در صحن مکتب هستند. ۳) این شهرها (مرکز) ولایات شرقی افغانستان است. ۴) (ظرف) جای روی میز است. ۵) مردم افغانستان (عید) مختلف دارند. ۶) پوهنتون کابل مرکز (علم) افغانستان است. ۷) (مسجد) شهر هرات بسیار زیباتر است. ۸) ولایت بلخ و (منطقه) دیگر شمال افغانستان خربوزه های فراوان دارد. ۹) (رفیق) ما محصلان (صنف) اول و دوم پوهنتون هستند. ۱۰) (شعر) این (شاعر) بسیار شیرین است. ۱۱) تمام (مکتب) آن شهر نو و مقبول است. ۱۲) (مملکت) شمال اروپا هوای نسبتاً سرد دارند.

6-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bu bolalar Kobul maktabining uchinchi va to'rtinchi sinf o'quvchilaridir. 2) O'zbekistonning shimoliy hududlarida qish juda ham sovuqdir. 3) Afg'oniston va Hindiston Osiyo davlatlaridir. 4) Sizning majburiyatlaringiz nimalardan iborat (nimalar hisoblanadi)? 5) Bu faktlar mamlakatning hamma ro'znomalarida chop etilgan. 6) Bu do'konda kiyim-kechak va idishlarning narxi juda ham baland. 7) O'sha

gishloqning dehqonlari uning o'rtoqlaridir. 8) Bugun butun viloyatda (viloyatning hamma yerida) yomg'ir yog'moqda.

7-mashq. Otlarning ma'nosini aniqlang (dars oxiridagi lug'atdan foydalanib) va ularni yod oling:

A. Muassasa va savdo uylari nomlari :

پسته خانة، دفتر، هتل، موزيم، نمايشگاه، كلوب، باغ وحش،
كودكستان، شيرخوارگاه، ستاديوم، چمنازيم، ماركيت، رستوران.

B. Transport vositalarining nomlari:

بس، بایسکل، ركشا

8-mashq. Izofali so'z birikmalarini tarjima qiling:

ستاديوم سپورتی، مؤسسه تعلیمی، حوزه صنعتی، پسته خانه مرکزی،
بس برقی.

Matn

شهر کابل

شهر کابل پایتخت افغانستان است. این شهر روی سطح مرتفع واقع است و از این سبب هوای معتدل دارد. تابستان کابل نظر به دیگر شهرهای بزرگ افغانستان سردتر است. در نقاط مختلف شهر و اطراف آن تپه ها موجود است و در وسط شهر دو کوه نسبتاً بلند هست. دریای کابل بزرگ نیست و آب آن مخصو، و صاً در فصل تابستان کم است.

کابل بزرگترین شهر افغانستان است و نفوس آن بیش از یک میلیون نفر است. تمام وزارت ها و مؤسسات مرکزی کشور در این شهر است. اکثر باشندگان کابل کارگران فابریکه ها، مأموران دفاتر، محصلان، معلمان، تجار و کسبه کاران هستند.

جاده عمده شهر جاده میوند نام دارد و در وسط این جاده آبدۀ سرباز گمنام است. پسته خانۀ مرکزی در لب دریا موقعیت دارد. در جاده های کابل موترها، بهها، بایسکل ها و رکشاها در حرکت هستند و در بعضی جاده های شهر بس های برقی هم هست. در دو کنار جاده های مرکزی شهر دکانها و مغازه هاست. در بازارها و مارکیت های کابل تکه ها، البسه، میوه جات و سبزی جات مختلف و اموال دیگر در فروش است.

کابل شهر کهنه و شهر نو دارد. در شهر کهنه کوچه ها تنگ و تاریک و خانه های قدیم و خراب است، اما در شهر نو جاده ها عریض و عمارات جدید و زیباست. کابل چند ناحیه جدید هم دارد، از آن جمله مکروریان و خیرخانه مینه. بلاکهای این نواحی عصری و بلند است و چهار یا پنج طبقه دارد.

کابل چند فابریکه بزرگ دارد، از آن جمله فابریکه خانه سازی، کار خانه جات جنگلک و غیره. بعضی فابریکات بیرون شهر در حوزه صنعتی واقع است. در کابل مکاتب و لیسه ها، کتابخانه ها، سینما ها، موزیم ها و مساجد زیاد است. پوهنتون کابل بزرگترین مؤسسه تعلیمی کشور است و اتاقهای درس، لابراتوارها، جمنازیم ها و لیلیه مقبول دارد. در کابل همچنان چند شفاخانه عصری، کودکانستان ها، شیرخوارگاه ها و بعضی مؤسسات دیگر موجود است.

کابل هوتلها و رستوران های زیاد دارد. هوتل کابل در مرکز شهر و هوتل انترکانتیننتل بالای یک تپه مرتفع است. نان اکثر رستورانها لذیذ و مزه دار است. کابل همچنان پارک ها و باغ های عمومی دارد. از آن جمله باغ بابرشاه، پارک شهر نو، باغ وحش و غیره. اکثر باغهای کابل درختان سبز، خیابان های زیبا و حوض های آب بازی دارد.

چمن حضوری جای تفریح و هواخوری مردم است. در آنجا ستادیوم بزرگ سپورتي، تياتر و کلوپ های مختلف موجود است. چمن در روزهای جشن استقلال جای برگزاری نمایشگاه ها و کنسرتها در هوای آزاد است.

Matnga sharh

1. aksar 'ko'p', 'aksariyat' olmoshi aniqlanmishdan oldin kelib, u bilan izofa orqali yoki izofasiz bog'lanadi, masalan:

اکثر خانه ها aksar-e xānahā yoki aksar xānahā
'ko'p uylar', 'uy'larning aksariyati'

2. ba'zē 'ba'zi', 'ayrim' olmoshi aniqlanmishdan oldin kelib, u bilan izofasiz (bitishuv yo'li orqali) bog'lanadi, masalan:

بعضی دهات ba'zē dehāt 'ba'zi qishloqlar'
بعضی مردم ba'zē mardom 'ba'zi odamlar'

3. Matnda qo'llanilgan ayrim tuzilma va oborotlar:

در حرکت است dar harakat ast 'hatakatlanadi'
در فروش است dar forôš ast 'sotiladi'
در هوای آزاد dar hawâ-ye âzâd 'ochiq havoda'

4. Matnda keltirilgan atoqli otlar va nomlar:

باغ بابرشاه bâğ-e Bâboršâh Kobuldagi bog'ning nomi

جنگلک Jangalak Kobuldagi avtota'mirlash ustaxonalari joylashgan tuman

چمن حضوری Čaman-e hozuri Kobuldagi katta bog' hududi

انترکانتیننتل Entarkântinantal "Ihterkontinental" – Kobuldagi katta mehmonxonaning nomi

خيرخانه مینه *Xayrxānā-mēna* Xayrxona dovoni yaqinidagi
aholi yashaydigan tumanning nomi (*Kobulning shimoliy qismi*)

لب دریا *Lab-e daryā* Kobul daryosi bo'yidagi ko'cha

9-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling.

1) Ana u qishloqning ko'pchilik aholisi chorvadorlardir. 2) Bu shahardagi ko'p restoranlarning taomlari juda mazalidir. 3) Afg'onistonning ko'pgina viloyatlarida baland tog'lar bor. 4) Guruhimizning ayrim talabalari toshkentlikdir. 5) Mikrorayonning ba'zi binolaridagi uylar (kvartiralar) besh xonalidir. 6) Bu bog'chadagi ba'zi bolalarning otalari ishchilardir. 7) Bu shaharning ba'zi muzey va ko'rgazmalari qiziqarlidir.

10-mashq. Savollarga javob bering.

الف - ۱) پایتخت افغانستان کدام شهر است؟ (۲) هوای کابل چرا نسبت به اکثر شهر های افغانستان سردتر است؟ (۳) آیا در کابل و اطراف آن کوه ها و نپه ها هست؟ (۴) آیا دریای کابل آب زیاد دارد؟ (۵) نفوس کابل چند است؟ (۶) تعمیرات شهر کهنه و شهر نو چه فرق دارد؟ (۷) بلاکهای نواحی جدید کابل چند طبقه است؟ (۸) جاده عمده کابل چه نام دارد؟ (۹) پسته خانه مرکزی در کجای کابل واقع است؟ (۱۰) بهترین هتل های کابل چه نام دارند؟ (۱۱) در کابل کدام مؤسسات موجود است؟ (۱۲) پوهنتون کابل چه نام دارد؟ (۱۳) مهمترین فابریکه های کابل کدام است؟ (۱۴) در چمن حضوری کدام مؤسسات موجود است؟

ب - ۱) شهر شما چه نام دارد؟ (۲) نفوس شهر شما چند است؟ (۳) آیا در شهر شما دریا هست؟ (۴) هوای شهر شما سرد است یا معتدل؟ (۵) اکثر باشندگان شهر شما کجا وظیفه دارند؟ (۶) آیا در شهر شما مؤسسات بزرگ صنعتی موجود است؟ (۷) جاده عمده شهر شما چه نام دارد؟ (۸) آیا میدان هوایی از شهر شما دور است؟ (۹) آیا در شهر شما مرکز تعلیمی هست؟ (۱۰) جای تفریح مردم شهرتان کجاست؟ (۱۱) در شهر شما چند موزیم و چند نمایشگاه است؟ (۱۲) آیا در جاده های شهر شما بسه های برقی هست؟ (۱۳) در اطراف شهر شما چیست؟

11-mashq. Dariy tilida o'z shahringiz haqida batafsil matn tuzing.

12-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling.

A. 1) Ochiq havodagi bu ko'rgazma juda qiziqarlidir. 2) Ana u do'konda gugurt va sigaretlar sotiladi. 3) Vazirliklar poytaxtning turli hududlarida joylashgan. 4) Bu katta savdo markazida nima sotiladi?

5) Shahrimizning sharqida katta zamonaviy binolarga ega yangi tuman bor. 6) Markaziy pochtaxona Toshkentning qaysi qismida joylashgan? 7) Kobulning sanoatlashgan qismida bir nechta zavod va hunarmandchilik ustaxonalari bor. 8) Ikkinchi qavatdagi katta zal majlis va konsertlar o'tkaziladigan joydir. 9) Kobulning Mikrorayonida zamonaviy suzish havzasi bor. 10) Shahar atrofidagi bu hudud shahar aholisining dam olish va sayr maskanidir.

B. Toshkent shahri – O'zbekistonning poytaxti. Toshkent mamlakatning eng katta shahridir va uning aholisi 2,5 milliondan ortiq. Toshkentda sanoat muassasalari ishchilari, xodimlar, talabalar, o'qituvchilar, doktorlar yashaydi. Toshkentda barcha vazirliklar va O'zbekistonning boshqa markaziy muassasalari joylashgan.

Toshkentning eng qadimiy qismi Eski shahar deb nomlanadi.

Toshkentning asosiy mavzesi Islom Karimov ko'chasidir. Bu ko'chada mehmonxonalar, magazinlar, restoranlar bor. Shahar ko'chalarida avtomobillar, avtobuslar harakatlanadi. Toshkentda, shuningdek, metropoliten (مترو *metrô*) bor. Toshkent metropoliteni dunyoning eng chiroyli metropolitenidir.

O'zbekiston poytaxtida bir qator (یک سلسله *yak selsela*) institutlar bor. O'zbekiston milliy universiteti mamlakatning eng katta ta'lim maskanidir.

Toshkentda bir nechta qiziqarli ko'rgazmalar bor. Eng yirik ko'rgazma katta maydonni egallaydi va Toshkent aholisi hamda uning mehmonlarining dam olish maskanidir. Toshkent istirohat bog'lari juda chiroylidir va uning yashil hiyobonlari shahar aholisining sayr maskanidir.

Toshkentning turli hududlarida yangi tumanlar bor. Bu tumanlardagi ba'zi ko'p qavatli uylarning balandligi o'n qavatdan oshiqdir. Ko'p qavatli uylar yonida savdo markazlari, maktablar, bolalar bog'chalari bor.

D. Siz qaysi shahardansiz? – Men Dushanbe shahridanman. Bu shahar Tojikistonning (تاجکستان *Tâjkeştân*) poytaxtidir. Sizning shahringiz kattami? – Yo'q, bizning shahrimiz nisbatan katta emas va uning aholisi bir milliondan kamroq. – Sizning shahringizning havosi qanday? – Dushanbeda havo juda issiq va hatto Kobuldan ham issiqroq. – Sizning shahringizda istirohat bog'i bormi? – Dushanbeda bir nechta katta bog' bor. Shahrimiz ko'chasining ikki betida ko'plab daraxtlar bor. – Dushanbeda metro bormi? – Yo'q, bizda hali ham metro yo'q, ammo ko'chalarda avtobus va trolleybuslar harakatlanadi. – Sizning shahringiz ko'chalari kengmi? – Ha, Dushanbe zamonaviy shahar, uning ko'chalari

keng, binolari ko'p qavatlidir. – Dushanbening asosiy ko'chasi qanday nomlanadi? – U Rudakiy (رودکی) shoh ko'chasi deb nomlanadi. – Sizning shahringizda qanday ta'lim muassasalari bor? – Bizning shahrimizda ko'plab ta'lim muassasalari, shu jumladan, bir qator institutlar va davlat universiteti bor. – Dushanbeda kinoteatr va teatrlar ko'pmi? – Ha, bizda bir qancha kinoteatr va teatrlar bor. – Sizning shahringizdagi eng katta mehmonxona qanday nomlanadi? – U “Tojikiston” deb nomlanadi. – Dushanbe shahrining bozorlarida nima sotiladi? – U yerda turli xil sabzavot va mevalar, shu jumladan, uzum, anor, limon va mazali qovunlar sotiladi. – Dushanbe aholisining asosiy dam olish maskani qayerda joylashgan? – U shahrimizning shimolida joylashgan va “Varzob” (ورزاب) deb nomlanadi.

Lug'at

آب بازي <i>âbbâzi</i>	cho'milish; suzish	ستادىيوم <i>setâdeyum</i>	stadion
آبده <i>âbeda</i>	obida	سطح <i>sath</i>	sath, yuza
اطراف <i>atrâf</i>	atrof	(سطوح) <i>(sotuh)</i>	
اکثر <i>aksar</i>	aksariyat	سلسله <i>selsela</i>	qator, tizma
اموال <i>amwâl</i>	مال. qar.	شيرخوارگاه <i>širxârgâh</i>	bolalar yaslisi
اوضاع <i>awzâ'</i>	vaziyat, holat	صنعت <i>san'at</i>	hunar, sanoat
باشنده (گان) <i>bâšenda</i>	istiqomat qiluvchi	(صنایع)	
باغ عمومی <i>bâğ-e 'omumi</i>	istiरोhat bog'i	طرف (ها) <i>tarâf</i>	taraf, tomon
باغ وحش <i>bâğ-e wahš</i>	hayvonot bog'i	(اطراف)	
بايسکل <i>bâysekel</i>	velosiped	عصرى <i>'asri</i>	zamonaviy
بحيره <i>bahira</i>	dengiz	عسکر (ها) <i>'askar</i>	askar
برگزارى <i>bargozâri</i>	o'tkazish	ان، عساکر)	
		عمارت <i>'emârat</i>	bino
		(ها، ات)	
		عمده <i>'omda</i>	asosiy
		غذا (ها) <i>ğezâ</i>	taom
		(اغذيه) <i>(ağzeyâ)</i>	
		فروش <i>forôš</i>	so'tish

بس	<i>bas</i>	avtobus	کارخانه	<i>kârxâna</i>	ustaxona
بعضی	<i>ba'zê</i>	ba'zi	(ها، جات)	کسیه کار	<i>kasabakâr</i>
پارک	<i>park</i>	bog'	(ان)	کلوپ	<i>kolup klub</i>
پسته خانه	<i>postaxâna</i>			کنسرت	<i>kansart konsert</i>
	<i>pochtaxona</i>				
تاجر (ان)	<i>tâjer</i>	tijoratchi	کودکستان	<i>kôdakestân</i>	
(تجار)	<i>(tojjar)</i>				<i>bolalar bog'chasi</i>
تپه	<i>tap(p)a</i>	tepalik	گننام	<i>gomnâm</i>	<i>noma'lum</i>
(تعلیم ات)	<i>ta'lim</i>	ta'lim	لابراتوار	<i>lâbrâtwâr</i>	
				<i>laboratoriya</i>	
تیاتر	<i>tayâtr</i>	teatr	لذیذ	<i>laziz</i>	<i>mazali</i>
جمنازیم	<i>jemnâzyam</i>		مارکیت	<i>mârkêt</i>	<i>market</i>
	<i>sport zali</i>				
(حرکت ات)	<i>harakat</i>	harakat	مال	<i>mâl</i>	<i>mol-mulk,</i>
			(اموال)	<i>(amwâl)</i>	<i>tovar</i>
حقیقت	<i>haqiqat (haqâyeq)</i>		مرتفع	<i>mortafe'</i>	<i>baland</i>
(حقایق)	<i>haqiqat</i>				
حوزه	<i>hawza</i>	<i>mintaqa,</i>	معتدل	<i>mo'tadel</i>	<i>mo'tadil</i>
		<i>zona</i>			
حوض	<i>hawz</i>	<i>basseyn</i>	موزیم	<i>muzyam</i>	<i>muzey</i>
خبر (ها)	<i>xabar</i>	<i>xabar</i>	مؤسسه	<i>mo'assasa</i>	<i>muassasa</i>
(اخبار)	<i>(axbâr)</i>		(ات)		
خیابان	<i>xeyâbân</i>	<i>xiyobon</i>	ناحیه	<i>nâheya</i>	<i>tuman</i>
			(نواحی)	<i>(nawâhi)</i>	
دفتر (ها)	<i>daftar</i>	<i>idora, ofis</i>	نمایشگاه	<i>nomâyešgâh</i>	
(دفاتر)	<i>(dafâter)</i>			<i>ko'rgazma</i>	
رستوران	<i>rastôrân</i>	<i>restoran</i>	وضع	<i>waz'</i>	<i>vaziyat</i>
			(اوضاع)	<i>(awzâ)</i>	
رکشا	<i>rekšâ</i>	<i>reksha</i>	هواخوری	<i>hawâxori</i>	<i>sayr</i>
سپورت	<i>sopôrt</i>	<i>sport</i>			

O'N TO'RTINCHI DARS

درس چهاردهم

Fe'l فعل fe'l

Fe'l harakat-holat ma'nosini anglatuvchi so'z turkumidir. Dariy tilida ham, o'zbek tilidagidek, fe'llar bilan ifodalangan harakat⁷ tushunchasi zamon, mayl, nisbat, shaxs-son kategoriyalari bilan uzviy bog'liqdir. Bulardan tashqari, fe'llar orqali yana harakatning o'timli yo o'timsizligi, bo'lishli yo bo'lishsizligi kabi ma'nolar ham ifodalanadi. Shuningdek, fe'llarning ot, sifat, ravish turkumlariga xos xususiyatlarga ega bo'lgan harakat nomi, sifatdosh, ravishdosh shakllari ham bor.

Dariy tilida fe'llar tuzilishiga ko'ra sodda (افعال ساده یا بسیط) *af'âl-e sâda yâ basit*), prefiksli (افعال پیشوندی) *af'âl-e pêšwandi*) va qo'shma (افعال مرکب) *af'âl-e morakkab*) fe'llarga bo'linadi.

Sodda fe'l infinitivi

مصدر *masdar*

Dariy tilidagi fe'llar lug'atlarda har doim masdar, ya'ni infinitiv (noaniq) shaklida beriladi. Fe'lning bu shakli shaxs, son va zamoni anglatmagani uchun ham fe'lning noaniq shakli deb ham yuritiladi.

Dariy tilidagi fe'llarning infinitiv shakli har doim urg'uli *-an* qo'shimchasiga tugallangan bo'ladi, masalan:

پرسیدن	<i>porsidân</i>	'so'ramoq'
رفتن	<i>raftân</i>	'bormoq', 'ketmoq'
گفتن	<i>goftân</i>	'aytmoq', 'demoq'

Mazkur shakl harakatning bajarilishini va shu bajarilish bilan bog'liq bo'lgan boshqa ma'nolarni bildirmaydi, balki harakat-holatning nomini bildiradi, u harakat-holatning atamasi hisoblanadi va o'zbek tilida harakat nomiga to'g'ri keladi. O'zbek tilida fe'lning harakat nomi formasi *-i/sh*, *-u/v*, *-moq* affiksleri yordamida yasaladi:

آمدن	<i>âmadan</i>	'kelmoq', 'kelish'
خواندن	<i>xândan</i>	'o'qimoq', 'o'qish', 'o'quv'
نوشتن	<i>naweštan</i>	'yozmoq', 'yozish', 'yozuv'

Shu sababli infinitiv otlarga xos grammatik ko'rsatkichlarni qabul qila oladi, gapda otlarga xos vazifalarda kela oladi:

⁷ Grammatikada harakat tushunchasi juda keng bo'lib, u psixik o'zgarishlar, holat, biologik jarayonlar va shu kabi hodisalarni o'z ichiga oladi.

1. Ot kabi izofa qabul qiladi:

مکتب جای آموختن علم و اخلاق است

Maktab jā-ye āmōxtan-e elm-o axlāq ast

‘Maktab ilm va ahloq o‘rganish (o‘rganadigan) joyidir’

2. Ot kabi ko‘makchilar, son affikslari hamda enklitik olmoshlar bilan birikadi:

بنده از آمدن شما ممنونم

Banda az āmadan-e šomā mamnunam

‘(Kamina) sizning kelishingizdan xursandman’

خواندنت روان است

Xāndan-at rawān ast ‘O‘qishing ravon’

ما برای دیدن فلم وقت نداریم

Mā barāye didan-e felm waqt nadārēm

‘Bizning film ko‘rish uchun (ko‘rishga) vaqtimiz yo‘q’

Izoh. برای *barāye* ‘uchun’ ko‘makchisi (ba‘zan -ga qo‘shimchasining ma‘nosini beradi) ismiy so‘z turkumiga oid bo‘lmasa-da, izofali ko‘makchi kabi qo‘llanadi, masalan: *barāye atfāl* ‘bolalar uchun’, *barāye-tān* ‘siz uchun’, ‘sizga’.

3. Ot kabi ega, kesim va ikkinchi darajali bo‘lak vazifasida keladi:

پول یافتن آسان نیست

Pul yāftan āsān nēst

‘Pul topmoq oson emas’

کار نیکو کردن از پر کردن است

Kār nēkō kardan az por kardan ast

‘Ishni yaxshi bajarmoq ko‘p ishlamoqdandir

(ya‘ni ko‘p ishlash natijasida qo‘lga kiritiladi)’ (*Maqol*).

1-mashq. Fe’llarning ma‘nosini aniqlang va ularni yod oling:

رفتن، آمدن، بردن، آوردن، دیدن، شنیدن، دادن، گرفتن، گفتن، خواندن، نوشتن، فهمیدن، خوردن، نشستن، افتادن، گشتن، گذاشتن، ماندن، انداختن، خریدن، زدن، پوشیدن، کشیدن.

2-mashq. O‘qing va tarjima qiling.

(۱) دیدن باغ بایر شاه بسیار دلچسپ است. (۲) خواندن این متن برای ما آسان نیست. (۳) آیا فهمیدن آن داستان برایت مشکل است؟ (۴) کار خانه گی شما نوشتن این جملات است.

(۵) شنیدن قصه‌های تو برای ما دلچسپ است. (۶) وظیفه شما آوردن آن کتابهاست. (۷) من برای رفتن به حوض آب بازی وقت ندارم. (۸) رحیم به

خواندن اشعار علاقه دارد. ۹) خریدن آن اسب مشکل نیست. ۱۰) درمسجد کشیدن کلاه درست نیست. ۱۱) رفتن به نمایشگاه برای تو مهم است. ۱۲) ما به گشتن در باغ علاقه نداریم.

Fe'l negizi

ریشه فعل *rēša-ye fe'l*

Dariy tilida fe'l negizi ikkita:

1) o'tgan zamon fe'l negizi;

2) hozirgi zamon fe'l negizi.

Dariy tilida har bir fe'l ikki negiz: o'tgan hamda hozirgi zamon fe'l negiziga ega. Fe'lning o'tgan zamon negizi yordamida o'tgan zamon fe'l shakllari, hozirgi zamon negizi yordamida hozirgi zamon va kelasi zamon fe'l shakllari yasaladi.

O'tgan zamon fe'l negizi مصدر *masdar* infinitiv oxiridan *-an* qo'shimchasini olib tashlash bilan yasaladi, masalan:

آورد *award* 'keltirmoq' - آوردن *awardan*

آمد *amad* 'kelmoq' - آمدن *amadan*

نوشت *nawest* 'yozmoq' - نوشتن *nawestan*

گفت *goft* 'aytmoq' - گفتن *goftan*

Ilova. Dariy (fors-tojik) tilida o'tgan zamon fe'l negizi *-t* ga, agar undan oldingi tovush jarangsiz undosh bo'lsa yoki *-d* ga, agar oldingi tovush *r* yoki *n* undoshi yoxud unli bo'lsa, tugallanadi. Misollardan tekshiring.

Fe'lning hozirgi zamon negizi fe'llarning qoidali va qoidasiz bo'lishiga ko'ra turli usulda yasaladi. Shuning uchun lug'atlarda fe'l masdari bilan bir qatorda, uning hozirgi zamon negizi ham beriladi (20- darsda ko'rib chiqiladi).

O'tgan zamon aniq fe'li (preterit)

فعل ماضی عادی یا مطلق *fe'l-e māzi-ye ādi yâ motlaq*

O'tgan zamon aniq fe'li ish-harakatning nutq so'zlanib turgan paytdan oldin aniq bajarilgan yoki bajarilmaganini bildiradi. Bunda biror hodisaning bo'lgan yoki bo'lmaganligini birovdan eshitib emas, balki so'zlovchining o'zi ko'rganligi va bilganligi anglashiladi. O'tgan zamon aniq fe'li, asosan, takrorlanmagan, davomli bo'lmagan, muayyan bir vaqt ichida bo'lib o'tgan harakatni ifodalaydi.

Dariy tilida o'tgan zamon aniq fe'li fe'llarning o'tgan zamon negiziga shaxs-son qo'shimchalarini qo'shish bilan hosil bo'ladi. O'tgan

zamon aniq fe'lining III shaxs birlik shakli o'tgan zamon fe'l negiziga teng keladi. Fe'ning tuslanishida urg'u nezizning oxirgi bo'g'iniga tushadi, masalan:

من آمدم	<i>man âmâdam</i>	'men keldim'
تو آمدی	<i>tu âmâdi</i>	'sen kelding'
او آمد	<i>ô âmâd</i>	'u keldi'
ما آمديم	<i>mâ âmâdêm</i>	'biz keldik'
شما آمديد	<i>šomâ âmâdêd</i>	'siz keldingiz'
آنها آمدند	<i>ânhâ âmâdand</i>	'ular keldilar'

O'tgan zamon aniq fe'lining bo'lishsiz shakli fe'l oldiga ن *-na* inkor yuklamasini qo'shish orqali yasaladi; urg'u inkor yuklamasiga tushadi, masalan:

من نخواندم	<i>man nâxândam</i>	'men o'qimadim'
تو نخواندی	<i>tu nâxândi</i>	'sen o'qimading'
او نخواند	<i>ô nâxând</i>	'u o'qimadi'
ما نخوانديم	<i>mâ nâxândêm</i>	'biz o'qimadik'
شما نخوانديد	<i>šomâ nâxândêd</i>	'siz o'qimadingiz'
آنها نخواندند	<i>ânhâ nâxândand</i>	'ular o'qimadilar'

ن *-na* inkor yuklamasining imlosi

1. *â* cho'ziq unlisi bilan boshlangan fe'llarning bo'lishsiz shaklida inkor yuklamasidan keyin bir *y* orttiriladi, masalan:

من نیامدم	<i>man nâyâdam</i>	'men kelmadim'
تو نیامدی	<i>tu nâyâdi</i>	'sen kelmading' kabi.

2. *a* yoki *o* qisqa unlisi bilan boshlangan fe'llarning inkor shaklida ن *-na* inkor yuklamasidan so'ng bir *y* orttirilib, fe'l boshidagi *â* *alef* tushib qoladi, ba'zan ajratib yoziladi, masalan:

من نیفتادم	<i>man nâyoftâdam</i>	'men yiqilmadim'
او نیفتاد	<i>ô nâyoftâd</i>	}'u yiqilmadi'
او نه افتاد	<i>ô nâoftâd</i>	

3-mashq. Fe'llarni o'tgan zamon aniq fe'l shaklida tuslang:

A. Bo'lishli shaklda:

رفتن ، آوردن ، شنیدن ، گرفتن ، فهمیدن ، گذاشتن ، پوشیدن.

B. Bo'lishsiz shaklda:

آمدن ، نوشتن ، افتادن ، ماندن ، انداختن ، نشستن ، بردن.

4-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

men oldim, u yozdi, biz olib kelmadik, sen qolding, ular tashlashdi, siz urmadingiz, u sotib oldi, men yemadim, sen qo'ymading, siz tushundingiz, biz bermadik, ular o'tirishmadi, men sayr qildim, sen eshitmading, biz keldik, u olib bordi, men kiydim, ular o'qishmadi, siz yiqildingiz, u dedi (gapirdi), sen ketmading, men ko'rdim.

5-mashq. O'qing va tarjima qiling:

(۱) ما خط گرفتیم. (۲) فاروق در کوچه گشت. (۳) من به زمین نیفتادم. (۴) تو برای ما شعرخواندی. (۵) محصلان به صنف رفتند. (۶) شما نفهه پدید. (۷) تو به لطیفه چه دادی؟ - من به او بشقاب دادم. (۸) انور کجا رفت؟ - انور به چاریکار رفت. (۹) تو صبح چه خوردی؟ - من صبح چای خوردم. (۱۰) شما برای ما چه آوردید؟ - ما برای شما تحفه آوردیم. (۱۱) موسی به خانه نیامد؟ - چرا؟ موسی به خانه آمد. (۱۲) تو کجا نشستی؟ - من پشت میز نشستم. (۱۳) شما کلاه نپوشیدید؟ - ما کلاه پوشیدیم. (۱۴) مادرت چه خرید؟ - مادرم ترکاری خرید. (۱۵) آنها چه گفتند؟ - آنها حقیقت گفتند. (۱۶) آیا شما در خانه ماندید؟ نه، ما درخانه نماندیم. (۱۷) تو برای چه آمدی؟ - من برای دیدن شما آمدم.

6-mashq. Barcha shaxs-sonda tustlang:

(۱) من قهوه خوردم. (۲) من گل خریدم. (۳) من به سینما رفتم. (۴) من به چوکی نشستم. (۵) من بالا پوش نپوشیدم. (۶) من از بکس کتاب کشیدم.

7-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Men stolga o'tirdim va choy ichdim. 2) Sen menga pichoq bermading. 3) Dovud va Ali Mozori Sharifdan kelishdi. 4) U kitobni oldi va kutubxonaga olib bordi. 5) Mening do'stlarim Afg'onistonga ketishdi. 6) Men guldonga gullarni soldim. 7) Tarelka stoldan tushib ketdi. 8) Biz o'rmonda aylandik va uyga keldik. 9) Siz ro'znoma o'qidingizmi? 10) Men ventilyator olib keldim. 11) Sen nima tashlading? - Men tosh tashladim. 12) Siz nima keltirdingiz? - Biz tarvuz olib keldik. 13) Sening kursdoshlaring qayerda qoldi? - Ular institutda qolishdi. 14) Muso qayerga ketdi? - Muso kinoga ketdi. 15) Siz nima sotib oldingiz? - Men sigaret sotib oldim. 16) Sen kostyum kiydingmi? - Ha, men kostyum kiydim. 17) Nimaga siz uzum yemadingiz? - Biz uzum yedik.

8-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Biz Latifaning uyiga keldik. 2) Sen menga chiroq olib keldingmi? 3) Ular zavod direktorining oldiga ketdilar. 4) Men unga sovg'a berdim.

- 5) Siz bizga haqiqatni aytdingiz. 6) Zalmay menga (men uchun) yangi she'rlar o'qidi. 7) Ular ko'l bo'yiga keldilar. 8) Sening akang mening uyimga keldi. 9) Men senga yangi oyoq kiyim sotib oldim. 10) Mening o'rtoqlarim stadionga ketishdi. 11) Qodir otangizning oldiga keldi. 12) Nega siz ularga xat yozmadingiz? 13) Biz Toshkentga keldik. 14) Rahima unga portfel berdi. 15) Men mehmonlarga choy olib keldim. 16) Ular Farohga ketishdimi? 17) Sen menga gugurt berding. 18) U bolaga sut sotib oldi.

**بودن *budan* va داشتن *dāštan* fe'llarining
o'tgan zamon aniq fe'l shaklida ishlatilishi**

بودن *budan* 'emoq' va داشتن *dāštan* 'ega bo'lmoq' fe'llari o'tgan zamon aniq fe'l shaklida o'tgan zamonda davom etgan holatni bildiradi, masalan:

من مریض بودم *Man mariz budam* 'Men kasal edim'
احمد قلم در دست داشت *Ahmad qalam dar dast dāšt*
'Ahmadning qo'lida ruchka bor edi'

9-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

- 1) Men kecha kinoda edim. 2) Mening bobomning ikkita akasi bor edi. 3) Rahmon qora kostyumda edi. 4) Ular aerodromda edilar. 5) Anavi qizni Parvin deb chaqirishardi. 6) Bizning avtomobil buzuq edi. 7) Unga she'r eshitish qiziqarli edi. 8) Yoqub oq sallada edi. 9) Sen qayerda eding? – Men Is'hoqning uyida edim. 10) Nimaga sizlar majlisda bo'lmadingiz? – Biz majlisda bo'lmadik, chunki band edik. 11) Kecha ob-havo qanaqa edi? – Kecha kun bo'yi yomg'ir yog'di. 12) Anavi qishloq qanday nomlanardi? – U (qishloq) Gulbog' (گل‌باغ) deb atalardi. 13) O'sha kuni u kasal edi, lekin uning isitmasi yo'q edi. 14) Siz o'sha kuni qayerda edingiz? – Biz o'sha kuni ko'rgazmada edik.

10-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

- 1) Darsdan so'ng talabalar kutubxonaga yo'l olishdi. 2) Uyqu oldidan biz parkda aylandik. 3) Ta'tildan so'ng Yusuf uyiga keldi. 4) Bayramdan oldin biz sovg'alar sotib oldik. 5) Men kitob o'qidim, keyin radio tingladim (eshitdim). 6) Bir necha daqiqadan so'ng – konsert. 7) Bir yil avval biz maktab o'quvchilari edik. 8) Bir soatdan so'ng Ibrohim yonimga keldi. 9) Besh kun avval biz rangli televizor sotib oldik. 10) Men ketishimdan oldin (o'z) akamga xat yozdim. 11) Biz kinofilm ko'rdik, keyin esa shaharni aylandik. 12) Yomg'irdan so'ng ular tashqariga chiqishdi. 13) Avvalroq qayerda edingiz? –

Avvalroq men auditoriyada edim. 14) Ali ikki kun avval menga kitob olib keldi. 15) Bir haftadan so'ng bizning majlisimiz bor.

11-mashq. Hikoyani o'qing va so'zlab bering:

سن ملا نصرالدين

يک روز مردم به خانه ملا نصرالدين آمدند و پرسیدند: سن تو چند است؟ او گفت: سن من چهل سال است.
بعد از پنج سال مردم یک روز بار دیگر پیش ملا نصرالدين آمدند و پرسیدند: سن تو چند است؟ ملا دوباره گفت: چهل سال. مردم با تعجب پرسیدند: پنج سال پیش چهل سال داشتی و حالا هم چهل سال داری؟ ملا گفت: بلی، مرد یک گپ دارد.

Prefiksli fe'llar

افعال پیشوندی *af'âl-e pêšwandi*

Dariy tilida fe'llar turli prefikslar yordami bilan ham yasaladi. Bunday fe'llar prefiksli fe'llar deb ataladi. Prefikslar fe'llarning tub ma'nosini o'zgartirib yuboradi. Mavjud prefiksli fe'llar qadimiy tip yasalishi bo'lib, hozirgi dariy tilida mahsulsiz. O'zbek tilida bu xilda fe'l yasash usuli bo'lmagani uchun ularning ma'nosi qo'shma fe'llar va ma'nosi mos keladigan birikmalar orqali beriladi.

Dariy tilida fe'l yasovchi prefikslar (sodda fe'llarga qo'shilib) quyidagilardan iborat: *بر* *bar*, *در* *dar*, *فرا* *farâ* (*far*), *فرو* *forô* yoki *فرو* *forôd*, *باز* *bâz*, *وا* *wâ*. Masalan:

<i>آمدن</i> <i>âmadan</i> 'kelmoq'	— <i>بر آمدن</i> <i>barâmadan</i> 'chiqmoq'
	<i>در آمدن</i> <i>darâmadan</i> 'kirmoq'
<i>یافتن</i> <i>yâftan</i> 'topmoq'	— <i>در یافتن</i> <i>daryâftan</i> 'olmoq'
<i>گرفتن</i> <i>gereftan</i> 'olmoq'	— <i>فرا گرفتن</i> <i>farâgereftan</i>
'o'zlashtirmoq', 'qamrab olmoq'
<i>رفتن</i> <i>raftan</i> 'ketmoq'	— <i>فرو رفتن</i> <i>forôraftan</i> 'pastga
ketmoq', 'cho'kmoq'
<i>گشتن</i> <i>gaştan</i> 'aylanmoq'	— <i>باز گشتن</i> <i>bâzgaştan</i> 'qaytmoq'
<i>داشتن</i> <i>dâştan</i> 'ega bo'lmoq'	— <i>بر داشتن</i> <i>bardâştan</i> 'ko'tarmoq'
<i>دادن</i> <i>dâdan</i> 'bermoq'	— <i>باز دادن</i> <i>bâzdâdan</i> 'qaytarib bermoq'

Prefiksli fe'llarning o'tgan zamon aniq fe'l shaklida tuslanishi

Prefiksli fe'llar bo'lishli shaklda sodda fe'llar kabi tuslanadi, faqat asosiy urg'u prefiksga, ikkinchi darajali urg'u shaxs-son qo'shimchalariga tushadi.

برگشتن *bargaštan* 'qaytmoq' fe'lining tuslanishi

	مفرد		
من برگشتم	<i>man bargaštām</i>		'men qaytdim'
تو برگشتی	<i>tu bargašti</i>		'sen qaytding'
او برگشت	<i>ô bargašt</i>		'u qaytdi'

	جمع		
ما برگشتیم	<i>mâ bargaštēm</i>		'biz qaytdik'
شما برگشتید	<i>šomâ bargaštēd</i>		'siz qaytdingiz'
آنها برگشتند	<i>ânhâ bargaštând</i>		'ular qaytdilar'

Bo'lishsiz shaklda prefiksli fe'llarda ن *na-* inkor yuklamasi ko'makchi fe'lga qo'shiladi. Asosiy urg'u ن *na-* inkor yuklamasiga, ikkinchi darajali urg'u prefiksga tushadi, masalan:

من برنگشتم	<i>man barnâgāštām</i>	'men qaytmadim'
تو برنگشتی	<i>tu barnâgāšti</i>	'sen qaytmading' kabi.

Dariy tilida بر آمدن *barâmadan* 'chiqmoq', در آمدن *darâmadan* 'kirmoq', برداشتن *bardâštan* 'ko'tarmoq' fe'llari prefiksdan ajralmaydigan fe'llar guruhiga kiradi. Bu fe'llar tuslanganda ن *na-* inkor yuklamasi prefiksdan oldin keladi; kitobiy uslubda undan keyin qo'yilishi mumkin. Urg'u inkor yuklamasiga tushadi. Masalan:

من ندرآمدم	<i>man nâdarâmadam</i>	} 'men kirmadim'
من در نیامدم	<i>man dârnâyâmadam (kitob.)</i>	
تو ندرآمدی	<i>tu nâdarâmadî</i>	} 'sen kirmading' kabi.
تو در نیامدی	<i>tu dârnâyâmadî (kitob.)</i>	

12-mashq. Fe'llarni o'tgan zamon aniq fe'l shaklida tuslang:

A. Bo'lishli shaklda: بر گشتن، در دادن، بر خاستن، در آمدن.

B. Bo'lishsiz shaklda: در گرفتن، بر آمدن، بر خوردن، بر داشتن.

13-mashq. Barcha shaxs-sonda tuslang:

(۱) من از صنف نبرآمدم. (۲) من یکس بر داشتم. (۳) من در حویلی سگرت دردم. (۴) من از چوکی بر نخاستم. (۵) من به خانه درآمدم. (۶) من یا احمد بر نخوردم. (۷) من به وطن برگشتم.

14-mashq. O‘qing va tarjima qiling:

(۱) من از زمین سنگ برداشتم. (۲) شما به اتاق ندرآمدید. (۳) ما در فاکولته با آن جوان برخوردیم. (۴) تو چرا بخاری درندادی؟ (۵) برادرم تمام روز از خانه نبرآمد. (۶) اسحق صبح از خواب برخواست. (۷) آیا آنها به خانه برگشتند؟ (۸) گوگرد در نگرقت. (۹) معلم به صنف درآمد.

15-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Biz o‘tin yoqdik (yondirdik) va u yonib ketdi. 2) Men ertalab uydan chiqdim, kechqurun esa uyga qaytdim. 3) Nega siz auditoriyadan chiqmadingiz? 4) Sen Rahim bilan qayerda uchrashding? 5) Rashid yerdan daftar oldi. 6) Men divandan turdim va mehmonxonadan chiqdim. 7) Bugun biz kinoteatrda opang bilan uchrashdik. 8) Talabalarning barchasi laboratoriyaga kirdi. 9) Gugurt nega yonmadi?

16-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Biz palto kiydik, uydan chiqdik va teatrga ketdik. 2) Men magazinga bordim va senga daftar sotib oldim. 3) Sen qog‘oz va ruchka olding, stolga o‘tirding va Is‘hoqga xat yozding. 4) Ular bir necha daqiqa hovlini aylanishdi, keyin yana mehmonxonaga qaytishdi. 5) Uch kun avval mening amakivachcham boshqa shahardan biznikiga keldi. 6) Tanaffusdan so‘ng barcha talabalar qayta auditoriyaga kirdilar. 7) Bir soat avval biz do‘stinning otasi bilan ko‘chada uchrashdik. 8) Avval men o‘quvchi edim, endi bo‘lsa talabaman. 9) Bir necha kundan so‘ng bizning muhim majlisimiz bor. 10) Siz qayerda edingiz? – Biz mening akamning uyida edik. 11) Laylo ko‘k ko‘ylak va oq tuflida edi. 12) Nega sen menga haqiqatni aytmading? 13) Men portfelni stol ustiga qo‘ydim va undan darslikni chiqardim. 14) Sen bizga nima olib kelding? – Men sizlarga mandarin olib keldim. 15) Ahmadni qo‘lida gul bor edi. 16) Bizning do‘stlarimiz stadionga ketishdi. 17) Biz oldingizga yangiliklarni eshitish uchun keldik. 18) Bolalar ko‘lga cho‘milishga ketishdi. 19) Kecha siz stipendiya oldingizmi? – Yo‘q, kecha biz stipendiya olmadik. 20) Likopcha stoldan yerga tushib ketdi. 21) Darsdan so‘ng guruhimizning barcha talabalari auditoriyada qolishdi.

Lug‘at

افتادن <i>oftâdan</i>	yiqilmoq	خواندن <i>xândan</i>	o‘qimoq
آمدن <i>âmadan</i>	kelmoq	خوردن <i>xórdan</i>	yemoq

انداختن	<i>andâxtan</i>	otmoq,	دادن	<i>dâdan</i>	bermoq
		tashlamoq			
آوردن	<i>âwardan</i>	keltirmoq	داستان	<i>dâstân</i>	hikoya qilish
بار	<i>bâr</i>	marta, daf'a	درآمدن	<i>darâmadan</i>	kirmoq
برآمدن	<i>barâmadan</i>	chiqmoq	درگرفتن	<i>dargereftan</i>	yonmoq
برای	<i>barâye</i>	uchun, ...-ga	دوباره	<i>dobârâ</i>	qaytadan
برخاستن	<i>barxâstan</i>	turmoq	دیدن	<i>didan</i>	ko'rmoq
برخوردن	<i>barxôrdan</i>	duch	رفتن	<i>raftan</i>	bormoq, ketmoq
		kelmoq, uchrashmoq			
برداشتن	<i>bardâstan</i>	ko'tarmoq	زدن	<i>zadan</i>	urmoq
بردن	<i>bordan</i>	olib	شنیدن	<i>šonidan</i>	eshitmoq
		bormoq			
برگشتن	<i>bargaštan</i>	qaytmoq	فهمیدن	<i>fahmidan</i>	tushunmoq
بعد، بعداً	<i>ba'd,</i>	keyin,	قبل	<i>qabl</i>	oldin, avval
	<i>ba'dan</i>	so'ngra			
بودن	<i>budan</i>	bo'lmoq	قبلاً	<i>qablan</i>	ilgari
پرسیدن	<i>porsidan</i>	so'ramoq	کشیدن	<i>kašidan</i>	tortmoq, yechmoq
پس	<i>pas</i>	keyin, so'ng	گپ	<i>gap</i>	gap
پسان	<i>pasân</i>	so'ngra	گذاشتن	<i>gozâstan</i>	qo'ymoq
پوشیدن	<i>pôšidan</i>	kiymoq	گرفتن	<i>gereftan</i>	olmoq
پیش	<i>pêš</i>	oldin	گشتن	<i>gaštan</i>	aylanmoq
پیشتر	<i>pêštar</i>	oldinroq	گفتن	<i>goftan</i>	gapirmoq
تعجب	<i>ta'ajjob</i>	taajjub	ماتدن	<i>mândan</i>	qolmoq
خریدن	<i>xaridan</i>	sotib	ملا	<i>mollâ</i>	mulla
		olmoq			
نشستن	<i>nešastan</i>	o'tirmoq	نوشتن	<i>naweštan</i>	yozmog

O'N BESHINCHI DARS

درس پانزدهم

Qo'shma fe'llar

مركب افعال *af'âl-e morakkab*

Dariy tilida qo'shma fe'llar fe'llarining asosiy miqdorini tashkil etadi. Qo'shma fe'llar ikki qismdan iborat bo'ladi: 1) ot qism; 2) fe'l qism.

Ot qism o'rinda sifat, ot, son, olmosh, ravish so'z turkumlariga oid so'zlar qo'llaniladi. Fe'l qism o'rinda sodda (kam hollarda – prefiksli va qo'shma fe'l) fe'llarning birortasi bo'lishi mumkin.

Qo'shma fe'llarni hosil qilishda *kardan* 'qilmoq' va *šodan* 'bo'lmoq' (o'timsiz fe'l yasashda) fe'llari ko'proq ishtirok etadi, masalan:

كار كردن	<i>kâr kardan</i>	'ishlamoq' (<i>aynan</i> 'ish qilmoq')
پاك كردن	<i>pâk kardan</i>	'tozalamoq' (<i>aynan</i> 'toza qilmoq')
داخل شدن	<i>dâxel šodan</i>	'kirmoq' (<i>aynan</i> 'kirivchi bo'lmoq')
مريض شدن	<i>mariz šodan</i>	'kasal bo'lmoq'

Qo'shma fe'lning fe'l qismi (komponenti) vazifasida quyidagi fe'llar ko'proq ishlatiladi:

a) o'timli qo'shma fe'l yasashda: *kardan* 'qilmoq' (va uning sinonimlari *namudan*, *sâxtan*, *gardândan*), *dân*, *dâdan* 'bermoq', *zân*, *zadan* 'urmoq', *âwardan* 'keltirmoq', *mândan* 'qo'ymoq', 'qoldirmoq'; 'qolmoq' va, shuningdek, *dân*, *qarâr dâdan* qo'shma fe'li va boshqalar;

b) o'timsiz qo'shma fe'l yasashda: *šodan* 'bo'lmoq', *gardiân* 'aylanmoq', *budan* 'bo'lmoq', 'emoq', *gereftan* 'olmoq', *yâftan* 'topmoq', 'olmoq', *didan* 'ko'rmoq' va boshqalar.

Qo'shma fe'l yasashda prefiksli fe'llar ham alohida o'rin tutadi. Bu o'rinda eng ko'p ishlatiladigan prefiksli fe'llar quyidagilar:

bardâštan 'ko'tarmoq', 'olmoq', *barâwardan* 'amalga oshirmoq', 'bajarmoq', *barangêxtan* 'qo'zg'atmoq'.

Ko'pincha o'timli ma'nodagi qo'shma fe'llarning yordamchi qismini boshqa fe'l bilan almashtirish orqali ulardan o'timsiz fe'l yasaladi. Bu xildagi almashish ko'proq *kardan* 'qilmoq' bilan *šodan* 'bo'lmoq' yordamchi fe'llari orasida sodir bo'ladi. Masalan:

آغاز کردن *āğāz kardan*

'boshlamoq'

آشنا کردن *āšnā kardan*

'tanishtirmoq'

بیدار کردن *bēdār kardan*

'uyg'otmoq'

پرورش دادن *parwareš dādan*

'tarbiyalamoq'

آغاز شدن *āğāz šodan*

- 'boshlanmoq'

- آشنا شدن *āšnā šodan*

'tanishmoq'

- بیدار شدن *bēdār šodan*

'uyg'onmoq'

- پرورش یافتن *parwareš yaftan*

'tarbiyalanmoq' kabi.

Qo'shma fe'l tarkibiga kirgan fe'llar qisman yoki to'la o'z leksik ma'nolarini yo'qotib, ko'proq mavhum tushuncha kasb etadi va yordamchi fe'l vazifasini bajaradi. Zamon, shaxs-son affikslari qo'shma fe'llarning ikkinchi komponentiga (yordamchi fe'lga) qo'shiladi, masalan:

ادامه دادم	<i>edāma dādam</i>	'davom etdim'
خرید کریم	<i>xarid kardēm</i>	'sotib oldik' kabi.

Urg'u bo'lishli shaklda fe'lning ot qismiga, bo'lishsiz shaklda *-na* inkor yuklamasiga tushadi:

درس تمام شد	<i>Dars tamām šod</i>	'Dars tugadi'
دروازه باز نشد	<i>Darwāza bāz nāšod</i>	'Eshik ochilmadi'

1-mashq. Murakkab fe'llarning ma'nosini bering va ularni yod oling:

تفریح کردن، تیار کردن، پاک کردن، تمام کردن، سلام دادن، شروع کردن، داخل شدن، گرم کردن، چاق شدن، تېلفون کردن، باز کردن، سپورت کردن، کار کردن، ترجمه کردن، حرف زدن، شروع شدن، روان کردن، نزدیک شدن، جنگ کردن، مریض شدن، تحفه دادن، آزاد کردن، نشان دادن، آب بازی کردن، قصه کردن، غلط کردن، آشنا شدن، هواخوری کردن، تمام کردن، جشن گرفتن، تعجب کردن، روان شدن، خدمت کردن، دور شدن، گپ زدن، فکر کردن، کهنه شدن، باز شدن، یاد گرفتن، لاغر شدن، جواب دادن، انتظار کشیدن، دوست داشتن، خراب شدن.

2-mashq. O'qing va tarjima qiling:

(۱) ما در باغ نشستیم و قصه کردیم. (۶) نبی از پیش من دور شد. (۳) آنها پلو دوست دارند. (۴) شما با نجیبه کجا آشنا شدید؟ (۵) من به او جواب ندادم. (۶) ما چند جمله ترجمه کردیم. (۷) تو از گپ من چرا تعجب کردی؟ (۸) آنها در جنگل هواخوری کردند. (۹) من به آن دکان نزدیک شدم. (۱۰) ما از صبح تا شام کار کردیم. (۱۱) زلمی برای مهمانان چای تیار کرد. (۱۲) شما چرا با

ابراهيم جنگ كرديد؟ (۱۳) من براي بچه ام بايسكل تحفه دادم. (۱۴) محصلان به ستاديوم رفتند و شپورت كردند. (۱۵) در تابستان ما كنار بحيره تفريح كرديم. (۱۶) شما با آن مرد كجا حرف زديد؟ (۱۷) چرا به ما سلام ندادى؟ (۱۸) ما چند دقيقه انتظار كشيديم و بعد از آن به صنف داخل شديم. (۱۹) كار شما تمام نشد؟ - چرا نه؟ كار ما تمام شد.

3-mashq. Qavslarni oching, fe'llarni o'tgan zamon aniq fe'l shaklida qo'ying:

(۱) من ديروز به ثريا (تيلفون كردن). (۲) دوستم به اتاق (داخل شدن). (۳) آن سربازان براي وطن (خدمت كردن). (۴) او از آن گپها (- تعجب كردن). (۵) ما به كندهار خط (روان كردن). (۶) موټر شما (كهنه شدن). (۷) آنها چرا (- آب پازى كردن). (۸) ما بعد از درس (تفريح كردن). (۹) محصلان با معلم (گپ زدن). (۱۰) من گوشت گوسفند (- دوست داشتن). (۱۱) او با ما در فاكولته (آشنا شدن). (۱۲) تو به من چند كتاب (نشان دادن). (۱۳) ما سه ساعت (انتظار كشيدين). (۱۴) من به پروين (سلام دادن) ، اما او (- جواب دادن). (۱۵) درس زبان درى (شروع شدن).

4-mashq. Qo'shma fe'llardan foydalanib, dariy tiliga tarjima qiling:

1) Kecha biz laboratoriyada ishlamadik. 2) Sen bizga ovqat tayyorladingmi? 3) Ular kinoteatrga kirishdi va film boshlandi. 4) Ali menga telefon qildi va biz o'n daqiqa gaplashdik. 5) Bolalar o'rmonda aylanishdi va daryoda cho'milishdi. 6) Eshik ochildi va xonaga akam kirdi. 7) Biz bir necha daqiqa kutdik va keyin uyga ketdik. 8) Siz Layloga nima sovg'a qildingiz? 9) Men olxo'rini yoqtirmayman. 10) Biz besh daqiqa dam oldik, keyin esa dariy tilidan bir nechta gaplarni tarjima qildik. 11) Sen xolavachcham bilan tanishdingmi? 12) Siz adashmadingiz. 13) Nega televizor buzildi? 14) Qodir menga xat yubormadi. 15) Kecha Sulaymon kasal bo'lib qoldi. 16) Ular sizga javob berishmadimi? - Nega? Ular bizga javob berishdi. 17) Film tugadimi? - Ha, u o'n daqiqa oldin tugadi.

O'lchov so'zlari

Sanoq sonlar (dona sonlar) ba'zi vaqtda predmetlarning miqdoriy o'lchovini muayyanlashtiradigan so'zlar - o'lchov so'zlari (numerativlar) bilan birga qo'llanadi. Bu so'zlar, asosan, sanalayotgan aniq predmetni ko'rsatmay, o'sha predmetni hisoblashda uning qaysi kategoriyaga, guruhga oid ekanligini aniqlash uchun ishlatiladi. Dariy tilida o'lchov so'zlari son va sanaluvchi predmetlar nomini bildirgan so'zlar orasiga qo'yilib, izofa

belgisini qabul qilmaydi. Demak, o'lchov so'zlari o'z leksik ma'nosini qisman yoki batamom yo'qotgan va sanaluvchi predmet kategoriyasini ko'rsatishga xizmat qiladigan so'zlardir. Har bir guruh sanaluvchi so'zlar uchun muayyan o'lchov so'zlari ishlatiladi:

1. Uy-ro'zg'or va boshqa predmetlar uchun – دانه *dâna* 'dona', تا *tâ* (تا *tâ* 'ta' affiksiga yaqin vazifani bajaradi):

سه تا ميز *se tâ mêz* 'uchta stol',
شش دانه تخم *šaš dâna toxm* 'olti dona tuxum',
پنج دانه سيب *panj dâna sêb* 'besh dona olma'.

2. Insonlar uchun – نفر *nafar*, تن *tan*:

چهار نفر محصل *çahâr nafar mohassel* 'to'rt nafar student',
پنج تن دختر *panj tan doxtar* 'beshta qiz'.

3. Hayvonlar uchun – رأس *ra's* (bosh):

هفت رأس گوسفند *haft ra's gôsfand* 'yetti bosh qo'y'.

4. Kitoblar uchun – جلد *jold* va جلد *jeld* (jild):

دو جلد کتاب *do jold ketâb* 'ikkita kitob', 'ikki jild kitob'.

5. Juft predmetlar uchun – جفت *jofit* (juft, par):

یک جفت جراب *yak jofit jorâb* 'bir juft paypoq'.

6. Kiyimlar uchun – دست *dast*:

یک دست دریشی *yak dast derêši* 'bitta kostyum',

دو دست پیراهن *du dast pêrâhan* 'ikkita ko'ylak'.

7. Uy va imoratlar uchun – باب *bâb* hamda دربند *darband*:

یک باب حویلی *yak bâb hawili* 'bitta hovli',

هشت باب خانه *hašt bâb xâna* 'sakkizta uy',

یک دربند باغ *yak darband bâğ* 'bitta bog'.

8. Gilam, adyol, teri hamda qog'oz, karta, chizmalar uchun – تخته *taxta*:

ده تخته نم *dah taxta namad* 'o'nta namat'.

9. Mashina, arava uchun – عراده *arâda* (g'ildirak):

پنج عراده موتر *panj arâda môtar* 'beshta avtomashina'.

10. Qilich, xanjar kabi sovuq qurollar uchun – قبضه *qabza*:

ده قبضه شمشیر *dah qabza šamšêr* 'o'n dona qilich'.

11. Tegirmon uchun – حجر *hajar* (tosh):

یک حجر آسیاب *yak hajar âsyâb* 'bitta tegirmon'.

12. Samolyot va kemalar uchun – فروند *farwand*:

سه فروند طیاره *se farwand tayâra* 'uchta samolyot'.

5-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling va o'qing:

A. 1) Bizning bu haftada uch kun dam olish kunimiz bor. 2) Akbar uch kunga ta'til oldi. 3) Men ikki stakan choy ichdim. 4) U choy uchun ikkita stakan olib keldi. 5) Bu yerda bitta sigaret qutisi bor. 6) Sen bir quti sigaret sotib oldingmi? 7) Siz necha kosa sho'rva (شورپا) ichdingiz? 8) Stolda nechta sho'rva kosasi bor? 9) Bu sut butilkasidir. 10) U bir butilka sut olib keldi.

B. 1) Mening uyimdan institutgacha yigirma daqiqalik yo'ldir. 2) Biz bir kilogramm uzum sotib oldik. 3) Talabalarning yozda ikki oy ta'tili bor. 4) Baryolay menga bir quti gugurt berdi. 5) Sening portfelingda sakkizta daftar bor. 6) Farida o'n dona (tovuq) tuxum sotib oldi. 7) Bu sinfda qirq nafar talaba bor. 8) U chorvadorning o'ttiz besh bosh qo'yi bor. 9) Bir soatdan keyin matn tarjima ishi tugadi. 10) Mening javonimda yuz jilddan ortiq kitob bor. 11) Sizning tashkilotingizda o'n beshta avtomashina bor.

6-mashq. O'qing va tarjima qiling:

- 1) ما نيم ساعت تفريح كرديم. (۲) نيم نفوس اين شهر اطفال هستند.
2) نيم متن ترجمه شد. (۴) من نونيم صفحه خواندم. (۵) نيم موترها خراب بود.
3) شما نيم كيلو گوشت خريديد. (۷) بعد از نيم ساعت باران شروع شد. (۸) تا آن كوه نيم كيلومتر راه است. (۹) يكتيم ماه پيش رفيعم به ولايت كمر رفت.
4) نيم معلمين در صنف بودند. (۱۱) ما پنج و نيم ساعت كار كرديم.

Kecha-kunduz bo'laklarining nomlanishi

روز	rōz	'kunduz'
صبح	sobh	'ertalab'
چاشت	čāšt (so'zl.)	} 'tush', 'choshgoh'
ظهر	zohr (kitob.)	
پيشين	pešin	'peshin' (taxminan soat 3 gacha)
دیگر	digar (so'zl.)	} 'kechki payt' (taxminan soat 3 dan quyosh botguncha)
عصر	'asr (kitob.)	
شب	šab	'kechqurun', 'tun'
شام	šām 'oqshom vaqti', 'shom payti' (quyosh botgandan keyin)	
نصف شب	nesf-e šab	'yarim tun'

Bular gapda payt holi vazifasida keladi, masalan:

كریم صبح به دفتر رفت و دیگر به خانه آمد

Karim sobh ba daftar raft-o digar ba xāna āmad

'Karim ertalab ishga ketdi va kechga tomon uyga qaytdi'

Vaqtning soat orqali ifodalanishi

Dariy tilida vaqt ساعت *sâ'at* 'soat' so'zining son bilan birikuvchi yordamida ifodalanadi. Bu birikmada soat miqdorini bildiruvchi so'z oldin, ساعت *sâ'at* so'zi esa undan keyin keladi va چند ساعت *čand sâ'at*? 'necha soat?' degan savolga javob bo'ladi. Masalan:

آنها چند ساعت کار کردند؟ *Ānhâ čand sâ'at kâr kardand?*

'Ular necha soat ishladilar?'

آنها چهار ساعت کار کردند *Ānhâ čahâr sâ'at kâr kardand*

'Ular to'rt soat ishladilar'

ساعت *sâ'at* so'zi gapda ega va miqdorni bildiruvchi so'z kesim bo'lib kelganda, miqdorni bildiruvchi so'z kesimlikni ifodalovchi است *ast* bog'lamasini qabul qilib, egadan so'ng keladi va ساعت چند است *Sâ'at čand ast?* 'Soat necha?' degan savolga javob bo'ladi. Masalan:

حالا ساعت چند است؟ *Hâlâ sâ'at čand ast?*

'Hozir soat necha?'

حالا ساعت هفت است *Hâlâ sâ'at haft ast*

'Hozir soat yetti'

Vaqtning muayyan bir paytini ifodalash uchun avval ساعت *sâ'at* so'zi, so'ng miqdorni bildiruvchi so'z kelib, bir-birlari bilan izofa orqali birikadilar va ساعت چند *sâ'at-e čand?* yoki چند بجه *čand baja?* 'soat nechada?' (بجه *baja* 'vaqt; soat'), کی *kay?* 'qachon?' degan savollarga javob bo'ladi. Masalan:

درس ساعت چند شروع شد؟ *Dars sâ'at-e čand šorô' šod?*

'Dars soat nechada boshlandi?'

درس ما ساعت هشت و نیم شروع شد

Dars-e mâ sâ'at-e hašt-o nim šorô' šod

'Darsimiz soat sakkiz yarimda boshlandi'

Soat nechada? Qachon? savollariga javob bo'lib kelgan bu birikma o'zbek tilida o'rin-payt kelishigining belgisi *-da* qo'shimchasi orqali ifoda etilsa, dariy tilida izofa orqali beriladi, masalan:

ساعت شش *sâ'at-e šaš* 'soat oltida'

ساعت پنج *sâ'at-e panj* 'soat beshda'

ساعت دوازده *sâ'at-e dawâzdah* 'soat o'n ikkida'

So'zlashuv tilida پنج بجه *panj baja* 'soat beshda' shaklida ishlatilishi mumkin.

Dariy tilida kunning ikkinchi yarmini soatda ifodalash uchun 13 dan 24 gacha bo'lgan sondan, odatda, foydalanilmaydi. Vaqtning ma'lum paytini aniq ko'rsatish uchun kecha-kunduz bo'laklarining nomlari ishlatiladi, masalan: صبح *sobh* (ertalab), بعد از ظهر *ba'd az zohr* (tushdan so'ng) عصر *'asr* (kech) kabi. Qiyoslang:

ساعت شش صبح *sâ'at-e šaš-e sobh* 'ertalabki soat oldida'
 ساعت شش عصر *sâ'at-e šaš-e asr* 'kechki soat oldida'
 ساعت یک پیشین *sâ'at-e yak-e pêšin* 'peshin soat birda'
 ساعت یک شب *sâ'at-e yak-e šâb* 'tungi soat birda'
 ساعت دوی بعد از ظهر *sâ'at-e du-ye ba'd az zohr* 'tushdan so'ng soat ikkida'
 ساعت یازده قبل از ظهر *sâ'at-e yâzdah-e qabl az zohr* 'tushdan oldin soat o'n birda'

Vaqtning soat va daqiqa orqali ifodalanishi

Vaqtning soat va daqiqani ifodalash uchun avval soat, so'ng daqiqa miqdori keladi. Bu birikmada soat miqdori va daqiqa miqdori -o bog'lovchisi orqali bog'lanadi.

Agar daqiqa miqdori 30 dan kam bo'lsa, soat miqdoridan so'ng shu soatdan o'tgan daqiqa miqdori keladi. Masalan:

ساعت هفت و بیست دقیقه است *Sâ'at haft-o bist daqiqa ast*
 'Soat yettidan yigirma daqiqa o'tdi'
 ساعت هشت و سیزده دقیقه است *Sâ'at hašt-o sêzdah daqiqa ast*
 'Soat sakkizdan o'n uch daqiqa o'tdi'

Agar daqiqa miqdori 15 bo'lsa, 15 daqiqa o'rniga ربع *rob* (chorak) so'zi ishlatilishi mumkin. Masalan:

ساعت یازده و ربع است *Sâ'at yâzdah-o rob' ast*
 'Soat o'n birdan chorak (15 daqiqa) o'tdi'
 ساعت هفت و ربع است *Sâ'at haft-o rob' ast*
 'Soat yettidan chorak (15 daqiqa) o'tdi'

Agar daqiqa miqdori 30 bo'lsa, 30 daqiqa o'rnida نیم *nim* (yarim) so'zi ishlatilishi mumkin. Masalan:

ساعت هفت و نیم است *Sâ'at haft-o nim ast*
 'Soat yetti yarim'
 ساعت یک و نیم است *Sâ'at yak-o nim ast*
 'Soat bir yarim'

Agar daqiqa miqdori 30 dan oshiq bo'lsa, soat miqdoridan so'ng shu soatga yetishmagan daqiqa miqdori va birikma oxiriga *kam* (kam) so'zi qo'yiladi. Masalan:

ساعت پنج و بیست دقیقه کم است

Sâ'at panj-o bist daqiqa kam ast

'Soat yigirma daqiqa kam besh'

ساعت ده و ربع کم است *Sâ'at dah-o rob' kam ast*

'Soat chorak kam o'n'

So'zlashuv tilida, o'zbek tilidagi kabi, daqiqa miqdori soatdan oldin keladi, masalan:

پنج دقیقه کم سه (بجه) *panj daqiqa kám | sé (bajā)*

'besh daqiqa kam uch'

7-mashq. Savollarga javob bering:

- 1) امروز شما ساعت چند از خواب برخاستید؟ (۲) امروز شما ساعت چند از خانه برآمدید؟ (۳) امروز شما چند دقیقه در راه بودید؟ (۴) امروز شما ساعت چند به عمارت پوهنتون درآمدید؟ (۵) شما دیروز چند درس داشتید؟ (۶) هر درس شما چند دقیقه بود؟ (۷) شما دیروز ساعت چند از فاکولته برآمدید؟ (۸) شما دیروز ساعت چند به خانه برگشتید؟ (۹) شما دیروز ساعت چند به خواب رفتید؟ (۱۰) حالا ساعت چند است؟

8-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

A. 1) Biz soat uchda Dovudnikida edik. 2) Biz uch soat Dovudnikida bo'ldik. 3) Talabalar olti soat institutda bo'ldilar. 4) Talabalar soat oltida institutda edilar. 5) Siz uch soat-u o'n daqiqa yo'lda bo'ldingiz. 6) Siz soat uchdan o'n daqiqa o'tganda yo'lda edingiz. 7) Sen soat bir yarimda qayerda eding? – Men soat bir yarimda kinoda edim. 8) Sen bir yarim soat qayerda bo'lding? – Men bir yarim soat kinoda bo'ldim.

B. 1) Bugun Rahim ertalab soat oltida uyg'ondi. 2) Ular tungi soat ikkida uyga qaytishdi. 3) Biz kechki soat beshda Alinikiga keldik. 4) Bizning darsimiz soat to'qqiz yarimda boshlandi va besh daqiqa kam o'n bisha tugadi. 5) Men ikkidan o'n besh daqiqa o'tganda Faridaga qo'ng'iroq qildim. 6) Biz ikki yarim soat sport bilan shug'ullandik. 7) Akbar ertalab soat sakkizdan yigirma besh daqiqa o'tganda institutga ketdi. 8) Soat necha? – Yigirma daqiqa kam yetti. 9) Biz sakkiz soat ishladik. 10) Nimaga kunduz soat ikkida sen institutda yo'q eding? 11) Sakkizdan besh daqiqa o'tganda ular aylanishga ketishdi. 12) Sening soating necha bo'ldi? – Mening soatim uchdan o'n besh daqiqa o'tdi.

9-mashq. Quyidagi o‘timli fe’llarni va ular ishlatilgan gaplarni yod oling:

من آب خوردم *Man âb xôrdam* ‘Men suv ichdim’

او زبان دری خواند *Ô zabân-e darri xând*

‘U dariy tili o‘qidi (o‘rgandi)’

شما چه خوردید؟ *Somâ çî xôrdêd?* ‘Siz nima yedingiz?’

من گرم پوشیدم *Man garm pôšidam* ‘Men issiq (qalin) kiyindim’

غذا خوردن *ğezâ xôrdan (ad.)* } ‘ovqatlanmoq’

نان خوردن *nân xôrdan (so‘zl.)* }

آواز خواندن *âwâz xândan (ad.)* } ‘kuylamoq’,

بیت خواندن *bayt xândan (so‘zl.)* } ‘qo‘shiq aytmoq’

کالا شستن *kâlâ šostan* ‘kir yuvmoq’

سگرت کشیدن *segret kašidan* ‘sigaret chekmoq’

مطالعه کردن *motâle‘a kardan* ‘mutolaa qilmoq’

من نان خوردم تو چه کردی؟ *Tu çî kardi? – Man nân xôrdam*

‘Sen nima qilding? – Men ovqatlandim’

کالا شستی؟ *Kâlâ šosti? – Šostam*

‘Kir yuvdingmi? – Yuvdim’

درس خواندن *dars xândan* ‘dars tayyorlamoq’,

‘shug‘ullanmoq’

روی شستن *rôy šostan* ‘yuvinoq’ (*aynan*

دست و روی شستن *dast-o rôy šostan* ‘yuz-qo‘lini yuvmoq’)

لباس پوشیدن *lebâs pôšidan (ad.)* } ‘kiyinoq’

کالا پوشیدن *kâlâ pôšidan (so‘zl.)* }

لباس کشیدن *lebâs kašidan (ad.)* } ‘yechinoq’

کالا کشیدن *kâlâ kašidan (so‘zl.)* }

من از خواب یر خاستم و لباس پوشیدم

Man az xâb barxâstam wa lebâs pôšidam

‘Men uyqudan turdim va kiyindim (kiyimlarimni kiydim)’

من بالاپوش پوشیدم و از خانه یرآمدم

Man bâlâpôš pôšidam wa az xâna barâmadam

‘Men kiyindim (ustki kiyim) va uydan chiqdim’

10-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Biz yuvindik va ovqatlandik. 2) Men kiyindim va hayvonot bog'iga ketdim. 3) Talabalar kutubxonada shug'ullanishdi. 4) Nega sen issiq kiyinding? 5) Farid kresloga o'tirdi va mutolaa qildi. 6) U uyqudan turdi va kiyindi. 7) Ular kiyimlarini yechdilar va xonaga kirdilar. 8) Biz dahlizga chiqdik va sigaret chekdik. 9) Sen nima qilding? – Men kir yuvdim. 10) Sizlar qayerda ovqatlandingiz? – Biz uyda ovqatlandik. 11) Ular zal o'rtasiga chiqishdi va kuylashdi. 12) Karima idishlarni yuvdi va ovqat tayyorladi.

Matn

صبح

امروز من ساعت هفت صبح از خواب برخاستم، دست و روی شستم و لباس پوشیدم. مادرم برای من چای صبح تیار کرد. من ناشتا کردم، بالاپوش پوشیدم، از خانه پرآمدم و به فاکولته روان شدم. فاکولته از خانه ما دور است. من به ایستگاه موتر رفتم و چند دقیقه انتظار کشیدم. بعد از چند دقیقه موتر سرویس رسید و دروازه آن باز شد. من بالا شدم، تکت گرفتم و به چوکی خالی نشستم. بعد از نیم ساعت راه من از موتر پایین شدم و ساعت نه و پانزده دقیقه به فاکولته رسیدم. من بالاپوش کشیدم و به صنف داخل شدم. همصنفی هایم هم به صنف درآمدند، از بکس قلم و کتابچه کشیدند، پشت میز نشستند و ما راجع به کارهای خانه گی گپ زدیم. ساعت نه و نیم دروازه اتاق باز شد و معلم به صنف درآمد. ما از چوکی ها برخاستیم و معلم به ما سلام داد. درس ما شروع شد.

11-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Rauf mashinaga o'tirdi va Mikrorayonga ketdi. 2) Avtobusda yo'lovchilar kam edi va men bo'sh o'rindiqqa o'tirdim. 3) Biz boshqa bekatda avtobusdan tushdik. 4) Soat nechada siz shifoxonaga yetib bordingiz? 5) To'rt soatlik yo'ldan so'ng samolyot Toshkentga yetib keldi va barcha yo'lovchilar samolyotdan tushdilar. 6) Ular avtobusga o'tirishdi va Chorikorga jo'nab ketishdi. 7) Men bugun soat yetti yarimda nonushta qildim.

12-mashq. **صبح** matniga savollar tuzing (2-shaxs birlikda) va ularga javob bering.

13-mashq. Nuqtalar o'rniga aniq o'tgan zamon shaklidagi fe'llarni qo'llab, gaplarni to'ldiring:

(۱) سرویس به ایستگاه ... و ما از آن ... (۲) من از خواب ... و لباس ... (۳) احمد ساعت هشت از خانه ... و به پوهنتون ... (۴) آنها به ایستگاه موتر ... و چند دقیقه ... (۵) ما به موتر ... و تکت ... (۶) محصلین پشت میز ... و از بکس قلم ... (۷) معلم به صنف ... و درس زبان دری ... (۸) ما به خانه ... و بالاپوش ... (۹) درسهای ما ساعت نوبی پیشین ... (۱۰) اسحق با ما به زبان دری درباره شهر کابل ... (۱۱) من از اتاق ... و سگرت ... (۱۲) آنها دست و روی ... و نان ...

14-mashq. Dariy tilida hikoya tuzing:

A. Uyingizdan institutgacha bo'lgan yo'l haqida (masalan: "Bugun men uydan chiqdim...").

B. Kun tartibingiz haqida (masalan: "Kecha men uyg'ondim...").

15-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

A. Bugun sen ertalab soat olti yarimda turding, kiyinding va yuvinding. Shundan so'ng stolga o'tirding va bir piyola qahva ichding. Keyin sen palto kiyding, uydan chiqding va avtobus bekatiga ketding. Avtobusga chiqding, bilet olding, bo'sh joyga o'tirding va universitetga qarab ketding. Yigirma daqiqadan so'ng sen universitetga yetib kelding va avtobusdan tushding. Universitetga kirding, paltoyingni yechding va sinfga qarab yurding. Keyin sinfga boshqa talabalar ham kelishdi va hamma stolga o'tirdi. Talabalar uy vazifasi haqida gaplashishdi. Bir necha daqiqadan so'ng eshik ochildi va dariy tili o'qituvchisi kirib keldi. U talabalar bilan salomlashdi va dars boshlandi.

B. Abdulg'afur (عبد الغفور *Abd-ol-Gafur*) bir kompaniyaning direktoridir. U Kobul shahrining yangi tumanida yashaydi. Bugun u ertalab soat sakkizda uyg'ondi, yurvindi va stolga o'tirdi. Uning xotini unga nonushta tayyorladi. Abdulg'afur stoldan turdi, paltosini kiydi, sumkasini oldi va uydan chiqdi. Uyining oldida uni avtomobil kutardi (انتظار داشتن *entezâr dâstan*). U avtomobilga o'tirdi va idoraga ketdi. Soat to'qqizda xonaga kirdi va uning ishi boshlandi. U tushgacha ishladi va uyga tushlik qilishga ketdi va tushlik ham qildi (نان چاشت خوردن *nân-e câšt خوردan*). Bir soatdan so'ng u yana idoraga keldi va soat to'rtgacha ishladi. Soat to'rt yarimda u uyiga qaytib keldi. Uning oila a'zolarining barchasi mehmonxonada edilar. Keyin unikiga mehmon keldi. Ular yarim soat o'tirishdi va choy ichishdi. Uning bolalari boshqa xonada dars qilishardi. Ayoli kechki ovqat tayyorladi (نان شام *nân-e šâm*). Soat yetti yarimda ular

ovqatlanishdi. Keyin Abdulgʻafur radio tingladi, kitob oʻqidi va soat toʻqqizda uxlashga yotdi (به خواب رفتن *ba xâb raftan*)

Lugʻat

انتظار <i>entezâr</i>	kutish	راجع به <i>râjeʻ ba</i>	haqida
آواز <i>âwâz</i>	musiqa; ovoz	رسیدن <i>rasidan</i>	yetib kelmoq
ایستگاه <i>istgâh</i>	bekat	روان <i>rawân</i>	ketuvchi, boruvchi
باز <i>bâz</i>	ochiq	سرویس <i>sarwis</i>	avtobus
بالا شدن <i>bâlâ šodan</i>	koʻtarilmoq; chiqmoq (<i>transportga</i>)	شدن <i>šodan</i>	boʻlmoq, aylanmoq
بچه <i>baja</i>	soat	شرکت <i>šerkat</i>	kompaniya (<i>muassasa</i>)
بوٹل <i>bôtal</i>	butilka	شستن <i>šostan</i>	yuvmoq
بیت <i>bayt</i>	bayt; qoʻshiq	شوربا <i>šorbâ</i>	shoʻrva
(ابیات) <i>(abyât)</i>	(soʻzl.)		
پایین شدن <i>pâyin šodan</i>	tushmoq (<i>transportdan</i>)	کالا <i>kâlâ</i>	kiyim
تلفون <i>têlefun</i>	telefon	کردن <i>kardan</i>	qilmoq
جلد <i>jold, jeld</i>	jild, tom	کیلو <i>kilô</i>	kilogramm
جواب <i>javâb</i>	javob	مسافر(ان)، <i>mosâfer</i>	yoʻlovchi
		(ین)	
خالی <i>xâli</i>	boʻsh	ناشتا <i>nâštâ</i>	nonushta
داخل <i>dâxel</i>	kiruvchi	نشان <i>nešân</i>	belgi; orden; gerb
در باره <i>dar bâra-ye</i>	haqida	نصف <i>nesf</i>	yarim
نیم <i>nim</i>	yarim	یاد <i>yâd</i>	xotira
نیمه <i>nima</i>	yarim		

O'N OLTINCHI DARS

درس شانزدهم

را -râ ort ko'makchisi

را -râ ko'makchisi, asosan, vositasiz to'ldiruvchining ko'rsatkichidir. Mazkur ko'makchi bilan ishlatilgan to'ldiruvchi aniq, ya'ni gapirayotgan va uning suhbatdoshiga ma'lum bo'lgan predmet ma'nosini kasb etadi, masalan:

(آب را بیاور) *Âb-râ byâwar (byâr)*

'Suvni olib kel (yoki keltir)' (*ilgaridan ma'lum bo'lgan aniq suvni*) –

(آب بیاور) *Âb byâwar (byâr)*

'Suv olib kel' (*umuman suv*)

من کتاب را خواندم *Man ketâb-râ xândam*

'Men kitobni o'qidim' (*aniq kitob*) –

من کتاب خواندم *Man ketâb xândam* 'Men kitob o'qidim'

(*umuman kitob, ya'ni ro'znoma yoki boshqa narsa emas*)

Ko'plik sondagi so'zlarda را -râ ko'makchisi ko'plik affiksidan so'ng qo'yiladi: من این کتابها را آوردم *Man in ketâbhâ-râ âwardam* 'Men bu kitoblarni keltirdim'.

Izofali birikmada -râ ko'makchisi birikma oxiriga qo'yiladi:

من پدر دوستم را دیدم *Man padar-e dôstam-râ didam*

'Men do'stimning otasini ko'rdim'

Demak, را -râ ko'makchisining asosiy vazifasi aniq, avvaldan ma'lum bo'lgan predmet va hodisalarni ifodalovchi vositasiz to'ldiruvchini yasashdir.

را -râ ko'makchisi o'zbek tilida tushum kelishigiga to'g'ri keladi. Avvalo, bular bilan ifodalangan ot o'timli fe'l bilan birikadi, masalan:

کتاب را آوردی? *Ketâb-râ awardi?* 'Kitobni keltirdingmi?'

O'zbek tilida tushum kelishigi ma'no va shakl jihatidan belgili va belgisiz bo'ladi (tushum kelishigining belgili-belgisiz ishlatilishi, asosan, ot turkumiga xos xususiyat; boshqa turkum so'zlari tushum kelishigida kelsa, odatda, belgili bo'ladi).

Belgili tushum kelishigidagi ot va olmoshlar har vaqt -ni affiksi bilan ishlatiladi – so'zlovchi va tinglovchi uchun avvaldan ma'lum bo'lgan predmet yoki harakatni ifodalashi bilan uni boshqalaridan ayirib ko'rsatadi: *kitobni oldim* (ilgaridan ma'lum bo'lgan kitobni).

را -râ ko'makchisi va belgili tushum kelishigining qo'llanish xususiyatlari bir xil. Masalan, o'zbek tilida tushum kelishigidagi so'z atoqli ot (yoki kishini anglatuvchi turdosh ot), olmosh, payt bildiruvchi

soʻz, otlashgan soʻzlar bilan ifodalansa, shuningdek, qaralmish pozitsiyasida yoki koʻrsatish olmoshlari, oʻrin, payt bildiradigan aniqlovchi bilan kelsa, belgili tushum kelishigi shaklida qoʻllanadi. Daryi tilida esa bu oʻrinda, albatta, ra -râ koʻmakchisi ishlatiladi, masalan:

احمد را صدا کرد *Ahmad-râ sadâ kard* 'Ahmadni chaqirdi'
 بهار را دوست دارم *Bahâr-râ dôst dâram* 'Bahorni sevaman'

این مقاله را خواندی؟

In maqâla-râ xândi? 'Bu maqolani oʻqidingmi?'

پارکهای تاشکند را تماشا کردیم

Pârkhâ-ye Tâškand-râ tamâšâ kardêm

'Toshkentning parklarini tamosha qildik'

Oʻzbek tilida tushum kelishigidagi soʻz bilan feʼl orasida soʻz yoki soʻzlar boʻlsa ham, har doim belgili tushum kelishigi shaklida qoʻllanadi. Daryi tilida esa bu holatda ra -râ koʻmakchisi ishlatiladi, masalan: پمبا را در ماشین چیدند *Pomba-râ dar mâšin çidand* 'Paxtani mashinada terdilar'.

Oʻzbek tilida belgisiz tushum kelishigi ham mavjud. Belgisiz tushum kelishigidagi soʻz affiksiz qoʻllanadi. Bunda gap maʼlum bir turdagi predmet ustida boradi: *Kampir non ushatib, choy quymoqchi boʻlgan edi...*; *Kitob oldim*. Bu misollarda tushum kelishigida kelgan *non, choy, kitob* soʻzlari maʼlum, aniq, konkret *non, choy, kitob* boʻlmay, umuman *non, choy, kitob* ekanligi ifodalangan.

Belgisiz tushum kelishigidagi soʻz feʼl-kesim bilan shunday zich bogʻlangan boʻladiki, ular orasiga boshqa soʻz kiritib boʻlmaydi: *paxta terdi, bosh qotirdi* kabi. Tushum kelishigi doim belgisiz ishlatiladigan tarkiblar turgʻun birikmalarga, frazeologik birliklarga toʻgʻri keladi: *maʼno kasb etmoq, muhokama yurgizmoq, quloq solmoq, yoʻl bermoq* kabi. Mustaqil soʻz bilan *qil-* feʼlidan tuzilgan tarkiblar esa yaxlitlanib qoʻshma soʻzga aylangan; shu sababli ularning birinchi tarkibiy qismini *-ni* bilan ishlatib boʻlmaydi: *harakat qilmoq, muomala qilmoq, rahbarlik qilmoq, gʻalaba qilmoq* kabi.

Oʻzbek tilida tushum kelishigining belgili-belgisiz qoʻllanish doirasini bilish daryi tilida ra -râ koʻmakchisining vazifasini tushunishga imkon beradi.

1-mashq. Oʻqing va tarjima qiling:

(۱) من کتابها را روی میز گذاشتم. (۲) آیا این جمله را فهمیدی؟ (۳) ما داستانش را خواندیم. (۴) من تمام کتابچه های ترا آوردم. (۵) شما آن جبرهای رادیو را شنیدید؟ (۶) او پنسل مرا به زلمی داد. (۷) من آن خط را

پیش محمود بردم. ۸) ابراهیم برادر مرا در فاکولته دید. ۹) ما آن متن را ترجمه نکردیم. ۱۰) آیا شما آن فلم را ندیدید. ۱۱) دوستاتم کارشان را تمام کردند. ۱۲) من این آواز را دوست ندارم. ۱۳) چرا شما درس امروز را یاد نگرفتید؟ ۱۴) من خواهرم را به خانه پروین روان کردم. ۱۵) آنها به ما عکس های کابل را نشان دادند.

2-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Biz u baland uyni ko'rdik. 2) Sen nega mening daftarimni olib kelmading? 3) Ular hamma olma va mandarinni yeb qo'yishdi. 4) Kecha men seni institutda ko'rmadim. 5) Biz bu qiziqarli hikoyani o'qib chiqdik. 6) Ular bizning kitoblarimizni kutubxonaga olib borib berishdi. 7) Akbar meni va do'stimni auditoriyaga olib keldi. 8) Men butun xonani yig'ishtirdim (tozaladim). 9) Sen stolning ustidan u lug'atni olding (ko'tarding). 10) Biz bu xatni Kobulga jo'natdik. 11) Nabi u qizni sevadi. 12) Men eshikni ochmadim. 13) Laylo bu shirin taomni tayyorladi. 14) U sening do'stingni ko'rmadi. 15) Siz mening xatimni o'qidingizmi? 16) Bu lug'atni qayerdan sotib olding? 17) U hamma gaplarni rus tiliga tarjima qildi. 18) Ular bu xabarni eshitmadilar. 19) Men palto va qalpog'imni kiyib oldim. 20) U sening itingni qayerga olib ketdi? 21) Karim u tayoqni suvga tashladi.

3-mashq. Ma'nodagi farqlarni tushuntiring:

۱) من دیروز روزنامه خواندم. - من دیروز روزنامه را خواندم.
 ۲) احمد از بازار گوشت گوسفند خرید. - احمد گوشت گوسفند را از بازار خرید.
 ۳) شما چرا بالاپوش نپوشیدید؟ - شما چرا بالاپوش را نپوشیدید؟
 ۴) ما تکت سینما گرفتیم. - ما تکت سینما را گرفتیم.
 ۵) من به موسی ساعت تحفه دادم. - من به موسی ساعت را تحفه دادم.
 ۶) رحیم قلم پیدا کرد. - رحیم قلم را پیدا کرد.

4-mashq. Qavs ichida berilgan vositasiz to'ldiruvchini gapdagi kerakli joyga qo'ying:

۱) من ... برای تو ... خریدم (تحفه). ۲) محمود ... از پیش ما ... گرفت (قاموس دری را). ۳) شما ... از کتابخانه ... آوردید (کتابهای نو). ۴) ما ... در کوچه ... ندیدیم (برادرتر). ۵) تو ... از بکس ... کشیدی (قلم). ۶) مادرم ... از بازار ... آورد (گوشت). ۷) من ... در جلسه ... ندیدم (دوست شما را). ۸) ما ... به کابل ... روان کردیم (خط). ۹) زلمی ... از زمین ... برداشت (پول). ۱۰) ما ... در حویلی ... دردادیم (کاغذهای کهنه را). ۱۱) اکبر ... به ما ... نشان داد (عکسهای افغانستان را).

5-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

- 1) Men ukamga etik sotib oldim. U etikni kiyib ko'chaga (tashqariga) chiqdi.
- 2) Biz ovqatlandik va ovqatning pulini to'ladik.
- 3) Rauf menga kitoblarni olib keldi va men kitoblarni stol ustiga qo'ydim.
- 4) Rahima bolakayga olma berdi. Bolakay olmani oldi va uni yedi.
- 5) Ular unga chiroyli ko'ylak sovg'a qildilar.
- 6) Men Anvarga xat jo'natdim. U xatni oldi va menga javob yozdi.
- 7) Bolalar qo'llarini yuvishdi va mevalarni yeyishdi.
- 8) Men senga yangi portfel sotib oldim.
- 9) Matn qiyin edi, lekin Ali matnni tarjima qildi.

خود *xod* o'zlik olmoshi

Dariy tilida خود *xod* 'o'z' o'zlik olmoshi gapda mustaqil holda yoki biror otga izofa orqali birikib keladi.

خود *xod* o'zlik olmoshi mustaqil holda ko'pincha birikuvchi olmoshlar bilan birga keladi, masalan:

مفرد		جمع	
خودم <i>xodam</i>	'o'zim'	خودمان <i>xodemân</i>	'o'zimiz'
خودت <i>xodat</i>	'o'zing'	خودتان <i>xodetân</i>	'o'zingiz'
خودش <i>xodaš</i>	'o'zi'	خودشان <i>xodešân</i>	'o'zlari'

Ba'zan خود *xod* o'zlik olmoshining ma'lum shaxsga taalluqligini ta'kidlab ko'rsatish uchun undan oldin kishilik olmoshlari ishlatiladi:

من خودم	<i>man xodam</i>	'men/ing/ o'zim'
تو خودت	<i>tu xodat</i>	'sen/ing/ o'zing' va sh.k.

O'zlik olmoshi kishilik olmoshi hamda otlarni qat'iy ayirib va ta'kidlab ko'rsatib, uning izohlovchisi bo'lib keladi. Bu holda dariy tilida خود *xod* olmoshi izofa ko'rsatkichini qabul qilib, otdan oldin kelishi yoxud otga to'g'ridan-to'g'ri bog'lanishi va shu bilan birga, enklitik olmoshlarni qabul qilishi mumkin. O'zbek tilida esa o'z olmoshi qaratqich kelishigi shaklidagi kishilik olmoshi yoki otdan keyin keladi, masalan:

خود مادر <i>xod-e mādār</i>	}	'onaning o'zi'
مادر خود <i>mādār xod</i>		
مادر خودش <i>mādār xodaš</i>		
خود ما <i>xod-e mā</i>		'bizning o'zimiz'

Misollardan ko'rinib turibdiki, o'zbek tilida bunday hollarda dariy tilidan farq qilib, o'zlik olmoshi egalik affikslarini qabul qilishi shart.

O'zlik olmoshi qarashlilik ma'nosini ifodalaganda, dariy tilida izofa zanjirida otdan so'ng, o'zbek tilida ot oldida keladi, ya'ni:

کتاب خود <i>ketâb-e xod</i>	'o'z kitobi', 'o'zining kitobi'
-----------------------------	---------------------------------

رفقای خود *rofaqâ-ye xod* 'o'z o'rtoqlari' 'o'zining o'rtoqlari'
شاگردان خود *šâgerdân-e xod* 'o'z o'quvchilari'

من از شاگردان خود خوشحال هستم

Man az šâgerdân-e xod xôshâl hastam

'Men o'z shogirdlarimdan xursandman'

ما وطن خود را دوست داریم *Mâ watan-e xod râ dôst dârêm*

'Biz o'z Vatanimizni sevamiz'

Bu o'rinda ham o'zbek tilida o'zlik olmoshlaridan keyin kelgan ot egalik affikslarini qabul qiladi.

O'zlik olmoshi gapda hamma gap bo'lagi vazifasida kela oladi. Dariy tilida *xod* olmoshi old va ort ko'makchilar bilan ishlatiladi, masalan:

با خود گفتم *bâ xod goftam* 'o'zimga dedim'

خودها را در آيينه دیدند *Xodhâ râ dar âyina didand*

'O'zlarini oynada ko'rdilar'

این کار را خودم انجام دادم *In kâr râ xodam anjâm dâdam*

'Bu ishni o'zim bajardim'

O'zlik olmoshi aniqlovchi vazifasida kelganda, mos shaxs-sondagi birikuvchi olmoshga almashtirilishi mumkin, masalan:

تو در خانه برادر خود بودی *Tu dar xâna-ye berâdar-e xod budi*

تو در خانه برادرت بودی *Tu dar xâna-ye berâdarat budi*

'Sen akangning uyida eding'

6-mashq. O'qing va tarjima qiling:

- 1) ما پهلوی بخاری نشستیم و خود را گرم کردیم. (۲) حسن برای خود نان تیار کرد. (۳) برادر فاروق محصل صنف چهارم و خود فاروق محصل صنف اول است. (۴) خودتان کیستید؟ - خود ما دهقان هستیم. (۵) زن نبی در خانه و خود او در دفتر است. (۶) این اپارتمان از برادرت است یا از خودت؟ - این اپارتمان از خودم است. (۷) کریم با بچه خود به سینما رفت. (۸) ما کار خود را تمام کردیم. (۹) شما به رفیق خود تلیفون نکردید؟ (۱۰) من از کاکای خود خط گرفتم. (۱۱) آنها به آشنایان خود سلام دادند.

7-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

- 1) Mening do'stim - ishchi, o'zim esa talabaman. 2) Zafar o'ziga (o'zi uchun) nonushta tayyorladi. 3) Ali o'z ukasi bilan qishloqqa jo'nab ketdi. 4) Kecha men opamning uylarida edim. 5) O'zingga daftar sotib oldingmi? 6) Kobulning atrofida baland tog'lar, shaharning o'zida ham bir nechta qiradirlar mavjud. 7) Siz ustozingiz bilan salomlashdingizmi? 8) Laylo (o'z) uyidan chiqdi va o'z instituti tomon yo'l oldi. 9) Biz o'zimiz bilan bir

nechta lug'at olib keldik. 10) Zalmayning rafiqasi Kobuldandir, o'zi esa Paktiyadandir. 11) Universitet talabalar turar joyi shahar chekkasida joylashgan, universitetning o'zi esa – uning markazida. 12) Bu kimning guldoni? – Bu – mening o'zimning guldonim.

8-mashq. O'zlik olmoshini birikuvchi olmoshga almashtiring:

۱) بريالی با فامیل خود بیرون شهر رفت. ۲) من به رفیق خود سیب دادم. ۳) شما در اتاق خود بودید. ۴) تو برادر خود را به مکتب آوردی. ۵) محصلین از اتاق درسی خود برآمدند. ۶) ما به دوست خود تلیفون کردیم. ۷) امروز من به فاکولته خود نرفتم. ۸) علی در کوچه شهر با برادر خود برخورد.

9-mashq. Vositasiz to'ldiruvchining ishlatilishini tushuntiring:

۱) ما آوازهای پرنده گان را شنیدیم. ۲) آنها ملالی را شناختند. ۳) فرید بوتهایش را کشید. ۴) من تمام جملات را فهمیدم. ۵) آیا روزنامه دیروز را برایم آوردی؟ ۶) شما چرا آن کتاب را نخریدید؟ ۷) تو دختر کی را دیدی؟ ۸) ما دوست شما را بسیار خوب شناختیم. ۹) آنها همه اتاق ها را پاک کردند. ۱۰) چرا آن متن آسان را ترجمه نکردید؟ ۱۱) من بچه خود را به ده روان کردم. ۱۲) ما کتابش را خواندیم. ۱۳) او این غذاها را دوست ندارد.

10-mashq. Hikoyani o'qing va uni so'zlab bering; vositasiz to'ldiruvchining qo'llanilishini tushuntiring:

خر ملا نصرالدین

ملا نصرالدین یک خر داشت. یک روز همسایه ملا به خانه اش آمد و خرش را برای چند روز خواست. ملا جواب داد: خرم اینجا نیست. در آن وقت از طویله صدای خر بلند شد. همسایه این صدا را شنید و گفت: ملا، چرا دروغ گفتی؟ خر تو اینجا است و من صدایش را شنیدم. ملا تعجب کرد و گفت: چرا گپ انسان را باور نداری و گپ حیوان را باور داری؟

11-mashq. Kerakli o'rirlarga ra -ra ko'makchisini qo'yib ko'chiring:

۱) پروین شوهر ... ندارد. ۲) ما حسن ... ندیدیم. ۳) شما امروز چای ... خوردید. ۴) رشید خواهر خود ... به مکتب آورد. ۵) چرا نان ... تیار نکردی؟ ۶) من یک جمله این متن ... ترجمه نکردم. ۷) او در سالون چند دختر ... دید. ۸) شما ساعت من ... جور نکردید. ۹) دوستم از کابل خط ... گرفت. ۱۰) او به من قلم ... تحفه داد. ۱۱) محصلین تمام داستان ... خواندند. ۱۲) من چوبهای بخاری ... درادم. ۱۳) ما این کلمه ... نفهمیدیم. ۱۴) تو در حویلی کی ... دیدی؟ ۱۵) شما در آن رستوران چه ... خوردید؟

۱۶) من دریشیم ... پوشیدیم. ۱۷) این خط ... شما نوشتید؟ ۱۸) ما از بازار
 ترکاری ... خریدیم. ۱۹) من دختر خاله ... ندارم. ۲۰) آنها برایم چند مجله
 ... آوردند. ۲۱) ما در پیاله شیر ... خوردیم. ۲۲) فاروق سگرت خود ...
 برداد. ۲۳) من از زمین یک دانه کاغذ ... برداشتم. ۲۴) محصلین آن کار
 ... شروع کردند. ۲۵) تو دروازه خانه ات ... برای ما باز نکردی. ۲۶) من
 عکس تریا ... به او نشان دادم. ۲۷) علی کتابچه های همه محصلان ... پیش
 معلم برد. ۲۸) شما چرا درس دیروز ... نخواندید؟ ۲۹) آیا پیراهن رحیم ...
 شستهای؟ ۳۰) ما تمام شهر ... گشتیم.

12-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Men o'z do'stinga xat jo'natdim. 2) Biz o'sha matnning tarjimasini yakunladik. 3) Hasan (o'z) xonasining derazasini ochdi. 4) Biz mevalarni yeb bo'ldik. 5) Bugun men Zalmayni ko'rmadim. 6) Men u kitobni do'stinga berdim va u uni o'qib chiqdi. 7) Siz uning hikoyasini tushundingizmi? 8) Kecha biz ularning hammalarini kutubxonada ko'rdik. 9) Sen bugungi ro'znomani o'qidingmi? 10) Qodir bizni (o'z) uyiga olib keldi. 11) Siz Surayyoga nima sovg'a berdingiz? 12) U portfelidan daftarni oldi. 13) O'qituvchi bu so'zni doskaga yozdi. 14) Biz hamma idishlarni yuvib bo'lik. 15) Siz uni tanidingizmi? 16) Muso o'z ruchkasini stolga qo'ydi. 17) Rashidning opa-singillari yo'q, lekin ikkita akasi bor. 18) Ular bizga O'zbekiston xaritasini ko'rsatishdi. 19) Siz o'z qalpgog'ingizni topdingizmi? 20) Mahmud o'g'lini bolalar bog'chasiga olib bordi. 21) U stolning ustidan bir nechta darslikni oldi. 22) O'sha matnni tarjima qildingizmi? 23) U hamma she'rlarni o'qidi. 24) Sen bog'da kimni ko'rib qolding? 25) Men ikki piyola choy ichdim.

Lug'at

انسان	<i>ensân</i>	inson	خودکار	<i>xodkâr</i>	sharikli ruchka
بأور داشتن	<i>bâwar dâştan</i>	ishonmoq	دروغ	<i>dorôğ</i>	yolg'on
بلند شدن	<i>boland šodan</i>	ko'tarilmoq	دوا (ها)	<i>dawâ</i>	davo,
پنسل	<i>pensel, pansal</i>	qalam	(ادويه)	<i>(adweya)</i>	dori-darmon
پرنده (گان)	<i>parenda</i>	qush (lar)	شناختن	<i>šenâxtan</i>	tanimoq
پیدا کردن	<i>paydâ kardan</i>	topib olmoq	صدا	<i>saddâ</i>	tovush, ovoz, shovqin
خواستن	<i>xâstan</i>	xohlamoq, istamoq	طويلة	<i>tawila</i>	og'ilxona
			نقشه	<i>naqša</i>	xarita

O'N YETTINCHI DARS

درس هفدهم

Otlarda birlik va noaniqlik

Dariy tilida biror predmet yoki shaxsning birlik va noaniqligini ko'rsatish uchun ularga birlik va noaniqlik belgisi *yâ* artikli qo'shilib, urg'usiz *ê* (unlidan so'ng *-yê*) tarzida talaffuz qilinadi (urg'u uning oldidagi bo'g'inga tushadi). Bu *yâ* *وحدت* *yâ-ye wahdat* (birlik yo-si) va *یا نکره* *yâ-ye nakara* (noaniqlik yo-si) deb yuritiladi, masalan:

کارگر *kârgar* 'ishchi' – کارگری *kârgâr-ê* '(qandaydir) bir ishchi'
روز *rôz* 'kun' – روزی *rôz-ê* 'bir kun', 'bir kuni'

ning imlosi *یا وحدت و یا نکره*

1. Undosh bilan tugagan so'zlarda *yâ* harfi bevosita otlarning oxiriga qo'shiladi:

دختری *dôxtâr-ê* '(qandaydir) bir qiz'
میزی *mêz-ê* '(qandaydir) bir stol'

2. *â* yoki *u/ô* cho'ziq unilari bilan tugagan so'zlarda *yâ* harfi oldidan bir *i* orttirilib yoziladi:

صدایی *sadâ-yê* '(qandaydir) bir tovush'
آهویی *âhû-yê* '(qandaydir) bir ohu'

3. *o* *a* qisqa unlisi bilan tugagan so'zlarda *yâ* harfi oldidan bir *alef* yoki *yâ* orttirilib yoziladi:

نویسنده ای *nawisendâ-yê* '(qandaydir) bir yozuvchi'

4. *i* cho'ziq unlisi bilan tugagan so'zlarda *yâ* harfining o'zi yoki uning oldidan bir *alef* orttirilib yoziladi; talaffuzda *-yê* tushib qolishi mumkin:

چوکی ای *çawki(-yê)* '(qandaydir) bir stul'

Izofiy birikmada *ê* artikli birikma oxiridagi so'zga qo'shiladi:

کتاب خوبی *ketâb-e xub* 'yaxshi kitob' – کتاب خوب *ketâb-e xub-ê* 'bir yaxshi kitob'

Lekin ba'zan birikmaning birinchi so'ziga – aniqlanmishga qo'shilish hollari uchraydi:

doxtar-e jawân ‘yosh qiz’ – دخترى جوان
(‘qandaydir) bir yosh qiz’.

ya-ye wahdat va ya-ye nakaraning ishlatilishi

ya-ye wahdat va ya-ye nakara ot turkumiga oid so‘zlarga qo‘shilib, o‘sha predmet yoki shaxsning bittaligini yoki noma‘lumligini ko‘rsatishi mumkin. Biror so‘zga qaysi -ê qo‘shilganligini faqat gap ichida, gapning umumiy mazmunidan tushunish mumkin. Masalan:

پادشاهى را پسىرى بود *Pâdšâh-ê râ pesar-ê bud*

‘(Qandaydir) bir podshohning bir o‘g‘li bor edi’

Yuqoridagi jumlada پسىرى *pesar-ê* so‘zi وحده *ya-ye wahdat* qabul qilgan bo‘lib, bunda gap aynan bir o‘g‘il haqida borayotganligini ko‘rsatadi. پادشاهى *pâdšâh-ê* so‘zida esa نكره *ya-ye nakara* bilan kelgan bo‘lib, shaxsning noaniqligini, noma‘lum bir shaxs haqida gap borayotganligini bildiradi.

-ê artikli birlik sondagi otga qo‘shilgan bo‘lsa, uning o‘rniga predmetning noaniqligi va birligini ifodalash uchun يك *yak* soni ham ishlatiladi:

پهلوى دكان مردى ايستاده بود *Pahlu-ye dokân mard-ê istâda bud*

پهلوى دكان يك مرد ايستاده بود *Pahlu-ye dokân yak mard istâda bud*

‘Do‘kon oldida bir kishi turardi’

-ê artikli ko‘plik sondagi otga qo‘shilgan bo‘lsa, uning o‘rniga چند *čand* olmoshi ishlatiladi; bu o‘rinda ko‘plik son birlik songa almashadi, masalan:

در بکس کتابهائى بود *Dar baks ketâbhâ-yê bud*

در بکس چند کتاب بود *Dar baks čand ketâb bud*

‘Portfelda kitoblar (qandaydir) bor edi’

-ê artikli (yoki uning o‘rnida kelgan so‘z)ning tushurib qoldirilishi ba‘zan gapning mazmuniga ta‘sir qiladi. Masalan, -ê artikli noaniq shaxsni ifodalagan را *-râ* ko‘makchisili vositasiz to‘ldiruvchi bilan kelsa, noaniqlikni bildiruvchi yagona vosita sanaladi:

ما محصل را دیدم *Mâ mohassel râ didêm*

‘Biz talabani ko‘rdik’ (*aniq*)

ما محصلى را دیدم *Mâ mohassel-ê râ didêm*

‘Biz qandaydir bir talabani ko‘rdik’

Bundan tashqari, -ê artikli چه *če* so‘roq olmoshidan keyin kelgan so‘zga qo‘shilib, biror predmet haqida ma‘lumotga ega bo‘lish yoki taajjub va hayajonni izhor qilish ma‘nolarini bildiradi:

آن چه کتابی است؟ *Ān če ketâbêst?*

‘U nima (qanaqa) kitob?’

امروز چه روزی است؟ *Emrôz če rôzêst?*

‘Bugun qaysi kun?’

چه منظره زیبایی است! *Či manzara-ye zêbâ-yê-st!*

‘Qanday ajoyib manzara!’

Izoh. -ê artikli bilan ishlatilgan birikmalar ikki xil tarjima qilinishi mumkin. Bunda nazarda tutilgan ma‘no kontekstda oydinlashadi, masalan: بچه چوپانی *bačča-ye čôpân-ê* ‘bir cho‘pon bola’ yoki ‘bir cho‘ponning o‘g‘li’.

-ê artikli bilan kelgan quyidagi ot va ravish turkumiga oid so‘zlar gumon olmoshi va ravish vazifasini bajaradi:

کسی <i>kas-ê</i> , شخصی <i>šaxs-ê</i>	‘kimdir’, ‘allakim’
چیزی <i>čiz-ê</i>	‘nimadir’, ‘allanima’
جایی <i>jâ-yê</i>	‘qayergadir’, ‘qayerdadir’, ‘allaqayerda(-ga)’
روزی <i>rôz-ê</i>	‘bir kuni’, ‘biror kun’
شبی <i>šab-ê</i>	‘biror tun’
کمی <i>kam-ê</i>	‘bir oz’

Dariy tilida کسی *kas-ê*, چیزی *čiz-ê* so‘zlari kesimi bo‘lishli shakl bilan ifodalangan gaplarda (gap tasdiq mazmunini bildirsa) gumon olmoshi vazifasida qo‘llanadi, masalan:

کسی آمد *Kas-ê âmad* ‘Kimdir keldi’

علی چیزی آورد *‘Ali čiz-ê âward* ‘Ali nimadir olib keldi’

Lekin bu so‘zlar gapning kesimi bo‘lishsiz shakldagi fe‘llar orqali ifodalansa va gapning mazmunidan inkor anglashilsa, noaniqlikni emas, bo‘lishsizlik olmoshi vazifasini bajaradilar, masalan:

کسی نیست *Kas-ê nêst* ‘Hech kim yo‘q’

او چیزی نگفت *Ō čiz-ê nagoft* ‘U hech narsa demadi’

Bunday holatda artiklning o‘rniga yoki artikl bilan birga هیچ *hêč* bo‘lishsizlik olmoshi ishlatilishi mumkin, masalan:

آنجا کسی نبود *Ānjâ kas-ê nabud*

آنجا هیچ کس نبود *Ānjâ hêč kas nabud*

آنجا هیچ کسی نبود	<i>Ānjâ hêç kas-ê nabud</i>
'U yerda hech kim yo'q edi'	
من خطی نگرفتم	<i>Man xatt-ê nagereftam</i>
من هیچ خط نگرفتم	<i>Man hêç xatt nagereftam</i>
من هیچ خطی نگرفتم	<i>Man hêç xatt-ê nagereftam</i>
'Men hech (qanday) xat olmadim'	

Bo'lishsizlik olmoshlari

ضمایر منفی *zamâyer-e manfi*

Bo'lishsizlik olmoshlari predmet yoki belgiga nisbatan inkor ma'nosini – bo'lishsizlikni bildiradi. Bu olmoshlar ishtirok etgan gapning kesimi bo'lishsiz shaklda kelib, gap inkor gap hisoblanadi.

Dariy tilida bo'lishsizlik olmoshlari, asosan, هیچ *hêç* 'hech' so'zidan iborat.

Bu olmosh orqali yasalgan bir qator yasama olmoshlar, ravish va boshqa inkor ma'nosidagi so'zlar mavjud: هیچ کس *hêçkas* 'hech kim', هیچ چیز *hêççiz* 'hech narsa', هیچ کدام *hêçkodâm* 'hech qaysi', 'hech kim', هیچ گونه *hêçguna* 'hech qanday', هیچ یک *hêçyak* 'hech bir', هیچ وقت *hêçvaqt* 'hech vaqt', 'hech qachon' va sh.k.

Bo'lishsizlik olmoshlari gapda bajarayotgan funksiyalariga ko'ra, ega, ikkinchi darajali bo'lak, ravish kabi vazifalarda qo'llanadi. هیچ *hêç* 'hech' so'zi yakka qo'llanganda, ko'pincha fe'llar oldida kelib, ravish vazifasini bajaradi va ish-harakatning batamom inkorini bildiradi: هیچ استراحت نکرد *hêç esterâhat nakard* 'hech dam olmadi', هیچ نگفت *hêç nagoft* 'hech gapirmadi'.

یای مصدری *yâ-ye masdari*

Sifat, ot va boshqa turkumdagi so'zlarning oxiriga urg'uli bir *-i* qo'shish orqali mavhum ma'noli ot hosil qilinadi. Bu *-i* dariy tili grammatikasida یای مصدری *yâ-ye masdari* deyiladi. Masalan:

جوان <i>jawân</i>	'yosh'	→	جوانی <i>jawâni</i>	'yoshlik'
پیر <i>pir</i>	'qari'	→	پیری <i>piri</i>	'qarilik'
بد <i>bad</i>	'yomon'	→	بدی <i>badi</i>	'yomonlik'
بدبخت <i>badbaxt</i>	'baxtsiz'	→	بدبختی <i>badbaxti</i>	'baxtsizlik'

یای مصدری *yâ-ye masdari* qisqa *-a* unlisi bilan tugagan soʻzlarga qoʻshilganda, *yâ* harfi oldidan bir *-g* orttiriladi; yozuvda qisqa *-a* unlisi tushib qolishi mumkin, masalan:

بچه *bača* ‘bola’ → بچه گی yoki بچگی *bačagi* ‘bolalik’
 تازه *tâza* ‘yangi’ → تازه گی yoki تازه گی *tâzagi* ‘yangilik’
 خسته *xasta* ‘charchash’ → خستگی *xastagi* ‘charchoq’

Agar soʻz choʻziq unلیلardan biri bilan tugagan boʻlsa, *-i* affiksi oldidan bir *yâ* orttirilib yoziladi, masalan:

راستگو *râstgô* ‘rostgo‘y’ → راستگوی *râstgôyi* ‘rostgo‘ylik’
 آشنا *âšnâ* ‘tanish’, → آشنایی *âšnâyi* ‘do‘stlik’
 تنها *tanhâ* ‘yolg‘iz’ → تنهایی *tanhâyi* ‘yolg‘izlik’
 زیبا *zêbâ* ‘chiroyli’, → زیبایی *zêbâyi* ‘go‘zallik’,
 ‘go‘zal’ ‘chiroylilik’

Izoh. Dariy tilida yozuvda *yâ* harfi orqali ifodalanadigan quyidagi ‘yâ’lar mavjud:

– *yâ-ye wahdat* va *yâ-ye nakara* birlik va noaniqlik yosi (*-ê* artikli – urg‘usiz): جوان *jawân* ‘yosh’; ‘yigit’ → جوانی *jawân-ê* ‘(qandaydir) bir yigit’;

– *yâ-ye masdari* mavhum ot yasovchi *-i* (urg‘uli): جوان *jawân* ‘yosh’; ‘yigit’ → جوانی *jawâni* ‘yoshlik’;

– *yâ-ye nesbat* nisbiy sifat yasovchi *-i* (urg‘uli): زمستان *zemestân* ‘qish’ → زمستانی *zemestâni* ‘qishki’.

Bularni to‘g‘ri talaffuz qilish kerak. Qiyoslang:

جوانی گذشت *Jawâni gozâšt* ‘Yoshlik o‘tdi’
 جوانی گذشت *Jawân-ê gozâšt* ‘Bir yigit o‘tdi’

1-mashq. Berilgan soʻz va soʻz birikmalariga artikl qoʻshing va ularning maʼnosini ayting:

طفل، چوکی، روزها، مردها، بچه، دوا، پرده، ننو، کوه بلند، شب تاریک، پیراهن آبی، دختران سیاه مو، کارهای مهم، میوه تازه را، اتاق تنگ را، زن دهقان، همسایه معلم.

2-mashq. Artikl ishlatilgan holatlarni tushuntiring:

(۱) من کتاب دلچسپی خواندم. (۲) روبروی هتل موتری ایستاده شد.
 (۳) آنها زیر درختی نشستند. (۴) شما چرا جایی نرفتید؟ (۵) ظرف چه انسان

خوبی است! ۶) ما در حویلی کسی را ندیدیم. ۷) شبی آشنایم به من تلیفون کرد. ۸) آنها چیزی نخوردند. ۹) آیا کسی را شناختی؟ ۱۰) ما به اتاق دیگری رفتیم. ۱۱) روزی به خانه ما مامایم آمد. ۱۲) امروز هوا کمی گرم است. ۱۳) من هیچ چیزی نفهمیدم. ۱۴) اینجا چه جای تنگی است!

3-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Mening portfelim hech qayerda yo'q. 2) Bizda qandaydir jurnallar bor. 3) Xonaga bir odam kirib keldi. 4) G'ofur poldan qandaydir xatni oldi. 5) Qanday kecha! 6) Yoqubda bir qancha qiziqarli fotosuratlar bor. 7) Nega siz hech narsa olib kelmadingiz? 8) Biz bir do'konga kirdik. 9) Men auditoriyada qandaydir yigitlarni ko'rdim. 10) Kecha biroz salqinroq edi. 11) Biz qandaydir kichkina qishloqqa yetib bordik. 12) Bir kuni menga Ibrohim qo'ng'iroq qilgan edi. 13) Bu gullar qanchalar chiroyli edi! 14) Ali kimningdir qalpog'ini kiyib oldi. 15) Ular hech kim bilan uchrashishmadi. 16) Biz qandaydir daryoda cho'mildik. 17) Sen nimadir tushundingmi? 18) Bu yer biroz tor ekan. 19) Qanday mazali kabob! 20) Men hech narsani eshitmadim.

4-mashq. 'yâ' larning farqiga e'tibor bergan holda o'qing va tarjima qiling:

۱) جلال آباد هوای گرمی دارد. ۲) دیروز گرمی نبود. ۳) مرد پیر در باره جوانی خود فکر کرد. ۴) زن جوانی به اتاق داخل شد. ۵) چه بهاری بود! ۶) ما در آن روز بهاری میله کردیم. ۷) این خانه هیچ زیبایی ندارد. ۸) آن دره مناظر زیبایی داشت.

Salomlashish va xayrlashishda qo'llaniluvchi oborotlar

سلام! <i>Salâm!</i>	} 'Salom!'
سلام علیکم! <i>Salâm 'alêkom!</i>	
السلام علیکم! <i>As-salâmo 'alêkom!</i>	} 'Assalomu alaykum!'
و علیکم السلام! <i>Wa-'alêkom-os-salâm!</i>	
	<i>'Vaalaykum assalom!'</i>
چطور هستید؟ <i>Çetôr hastêd?</i>	'Qandaysiz?', 'Qalaysiz?'
چه حال دارید؟ <i>Çi hâl dêrêd?</i>	'Ahvolingiz qanday?'
خوب هستید؟ <i>Xub hastêd?</i>	'Yaxshimisiz?'
خوب هستید؟ <i>Jôr hastêd?</i>	'Sog'-salomatmisiz?'
صحت مبارک؟ <i>Sehhat-e mobârak?</i>	'Muborak sog'liq-(lar)ingiz (qanday)?'

خیریت است؟	<i>Xayreyyat ast?</i>	‘Tinch-omonmisiz?’
کارها (ی شما) چطور است؟	<i>Kârhâ(-ye Šomâ) ċetôr ast?</i>	‘Ishlar(ingiz) qanday?’
تشکر!	<i>Taşakkor!</i>	‘Rahmat!’
شکر!	<i>Šokr!</i>	‘Shukur!’
خوب هستم	<i>Xub hastam</i>	‘Yaxshiman’
خیر خیریت است	<i>Xayr-xayreyyat ast</i>	‘Hammasi joyida’, ‘Hamma yoq tinchlik’
کجا هستید؟	<i>Kojâ hastêd?</i>	‘Qayerlarda yuribsz?’
هیچ درک ندارید!	<i>Hêċ darak nadârêd!</i>	‘Hech ko‘rinmaysiz!’
خدا حافظ!	<i>Xodâ hâfez!</i>	‘Xayr’ (Alloh panohida asrasin)
به امان خدا!	<i>Ba amân-e Xodâ!</i>	‘Xayr’ (Allohning omonatiga topshirdim)
به خدا سپردم!	<i>Ba Xodâ sopordam!</i>	‘(Sizni) Xudoga topshirdim’
به امید دیدار!	<i>Ba omêd-e didâr!</i>	‘Ko‘rishguncha’ ((Yana) diydor umididaman)

Matn

میله

- سلام علیکم، رفیق!
- سلام، برادر!
- چه حال داری؟ خوب هستی؟
- تشکر، خوب هستم. خودت چطور هستی؟
- شکر، من هم خوب هستم. صحتت چطور است؟
- تشکر، صحتم کاملاً خوب است.
- طبیعتت چطور است؟
- طبیعتم بد نیست.
- خانه خیریت است؟
- تشکر، خیر خیریت است.
- قبله گاه و والده ات صحت دارند؟
- همه جور هستند، سلام گفتند.
- تشکر. کجا هستی؟ هیچ درک نداری!
- بسیار مصروف هستم، کارهایم زیاد است.
- دیروز هم کار داشتی؟
- نه، دیروز خوشبختانه رخصتی بود و من بیکار بودم.

- چرا به خانه ما نیامدی؟ جای تو خالی بود.
- تشکر، اما من وقت نداشتم. دیروز ما در پغمان میله داشتیم.
- شما چند نفر بودید؟
- ما چهار نفر بودیم. همه ما همصنفی بودیم.
- میله شما خوب گذشت؟
- بلی، میله ما بسیار خوب گذشت.
- ساعت چند از کابل حرکت کردید؟
- ما ساعت هشت صبح از شهر نو حرکت کردیم.
- موتر از خودتان بود؟
- نه، ما موتر نداده‌ایم. در موتر تکسی رفتیم.
- در راه جایی توقف نکردید؟
- چرا نکردیم؟ یک بار در بند قرغه برای چند دقیقه توقف کردیم.
- در بند قرغه چه کردید؟
- اول آب بازی کردیم و بعد در رستوران آنجا جای خوردیم.
- چند بجه به پغمان رسیدید؟
- ساعت نه و نیم تا نه و چهل دقیقه به پغمان رسیدیم.
- هوای پغمان خراب نبود؟
- چه هوای خوبی بود! دیروز هوای پغمان نسبت به کابل بسیار خوب بود.
- گرمی یا شمال نبود؟
- نه گرمی بود و نه شمال.
- در پغمان سپورت کردید؟
- بلی، در دره پغمان یک یا یک و نیم ساعت والیبال کردیم.
- بعد از والیبال چه کردید؟
- بعد از والیبال در کنار دریا روی چمنی نشستیم و تا چاشت قصه کردیم.
- چاشت کجا نان خوردید؟
- چاشت به یک هتل رفتیم و نان خوردیم.
- نان هتل خوش تان آمد؟
- بلی، نان هتل بسیار خوش ما آمد. هم پلوشان بسیار مزه دار بود. هم قورمه شان و هم چای شان.
- بعد از نان کجا رفتید؟
- بعد از نان در باغ عمومی هواخوری کردیم.
- در باغ عمومی چه پروگرام بود؟
- دیروز در باغ عمومی بسیار ساز و آواز بود.
- کسی اتن نکرد؟
- چطور نکرد؟ چند نفر اتن کردند و همه مردم تماشا کردند.

- دیروز در پغمان نفر زیاد بود؟
- دیروز اکثر مردم کابل در پغمان بودند. همه جا بیروبار بود.
- من شنیدم که دیشب در باغ عمومی پغمان کنسرت دلچسپ به اشتراک هنرمندان مشهور برگزار شد. شما به دیدن آن کنسرت نرفتید؟
- آن کنسرت در هوای آزاد نبود، در سالون هتل بود. متأسفانه چون تعداد تماشاچیان زیاد بود به ما تکت نرسید و ما به آن کنسرت نرفتیم.
- افسوس! دیگر در پغمان چه کردید؟
- دیگر در بازار شهر و باغهای سرسبز آنجا قدم زدیم، طاق ظفر و قصرهای زیبای پغمان را دیدیم.
- از بازار چیزی نخریدید؟
- ساعت پنج عصر چون کسی تشنه و گرسنه بودیم چهار بوتل فانتا و چهار دانه ساندویچ خریدیم و همه آن را خوردیم.
- تا ساعت چند در پغمان بودید؟
- تقریباً تا ساعت هفت شام در پغمان ماندیم.
- به کابل هم در موتر تکسی آمدید؟
- بدبختانه هیچ موتری پیدا نشد.
- چه چاره کردید؟
- چاره دیگر نبود. به سرویس بالا شدیم و به کابل برگشتیم.
- در سرویس بیروبار نبود؟
- بسیار بیروبار بود، هیچ چوکی خالی نبود.
- از میله راضی هستید؟
- بلی، هر چهار ما از میله راضی هستیم. خودت دیروز کجا بودی؟
- من تمام روز در خانه بودم، هیچ جایی نبرآمدم.
- چرا؟ خیریت بود؟
- خیرخیریت بود، مهمان داشتم. خوب، از قصه تو بسیار تشکر.
- وقت ترا گرفتم. عجله داری؟
- بلی، کمی ناوقت است. در خانه انتظار دارند. اجازه امت؟
- چرا نه؟ از ملاقات تو بسیار خوش شدم. به خدا سپردم.
- به امان خدا. به امید دیدار.

Matnga sharh

1. آمدن *xoš āmadan fe'li tustlanganda*, qo'shma fe'ning ot qismi *xoš* birikuvchi olmoshlarni (*ba'zan* – kishilik) qabul qilib, ko'makchi fe'li *āmadan esa doimo III shaxs birlik shaklida keladi*; urg'u qo'shma fe'ning ot qismiga tushadi. آمدن *āmadan* ko'makchi fe'li gapning

ma'nosiga qarab turli zamon shaklida bo'lishi mumkin (خوش آمدن *xoš âmadan* fe'lining tuslanishi o'zbek tilidagi *uyqu kelmoq* qo'shma fe'lining tuslanishini eslatadi: *uyqum keldi, uyqung keldi* kabi), masalan:

خوشم آمد	<i>xoš-am âmad</i>	'menga yoqdi'
خوشت آمد	<i>xoš-at âmad</i>	'senga yoqdi'
خوشش آمد	<i>xoš-aš âmad</i>	'unga yoqdi'
خوشمان آم	<i>xoš-emân âmad</i>	'bizga yoqdi'
خوشتان آمد	<i>xoš-etân âmad</i>	'sizga yoqdi'
خوششان آمد	<i>xoš-ešân âmad</i>	'ularga yoqdi'

خوش آمدن *xoš âmadan* qo'shma fe'li boshqargan to'ldiruvchi, ya'ni *yoqish* obyekti bo'lgan so'z, odatda, از *az* ko'makchisini qabul qilib keladi; ba'zan ko'makchi tushib qoladi, masalan:

از این شال گردن ابریشمی خوشم آمد
Az in šâl-e gardan-e abrišomi xošam âmad

'Bu ipak sharf menga yoqdi'

از این شال گردن ابریشمی خوشت آمد
Az in šâl-e gardan-e abrišomi xošat âmad

'Bu ipak sharf senga yoqdi'

خوش آمدن *xoš âmadan* fe'lining bo'lishsiz shakli *na* inkor yuklamasini ko'makchi fe'lga qo'shish orqali hosil bo'ladi. Bunda urg'u *na* inkor yuklamasiga tushadi. Masalan:

این میله خوشم نیامد *In mêla xoš-am nayâmad*

'Bu (ochiq havodagi) sayr menga yoqmadi'

از این مقاله خوشش نیامد *Az in maqâla xoš-aš nayâmad*

'Bu maqola unga yoqmadi'

2. Matnda keltirilgan joy nomlari:

پغمان *Pağmân* 'Pag'mon' – Kobuldan taxminan 20 km g'arbda joylashgan shahar. Bu shahar Kobulga nisbatan dengiz sathidan yuqorida bo'lgani uchun iqlimi salqin.

طاق زفر *Tâq-e zafar* (aynan Zafar arkasi yoki G'alaba darvozasi) – 1919-yili Afg'oniston mustaqilligining qayta qo'lga kiritilgani sharafiga Pag'monda qurilgan.

قرغه *Qarğa* 'Qarg'a' – Kobul g'arbidagi shaharcha bo'lib, u yerda to'g'on mavjud.

5-mashq. O'qing va tarjima qiling:

(۱) ما اول نان خوردیم و بعد درس خواندیم. (۲) اول یوسف آمد و بعد از آن زلمی رسید. (۳) امروز بسیار شمال است. (۴) تکت سینما به تو نرسید. (۵) ما

دیگر به پغمان نرفتیم. ۶) دیگر در اتلاق کی بود؟ - دیگر هیچ کس نبود.
 ۷) برانرم به شما بسیار سلام گفت. ۸) چرا درک نداری؟ جای تو خالی است.
 ۹) دیروز کریم به مکتب نیامد. - خیریت بود؟ - او کمی ناچور بود. ۱۰)
 دیروز به میله نرفتید؟ - چطور نرفتیم؟ ۱۱) به بریالی خطر روان کردی؟ -
 چرا روان نکردم؟ ۱۲) حالا وقت داری؟ - چرا نه؟ ۱۳) من هم خود شما را
 شناختم و هم خانم شما را. ۱۴) او نه موتر داشت و نه بایسکل. ۱۵) ما هم مالته
 و هم سنتره خریدیم. ۱۶) نه ابراهیم در خانه بود و نه بچه اش. ۱۷) این قلم
 بسیار خوشش آمد. ۱۸) باغ های پغمان خوش تان آمد؟ ۱۹) آن قورمه هیچ خوش
 ما نیامد. ۲۰) از جای شما بسیار تشکر. ۲۱) چرا از مادر خود تشکر نکردی؟

6-mashq. Dariy tilida dam olish kunidagi sayr haqida hikoya tuzing.

7-mashq. Dariy tilida uchrashuv va xayrlashuv kichik sahna ko'rinishini tayyorlang.

8-mashq. Nuqtalar o'rniga خوشبختانه , متأسفانه yoki بدبختانه so'zlaridan mosini qo'yib ko'chiring:

۱) آن روز ... زلزله شد. ۲) ... به ما دو تکت رسید. ۳) دیروز ... تمام
 روز باران بود. ۴) ... هوای امروز بسیار خوب است. ۵) ... ما موتر تکسی
 پیدا نکردیم. ۶) من حالا ... بسیار عجله دارم. ۷) ... بعد از یک دقیقه
 سرویس رسید. ۸) در موتر سرویس ... بیروبار بود. ۹) ... موتر ما در راه
 خراب شد. ۱۰) من ... برای تماشای کنسرت وقت ندارم.

9-mashq. Qo'shma fe'llarning ma'nosini ayting:

میله کردن، والیبال کردن، پیدا شدن، صحت داشتن، چاره کردن، اتن
 کردن، حرکت کردن، توقف کردن، عجله داشتن، برگزار شدن، تماشا
 کردن.

10-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

A. 1) Biz ketin ning sayrimiz senga yoqdimi? - Yo'q, bizning
 sayrimiz menga yoqmadi. 2) Palov ularga yoqdi, qovurdoq esa yoqmadi.
 3) Men bir necha daqiqa kutdim, ammo boshqa hech kim qo'ng'iroq
 qilmadi. 4) Sizlar bilan yana kim bor edi? - Biz bilan Hasan ham bor
 edi. 5) Bu qizning otasi ham, onasi ham yo'q. 6) Menga san'atkorlar
 ham, konsert ham (ularning konserti ham) yoqdi. 7) Stolning ustida na
 choy va na shirinliklar bor edi. 8) Biz ashulalarni ham, ijroni ham
 eshitdik. 9) Men Baryolayga mehmondorchilik uchun minnatdorchilik
 bildirdim. 10) Qiziqarli hikoya uchun sizga rahmat! 11) Juda ham kech
 edi, bizning qornimiz och va chanqagan edik. 12) Zalda judayam ko'p

tomoshabinlar bor edi, ammo baxtga qarshi bo'sh jo'y yo'q edi. Vaziyatdan chiqishning boshqa iloji bo'lmaganligi sababli, biz tik turgan holimizcha qolaverdik. 13) Mening taksiga pulim yo'q edi. – Vaziyatdan qanday qilib chiqib ketding? – Men avtobusga o'tirdim. 14) Kecha oqshomda “Zaynab” kinoteatrida bir nechta juda mashhur san'atkorlar ishtirokida katta konsert bo'lib o'tdi. 15) Kayfiyating qanday? – Mening kayfiyatim yomon. – Nega? – Chunki menga bu filmga bilet yetmadi. – Afsus. 16) Hozir menda, afsuski, vaqt yo'q. Men juda shoshyapman, chunki yarim soatdan keyin men bir odam bilan uchrashishim kerak. 17) Bekatda trolleybus to'xtadi, lekin unda odam ko'p edi (tirband edi). Baxtimizga, bir daqiqadan so'ng boshqa trolleybus keldi va biz unga chiqdik.

B. Pag'mon shahri Kobuldan uzoqda emas. Pag'monda chiroyli saroylar va yashil bog'lar bor. Bu shaharning markazida salobatli ark joylashgandir. Pag'mon dovoni va Pag'mon atrofidagi tog'lar nihoyatda serjilodir (chiroyli manzaraga ega). Yozda Kobul aholisi Pag'monga sayr qilgani borishadi.

C. Salom, birodar! – Salom! – Ishlaring qanday? – Hammasi joyida. – Sog'liging yaxshimi? – Rahmat, tuzukman. – Ota-onang yaxshimi? – Ular, xudoga shukur, sog'-salomat, senga salom aytishdi. – Rahmat. Nega kamnamosan? – Ishlarim ko'p. – Biz seni sog'inib ketdik. – Rahmat, lekin men har kuni juda bandman. – Hozir vaqting bormi? – Yo'q, afsuski, juda shoshyapman. – Nima gap o'zi? – Meni uyda kutishyapti. – (Kechirasan) vaqtingni oldim. – Seni ko'rganimdan xursandman. Ruxsating bilan (ketsam)? Suhbat uchun rahmat. – Ko'rishguncha. – Ko'rishguncha.

Lug'at

اتن	<i>atán</i>	atan (afg'oncha milliy raqs)	ساز	<i>sâz</i>	musiqa
اجازه	<i>ejâza</i>	ruxsat	ساندويچ	<i>sândwiç</i>	buterbrod
آزادی	<i>âzadi</i>	ozodlik	سپردن	<i>sopordan</i>	topshirmoq
اشتراک	<i>ešterāk</i>	ishtirok	سرسبز	<i>sarsabz</i>	yam-yashil
			شخص	<i>šaxs</i>	shaxs
			(اشخاص)	<i>(ašxâs)</i>	
افسوس	<i>afsôs</i>	afsuslanish	شیرینی	<i>širini</i>	shirinlik
امید	<i>omêd</i>	umid	صحت	<i>sehhat</i>	sog'liq
بد	<i>bad</i>	yomon	طاق	<i>tâq</i>	arka, darvoza
بدبختانه	<i>badbaxtâna</i>		طبیعت	<i>tabi'at</i>	kayfiyat

baxtga qarshi

برگزار کردن *bargozâr kardan*
o'tkazmoq

بند *band* to'g'on

ببرویار *bir-o-bâr* tiqilinch

پروگرام *porôgrâm* dastur

تشکر *tašakkor* rahmat

تشکر کردن (از) *tašakkor kardan*
minnatdorchilik bildirmoq

تشنه *tašna* tashna,
chanqagan

تعداد *ta'dâd,* soni,
te'dâd miqdori

تکسی *taksi* taksi

تماشا *tamâšâ* tomosha

تماشاچی *tamâšâçi*
(ان) tomoshabin

توقف *tawaqqof* to'xtash

جوانی *jawâni* yoshlik

چاره *çâra* chora

حال *hâl* hol (ahvol)

(احوال) *(ahvol)*

خدا *Xodâ* Xudo

خوشبختانه *xošbaxtâna* baxtiga

(baxtinga va h.k.), xayriyyat

خیریت *xayreyyat*
tinchlik, xotirjamlik

دره *dara* dara

دیدار *didâr* uchrashuv,
ko'rishish

دیشب *dišab* kech
kechqurun

زیبایی *zêbâyi* go'zallik

ظفر *zafar* g'alaba

عجله *'ajalla* shoshilish,
shoshqaloqlik

فانتا *fântâ* fanta (*ichimlik*)

قبله گاه *qebلاغâh* ota,
qiblagoh

قدم *qadam* qadam

قدم زدن *qadam* yurmoq

zadan

قصر *qasr* qasr

قورمه *qurma* qovurma

گذشتن *gozaštan* o'tmoq

گرسنه *goresna* och

گرمی *garmi* issiqlik

متأسفانه *mota'assefâna* afsuski

مصروف *masruf* band

ملاقات *molâqât* uchrashuv

منظره *manzara* manzara

(مناظر) *(manâzer)*

مهمان نوازی *mehmânnavâzi*
mehmondo'stlik

میله *mêla*

ochiq havodagi sayr

ناوقت *nâwaqt* kech

والده *wâleda* ona, volida

والیبال *wâlibâl* voleybol

هنرمند *honarmand(ân)*

(ان) san'atkor(lar)

هیچ *heç* hech qachon

O'N SAKKIZINCHI DARS

درس هجدهم

100 dan katta sonlar

صد	<i>sad</i>	۱۰۰	'ikki yuz'
دو صد	<i>dosad</i>	۲۰۰	'ikki yuz'
سه صد	<i>sêsad</i>	۳۰۰	'uch yuz'
چهار صد	<i>çahârsad</i>	۴۰۰	'to'rt yuz'
پنج صد	<i>panjsad</i>	۵۰۰	'besh yuz'
شش صد	<i>šašsad</i>	۶۰۰	'olti yuz'
هفت صد	<i>haftsad</i>	۷۰۰	'yetti yuz'
هشت صد	<i>haštsad</i>	۸۰۰	'sakkiz yuz'
نه صد	<i>nohsad</i>	۹۰۰	'to'qqiz yuz'

Mingliklar

هزار / يك هزار	<i>hazâr, yak hazâr</i>	۱۰۰۰	'ming' / 'bir ming'
دو هزار	<i>do hazâr</i>	۲۰۰۰	'ikki ming'
سه هزار	<i>se hazâr</i>	۳۰۰۰	'uch ming'
چهار هزار	<i>çahâr (çâr) hazâr</i>	۴۰۰۰	'to'rt ming' va h.k.
لک	<i>lak</i>	۱۰۰۰۰۰	'yuz ming'

Millionlar

مليون	<i>melyun</i> yoki	مليون	<i>milyun</i> 'million'
دو مليون	<i>do melyun</i>		'ikki million'
سه مليون	<i>se melyun</i>		'uch million' va h.k.

Milliardlar

مليارد	<i>melyârd</i> yoki	مليارد	<i>milyârd</i> 'milliard'
دو مليارد	<i>do milyârd</i>		'ikki milliard'
سه مليارد	<i>se milyârd</i>		'uch milliard' va. h.z.

Yuzliklar, mingliklar, millionlar, milliardlar yasash uchun shu so'zlar oldiga birlikdagi sonlarni qo'yish kerak. Bosh urg'u oxiridan oldingi songa tushadi, masalan:

دو صد	<i>dôsad</i>	'ikki yuz'
بيست و پنج هزار	<i>bist-o-pânj hazâr</i>	'yigirma besh ming'

Dariy tilida ko'p xonali sonlarni yasash uchun birlik, o'nlik, yuzlik, minglikdagi sonlar orasiga و -o bog'lovchisi orttiriladi. Albatta, avval eng katta xonadagi son, keyin undan keyingi xonadagi son tartib bilan yoziladi.

439/۴۳۹ – چهار صد و سی و نه *čahâr sad-o si-wo-nôh*

5439/۵۴۳۹ – پنج هزار و چهار صد و سی و نه *pânj hazâr-o čahâr sad-o si-wo-nôh*

1 sonidan boshlangan yoki ikkita nolga tugallangan 4 xonali sonlarda minglikdagi har bir son alohida aytilmasdan, yuzlik sonda bo'lishi mumkin, masalan:

دوازده صد و نود و یک متر (یک هزار و نو صد و نود و یک متر)
'1291 metr'

پنجاه و سه صد افغانی (پنج هزار و سه صد افغانی)
'5300 afg'oniy'

1-mashq. Sonlarni o'qing:

– ۱۹۷۳ – ۲۰۱۸ – ۶۰۰۰۰۰ – ۳۲۰۰ – ۸۰۰۰ – ۴۰۰
۱۶۳۴۸۵۶ – ۱۳۵۷ – ۳۳۸۰۰ – ۵۱۰۰ – ۴۹۲۴۱۷۳۵ – ۱۳۸۰۴۲

2-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

18 million nafar odam, 250 nafar talaba, 1 300 afg'oni, 120 kilometr, 5 million 840 ming so'm (سوم), 2 400 metr, uch yarim million nafar odam, 1 526 kilogramm.

Yevropa oylarining afg'oncha nomi

جنوری	<i>janwari</i>	'yanvar'
فبروری، فروری	<i>fabr(o)wari, farwari</i>	'fevral'
مارچ	<i>mârč</i>	'mart'
اپریل	<i>april</i>	'aprel'
می	<i>mê</i>	'may'
جون	<i>jun</i>	'iyun'
جولای	<i>julây</i>	'iyul'
آگست، اگست	<i>âgest, agest</i>	'avgust'
شہتمبر، سپتامبر	<i>septamb(a)r, septâmb(a)r</i>	'sentabr'
اکتوبر، اکتبر	<i>aktôb(a)r, aktob(a)r</i>	'oktabr'
نومبر، نومبر	<i>nawamb(a)r, nawâmb(a)r</i>	'noyabr'
دسامبر، دسامبر	<i>desamb(a)r, desâmb(a)r</i>	'dekabr'

Dariy tilida sananing ifodalaniishi

Oy kunini ifodalash uchun tegishli tartib son yoki miqdor (sanoq) son va oy nomini ko'rsatuvchi so'z izofa orqali birlashtiriladi, masalan:

هفتم دسمبر *haftom-e desambar* } 'yettinchi dekabr'
هفت دسمبر *hafti-e desambar* }

Oyning birinchi kuni اول *awwal* 'birinchi' tartib soni orqali keladi, masalan:

اول جون *awwal-e jun* 'birinchi iyun'

Kunni ifodalovchi son oldidan روز *rôz* 'kun', تاریخ *târix* 'sana', oy nomini ko'rsatuvchi so'z oldidan ماه *mâh* 'oy' so'zi izofa orqali birlashtirishi mumkin, masalan:

روز سی و یکم ماه جنوری *rôz-e si-wo-yakom-e mâh-e janvori*
'31- yanvar (*aynan* 'yanvar oyining 31- kuni)'

Agar sana gapda payt holi vazifasida kelsa, ... روز *rôz-e...*, ... در *dar rôz-e...*, ... به تاریخ *ba rôz-ê...*, ... به تاریخ *ba ta'rix-e...* oborotlari bilan kelishi mumkin, masalan:

به تاریخ چهار اگست من به کابل رسیدم
Ba târix-e çahâr-e âgest man ba Kâbol rasidam
'4- avgust men Kobulga yetib keldim'

Yilni ifodalash uchun سال *sâl* so'zi yil miqdorini ko'rsatuvchi son oldiga qo'yilib, o'zaro izofa orqali bog'lanadi, masalan:

سال هزار و نهصد و هفتاد و شش
sâl-e hazâr-o nohsad-o haftâd-o šaš
'1976- yil'

سال دو هزار و پنج *sâl-e do hazâr-o panj* '2005- yil'

O'zbek tilida yil miqdori tartib son shaklida keladi, lekin dariy tilida yil miqdori doimo miqdor (sanoq) son shaklida bo'ladi.

Agar minglikdagi son yuzlik songa kirsam (2000- yildan oldingi yillar), صد *sad* so'zi va bog'lovchisi tushib qolishi mumkin, masalan:

سال (یک) هزار و نه صد و نود و چهار
sâl-e (yak) hazâr-o noh sad-o nawad-o-çahâr
سال نود و نه صد و نود و چهار *sâl-e nozdah sad-o nawad-o-çahâr*
سال نود و نه صد و نود و چهار *sâl-e nozdah nawad-o-çahâr*
'1994- yil'

Agar yil nomi sana tarkibida bo'lsa, oy nomiga izofa orqali birlashtiradi, bunda سال *sâl* so'zi tushib qolishi mumkin, masalan:

روز دوازدهم اپریل نژده صد و شصت و یک
rôz-e dowâzdahom-e april-e nozdah sad-o šast-o-yak

‘12- aprel 1961- yil’

Tegishli oy kunini bilish uchun چندا čand ‘necha?’ so‘roq olmoshiga م -om affiksini qo‘shish orqali چندم čandom ‘nechanchi?’ olmoshi ishlatilib, savol beriladi:

امروز چندم است؟ emrôz čandom-e mâh ast? yoki
Emrôz čandom ast? ‘Bugun oying nechanchi kuni (qaysi sanasi)?’

3-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

A) birinchi sentabr, to‘qqizinchi may, sakkizinchi mart, o‘n to‘qqizinchi avgust, yigirmanchi yanvar, yigirma sakkizinchi fevral, o‘ttizinchi aprel, o‘ttiz birinchi dekabr.

B) 1941- yil, 1812- yil, 1980- yil, 1905 -yil, 1919- yil, 2000- yil.

D) 1917- yil 25- oktabr, 1991- yil 31- avgust, 1945- yil 9- may, 1921- yil 28- fevral, 2001- yil 11- sentabr.

4-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) bugungi sana; 2) tug‘ilgan kuningiz; 3) yaqinlaringizning tug‘ilgan kunlari; 4) bayram kunlari; 5) boshqa (istalgan) unutilmas kunlar.

Afg‘onistonda yil hisobi

Afg‘onistonda uch xil taqvim amalda qo‘llanilib kelmoqda va, o‘z navbatida, uch xil yil hisobi farqlanadi:

1) سال میلادی *sâl-e milâdi* ‘milodiy yil’ (Grigoriy (Yevropa) taqvimi);

2) سال هجری شمسی *sâl-e hejri-ye šamsi* yoki سال خورشیدی *sâl-e xoršēdi* (hijriy-shamsiy yil – shamsiya);

3) سال هجری قمری *sâl-e hejri-ye qamari* (hijriy-qamariy yil – qamariya).

Yevropa milodiy taqvimida oylarning ba‘zilari 30, ayrimlari 31 kundan va faqat fevral oyi 28 kundan iborat bo‘ladi. Fevral oyi 4 yilda bir marotaba 29 kun bo‘lib, u yil kabisa yili deyiladi. Milodiy yil 365 yoki 366 kundan iborat.

Hijriy yil milodning 622- yil 16- iyulidan, ya‘ni Muhammad payg‘ambar (SAV) hazratlarining Makkai mukarramadan Madinai munavvaraga hijrat qilgan (ko‘chgan) yillaridan boshlanadi.

Hijriy yil oy va quyosh kunlari asosida olib boriladi. Hijriy yil oy kunlari bo'yicha olib borilsa, هجرى قمرى *hejri-ye qamari* va quyosh kunlari bo'yicha bo'lsa, هجرى شمسى *hejri-ye šamsi* deb ataladi.

هجرى قمرى *hejri-ye qamari* oy davrining o'zgarishi bo'yicha tuzilgan bo'lib, har bir oy yangi oy chiqish davridan boshlanadi.

هجرى شمسى *hejri-ye šamsi* esa yerning quyosh atrofida aylanishi bo'yicha tuzilgan bo'lib, bunda yerning quyosh atrofida bir marotaba aylanib chiqishi bir yil hisob qilinadi.

هجرى قمرى *hejri-ye qamari* yilidagi 12 oyning 6 tasi 30 va 6 tasi 29 kundan iborat bo'lib, birinchi oy 30 va ikkinchi oy 29 kun tartibida davom etib boradi. Natijada, qamariyaning bir yili 354 kun bo'ladi.

هجرى شمسى *hejri-ye šamsi* yili milodiy yil kabi 30 va 31 kundan va yolg'iz bir oy 28 (29) kundan iborat, shuning uchun bir yil 365 (366) kun bo'ladi. Shu asosda qamariy yil shamsiy yildan har yili 10-11 kundan orqada qolib boradi va qamariyning ma'lum bir oy va kunining har yili, milodiy hamda shamsiyning turli vaqtlarida kelishiga sabab bo'ladi. Har 33 yilda hijriy-qamariy yili bir davrani aylanib chiqib, yana bir vaqtga to'g'ri keladi va qamariyning 33 yili shamsiyning 32 yiliga tengdir.

Izoh. Demak, milodiy va hijriy taqvimlar orasida 621 (622) yil farq mavjud. Milodiy yil hisobini hijriy yil hisobiga aylantirish uchun milodiy yil hisobidan 621 (622) soni ayiriladi: milodiy yil - 621 (622) yil = hijriy yil.

Aksincha, ya'ni hijriy yil qaysi milodiy yilga to'g'ri kelishini aniqlash uchun tegishli miqdor songa 621 (622) soni qo'shiladi: milodiy yil = hijriy yil + 621 (622) yil.

Musalan: milodiy 1999- yil = hijriy 1377-1378;

hijriy 1375 = milodiy 1996-1997.

Yil hisobining qaysi taqvim asosida berilganini ko'rsatish uchun tegishli miqdor sondan so'ng izofa yordamida quyidagicha izohlar keltirilishi mumkin:

- م (میلادی) 'milodiy'
ق م (قبل از میلاد) 'miloddan avval'
ه ش (هجرى شمسى) yoki خ (خورشیدی) 'hijriy quyosh yilnomasi'
ه ق (هجرى قمرى) 'hijriy oy yilnomasi'
ه ق ۱۴۰۵ *sâl-e çahârdah sad-o panj-e hejri-ye qamari*
'1405- h.q. yil'

Afg'onistonda uchala taqvimdan muayyan vazifada foydalaniladi. Yevropa kalendari asosan tashqi aloqalarda va xorij uchun ishlatiladi. Hijriy oy kalendaridan islom diniy sanalarni belgilashda, boshqa holatlarda esa hijriy quyosh kalendaridan (keyingi o'rinlarda – afg'on kalendari deb yuritiladi) foydalaniladi.

Afg'on kalendarining har oyi Yevropa oylarining 20-kunidan boshlanadi. Afg'oncha oylar Burjlarning nomiga muvofiq ataladi. Sana yevropacha kalendaridagi kabi hosil qilinadi (ماه *māh* 'oy' so'zi o'rniga *برج borj* 'burj' so'zi ishlatilishi mumkin), masalan:

روز هفدهم برج اسد سال سیزده صد و هفتاد و دو

rôz-e hafdahom-e borj-e asad-e sâl-e sêzdah sad-o haftâd-o du

'1372- yil asad oyining 17- kuni'

Turli kalendar bo'yicha bitta sanani ko'rsatish zarur bo'lganda, sananing 2-varianti oldidan مطابق *motâbeq-e* '...-ga muvofiq', '...-ga to'g'ri keluvchi' so'zi qo'yiladi, masalan:

اول حمل سیزده پنجاه و سه مطابق بیست و یکم مارچ تزدہ هفتاد و چهار

awwal-e hamal-e sêzdah penjâh-o-sê

motâbeq-e bist-o-yakom-e mârc-e nozdah haftâd-o-çahâr

'1355- yil 1- hamal, milodiy 1974- yil 21- mart kuni'(aynan

'1974- yilning 21- martiga to'g'ri keluvchi 1355- yil 1- hamal (kuni)'

Afg'oniston taqvimi oylarining nomi

Afg'oncha oylarning nomi		Muvoviq burjlar	Muvoviq yevropacha oylarga	
حمل	<i>hamal</i>	Qo'y	mart –	aprel
ثور	<i>sawr</i>	Buzoq	aprel –	may
جوزا	<i>jawzâ</i>	Egizak	may –	iyun
سرطان	<i>saratân</i>	Qisqichbaqa	iyun –	iyul
اسد	<i>asad</i>	Arslon	iyul –	avgust
سنبله	<i>sonbola</i>	Boshoq	avgust –	sentabr
ميزان	<i>mizân</i>	Tarozu	sentabr –	oktabr
عقرب	<i>'aqrab</i>	Chayon	oktabr –	noyabr
قوس	<i>qaws</i>	Yoy	noyabr –	dekabr
جدى	<i>jâdi</i>	Tog' echkisi	dekabr –	yanvar
دلو	<i>dalw</i>	Qovg'a	yanvar –	fevral
حوت	<i>hut</i>	Baliq	fevral –	mart

5-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

A) 20- dalv, 31- javzo, 29- hut, 3- asad.

B) 1336- yil 10- saraton; 1365- yil 3- mezon; 1381- yil 30- aqrab; 1372- yil 15-jadi.

C) 1359- yil 22- savr, 1980- yil 12-mayga to'g'ri keladi; 1383-yil 6-qavs, 2004-yil 27-noyabrga to'g'ri keladi.

Qo'shma fe'llarning kontakt va distant holati

Gapda qo'shma fe'llarning ot qismi fe'l qismi bilan yonma-yon kelib, ular orasida gapning boshqa bo'laklari bo'lmasa, bu holat qo'shma fe'lning kontakt, ya'ni birgalikdagi holati deyiladi, masalan:

أنها با معلم زبان دری خود صحبت کردند

Ānhā bā mo' allem-e zabān-e dari-ye xod sohbat kardand

'Ular dariy tili o'qituvchilari bilan suhbatlashdilar'

Qo'shma fe'lning ot qismi bilan fe'l qismi orasida gapning boshqa bo'laklari kelgan bo'lsa, bu holat qo'shma fe'lning distant, ya'ni ayrim kelish holati deyiladi. Qo'shma fe'lning distant holatida fe'lning ot qismi va fe'l qismi orasiga gapning boshqa bo'laklari kiradi va ular qo'shma fe'lning ot qismiga izofa orqali bog'lanadi, masalan:

من نزدیک دروازه شدم *Man nazdik-e darwāza šodam*

'Men eshikka yaqinlashdim'

Bu fe'l kontakt holatda ham ishlatilishi mumkin. Unda *ba* old ko'makchisi ishlatiladi, masalan:

من به دروازه نزدیک شدم yoki من نزدیک دروازه شدم

'Men eshikka yaqinlashdim'

Ba'zi fe'llar distant holatda ort va old ko'makchi bilan keladi (old ko'makchi kelganda izofa qo'llanilmaydi). Masalan:

ما خبر کاکای خود را گرفتیم *Mā xabar-e kākā-ye xod rā gereftēm*

'Biz amakimizdan xabar oldik'

حیدر شروع به کار کرد *Haydar šoro' ba kār kard*

'Haydar ishga kirishdi'

Dariy tilida ba'zi fe'llargina distant holatda ishlatilishi mumkin. Ular ichida ko'p uchraydiganlari quyidagilar:

عازم جایی شدن *āzem-e jā-yê šodan* '(biror joyga) jo'namoq'

وارد جایی شدن *wāred-e jā-yê šodan* '(biror joyga) kelmoq (kirmoq)'

نزدیک جایی شدن *nazdik-e jā-yê šodan*

(به جای نزدیک شدن (yoki) 'biror joyga yaqinlashmoq')

داخل جایی شدن *dâxel-e jâ-yê šodan* 'biror joyga kirmoq'

شامل چیزی شدن *šâmel-e čiz-ê šodan* 'biror joyga kirmoq (ishga, o'qishga va sh.k.)'

مصروف کاری شدن *masruf-e kâr-ê šodan* 'biror narsa bilan shug'ullanmoq'

شروع به کاری کردن *šoro' ba kâr-ê kardan*

(به کاری شروع کردن (yoki) 'biror ishni boshlamoq')

خبر کسی را گرفتن *xabar-e kas-ê râ gereftan*

(از کسی خبر گرفتن (yoki) 'kimdandir xabar olmoq')

انتظار چیزی را داشتن *entezâr-e čiz-ê râ dâštan* } 'nimanidir
انتظار چیزی را کشیدن *entezâr-e čiz-ê râ kašidan* } kutmoq'

منتظر چیزی بودن *montazer-e čiz-ê budan*

سبب چیزی بودن *sabab-e čiz-ê budan*

'nimagadir sabab bo'lmoq'

دارای چیزی بودن *dârâ-ye čiz-ê budan*

'nimagadir ega bo'lmoq'

نقل مکان کردن *naql-e makân kardan*

'ko'chib o'tmoq'

ثبت نام کردن *sabt-e nâm kardan*

'yozilmoq'

ایفای وظیفه کردن *ifâ-ye wazifa kardan*

'ishlamoq (qayerdadir)'

6-mashq. O'qing va tarjima qiling:

(۱) چرا خبر خواهرت را نگرفتی؟ (۲) آنها سه سال در یک فابریکه کابل ایفای وظیفه کردند. (۳) حیدر دارای یک پسر و دو دختر است. (۴) او منتظر شام بود. (۵) من مصروف ترجمه متن شدم. (۶) این مؤسسه از شهر نو به مکروریان نقل مکان کرد. (۷) ما انتظار رخصتی را داریم. (۸) علی شروع به خواندن کرد. (۹) برادرم عازم کندهار شد. (۱۰) ما انتظار این جواب را نداشتیم. (۱۱) لیلی داخل اتاق شد. (۱۲) آنها نیم ساعت انتظار مرا کشیدند.

7-mashq. Qo'shma fe'lning distant holatini qo'llab, gaplarni dariy tiliga tarjima qiling.

1) Sodiqning do'sti Jalolobodga jo'nab ketdi. 2) Mening buvim o'ttiz to'rt yil maktabda ishlaganlar. 3) Latif stolga o'tirib, ishini boshladi. 4) Bizning oilamiz shaharning yangi tumaniga ko'chib o'tdi. 5) O'qituvchi auditoriyaga kirib keldi. 6) Zafarning qizi ikki yarim oy muqaddam maktabga qabul qilindi. 7) Nimani kutayapsan? – Men mehmonlarning kelishini kutayapman. 8) Rauf yotoqxonaga borib, kursdoshlarini ko'rib keldi. 9) Biz uyga yaqinlashib qoldik. 10) Karim Farohga keldi-yu, ishga kirishib ketdi. 11) Ammamning qizining uchta farzandi bor.

Matn

سوانح

داکتر عبدالمنان رحیمی ولد عبدالوہاب روز ۱۸ قوس سال ۱۳۲۶ هـ ش در ولسوالی پنجشیر ولایت پروان متولد گردید. پدر وی معلم مکتب بود و غیر از عبدالمنان دو پسر و چهار دختر داشت.

عبدالمنان در سن هفت ساله گی به مکتب ابتدایی گلپهار شامل شد و شروع به تحصیل نمود. چون وی به سن ده ساله گی رسید فامیل شان به کابل نقل مکان کرد و پدرش در یکی از مکاتب متوسطه شهر شامل کار شد.

عبدالمنان به صنف چهارم لیسه استقلال شامل گردید و به تحصیلات خود ادامه داد. وی در درسهای خود بسیار موفق بود و در تمام مضامین نمرات خوبی داشت و به این نسبت همیشه سبب رضایت معلمین و پدر خود بود.

عبدالمنان در سال ۱۳۴۵ از لیسه فارغ شد و برای اشتراک در کاتکور پوهنتون ثبت نام کرد. وی در امتحان کاتکور موفق شد و مدت چهار سال در پوهنخی علوم پوهنتون کابل تحصیل نمود.

عبدالمنان رحیمی بعد از فراغت پوهنتون به خدمت عسکری جلب گردید و پس از ترخیص در ماه حمل سال ۱۲۵۲ در وزارت معادن و صنایع به حیث مأمور شامل کار شد. وی به تاریخ ۳۰ میزان سال ۱۳۵۳ با فوزیه بنت محمد اعظم ازدواج کرد و اکنون دارای دو دختر و یک پسر است. در سال ۱۳۵۴ پدر عبدالمنان تقاعد نمود.

در برج سنبله سال ۱۳۵۵ خ مطابق ماه اگست سال ۱۹۷۶ م عبدالمنان رحیمی بورس گرفت و برای ادامه تحصیلات عالی عازم شهر کیف شد. وی مدتی در فاکولته آماده گی و متعاقباً طی پنج سال در فاکولته کیمیای پوهنتون

آن شهر تحصیل نمود. عبدالمنان در ماه جوزای سال ۱۳۶۱ مطابق ماه جون ۱۹۸۲ در سن سی و چهارساله گی به گرفتن درجه دکترا موفق شد. عبدالمنان بعد از بازگشت به وطن طی سه سال در یکی از مدیریت های وزارت زراعت ایفای وظیفه نمود. در ماه دلو سال ۱۳۶۰ پدر عبدالمنان وفات کرد.

عبدالمنان در سال ۱۳۶۴ به حیث رئیس یک مؤسسه بزرگ مربوط وزارت انرژی برق مقرر شد. ولی در بهار سال ۱۳۷۱ به نسبت خرابی اوضاع افغانستان به مهاجرت مجبور گردید و وارد کشور ازبکستان شد. اکنون داکتر عبدالمنان رحیمی و اعضای فامیل او دور از وطن در شهر تاشکند به حیث مهاجرین سکونت دارند و منتظر امکانات بازگشت به افغانستان هستند.

Matnga sharh

1. Kitobiy uslubda qo'shma fe'llar tarkibidagi *kardan* 'qilmoq' گردیدن - *namudan fe'liga* شدن، *šodan* 'bo'lmoq', 'aylanmoq' - *gardidan fe'liga* almashtirilishi mumkin. Masalan:

tahsil kardan yoki تحصیل کردن

tahsil namudan 'o'qimoq', 'tahsil olmoq' تحصیل نمودن

motawalled šodan yoki متولد شدن

motawalled gardidan 'tug'ilmoq' متولد گردیدن

Lug'atlarda qo'shma fe'llar کردن va شدن fe'llari bilan beriladi.

2. چون *čun bog* 'lovchisi sabab ergash gap' ('chunki', '...gani uchun') dan tashqari payt ergash gapni ('...vaqtda') bog'lash uchun ham xizmat qiladi, masalan:

چون من آمدم احمد در خانه نبود

Čun man āmadam Ahmad dar xāna nabud

'Men kelganimda, Ahmad uyda yo'q edi'

3. Son va سال *sāl* 'yil' so'zi birikmasiga -a affiksini qo'shish orqali sifat yasaladi, masalan:

bist sāl بیست سال '20 yosh' -

bistsāla بیست ساله '20 yashar'

Sifatdan esa -(g)i affiksi orqali ot yasaladi:

bistsālagi بیست ساله گی '20 yasharliik', '20 yillik'

Bu yasalma سن *senn* 'yosh' so'ziga aniqlovchi bo'lib kelishi mumkin, masalan:

در سن بیست ساله گی *dar senn-e bistsālagi* '20 yoshida'

(aynan '20 yasharlik yoshida')

4. yak 'bir' soni o'zbek tilidagi '...dan biri' kabi birikmada doim artikl bilan ishlatiladi, masalan:

یکی از محصلان yak-ê az mohasselân 'talabalardan biri'

من یکی از سیبها را خوردم Man yak-ê az sêbhâ râ xordam

'Men olmalardan birini yedim'

5. Matnda quyidagi murakkab va izofali old ko'makchilar ishtirok etadi:

... غیر از gayr az... '...dan tashqari'

... به حیث ba hays-e... '...sifatida'

... مدت moddat-e..., ... طی tayy-e... '...davomida', '...mobaynida'

6. mowaffaq šodan fe'li در dar old ko'makchisi bilan 'muvaqqiyatga erishmoq', ba old ko'makchisi bilan 'muvaqqiq bo'lmoq' ma'nosida ishlatiladi, masalan:

او در کار خود موفق شد 'U o'z ishida muvaqqiyat qozondi'

من به گرفتن رخصتی موفق شدم 'Men ta'til olishga muvaqqiq bo'ldim'

از fâreğ šodan 'tamomlamoq (o'quv yurtini)' fe'li از az old ko'makchisi bilan qo'llaniladi, masalan:

یوسف از مکتب فارغ شد 'Yusuf maktabni tamomladi'

مجبور šodan 'majbur bo'lmoq' fe'li به old ko'makchisi bilan qo'llaniladi, masalan:

او به تقاعد مجبور گردید

'U nafaqaga chiqishga majbur bo'ldi'

('U nafaqaga chiqishga to'g'ri keldi')

ادامه دادن edâma dâdan 'davom ettirmoq' fe'li vositasiz va ba old ko'makchisi vositali to'ldiruvchi kelishi mumkin, masalan:

محمود تحصیلات را ادامه داد } محمود o'qishini davom ettirdi'
محمود به تحصیلات ادامه داد }

ازدواج کردن ezdewâj kardan 'uylanmoq', 'turmushga chiqmoq' fe'li با bâ old ko'makchisi bilan qo'llaniladi, masalan:

من با دخترش ازدواج کردم 'Men uning qiziga uylandim'

7. Matnda qayd qilingan atoqli otlar:

عبدالمنان رحیمی 'Abd-o-Mannân Rahimi' 'Abdulgannon Rahimiy'

عبدالوهاب 'Abd-ol-Wahhâb' 'Abdulvahhob'

فوزیه Fawzeyya 'Favziya'

محمد اعظم Mohammad A'zam 'Muhammad A'zam'

Rasmiy murojaatda otaning ismi ...ولد *walad-e...* ‘...o‘g‘li’ va ...بنت *bent-e...* ‘...qizi’ so‘zlari orqali beriladi.

8. Matnda keltirilgan joy va muassasa nomlari:

پنجشیر <i>Panjšēr</i>	Panjsher (Kobuldan shimoldagi daryo va uyezd)
پروان <i>Parwān</i>	Parvon (Kobuldan shimolroqdagi viloyat)
گلپهار <i>Golbahār</i>	Golbahor (Parvon viloyatidagi aholi punkti)
کیف <i>Kif</i>	‘Kiyev’

فakولته ساینس – پوهنځی علوم *pohanzay-e ‘olum* (ikkinchi nomi – *fākulta-ye sâyns*) ‘tabiiy fanlar fakulteti’. پوهنځی

so‘zi pashtu tilidan o‘zlashgan, خ harfi dariy tilida z tarzida o‘qiladi.

وزارت معادن و صنایع *wezârat-e ma‘âden wa sanâye* ‘Tog‘-kon va sanoat vazirligi

وزارت زراعت *wezârat-e zerâ‘at* ‘Qishloq xo‘jaligi vazirligi’

وزارت انرژی برق *wezârat-e enerjî-ye barq* ‘Energetika vazirligi’

8-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling.

A. (گریدین va نمودن *fe‘llaridan foydalanib*):

1) Ular bu xabardan hayron qolishdi (*old ko‘makchisi*). 2) Avtobus bekatda to‘xtadi. 3) Kecha doktor Muhammad Ibrohim Vataniga ketdi. 4) U uch yil mobaynida institutda ishlagan. 5) Majlis ertalabki soat 11 da boshlandi. 6) Ali 1985- yilda tug‘ilgan.

B. 1) O‘n sakkiz yoshida u armiyaga chaqirildi. 2) Mening akam institutni yigirma uch yoshida tugatdi. 3) Men o‘n to‘qqiz yasharman. 4) Ahmad o‘n besh yoshga to‘lganda, uning oilasi Gulbahorga ko‘chib o‘tishdi. 5) Karim muassasalardan biriga ishga kirdi. 6) Bugun men bizning guruhdagi talabalardan birontasini ham ko‘rmadim. 7) Muso Kobul maktablaridan birida ishladi. 8) Bizdan tashqari avtobusda boshqa yo‘lovchilar yo‘q edi. 9) Mening jiyanim hamma fanlardan yaxshi o‘qiydi (*aynan* muvaffaqiyatga erishadi). 10) Ular samolyotga chipta olishga muvaffaq bo‘lmadilar. 11) Sen nega kirish imtihonlaridan o‘tolmading? (kirish imtihonlarida muvaffaqiyatga erishmading)? 12) Rashid moliya vazirligida xodim sifatida ishni davom ettirdi. 13) Abdulmannon Parvon viloyatining uyezdlaridan birida tug‘ilgan. 14) Favziya institutni tugatgandan keyin kasalxonalardan biriga ishga kirdi. 15) Bobom oltmish yoshga yetganda nafaqaga chiqdi. 16) Demobilizatsiyadan so‘ng Mahmud o‘z

xolavachchasiga uylandi. 17) Men bir qancha vaqt zavodda ishladim, keyin esa institutga kirdim. 18) Abdulg'afur vataniga qaytganidan so'ng sanoat korxonalaridan biriga direktor etib tayinlandi. 19) U keksa kishi yetnish besh yoshida vafot etdi.

9-mashq. سوانح matniga savollar tuzing va ularga javob bering.

10-mashq. Savollarga javob bering:

۱) شما چند ساله هستید؟ ۲) شما در کدام سال و در کجا متولد شدید؟
۳) پدر و مادر شما چه وظیفه دارند؟ ۴) شما در چند ساله گی شامل مکتب شدید؟ ۵) شما در مکتب چه نمراتی داشتید؟ ۶) شما در کدام سال از مکتب فارغ شدید؟ ۷) شما بعد از فراغت مکتب در کجا کار کردید؟ ۸) شما در کدام سال به خدمت عسکری جلب شدید؟ ۹) شما چند سال به خدمت عسکری مصروف بودید؟ ۱۰) شما در چند ساله گی از اردو ترخیص شدید؟ ۱۱) شما چه وقت برای اشتراک در کاتکور پوهنتون سبت نام کردید؟ ۱۲) آیا شما در امتحان کاتکور پوهنتون موفق شدید؟ ۱۳) آیا شما زن (شوهر) دارید؟ ۱۴) شما چه وقت ازدواج کردید؟ ۱۵) خاتم تان (شوهرتان) کجا وظیفه دارد؟ ۱۶) آیا شما اولاد دارید؟ ۱۷) اولادهای شما در سال چند متولد شدند و اکنون چند ساله هستند؟

11-mashq. Dariy tilida o'z tarjimai holingiz haqida aytib bering.

12-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

Nodir Karimov (نادر کریم اف) 1975- yil 3- martda Toshkent viloyatining shaharlaridan birida tug'ildi. Uning otasi bir katta sanoat korxonasining xodimi, onasi esa maktab o'qituvchisi edi. Nodirdan boshqa ularning bir o'g'il va ikki qizi bor. Yetti yoshligida Nodir boshlang'ich maktabga bordi. Uning barcha fanlardan baholari yaxshi edi (yaxshi baholari bo'lgan) va o'qituvchilari undan xursand bo'lishgan. Nodir o'n yoshga to'lganida, uning otasi boshqa vazifaga tayinlandi va ularning oilasi Toshkent shahriga ko'chib o'tdi. O'rta maktabni tugatgandan keyin Nodir Toshkentdagi korxonalaridan biriga ishchi bo'lib ishga kirdi, keyin esa harbiy xizmatga chaqirildi.

Nodir Karimov armiyada (aynan harbiy xizmatda) ikki yil xizmat qildi. Demobilizatsiyadan keyin u O'zMUning iqtisod fakultetiga hujjatlarini topshirdi. U kirish imtihonlaridan muvaffaqiyatli o'tdi va universitetda o'qishni boshladi. Nodir to'rtinchi kurs talabasi bo'lganida kursdosh qizlaridan biriga uylandi. Hozir ularning ikki nafar farzandi bor. Iqtisod

fakultetini tugatganidan keyin Nodir Karimov ta'limni davom ettirdi va uch yildan keyin doktorlik darajasini olishga muvaffaq bo'ldi. Hozir u Toshkentdagi institutlardan birida o'qituvchi bo'lib ishlayotganda.

Lug'at

ابتدایی <i>ebtedâyi</i>	boshlang'ich	شامل <i>šâmel</i>	kirish, kiritilish
ادامه <i>edâma</i>	davom ettirish	عازم شدن <i>'âzem šodan</i>	
ادامه دادن <i>edâma dâdan</i>	davom ettirmoq	جو'ناموq, ketmoq	
اردو <i>ordu</i>	armiya	عالی <i>'âli</i>	oliy
ازدواج <i>ezdewâj</i>	turmush qurish, nikoh	عضو <i>'ozw</i>	a'zo
ازدواج <i>ezdewâj</i>	turmush	(اعضا) <i>(a'zâ)</i>	
کردن <i>kardan</i>	qurmoq	فارغ شدن <i>fâreg šodan</i>	ozod bo'lmoq (<i>biror narsadan</i>); tugatmoq (<i>o'quv yurtini</i>)
اکنون <i>aknun</i>	hozir	فراغت <i>farâğat</i>	bo'sh vaqt; bitirish (<i>o'quv yurtini</i>)
آماده گی <i>âmâdagi</i>	tayyorgarlik	کاتکور <i>kânkur</i>	konkurs
امتحان <i>emtehân(ât)</i>	imtihon	کیمیا <i>kimyâ</i>	kimyo
(ات)		گردیدن <i>gardidan</i>	bo'lmoq
امکان <i>emkân</i>	imkon	(qo'shma fe'l tarkibida)	
(ات)		متعاقباً <i>mota'âqeban</i>	keyin, so'ngra
انرژی <i>enerži</i>	energetika	متوسطه <i>motawasseta</i>	
ایفای وظیفه <i>ifâ-ye wazifa</i>	vazifani bajarish	o'rta (<i>mas., maktab</i>)	
بازگشت <i>bâzgašt</i>	qaytish	متولد شدن <i>motawalled šodan</i>	tug' ilmoq
برج <i>borj</i>	burj; oy (<i>afg'on kalendarida</i>)	مجبور <i>majbur</i>	majbur
بنت <i>bent-e</i>	qizi	مدت <i>moddat</i>	muddat
بوس <i>bôrs</i>	o'qishga yo'llanma	مدیریت <i>modireyyat</i>	mudiriyyat
پوهنځی <i>pôhanzay</i>	fakultet; institut	مربوط <i>marbut</i>	...ga oid
		مضمون (مضامین) <i>mazmun</i>	
		(mazâmin) fan (<i>o'quv</i>)	

تاریخ، تاریخ	<i>ta'rix, târix</i>	tarix; sana	مطابق	<i>motâbeq ... ga</i>	to'g'ri (mos) keluvchi
تحصیل	<i>tahsil</i>	o'qish	معادن (معادن)	<i>ma'dan (ma'âdan)</i> kon	
ترخیص	<i>tarxis</i>	demobilizatsiya	مقرر	<i>moqarrar</i>	tayinlangan (lavozimga)
تقاعد	<i>taqâ'od</i>	nafaqa	منتظر	<i>montazer</i>	muntazir, kutayotgan
تقاعد	<i>taqâ'od kardan</i>		مهاجر	<i>mohâjer(ân, in)</i>	muhojir
کردن	<i>nafaqaga chiqmoq</i>		(ان، ين)		
ثبت نام	<i>sabt-e nâm</i>	ro'yxatdan o'tmoq	مهاجرت	<i>mohâjerat</i>	emigratsiya
جلب	<i>jalb</i>	chaqiruv, jalb qilish	موفق	<i>mowaffaq</i>	muvaffaq
جلب	<i>jalb kardan</i>		نقل مکان	<i>naql-e makon</i>	ko'chib o'tish
کردن	<i>chaqirmoq</i>		نمودن	<i>namudan</i>	qilmoq (<i>qo'shma fe'l tarkibida</i>)
خبر	<i>xabar gereftan</i>		وارد	<i>wâred</i>	kirish
گرفتن	<i>xabar olmoq</i>		وفات	<i>wafât</i>	vafot
دارا	<i>dârâ (... -ga)</i>	ega	وفات	<i>wafât kardan</i>	
دکتر	<i>doktorâ</i>	doktorlik darajasi (PhD)	کردن	<i>vafot etmoq</i>	
رضایت	<i>rezâyat</i>	rozilik	ولد	<i>walad-e</i>	o'g'li
روبل، ریل	<i>rubi, robl</i>	rubl	ولسوالی	<i>woloswâli</i>	uyezd
رئیس (رؤسا)	<i>ra'is</i>	direktor, boshliq	همیشه	<i>hamêsha</i>	har doim
زراعت	<i>zerâ'at</i>	dehqonchilik, qishloq xo'jaligi			
سوانح	<i>sawâneh</i>	tarjimai hol			

O'N TO'QQIZINCHI DARS

درس نوزدهم

O'tgan zamon davom fe'li (imperfekt)

استمراری فعل ماضی استمراری *fe'l-e mâzi-ye estemrâri*

Bu fe'l harakatdan anglashilgan mazmunning o'tgan zamonda takrorlanganligini, davom etganligini ifodalaydi.

O'tgan zamon davom fe'li qo'llanilgan gaplarda ko'pincha هر روز *har róz* 'har kuni', همیشه *hamêsha* 'har doim', اکثراً *aksaran* 'ko'pincha', عادتاً *'adatán* 'odatda', گاهی *gâh-ê* va بعضی اوقات *bâ'zê awqât* 'ba'zan' va shu kabi payt hollari ishlatiladi.

Sodda fe'llarning o'tgan zamon davom fe'li shaklida tuslanishi

O'tgan zamon davom fe'li o'tgan zamon fe'l negiziga می *mê-* old qo'shimchasi va shaxs-son qo'shimchalarini qo'shish orqali yasaladi (III shaxs birlikda shaxs-son qo'shimchalari qo'shilmaydi).

O'tgan zamon davom fe'lida asosiy kuchli urg'u می *mê-* old qo'shimchasiga va ikkinchi kuchsizroq urg'u shaxs-son qo'shimchalariga tushadi, masalan:

Birlik

من میخواندم yoki	من می خواندم <i>man</i>	'men o'qir edim'
	<i>mêxândam</i>	
تو میخواندی yoki	تو می خواندی <i>tu mêxândi</i>	'sen o'qir eding'
او میخواند yoki	او می خواند <i>ô mêxând</i>	'u o'qir edi'

Ko'plik

ما میخواندیم yoki	ما می خواندیم <i>mâ</i>	'biz o'qir edik'
	<i>mêxândêm</i>	
شما میخواندید yoki	شما می خواندید <i>šomâ</i>	'siz o'qir edingiz'
	<i>mêxândêd</i>	
آنها میخواندند yoki	آنها می خواندند <i>ânâ</i>	'ular o'qir edilar'
	<i>mêxândand</i>	

Agar fe'l negizi unli tovush bilan boshlansa, می *mê-* old qo'shimchasi va fe'l negizi o'rtasiga undosh orttirilmaydi, masalan: *šomâ mêâmâdêd* 'siz kelar edingiz', *man mêândâxtam* 'men tashlar edim'

Agar fe'l negizi cho'ziq *â* unlisi bilan boshlansa, می *mê-* old qo'shimchasini ajratib yozish, qolgan unilarda qo'shib yozish tavsiya qilinadi:

می آمدید yoki میآمدید *mēâmadêd*
 می انداختم yoki می انداختم *mēandâxtam*

O'tgan zamon davom fe'liga bo'lishli shaklda maxsus urg'u tushmasligi ham mumkin, masalan:

آنها کتاب میخواندند *Ânhâ ketâb mēxândând*

'Ular kitob o'qir edilar'

O'tgan zamon davom fe'lining bo'lishsiz shakli *mê-* old qo'shimchasi oldiga *na-* inkor yuklamasini orttirish orqali yasaladi.

Bunda kuchli urg'u *na-* inkor yuklamasiga ko'chadi, masalan:

من نمی رفتم yoki من نمی رفتم *man* 'men bormas edim'

تو نمی رفتی yoki تو نمی رفتی *tu nâmêraftî* 'sen bormas eding'

او نمی رفت yoki او نمی رفت *ô nâmêraft* 'u bormas edi'

ما نمی رفتیم yoki ما نمی رفتیم *mâ nâmêraftêm* 'biz bormas edik'

شما نمی رفتید yoki شما نمی رفتید *šomâ nâmêraftêd* 'siz bormas edingiz'

آنها نمی رفتند yoki آنها نمی رفتند *ânhâ nâmêraftând* 'ular bormas edilar'

1-mashq. Barcha shaxs-sonda tuslang:

(۱) من میرفتم. (۲) من می نشستم. (۳) من کتاب میخواندم. (۴) من به خانه می آمدم. (۵) من سنگ می انداختم. (۶) من قلم نمی آوردم. (۷) من نمی فهمیدم. (۸) من بالاپوش نمیپوشیدم. (۹) من خط نمی نوشتم.

Qo'shma fe'llarning o'tgan zamon davom fe'li shaklida tuslanishi

Qo'shma fe'llarda *mê-* old qo'shimchasi fe'l komponentiga qo'shiladi, masalan:

من کار میکردم *Man kâr mēkardam* 'Men ishlar edim'

نبی جواب نمیداد *Nabi jawâb namêdâd* 'Nabi javob bermas edi'

Bo'lishli shaklda fe'l komponenti mantiqiy urg'u olishi mumkin, qiyoslang:

ما رادیو گوش میکردیم 'Biz radio eshitar edik'

Mâ | râdyô gôš mēkardêm (kesim mantiqiy urg'u bilan ajratilmagan)

Mâ | râdyô | gôš mēkardêm } (kesim mantiqiy urg'u bilan ajratilgan)

Mâ | râdyô | gôš | mēkardêm }

Bo'lishsiz shaklda urg'u fe'l komponentiga tushadi, masalan:

او خبر مرا نمیگرفت *Ō xabār-e ma-rā nāmēgereft*

'U mendan xabar olmas edi'

2-mashq. Barcha shaxs-sonda tuslang:

- ۱) من کار میکردم. ۲) من تحصیل میکردم. ۳) من در باغ قدم میزدم.
- ۴) من در حوض آب بازی میکردم. ۵) من شامل کار میشدم. ۶) من سپورت نمیکردم. ۷) من خطر روان نمیکردم. ۸) من داخل اتاق نمیشدم. ۹) من با هیچ کس حرف نمیزدم. ۱۰) من خیر منان را نمیگرفتم.

3-mashq. O'qing va tarjima qiling:

- ۱) ما هر روز به کتابخانه میرفتیم و در آنجا مطالعه میکردیم. ۲) کریم به من تیلیفون میکرد و به زبان دری حرف میزد. ۳) سرویس در هر ایستگاه توقف میکرد و بعد دوباره حرکت میکرد. ۴) ما هر سال روز تولد براندرم را جشن میگرفتیم. ۵) داؤد به ما هیچ وقت دروغ نمیگفت. ۶) آنها بالاپوش میکشیدند و به اتاق داخل میشدند. ۷) من گپ آن مرد را می فهمیدم. ۸) اشعار آن شاعر خوش شان نمی آمد. ۹) چون داخل خانه میشدیم پهلوی بخاری می نشستیم و خود را گرم میکردیم.

4-mashq. Qavs ichidagi fe'llarni o'tgan zamon davom fe'li shaklida tegishli shaxs-sonda qo'yib, gaplarni ko'chiring:

- ۱) شما هر روز کجا (درس خواندن) ؟ ۲) ظفر هر صبح برادر کوچکتر خود را به کونکستان (بردن). ۳) زلمی و دوستانش هر روز جمعه (میله کردن). ۴) ما از صبح تا شام در فالیز (کار کردن). ۵) آنها هر ماه از رفیق خود خط (گرفتن) و (خوش شدن). ۶) چون شما (گپ زدن) من گپ تان را (فهمیدن). ۷) موسی هر صبح به من (سلام دادن) و من به او (جواب دادن). ۸) حسن هیچ وقت سگرت (کشیدن) و به این نسبت (مریض شدن). ۹) آنها هر روز کنار دریا (رفتن) و (سپورت کردن). ۱۰) تو ساعت هفت دیشب چه (کردن)؟ - من در کوچه (هواخوری کردن).

5-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

- 1) Bizning universtitetdagi darslarimiz odatda kunduzgi soat 2 da tugar edi. 2) O'qituvchi dariy tilidagi matnни o'qirdi, talabalar esa uni tarjima qilardilar. 3) Biz har kuni ishdan keyin kinoga borardik va bog'da sayr qilardik. 4) Zalmaynikiga ba'zida o'rtoqlari kelar edilar va ular birgalikda dars qilishardi. 5) O'qituvchi auditoriyaga kirganda dars boshlanar edi. 6) Yozda biz odatda har kuni daryoda cho'milardik. 7) Sen Vahobga nimadir aytar eding, ammo u eshitmasdi. 8) Ular har kuni ertalab badantarbiya qilardilar (aynan sport bilan shug'ullandilar). 9) Dam olish kunlari biz ba'zida shahar tashqarisiga chiqardik va tabiat qo'ynida dam olardik. 10) Men bu jummalarni tarjima qilishning

uddasidan chiqolmasdim (*aynan* muvaffaq bo'lmis edim). 11) Siz har kuni bozordan yangi mevalar sotib olar (*edingiz*) va ularni uyga olib kelar *edingiz*. 12) Rahim paltoni kiyib, sumkani olib, institutga ketardi. 13) Ular dam olishar (*edilar*) va ish haqida o'ylamas *edilar*. 14) O'rtoqlarimizdan birortasi kasal bo'lib qolganda, biz uni ko'rgani borardik. 15) U har kuni ertalabdan kechgacha ishlardi. 16) Qishda sovuq bo'lganda men *pechka* oldida o'tirar (*edim*) va *isinar* edim.

Prefiksli fe'llarning o'tgan zamon davom fe'li shaklida tuslanishi

O'tgan zamon davom fe'lida prefiksli fe'llarning fe'l qismi tuslanadi. Bo'lishli shaklda *urg'u* prefiksga tushadi, masalan:

من برمیگشتم	<i>man barmêgâstâm</i>	'men qaytar edim'
تو برمیگشتی	<i>tu barmêgâstî</i>	'sen qaytar eding'
او برمیگشت	<i>ô barmêgâst</i>	'u qaytar edi'
ما برمیگشتیم	<i>mâ barmêgâstêm</i>	'biz qaytar edik'
شما برمیگشتید	<i>šomâ barmêgâstêd</i>	'siz qaytar edingiz'
آنها برمیگشتند	<i>ânhâ barmêgâstând</i>	'ular qaytar edilar'

Prefiksdan ajralmaydigan fe'llar guruhida *می mē-* old qo'shimchasi prefiksdan oldin qo'yiladi va *urg'u* qabul qiladi. Biroq kitobiy tilda *می mē-* old qo'shimchasi prefiksdan keyin kelishi mumkin. Masalan:

من میبارآمدم	<i>man mēbarâmadâm</i>	} 'men chiqar edim'
من برمی آمدم	<i>man barmêâmadâm (kitob.)</i>	
تو میبارآمدی	<i>tu mēbarâmadî</i>	} 'sen chiqar eding'
تو برمی آمدی	<i>tu barmêâmadî (kitob.)</i>	
او میبارآمد	<i>ô mēbarâmad</i>	} 'u chiqar edi'
او برمی آمد	<i>ô barmêâmad (kitob.)</i>	
ما میبارآمدیم	<i>mâ mēbarâmadêm</i>	} 'biz chiqar edik'
ما برمی آمدیم	<i>mâ barmêâmadêm (kitob.)</i>	
شما میبارآمدید	<i>šomâ mēbarâmadêd</i>	} 'siz chiqar edingiz'
شما برمی آمدید	<i>šomâ barmêâmadêd (kitob.)</i>	
آنها میبارآمدند	<i>ânhâ mēbarâmadând</i>	} 'ular chiqar edilar'
آنها برمی آمدند	<i>ânhâ barmêâmadând (kit.)</i>	

Bo'lishsiz shaklda *نا na-* inkor yuklamasi *می mē-* old qo'shimchasidan oldin qo'yiladi va *urg'u* *نا na-* inkor yuklamasiga tushadi. Agar inkor yuklamasi oldidan prefiks kelsa, *urg'u* ikkita bo'ladi: bosh *urg'u* inkor yuklamasiga, ikkinchi darajali *urg'u* prefiksga tushadi. Masalan:

من نمیدرآمدم *man námêdarâmadâm* } 'men kirmas edim'
 من در نمی آمدم *man dârnâmêâmadâm (kit.)* }
 شما بر نمی خاستید *šomâ bârnâmêxâstêd* 'siz turmas edingiz'

O'tgan zamon davom fe'li ish-harakatning a) ma'lum paytda boshlanib, ma'lum paytgacha davom etganligini; b) takroran, ya'ni bir necha marta takrorlanganligini; d) bir vaqtning o'zida ikki ish-harakat haqida gap ketsa, biri ikkinchisidan oldinroq boshlanganligini bildiradi. Masalan:

من تمام روز کار می کردم *Man tamâm-e röz kâr mêkardam*

'Men kun bo'yi ishlardim'

هفته ای سه بار به کتابخانه می رفتم

Haftâ-yê se bâr ba ketâbxâna mêraftam

'Haftada uch marta kutubxonaga borardim'

وقتی تو آمدی، برادرم درس می خواند

Waqte tu âmadi, berâdaram dars mêxând

'Sen kelgan paytingda, akam dars tayyorlardi (tayyorlayotgan edi)'

6-mashq. Barcha shaxs-sonda tuslang:

۱) من به اتاق می‌درآمدم. ۲) من از خواب برمی‌خاستم. ۳) من ساعت پنج عصر به خانه بر می‌گشتم. ۴) من از اپارتمان نمی‌درآمدم. ۵) من با کسی بر نمی‌خوردم.

7-mashq. Qavs ichida berilgan fe'llarni o'tgan zamon davom fe'li shaklida yozing.

۱) ما ساعت هشت و نیم از لیلیه (برآمدن). ۲) فاروق هر صبح ساعت هفت از خواب (برخواستن). ۳) گوگرد هیچ (-درگرفتن). ۴) من اکثراً در کوچه با آن مرد (برخوردن). ۵) آنها هرگز به آن اتاق (-در آمدن). ۶) شما هر شام ساعت چند به خانه (برگشتن)? ۷) معلم عادتاً ساعت نه و نیم به صنف (درآمدن). ۸) هیچ کس آن قلم را از زمین (-برداشتن). ۹) هوا سرد بود اما تو بخاری را (-در دادن). ۱۰) ناوقت بود اما علی از چوکی (-برخاستن).

8-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Men har kuni Yusuf bilan institutda uchrashardim. 2) Ular hech qachon soat 9 dan oldin uyqudan turmasdilar. 3) Biz ba'zan xonadan chiqardik va sigaret chekardik (tutardik). 4) Soat 9.30 da talabalar auditoriyaga kirardilar. 5) Sen har kuni uyga kechki soat 6 da qaytarding. 6) O'tinlar ho'1 (تر) edi va shu sababli yonmasdi. 7) Kitoblar yerda yotardi, lekin ularni hech kim olib qo'ymasdi. 8) Men uning xonasiga hech qachon kirmas edim.

9-mashq. **صیح** matnini o'tgan zamon davom fe'lida, ... من هر روز... so'zlari bilan boshlab gapirib bering.

10-mashq. O'tgan zamon fe'l shakllarining qo'llanish holatlarini tushuntiring:

۱) ما این فلم را سه بار دیدیم. ۲) شما در شهر زیاد گشتید! ۳) من گپ او را نشنیدم. ۴) ما هم به سینما میرفتیم و هم به تئاتر. ۵) ملالی هر چه گفت من باور نکردم. ۶) تو دیروز یخچال خود را جور میکردی. ۷) شما ساعت دوازده کجا بودید؟ ۸) او هر روز کلاه قره قلی به سر میداشت. ۹) وقتی که ما نان میخوردیم خواهرم از کابل تلفون کرد. ۱۰) آنها دیروز به خانه علی نرفتند. ۱۱) ما در آن وقت پروگرام تلویزیون را تماشا میکردیم. ۱۲) پروین دو دقیقه فکر کرد و بعد از آن جواب داد.

11-mashq. Qavs ichida berilgan fe'llarni o'tgan zamon davom fe'li yoki aniqlik o'tgan zamon fe'lida yozing.

۱) ما دیروز هشت ساعت (درس خواندن). ۲) او هر چه (گفتن) من حرفش را (- فهمیدن). ۳) روز یکشنبه من تمام روز در خانه (بودن). ۴) احمد آن متن را چهار دفعه (خواندن). ۵) این محصل همیشه نمرات عالی (گرفتن). ۶) آنها هر صبح (سپورت کردن). ۷) ما تقریباً پانزده دقیقه (تفریح کردن) و بعد دو باره به کار (شروع کردن). ۸) من از او هیچ سوالی (- کردن). ۹) او هر چه دوا (خوردن) حالش بهتر (- شدن). ۱۰) شما چند دفعه خبر خاله خود را (گرفتن)?

12-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Qo'ng'iroqdan (زنگ) so'ng talabalar auditoriyadan chiqdilar. 2) Men har kuni ertalab soat yettida uyg'onardim. 3) U (o'z) o'g'lidan xat olganida, juda xursand bo'lardi. 4) Biz seni ikki soat kutdik, lekin sen kelmading. 5) O'tgan yili men institutda o'qimas edim. 6) Siz telefonda (dortelofon) yarim soat gaplashdingiz. 7) Men bu she'rlarni o'qimadim. 8) Kechki soat sakkizda bizning tanishlarimiz radio tinglardilar. 9) Sen bugun Layloni universitetda ko'rdingmi? - Yo'q, men uni ko'rmadim. 10) Ular o'sha odamni ko'rganlarida, u sigaret va gugurt sotib olayotgan edi. 11) Ob-havo yaxshi bo'lganda, biz sayr uyushtirar edik. 12) Siz kecha kunduzi soat birda nima qildingiz? - Kecha biz kunduzi soat birda darsda edik. 13) Ular 15 daqiqa hovuzda cho'milishdi. 14) Biz Rahimga bir necha bor qo'ng'iroq qildik, lekin hech kim javob bermadi. 15) Men uydan chiqqan paytimda, ko'chada hech kim yo'q edi. 16) Darsda biz har doim dariy tilida gaplashar edik. 17) Biz yo'lda ketardik (va ketardik), lekin shahar hali uzoq edi. 18) U har doim jigarrang

kostyum va oq ko'ylakda bo'lardi. 19) Biz har nima qilsak ham, o'sha tog'ga chiqishga muvaffaq bo'lmadik. 20) Men bog'da aylanib yurgan paytimda, yomg'ir boshlandi. 21) Avtobus necha marta to'xtadi? 22) O'tgan haftada ular hech qayerga borishmadi. 23) Bizning darslarimiz ertalab soat to'qqiz yarimda boshlanardi va kunduzi soat ikkida tugar edi. 24) Ular buterbrod yeyishdi va meva sharbati ichishdi. 25) Har kuni ertalabki sakkiz yarimda men avtobusga o'tirardim va ishga ketardim.

Ko'chirma va o'zlashtirma gap

Dariy tilida ko'chirma gap ham, o'zlashtirma gap ham *ke* bog'lovchisi orqali bog'lanishi mumkin. *ke* bog'lovchisi urg'u qabul qilmaydi va o'zidan oldingi yoki keyingi so'z bilan birgalikda talaffuz qilinadi. Ko'chirma gapdan oldin *ke* bog'lovchisi tushib qolishi mumkin. Masalan:

مأمور از من پرسید که اسم من چیست؟

'Xodim mendan ismim nimaligini so'radi' (*o'zlashtirma gap*)

مأمور از من پرسید (که) اسمت چیست؟

'Xodim mendan so'radi: "Isming nima?"' (*ko'chirma gap*)

Eslatma. Dariy tilida punktuatsiya qoidalarining ishlab chiqilmagani, ham ko'chirma, ham o'zlashtirma gap uchun *ke* bog'lovchisining ishlatilishi mumkinligi ba'zan bunday gaplarni tarjima qilishda anglashilmovchiliklarni keltirib chiqaradi, masalan:

نبی به من گفت که تو ناجور هستی

yoki 'Nabi menga sen kasal (ekan)ligingni aytdi'.

Dariy tilida o'zlashtirma gap to'ldiruvchi ergash gapga to'g'ri keladi. Ergash gapdagi fe'lning zamon turi bosh gapda ko'rsatilgan nutq paytiga ko'ra belgilanadi. Masalan:

احمد گفت که برادرش وقت ندارد

'Ahmad akasining vaqti yo'qligini aytdi' (*nutq paytida*)

احمد گفت که برادرش وقت نداشت

'Ahmad akasining vaqti bo'lmaganini aytdi' (*nutq paytidan avval*)

Agar bosh va ergash gapning egasi bitta shaxs bo'lsa, ega birinchi vaziyatda ko'rsatilib, ikkinchisida tushib qoladi, masalan:

کریمه گفت که کار ندارد

Agar o'zlashtirma gapda savol bo'lsa, gapda so'z tartibi so'roq gap shaklida bo'ladi, masalan:

مادرم پرسید که ما کجا بودیم؟

'Onam biz qayerda bo'lganimizni so'radi'

13-mashq. Ko'chirma gapni o'zlashtirma gapga aylantiring va tarjima qiling:

(۱) اسحق به من گفت: امروز هوا خراب است. (۲) آنها به ما گفتند: ما دیروز میله داشتیم. (۳) شما از من پرسیدید: سن تو چند است؟ (۴) من از فاروق پرسیدم: در گلبهار چه کردی؟ (۵) من به آنها گفتم: من تب دارم. (۶) تو به آن مأمور جواب دادی: من از کابل هستم. (۷) رحیم به معلم گفت: من دیروز کمی مریض بودم. (۸) ما از غفور پرسیدیم: چرا بیکار هستی؟ (۹) فریده از من پرسید: برادرم کجاست؟ (۱۰) من از دوستم پرسیدم: چه آوردی؟ او گفت: هیچ چیزی نیاوردم. (۱۱) شما از من پرسیدید: کارهای تو چطور است؟ من جواب دادم: کارهایم بد نیست. (۱۲) من از وهاب پرسیدم: صحبت شما خوب است؟ او گفت: صحبت کاملاً خوب است. (۱۳) معلم از من پرسید: امروز چند نفر غیر حاضر هستند؟ من جواب دادم: امروز تمام محصلین حاضر هستند.

14-mashq. Dars oxiridagi lug'atdan foydalanib, qo'shma fe'llarning ma'nolarini aniqlang:

اشتباه کردن، تکرار کردن، تشریح کردن، سوال کردن، اصلاح کردن، کمک کردن، تصحیح کردن، خبر داشتن، آماده شدن، صحبت کردن.

Matn

درس

امروز گروه ما درس زبان دری داشت. پس از زنگ معلم ما به صنف درآمد. همه ما از چوکیها برخاستیم و معلم به ما سلام داد. بعداً ما دوباره به چوکی نشستیم و برای درس آماده شدیم.

معلم از ما پرسید که آیا امروز همه حاضر هستند؟ ما جواب دادیم که یک نفر غیر حاضر است. معلم علت آن را پرسید و ما در جواب گفتیم که آن محصل کمی مریض است. معلم پرسید که او چه مریضی دارد؟ ما گفتیم که به گمان ما آن محصل گریپ دارد.

بعد از آن درس شروع شد. اول ما کار خانه گی را تصحیح کردیم. ما به نوبت ترجمه های خود را میخواندیم. چون یک نفر میخواند دیگران گوش میکردند و غلطی میگرفتند.

بعد ما متن دری را خواندیم و به زبان ازبکی ترجمه کردیم. اگر ما در خواندن و ترجمه اشتباه میکردیم معلم غلطی های ما را اصلاح میکرد. وقتی که تصحیح کار خانه گی تمام شد معلم به هر یکی از ما نمره داد. چون تمام محصلین گروه برای درس آماده بودند همه چهار یا پنج نمره گرفتند.

بعد از آن معلم برای ما یک قاعده نو گرامری را تشریح کرد. چون آن قاعده نسبتاً مشکل بود بعضی محصلان آن را نفهمیدند و از معلم تشریحات بیشتری خواستند. معلم یک بار دیگر تشریح قاعده را تکرار کرد و این بار همه ما آن را فهمیدیم.

بعداً ما جملات از بیکی را به زبان دری ترجمه کردیم. یکی از محصلان پیش تخته سیاه می آمد و ترجمه یک جمله را روی آن می نوشت. در آن وقت دیگران همان جمله را در کتابچه های خود ترجمه میکردند. وقتی که ترجمه آن جمله تمام میشد معلم از ما می پرسید که آیا ترجمه روی تخته درست است یا غلط؟ ما نظر خود را میگفتیم و اگر ترجمه به نظر ما صحیح نمیبود آن را به کمک معلم اصلاح میکردیم. بعد از آن محصل به چوکی خود مینشست و به جای او محصل دیگری پیش تخته سیاه می آمد.

وقتی که ما تمام جملات را ترجمه کردیم معلم چند دقیقه با ما به زبان دری صحبت کرد. او از ما سوالهای مختلف میکرد و ما به سوالهایش جواب میدادیم. معلم از جوابهای همه ما راضی بود.

در ختم درس معلم به ما کار خانه گی داد، با ما خداحافظی کرد و از صنف برآمد. درس ما تمام شد.

Matnga sharh

1. 'xayr' بامان خدا va خداحافظ 'assalomu alaykum', سلام علیکم so'zlariga -i (yâ-ye masdari)ni qo'shish orqali mavhum ot yasaladi va yasalmalar qo'shma fe'lining ot qismi tarkibida keladi:

سلام علیکی کردن	<i>salâm 'alêki kardan</i>	} 'xayrlashmoq'
خداحافظی کردن	<i>xodâhâfezi kardan</i>	
بامان خدایی کردن	<i>baamânexodâyi kardan</i>	

Shuningdek, غلطی گرفتن *galati gereftan* o'zbek tiliga 'xato(si)ni to'g'rilamoq' deb tarjima qilinadi.

2. *har* 'har' belgilash olmoshi gapda aniqlovchi vazifasida keladi va doimo aniqlanmishdan oldin qo'yiladi; *har* umuman izofa qabul qilmaydi. Masalan: *har shahr* 'har shahar', *har róz* 'har kun/i', *har mohassel-e fâkul'ta* 'fakultetning har bir talabasi'.

har 'har' so'zi orqali yasama olmoshlar hosil qilish mumkin: *har kas* 'har kim', *har kodâm* 'har kim', 'har qaysi', *har çiz* 'har narsa'. Bu so'zlar otlar o'rnida qo'llana oladi, shuning uchun old va ort ko'makchilarni qabul qiladi. Masalan:

هر کس خبر دارد که کابل پایتخت افغانستان است

'Hamma (har inson) Kobul Afg'onistonning poytaxti ekanligini biladi'

تمام محصلان در صنف بودند. هر کدام برای درس آماده بود

'Hamma talabalar auditoriyada edilar. Har biri darsga tayyor edi'

هر یک *har yak* va هر کدام *har kodam* olmoshi odamlar jamoasini bildiruvchi aniqlovchi bilan kelishi mumkin, masalan:

'bu talabalarning har biri' هر یکی از این محصلان

'sizning har qaysingiz' هر کدام تان

3. نمره *nomra* 'baho' (*o'quv yurtida*) so'zi matnda quyidagi fe'llar tarkibida kelgan:

نمره دادن 'baholamoq', 'baho (ball) qo'ymoq'

نمره گرفتن 'baho olmoq'

Konkret baholanganda, نمره 'baho' so'zi 'ball' ga to'g'ri keladi, masalan:

ده نمره 'o'n ball' (*10 ballik sistemada*)

پنج نمره 'besh baho', 'besh ball'

چند نمره؟ 'necha baho?', 'necha ball?'

من نمره زیاد گرفتم 'Men yuqori baho (ball) oldim'

معلم نمره کم داد 'O'qituvchi past baho (ball) qo'ydi'

4. هم *ham-* prefiksiga این *in* va آن *an* ko'rsatish olmoshlarini qo'shish orqali yasama ko'rsatish olmoshlari hosil qilinadi: همین *hamin* 'mana bu', 'mana shu', همان *haman* 'anavi', 'o'sha'. Bunday hollarda هم *ham-* prefiksi این *in* va آن *an* olmoshlarini ta'kidlash, ma'noni kuchaytirish uchun xizmat qiladi.

5. Matnda keltirilgan ba old ko'makchili birikmalar:

به نوبت *ba nawbat* 'navbat bilan'

...به گمان... *ba gomân-e* '...fikricha', 'taxminicha'

...به نظر... *ba nazar-e* '...nazarida'

...به کمک... *ba komak-e* '...yordamida'

...به جای... *ba já-ye* '...o'mida'

Misollar:

به نظرم این غلط است 'Nazarimda, bu – xato'

به جای او شما مقرر شدید 'Uning o'rniga siz tayinlandingiz'

6. خواستن *xâstan* 'so'ramoq' (*iltimos yoki talab bilan murojaat*) va پرسیدن *porsidan* 'so'ramoq' (*savol bilan murojaat*) fe'llarini farqlang:

من از لطیف قلم خواستم 'Men Latifdan ruchka so'radim'

من از لطیف پرسیدم: کجا بودی؟
‘Men Latifdan so‘radim: “Qayerda eding?”

15-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Ular ham o‘sha yerda yashaydilar. 2) Sen Ibrohim bilan so‘rashdingmi? 3) Siz necha baho oldingiz? – Afsuski, men uch baho oldim. O‘qituvchi menga past baho qo‘ydi. 4) Biz do‘stlarimiz bilan xayrlashdik va ketdik. 5) Hozir qish ekanligini hamma biladi. 6) Seningcha, bu tarjima to‘g‘rimi? – Yo‘q, menimcha bu tarjima noto‘g‘ri. 7) Talabalar doskaga navbat bilan chiqdilar. 8) Biz do‘konda bu odamni ko‘rdik. 9) Bu odamlar – o‘sha qishloqning dehqonlari va har birining oilasi bor. 10) Men akamning yordami bilan do‘kondan muzlatgich olib keldim. 11) Rauf mendan qalam so‘radi. 12) Bu talabalarning har biri yotoqxonada yashaydi. 13) Ular ba‘zida undan yordam so‘rar edilar. 14) Men matnni o‘qidim, Rahim esa meni to‘g‘riladi.

16-mashq.

A. Quyidagi so‘zlarning sinonimlarini bering:

علت، آماده، اشتباه، سوال کردن، تصحیح.

B. Quyidagi so‘zlarning antonimlarini bering:

ختم، سوال، درست، آسان، غیر حاضر.

17-mashq. **ماتن** matniga savollar tuzing va ularga javob bering.

18-mashq. Dariy tilida o‘tgan dars haqida hikoya tuzing.

19-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Men o‘z do‘stimdan dariy tilidan necha baho olganini so‘radim. Mening do‘stim besh olganini aytdi. 2) O‘qituvchi mendan bugun Ibrohim nega yo‘qligini so‘radi. Men bugun uning biroz tobi yo‘qligini aytdim. 3) Guruhning hamma talabalari darsga tayyor bo‘lganlari uchun o‘qituvchi hammaga yaxshi baho qo‘ydi. 4) Sen bilmaysanmi, Mannon qanday kasal? – Mannon gripp bo‘ldi, lekin isitmasi yo‘q. 5) Dariy tili darsida biz uy vazifalarini tekshirdik va o‘z xatolarimizni to‘g‘riladik. Keyin o‘qituvchi bizga yangi grammatik qoidani tushuntirdi va deyarli barchamiz uni (qoidani) tushundik. Bizdan faqat bittasi qoidani tushunmadi va o‘qituvchi qaytadan tushuntirdi. 6) O‘qituvchi bizning fikrimizni so‘raganda, nazari-mizda, bu tarjima mutlaqo to‘g‘ri ekanligini aytdik. 7) Darsda o‘qituvchi turli xil savollar berdi, talabalar esa navbat bilan unga javob berishdi. 8) O‘qituvchi talabalardan birini doskaga chaqirganda, u talaba o‘rnidan turdi, doska yoniga keldi va bo‘r bilan doskaga gapning tarjimasini yozdi.

Lugʻat

اشتباه (ات)	<i>eštebâh xato</i>	غير حاضر	<i>ğayr-e-hâzer ishtirok etmagan, hozir boʻlmagan</i>
اصلاح	<i>eslâh xatoni</i>	قاعده	<i>qâʻeda qoida</i>
(ات)	<i>tuzatish, isloh qilish</i>	(قواعد)	<i>(qawâʻed)</i>
اگر	<i>agar agar</i>	كمك	<i>komak yordam</i>
آماده	<i>âmâda tayyor</i>	كی	<i>kay qachon</i>
تر	<i>tar hol</i>	گاهی	<i>gâh-ê baʻzida</i>
تشریح	<i>tašrih tushuntirish</i>	گذشته	<i>gozašta oʻtgan</i>
تصحیح	<i>tashih tuzatish</i>	گرامر	<i>gerâmar grammatika</i>
تکرار	<i>tekrâr, takrâr takrorlash</i>	گرامری	<i>gerâmari grammatikaga oid</i>
تولد	<i>tawallod tugʻilish</i>	گریپ	<i>gerip gripp</i>
ختم	<i>xatm oxiri</i>	گمان	<i>gomân gumon, taxmin</i>
زنگ	<i>zang qoʻngʻiroq</i>	گوش	<i>gôš quloq</i>
سوال	<i>sawâl, soʻâl savol</i>	گوش کردن	<i>gôš kardan eshitmoq</i>
سؤال (ها)			
(ات)			
صحبت	<i>sohbat suhbat</i>	مريضی	<i>marizi kasallik</i>
عادتا	<i>âdatan odatda</i>	مطلب	<i>matlab mavzu</i>
		(مطلب)	<i>(matâleb)</i>
علت (ها)	<i>ʻellat sabab</i>	نوبت	<i>nawbat navbat</i>
(علل)	<i>(ʻelal)</i>		
غلطی	<i>ğalati xato</i>	هرگز	<i>hargez hech qachon</i>

Hozirgi zamon negizi

Fe'ning hozirgi zamon negizi fe'llarning qoidali va qoidasiz (ba'zan to'g'ri /solim/ va noto'g'ri /noqis/ deb ham yuritiladi) bo'lishiga ko'ra turli usulda yasaladi. Shuning uchun lug'atlarda fe'l masdari bilan bir qatorda, uning hozirgi zamon negizi ham beriladi (bu, asosan, qoidasiz fe'llarga taalluqli).

Qoidali (yoki I guruh) fe'llardan, odatda, دن -*dan*, تن -*tan*, یدن -*idan* (ادن -*ādan*, ستان -*estan*) morfemalarini olib tashlash bilan fe'lning hozirgi zamon negizi yasaladi, masalan:

آوردن <i>āwardan</i> 'keltirmoq'	—	آور <i>āwar</i>
خواندن <i>xāndan</i> 'o'qimoq'	—	خوان <i>xān</i>
رسیدن <i>rasidan</i> 'yetib kelmoq'	—	رس <i>ras</i>
فهمیدن <i>fahmidan</i> 'tushunmoq'	—	فهم <i>fahm</i>
کشتن <i>koştan</i> 'o'ldirmoq'	—	کش <i>koş</i>
شکفتن <i>şokoftan</i> 'gullamoq'	—	شکف <i>şokof</i>
فرستادن <i>ferestādan</i> 'yubormoq'	—	فرست <i>ferest</i>
ایستادن <i>istādan</i> 'turmoq'	—	ایست <i>ist</i>
توانستن <i>tawānestan</i> 'qila olmoq'	—	توان <i>tawān</i>
دانستن <i>dānestan</i> 'bilmoq'	—	دان <i>dān</i>

Eslatma. یدن -*idan* morfemasi bilan tugallangan har qanday fe'l qoidali fe'ldir. Quyidagi fe'llar bu qoidadan mustasnodir:

دیدن <i>didan</i> 'ko'rmoq'	—	بین <i>bin</i>
شنیدن <i>şenidan</i> 'eshitmoq'	—	شنو <i>şenaw</i>
چیدن <i>čidan</i> 'termoq'	—	چین <i>čin</i>

Qoidasiz (yoki II guruh) fe'llarning hozirgi zamon negizi turli usullar bilan yasalib, ma'lum bir qoidaga bo'ysunmaydi. Masalan, bunday fe'llarning ma'lum qismida harflar almashuvi yuz beradi:

	خ	—	ز	
آموختن <i>āmōxtan</i> 'o'rganmoq',				آموز <i>āmōz</i>
'o'rgatmoq'				
ساختن <i>sāxtan</i> 'qurmoq'				ساز <i>sāz</i>
گریختن <i>gorēxtan</i> 'qochmoq'				گریز <i>gorēz</i>

سوختن <i>sôxtan</i> ‘yonmoq’, ‘yondirmoq’	– سوز <i>sôz</i>
ریختن <i>rêxtan</i> ‘to‘kmoq’, ‘quymoq’	– ریز <i>rêz</i>
ختن - <i>xtan</i> bilan tugagan quyidagi fe’llar bundan mustasnodir:	
شناختن <i>šenâxtan</i> ‘tanimoq’, ‘bilmoq’	– شناس <i>šenâs</i>
فروختن <i>forôxtan</i> ‘sotmoq’	– فروش <i>foruš</i>
پختن <i>poxtan</i> ‘pishirmoq’	– پز <i>paz</i>

و u – (ی) *â/y/*

آسودن <i>âsudan</i> ‘xotirjam bo‘lmoq’, ‘dam olmoq’	– آسای <i>âsây</i>
سرودن <i>sorudan</i> ‘kuylamoq’	– سرای <i>sarây</i>
فرمودن <i>farmudan</i> ‘buyurmoq’	– فرما (ی) <i>farmâ/y/</i>
نمودن <i>namudan</i> ‘ko‘rinmoq’	– نما (ی) <i>namâ/y/</i>
ربودن <i>rabudan</i> ‘tortib olmoq’, ‘o‘ziga tortmoq’	– ربا (ی) <i>rabâ/y/</i>

Bundan mustasno:

بودن <i>budan</i> ‘emoq’, ‘bo‘lmoq’	– باش <i>bâš</i>
-------------------------------------	------------------

f – ب b

یافتن <i>yoftan</i> ‘topmoq’	– یاب <i>yâb</i> , یاف <i>yâf</i>
تافتن <i>toftan</i> ‘nur sochmoq’	– تاب <i>tâb</i>
کوفتن <i>kôftan</i> ‘urmoq’, ‘yanchmoq’	– کوب <i>kôb</i>
روفتن <i>rôftan</i> ‘supurmoq’	– روب <i>rôb</i>
فتن - <i>ftan</i> bilan tugallangan quyidagi fe’llar bundan mustasnodir:	
پذیرفتن <i>paziroftan</i> ‘qabul qilmoq’	– پذیر <i>pazir</i>
بافتن <i>bâftan</i> ‘to‘qimoq’	– باف <i>bâf</i>
گفتن <i>goftan</i> ‘aytmoq’, ‘demoq’	– گو <i>gô(y)</i>
رفتن <i>raftan</i> ‘bormoq’, ‘ketmoq’	– رو <i>raw</i>
گرفتن <i>gereftan</i> ‘olmoq’, ‘ushlamoq’	– گیر <i>gir</i>

ش š – ر r

گذاشتن <i>gozaštan</i> ‘o‘tmoq’	– گذر <i>gozar</i>
گذاشتن <i>gozâštan</i> ‘qo‘ymoq’	– گذار <i>gozâr</i>
داشتن <i>dâštan</i> ‘ega bo‘lmoq’	– دار <i>dâr</i>
پنداشتن <i>pendâštan</i> ‘o‘ylamoq’	– پندار <i>pendâr</i>

کاشتن <i>kāštan</i> ‘ekmoq’, ‘haydamoq’ (yerni) – کار <i>kār</i>	
شستن <i>-štan</i> bilan tugallangan quyidagi fe’llar bundan mustasnodir:	
نوشتن <i>nawēštan</i> ‘yozmoq’ – نویس <i>nawis</i>	
گشتن <i>gaštan</i> ‘aylanmoq’ – گرد <i>gard</i>	
ریشتن <i>rēštan</i> ‘(ip) yigirmoq’ – ریش <i>rēš</i>	

Quyidagi fe’llarning ma’lum qismida esa fe’l negizidagi tovushlar almashuvi yuqorida ko’rsatilgan qoidadan mustasnodir:

کردن <i>kardan</i> ‘qilmoq’ – کن <i>kon</i>	
دادن <i>dādan</i> ‘bermoq’ – ده <i>deh</i>	
آمدن <i>āmadan</i> ‘kelmoq’ – (آی) <i>ā/y/</i>	
زدن <i>zadan</i> ‘urmoq’ – زن <i>zan</i>	
بردن <i>bordan</i> ‘olib bormoq’ – بر <i>bar</i>	
بستن <i>bastan</i> ‘yopmoq’, ‘bog’lamoq’ – بند <i>band</i>	
خواستن <i>(بر) xāstan</i> – خیز (بر) <i>(bar)xêz</i>	
خواستن <i>xāstan</i> ‘xohlamoq’ – خواه <i>xāh</i>	
شستن <i>šostan</i> ‘yuvmoq’ – شوی <i>šōy</i>	
مردن <i>mordan</i> ‘o’lmoq’ – میر <i>mir</i> va b.	

O‘zbek tilida dariy tilidan farq qilib, fe’lning bitta negizi mavjud va u *-moq* affiksini olib tashlash bilan yasaladi. Mayl, zamon, shaxs-son ko’rsatkichlari ana shu fe’l negiziga qo’shiladi (masalan: *o’qimoq*, *o’qidim*, *o’qi-sa* kabi).

1-mashq. Umumiy qoidalarga ko’ra quyidagi fe’llarning hozirgi zamon negizini yozing:

پرسیدن، بریدن، باختن، خریدن، باریدن، آلودن، کشیدن، نامیدن،
تاختن، مالیدن، گردیدن.

Hozirgi-kelasi zamon fe’li

مضارع اخباری *mozâre-e axbâri*

Hozirgi-kelasi zamon fe’li hozirgi zamon fe’l negizi oldiga *mê-* old qo’shimchasi va oxiriga shaxs-son qo’shimchalarini qo’shish orqali yasaladi. O’tgan zamon fe’lida ishlatiladigan shaxs-son qo’shimchalari bilan hozirgi-kelasi zamonda ishlatiladigan shaxs-son qo’shimchalari faqat III shaxs birlikda (*-ad*) farq qiladi.

Hozirgi-kelasi zamon fe’lining tuslanishida *urg’u mê-* old qo’shimchasiga tushadi.

نوشتن *nawēštan* 'yozmoq' fe'lining tuslanishi

من مینویسم yoki	من می نویسم	<i>man mēnawisam</i> 'men yozyapman (yozaman)'
تو مینویسی yoki	تو می نویسی	<i>tu mēnawisi</i> 'sen yozyapsan (yozasan)'
او مینویسد yoki	او می نویسد	<i>ô mēnawisad</i> 'u yozyapti (yozadi)'
ما مینویسیم yoki	ما می نویسیم	<i>mâ mēnawisēm</i> 'biz yozyapmiz (yozamiz)'
شما مینویسید yoki	شما می نویسید	<i>šomâ mēnawisēd</i> 'siz yozyapsiz (yozasiz)'
آنها مینویسند yoki	آنها می نویسند	<i>ânhâ mēnawisand</i> 'ular yozyaptilar (yozadilar)'

Hozirgi-kelasi zamon fe'lining bo'lishsiz shakli *mē-* old qo'shimchasi oldiga urg'uli *na-* inkor yuklamasini qo'shish orqali yasaladi.

خواندن *xândan* 'o'qimoq' fe'lining tuslanishi

من نمیخوانم yoki	من نمی خوانم	<i>man nāmēxânàm</i> 'men o'qimayapman (o'qimayman)
تو نمیخوانی yoki	تو نمی خوانی	<i>tu nāmēxâni</i> 'sen o'qimayapsan (o'qimaysan)
او نمیخواند yoki	او نمی خواند	<i>ô nāmēxânàd</i> 'u o'qimayapti (o'qimaydi)
ما نمیخوانیم yoki	ما نمی خوانیم	<i>mâ nāmēxânēm</i> 'biz o'qimayapmiz (o'qimaymiz)
شما نمیخوانید yoki	شما نمی خوانید	<i>šomâ nāmēxânēd</i> 'siz o'qimayapsiz (o'qimaysiz)
آنها نمیخوانند yoki	آنها نمی خوانند	<i>ânhâ nāmēxânànd</i> 'ular o'qimayaptilar (o'qimaydilar)

Eslatma. داشتن *dâštan* 'ega bo'lmoq' fe'li hozirgi-kelasi zamonda *mē-* old qo'shimchasiz tuslanadi: من کتاب دارم *man ketâb dâram* 'mening kitobim bor', ما وقت نداریم *mâ vaqt nadârem* 'bizning vaqtimiz yo'q'.

Agar hozirgi zamon fe'l negizi *â* yoki *u* cho'ziq unlisi bilan tugasa, shaxs-son qo'shimchalari oldidan *û yâ* orttirilib yoziladi.

من میام	yoki	من می آییم	<i>man mēâyam</i>	'men kelyapman (kelaman)'
تو میایی	yoki	تو می آیی	<i>tu mēâyi</i>	'sen kelyapsan (kelasan)'
او میاید	yoki	او می آید	<i>ô mēâyad</i>	'u kelyapti (keladi)'
ما میاییم	yoki	ما می آییم	<i>mâ mēâyem</i>	'biz kelyapmiz (kelamiz)'
شما میایید	yoki	شما می آیید	<i>šomâ mēâyed</i>	'siz kelyapsiz (kelasiz)'
انها میایند	yoki	انها می آیند	<i>ânhâ mēâyand</i>	'ular kelyaptilar (keladilar)'

Prefiksli va qo'shma fe'llarda *می mē-* old qo'shimchasi fe'l qismga qo'shiladi, masalan:

من برمیگردم	<i>man bârmêgardam</i>	'men qaytyapman (qaytaman)'
انها نمی بردارند	<i>ânhâ nâ mēbardârând</i>	'ular ko'tarmayaptilar
انها پر نمی دارند	<i>ânhâ bârnâmêdârând</i>](ko'tarmaydilar)'
من کار میکنم	<i>man kâr mēkonâm</i>	'men ishlayapman (ishlayman)'
انها جواب نمیدهند	<i>ânhâ jawâb nâ mēdehând</i>	'ular javob bermayaptilar (bermaydilar)'

2-mashq. Fe'llarni hozirgi-kelasi zamon shaklida tuslang:

A. Bo'lishli shaklda:

دیدن، پرسیدن، افتادن، خواستن، فرستادن، خریدن، شستن، فهمیدن، نوشتن، گذاشتن، یافتن، آوردن، فروختن، ماندن، زدن، برخاستن، درآمدن، برخوردارن، پایین شدن، جواب دادن، مطالعه کردن، جشن گرفتن، تعجب نمودن، انتظار کشیدن.

B. Bo'lishsiz shaklda:

نشستن، شناختن، انداختن، رسیدن، سپردن، ماندن، بردن، گذاشتن، مردن، نوشتن، دانستن، پوشیدن، شنیدن، ساختن، بستن، برگشتن، برآمدن، درد دادن، دروغ گفتن، بالا شدن، شروع نمودن.

3-mashq. Barcha shaxs-sonda tuslang:

(۱) من کتاب میخوانم. (۲) من قلم می بینم. (۳) من به فاکولته میروم. (۴) من به خانه برمیگردم. (۵) من از زمین توپ میبردارم. (۶) من در پوهنتون تحصیل می نمایم. (۷) من شامل کار میشوم. (۸) من خط نمی نویسم. (۹) من

این جمله را نمیفهمم. (۱۰) من امروز از خانه نمی برآیم. (۱۱) من بخاری درنمیدهم. (۱۲) من انتظار اکبر را نمی کشم.

Hozirgi-kelasi zamon fe'lining ma'nolari

Dariy tilida hozirgi-kelasi zamon fe'li quyidagi ma'no turlariga ega:

1. Nutq momentida bo'layotgan harakatni anglatadi:

تو کجا میروی؟ *Tu kojâ mērawi?* 'Sen qayerga ketayapsan?'

2. Uzoq davom etayotgan harakatni, doimiy jarayonni ifodalaydi:

ما هر سال به اردوگاه میرویم *Mâ har sâl ba ordugâh mērawēm*

'Biz har yili lagerga boramiz'

من در پوهنتون تحصیل میکنم

Man dar pohantun tahsil mēkonam

'Men universitetda o'qiyman'

3. Kelasida bo'ladigan harakatni ifodalaydi:

هفته آینده به کابل میروند *Hafta-ye âyenda ba Kâbol mērawad*

'Kelasi hafta Kobulga ketadi'

بودان *budan* 'emoq', 'bo'lmoq' fe'li hozirgi-kelasi zamonda so'zlashuv tilida asosan quyidagi ikki ma'noda ishlatiladi, masalan:

من فردا در انستیتوت می باشم *Men ertaga institutda bo'laman'*

در زمستان هوا سرد می باشد *'Qishda havo sovuq bo'ladi'*

Kitobiy uslubda esa nutq momentidagi holatni ham bildiradi, ya'ni fe'l bog'lamasi o'rni qo'llaniladi, qiyoslang:

کابل پایتخت افغانستان می باشد

'Kobul Afg'onistonning poytaxtidir (bo'ladi)'

Eslatma. Ba'zan she'riyatda yoki folklorda hozirgi-kelasi zamon fe'lining old qo'shimchasi *mê-* tushib qolishi mumkin. Masalan:

دانا داند و پیرسد نادان نداند و نپیرسد

Dânâ dânad wa porsad, nâdân nadânad wa naporsad

'Dono biladi va so'raydi, nodon bilmaydi va so'ramaydi'

Qoidaga muvofiq shunday bo'lishi kerak edi:

دانا میداند و میپیرسد نادان نمیداند و نمیپیرسد

Dânâ mēdânad wa mēporsad, nâdân namēdânad wa namēporsad

4-mashq. O'qing va tarjima qiling:

الف - (۱) ما به چمن میرویم و گل میچینیم. (۲) من میدانم که شما زبان نری میخوانید. (۳) یوسف میگوید که دخترش امسال شامل مکتب میشود.

۴) وقتی که از خواب میخیزم دست و روی میشویم، پشت میز می نشینم و ناشتا میکنم. (۵) ما در ماه آینده روز تولد تریا را جشن میگیریم. (۶) آنها هر شام عادتاً در باغ میگردند و هواخوری مینمایند. (۷) این کسبه کار کلاه میسازد و میفروشد. (۸) من بارشید. فقط به زبان روسی گپ میزنم. (۹) شما چرا به سوالم جواب نمی دهید؟ (۱۰) فوزیه هر شام ساعت هشت در خانه میباشد. (۱۱) من برای برادرم خط مینویسم و به پسته خانه میبرم. (۱۲) ما هر روز به این دفتر می آییم اما آن مأمور را نمی یابیم. (۱۳) تو از من چه می خواهی؟ - من از تو کمک میخواهم. (۱۴) او روزهای جمعه عادتاً از خانه میبرآید. (۱۵) خانم تان چه میکند؟ - خانم نان می پزد.

ب - ۱) سلیمان هر روز از مغازه گوشت میخرد. (۲) شما از کجا گوشت میخرید؟ (۳) او فردا برای شما پول می آورد. (۴) در سال گذشته رحیم برای ما هر ماه یک مجله تازه می آورد. (۵) شما در این گرمی چرا بالاپوش می پوشید؟ (۶) برادرم بالاپوش می پوشید و بیرون میرفت. (۷) وقتی که من آنجا کار میکردم برای تفریح وقت نمی ماند. (۸) همه ما میرویم و هیچ کسی در اتاق نمی ماند. (۹) او هر صبح بچه خود را به شیرخوارگاه میبرد. (۱۰) علی عادتاً کجا نان میخورد؟ (۱۱) نبی هیچ وقت در کتابخانه درس نمیخواند.

5-mashq. Qavs ichidagi fe'llarni hozirgi-kelasi zamonda tegishli shaxs-sonda qo'yib, gaplarni ko'chiring:

۱) شما بعد از نیم ساعت به خانه (رسیدن). (۲) من در جلسه فردا (بودن). (۳) تو چرا در این رستوران نان (خوردن)؟ (۴) حالا من پشت میز (نشستن) و خط (نوشتن). (۵) ما پول تکسی را (دادن) و (پایین شدن). (۶) آیا شما به این مطلب علاقه (داشتن)؟ (۷) چون امروز هوا سرد نیست ما کلاه زمستانی (پوشیدن). (۸) فردا تو چند بچه از خواب (برخاستن)؟ (۹) آنها عادتاً ناوقت به لیلیه (برگشتن). (۱۰) بعد از درسها همه ما به سینما (رفتن). (۱۱) فعلاً او مریض است اما حالش بهتر (شدن) و (مردن). (۱۲) من این مجله را از پیش شما (گرفتن) و (خواندن). (۱۳) آنها در کوچه ها (گشتن) و (حرف زدن). (۱۴) ما هیچ وقت به آن اتاق (درآمدن). (۱۵) در این مکان همیشه کتابهای دلچسپ در فروش (بودن). (۱۶) گوگرد تر است و (درگرفتن). (۱۷) در خزان باغداران سیب و زردآلو (چیدن). (۱۸) برادر رفیقم در شهر دیگری (کار کردن). (۱۹) زنان ترکمن قالین های مقبول (بافتن). (۲۰) آیا شما زبان پشتو (دانستن)؟ (۲۱) ما هر هفته به هرات خط (فرستادن). (۲۲) رئیس این مؤسسه عازم اروپا (شدن). (۲۳) ما متأسفانه صدای او را (شنیدن). (۲۴) محصلان بکس های شان را روی میز (گذاشتن) و برای درس (آماده شدن). (۲۵) من ترا هیچ وقت در خانه ات (یافتن).

6-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling.

1) Hozir biz do'konga boramiz va sut sotib olamiz. 2) Talabalar xonaga kirishadi va stol atrofiga o'tirishadi. 3) Men universitetda dariy tilini o'rganmoqdaman. 4) Yozda Kandahorda doim issiq bo'ladi. 5) Darslarimiz tugagandan keyin biz uyga qaytamiz. 6) Biz kelasi yakshanbada shahar tashqarisiga chiqamiz va qo'ziqorin (سماق) teramiz. 7) Men paltomni yechaman va xonaga kiraman. 8) Dars tugaganda, talabalar o'rinlaridan turishadi va auditoriyadan chiqishadi. 9) Zalmay ham pashtu tilini, ham dariy tilini biladi. 10) Ko'chadan mashinalarning showqini keladi va biz uni eshitamiz. 11) Ertaga men Anvardan vataniga qachon ketishini so'rayman. 12) Besh daqiqadan keyin men tarjimani tugataman va senga lug'atni beraman. 13) Ular sizdan yordam so'rashmoqda. 14) Anvarning xotini oshxonada sho'rva qaynatyapti (pishiryapti). 15) Indinga (پسردا) biz bu kitoblarni kutubxonaga olib boramiz. 16) Bugun menda sayr uchun vaqt qolmayapti. 17) Mahmud kasal bo'lganda, odatda o'rniga (بستر) yotadi va shifokorni chaqiradi. 18) Sen menga qachon o'sha darslikni olib kelasan? – Ertaga men uni senga topshiraman. 19) Hozir men yuvinaman, kiyinaman va ketishga tayyoralanaman. 20) Kelasi haftada biz xat yozamiz va uni Kobulga yuboramiz. 21) Men kun bo'yi G'ofurga qo'ng'iroq qilyapman, lekin hech kim javob bermayapti. 22) Siz juda tez (تيز) gapiryapsiz va biz sizning savolingizni tushunmayapmiz. 23) Yoz o'tganda, maktab mashg'ulotlari boshlanadi. 24) U hech qachon yolg'on gapirmaydi. 25) Sen ertaga universitetda bo'lasanmi? – Yo'q, bo'lmayman.

7-mashq.

A. صبح matnini hozirgi-kelasi zamonda ... من هر روز so'zlari bilan boshlab gapirib bering.

B. صبح matnini hozirgi-kelasi zamonning 3- shaxs birlikda ... احمد هر روز so'zlari bilan boshlab gapirib bering.

C. درس matnini (ikkinchi xatboshidan tashqari) hozirgi-kelasi zamonda ... گروه ما هر روز ...so'zlari bilan boshlab gapirib bering.

8-mashq. Dars oxiridagi lug'atdan foydalanib, so'zlarning ma'nosini aniqlang va yod oling:

A. Ob-havo bilan bog'liq tushunchalar:

باد، خنک، سيل، برف کوچ، باریدن، وزیدن، درخشیدن، سردسیر، گرمسیر.

B. Qishloq xo'jaligi bilan bog'liq tushunchalar:

کشت، حاصل، مواشی، چراگاه، آبیاری؛
کاشتن، نهال نشاندن، حاصل گرفتن (حاصل چیدن).

D. Bayramlar bilan bog'liq tushunchalar:

روز دهقان، جشن استرداد استقلال، رسم گذشت عسکری، بیرق ملی، آتش بازی، تجلیل، تبریک.

Matn

سال

در افغانستان روز اول سال یا نوروز با روز دهقان مصادف میباشد. مردم همه جا روز دهقان را تجلیل میکنند، نمایشها و مسابقات سپورتی دایر میکنند، نهال مینشانند و برای کشت زمین آماده میشوند. همه خوشی می کنند و آغاز سال نو را به یک دیگر تبریک میگویند.

با آغاز ماه حمل فصل بهار فرامیرسد. در بهار هوا روز به روز گرمتر میشود، برف ها و یخ ها آب میشود و حشرات از خواب زمستان بیدار میگردند. درختان سبز میشود و شگوفه میکند. پرنده گان آواز میخوانند.

در اوایل بهار آسمان اکثراً ابرآلود میباشد و هر روز باران میبارد. آب دریاها زیاد میشود و بعضی اوقات از بالای کوه سیلها سرازیر میگردد. دهقانان به کارهای زراعتی خود شروع میکنند و جو و گندم میکارند. مالداران گوسفندها و گاوهای خود را به چراگاه ها میبرند.

در ماه سرطان فصل تابستان آغاز میگردد. تابستان گرمترین فصل سال است و در بعضی نقاط افغانستان حرارت هوا به پنجاه درجه سانتی گراد میرسد. آسمان صاف میباشد، آفتاب میدرخشد و جویها و دریاها کوچک خشک میشود.

در فصل تابستان کشت ها به آب ضرورت بیشتر دارد و دهقانان از آب کانال ها و دریاها بزرگ برای آبیاری زمین ها استفاده میکنند. اطفال و جوانان در دریاها و حوض ها آب بازی میکنند، فوتبال و والیبال میکنند. در اواخر تابستان گندم، خربوزه و بعضی میوه ها پخته میشود و دهقانان و باغداران حاصل می گیرند.

در روز ۲۸ اسد مردم افغانستان جشن استرداد استقلال کشورشان را تجلیل می نمایند. آنها در آن روز به یاد قهرمانان ملی می افتند. این قهرمانان در سال ۱۹۱۹م با کسب پیروزی در جنگ سوم افغان و انگلیس استقلال وطن را به دست آوردند.

در روز جشن در چمن حضوری کابل رسم گذشت عسکری برگزار میگردد و همه جا کنسرت ها و پروگرامهای مخصوص دایر میشود. همه جا بیرق های ملی به چشم میخورد و شب آتش بازی صورت میگیرد.

با ختم تابستان در ماه میزان فصل خزان فرامیرسد. خزان فصل معتدل میباشد و هوا روز به روز سردتر میشود. برگهای درختان زرد و سرخ میگردد و به زمین میریزد. پرنده گان به مناطق گرمسیر میروند. مالداران

مواشی خود را از چراگاه ها به طویله می آورند. همه برای زمستان آماده میشوند، چوب می خرنند و در خانه های شان بخاری میگذارند.
 بعد از خزان فصل زمستان می آید. در اکثر نقاط افغانستان مخصوصاً در کوه ها هوای زمستان سرد میباشد و بادهای شدید میوزد. حتی در کابل حرارت هوا در بعضی روزها از صفر پایین می آید و به منفی پنج یا ده درجه میرسد. در اواسط زمستان تقریباً همه جا برف میبارد و از کوهها گاهی برف کوچها سرازیر میگردد.

با آمدن فصل زمستان حشرات و اکثر حیوانات به خواب میروند. مردم در زمستان لباسهای گرم می پوشند و در خانه پهلوی بخاری می نشینند و خود را گرم میکنند. اما اطفال و جوانان از خنک نمی ترسند و در هوای صاف زمستان سکی میزنند و سپورت زمستانی میکنند.
 با نزدیک شدن فصل بهار هوا دوباره گرم تر میشود تا این که در ختم ماه حوت نوزاد فرامیرسد و سال نو آغاز می یابد.

Matnga sharh

1. *Biror davrning (bir kecha-kunduzdan ortiq) boshlang'ich, o'rta va oxirgi bo'lagini qayd etish uchun arabcha siniq ko'plikdagi awāyet 'bosh(lar)i', awāset 'o'rtasi(lari)', awāxer 'oxir(lar)i' so'zlari ishlatiladi, masalan:*

در اوایل ماه جدی 'jadiy oyining boshlarida'

در اواسط تابستان 'yoz o'rtasida'

Bu so'zlar davr, vaqtni bildirmaydigan otlar bilan qo'llanilmaydi.

2. Quyidagi fe'llarning qo'llanilishiga diqqat qiling:

از چیزی استفاده کردن 'biror narsadan foydalanmoq'

از کسی (چیزی) ترسیدن 'biror kimsa (narsa)dan qo'rqmoq'

چیزی را به کسی تبریک گفتن 'nimadir bilan biror kimsani tabriklamoq'

به چیزی ضرورت داشتن 'biror narsaga ehtiyoj (zarurat) sezmoq'

به یاد کسی (چیزی) افتادن 'biror kimsa (narsa)ni yodga olmoq (eslamoq)'

به دست آوردن 'qo'lga kiritmoq'

به چشم خوردن 'ko'zga tashlanmoq', 'ko'rinmoq'

3. Afg'oniston tarixi bilan bog'liq turg'un birikmalar:

استرداد استقلال افغانستان *esterdād-e esteqlāl-e Afgānestān*

'Afg'oniston mustaqilligini (1919- yil) tiklash (qayta qo'lga kiritish)'

جنگ سوم افغان و انگلیس *jang-e sowwom-e afgān-o engelis*

'uchinchi ingliz-afg'on urushi (ikkinchi nomi – جنگ استقلال – mustaqillik uchun kurash)'

9-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Bugun havo harorati Selsiy bo'yicha +5 daraja, kecha esa 0 daraja edi. 2) Ertalab -3 daraja edi, kunning yarmiga kelib havo harorati Selsiy bo'yicha +7 darajaga ko'tarildi. 3) Yilning boshida bizning imtihonimiz bor edi. 4) Oyning oxirida havo harorati pasaydi. 5) Biz matni tarjima qilayotganimizda, lug'atdan foydalanamiz. 6) Haydar sovuqdan ham, issiqdan ham qo'rqmaydi. 7) Sizni bayram bilan tabriklaymiz. 8) Ularning nimaga ehtiyoji bor? 9) Men bobomni esladim. 10) U ko'p ishladi va ko'p pul oldi. 11) Biz film tugagunga qadar televizor ko'rdik. 12) Ular bir-birini tanimadilar. 13) Biz bir-birimizni yangi yil bilan tabrikladik. 14) Kuzda havo kun sayin sovuqlashib boradi. 15) To yomg'ir boshlanguncha, bulut har daqiqada yaqinlashib kelardi.

10-mashq. Qo'shma fe'llarning ma'nosini aniqlang:

قتبال کردن، خوشی کردن، تجلیل کردن، آب شدن، پخته شدن، خشک شدن، آغاز شدن (یافتن)، شگوفه کردن، بیدار شدن، برگزار (دایر) شدن، تبریک گفتن، استفاده کردن.

11-mashq.

A. Quyidagi so'zlarning sinonimlarini bering:

آغاز، گاهی، آماده، باد، تجلیل کردن، دایر شدن، فرارسیدن.

B. Quyidagi so'zlarning antonimlarini bering.

گرمسیر، ازایل، ختم، خریدن، خنک، منفی، خشک، ابرآلود، بیدار شدن.

12-mashq. سال matniga savollar tuzing va javob bering.

13-mashq. Qadrdon shahringiz ob-havosi haqida dariy tilida hikoya tuzing.

14-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

A. Birinchi yanvarda Yangi yil bayrami nishonlanadi. Yangi yil qishning o'rtasiga to'g'ri keladi. Martda bahor kirib keladi. Kun borgan sari issiqlashadi, qor eriydi, daraxtlar yashil rangga burkanadi, issiq o'lkalardan qushlar uchib keladi. Dehqonlar bug'doy ekadilar, o'tloq va yaylovlarga mollarini haydaydilar. Yoz juda issiq bo'ladi, lekin gohida yomg'ir yog'adi. Harorat Selsiy bo'yicha 30 darajagacha ko'tariladi. Bolalar daryoda cho'milishadi, oftobda toblanishadi (غسل آفتاب کردن), futbol va voleybol o'ynashadi va o'rmonda qo'ziqorin terishadi. Kuzda havo sovuq bo'ladi va daraxtlardagi barglar sarg'ayadi. Kuzda olmalar,

olxo'ri va boshqa mevalar pishadi. Dehqon va bog'bonlar hosilni yig'ishadi. Kuzning o'rtasida osmon bututli bo'ladi, har kuni yomg'ir yog'adi va sovuq shamol esadi. Barglar to'kiladi, qushlar janubga uchib ketadi. Qish kelganda sovuq bo'ladi va ko'p qor yog'adi. Havo harorati gohida minus 20 darajagacha pasayadi. Qishda barcha hasharotlar uyquga ketadi. Daryolar muzlaydi (بغ بستن), bolalar konkida uchishadi (يخبازی کردن) va chang'ida yurishadi.

B. Har yili 14- yanvarda O'zbekistonda Vatan himoyachilari kuni nishonlanadi. Bu kuni xalqimiz urushda (جنگ کبير ميهنی) halok bo'lgan qahramonlarni yodga oladi. Butun mamlakat bo'ylab yig'ilishlar bo'lib o'tadi, ertalab esa Toshkentdagi Mustaqillik maydonida harbiy namoyish o'tkaziladi. Hamma joyda Ozbekistonning milliy bayrog'i ko'zga tashlanadi. Kechqurun mushakbozlik qilinadi. Teatrlarda va ko'chalarda konsert va namoyishlar bo'lib o'tadi. Odamlar xursand bo'ladilar va bir-birlarini katta bayram bilan tabriklaydilar.

C. Hijriy-shamsiy yil 1- hamal, milodiy 20- yoki 21- martdan boshlanadi (aynan Hijriy-shamsiy yil 20- yoki 21- martga to'g'ri keluvchi 1- hamaldan boshlanadi). O'tgan yili afg'on yangi yili 21- martda kirib keldi. Bu kuni afg'onlar dehqonlar kunini nishonlashdi. Havo juda yaxshi edi, osmon bulutsiz edi, quyosh charaqlardi va qushlar sayrardi. Odamlar xursand bo'lib bahor boshlanishi bilan bir-birlarini tabriklashardi. Hamma yerda sport musobaqalari uyushtirildi. Ko'pchilik uylari atrofiga nihol o'tqazadilar, dehqon va chorvadorlar qo'y va mollarini qo'radan chiqardilar (بيرون آوردن). Savr oyida yomg'ir boshlandi. Tog'da qorlar eridi, daryoda suvlar ko'paydi, ba'zi joylarga sel keldi. Lekin bir yarim oydan keyin yomg'ir to'xtadi va yoz boshlandi. O'tgan yilning yozi juda issiq bo'ldi, barcha mayda daryolar quridi. Dehqonlar ekinzor va bog'larini sug'orish uchun kanallar suvidan foydalanishdi. Cho'ponlar qo'ylarni tog'li yaylovlarga haydashdi. Kobulning ko'p aholisi dam olish kunlari Pag'monga borishdi, chunki u yerda havo oz bo'lsa-da salqinroq bo'ldi. Mezon oyida kuz kirib keldi. Kuzda sovuq shamol esdi, daraxtlarning barglari kundan kunga kamayib bordi. O'tgan yili bog'bonlar katta hosil oldilar. Bozorda uzum, olma va boshqa mevalar ko'p bo'ldi. Mamlakat shimolidan dehqonlar Kobulga mazali qovun va tarvuzlar olib keldilar. Meva va sabzavotlar ko'p bo'lgani sababli, narxlar nisbatan past (كم) bo'ldi. Jadiy oyida qor yog'di, Kobul va uning atrofidagi barcha yerlar oqqa burkandi. Nangarhor viloyatida shirin apelsin va mandarinlar

pishdi. O'tgan yili qish boshqa yillarga qaraganda sovuq bo'lmadi va Kobulda havo harorati Selsiy bo'yicha minus besh darajadan pasaymadi. Lekin tog'larda sovuq bo'ldi va qor ko'chkilari bo'lib turdi. Dehqonlar mollarini og'ilxonaga haydadilar. Odanilar issiq kiyindilar va pech yoqдилar. Hasharotlar uyquga ketdilar. Hamma bahor kelishini kutdi.

Lug'at

ابرآلود <i>abrâlud</i>	bulutli	سردسير <i>sardsêr</i>	sovuq iqlimli
آبيارى <i>âbyâri</i>	sug'orish	سكى <i>seki</i>	chang'i
آتشبازى <i>âtesbâzi</i>	mushakbozlik	سكى زدن <i>seki zadan</i>	chang'ida uchmoq
استرداد <i>esterdâd</i>	qayta qo'lga kiritish	سمارق <i>samâroq</i>	qo'ziqorin
استفاده <i>estefâda</i>	foydalanish	سيل <i>sêl</i>	sel
آغاز <i>âgâz</i>	boshlanish	شديد <i>šadid</i>	jadal, shiddatli
امسال <i>emsâl</i>	bu yil (joriy yil)	شگوفه <i>šogôfa</i>	gullash
اواخر <i>awâxer</i>	oxir	صفر <i>sefr</i>	nol
اواسط <i>awâset</i>	o'rta	صورت <i>surat</i>	ro'y bermoq
		گرفتَن <i>gereftan</i>	
اوايل <i>awâyel</i>	boshlanish	ضرورت <i>zarurat</i>	zaruriyat
آينده <i>âyenda</i>	kelgusi, kelasi	فوتبال، <i>fotbâl,</i>	futbol
		فوتبال <i>futbâl</i>	
باد <i>bâd</i>	shamol	فرارسيدن <i>farârasidan</i>	kirmoq
		(fasllar va sh.k. haqida)	
باريدن <i>bâridan</i>	yog'moq	فرستاندن <i>ferestâdan</i>	yubormoq
(ان) باغدار <i>bâğdâr</i>	bog'bon	(فرست)	
بيرف کوچ <i>barfkôç</i>	qor ko'chkisi	فرمودن <i>farmudan</i>	buyurmoq
برگ <i>barg</i>	barg	فروختن <i>forôxtan</i>	sotmoq
بريدن <i>bor(r)idan</i>	kesmoq	(فروش) <i>(forôš)</i>	
بستر <i>bestar</i>	ko'rpa-to'shak; o'rin	فصل (ها)، <i>fasl</i>	fasl
		(فصول) <i>(fosul)</i>	
(بند) بستن <i>bastan</i>	yopmoq,	قهرمان <i>qahramân</i>	qahramon
(بند) <i>(band)</i>	bog'lamoq	(ان)	
بيدار <i>bêdâr</i>	bedor, uyg'oq	كبير <i>kabir</i>	buyuk
(پز) پختن <i>poxtan</i>	pishirmoq	كاشتن <i>kâštan</i>	ekmoq
(پاز) <i>(paz)</i>		(كار) <i>(kâr)</i>	

پسفردا <i>pasfardâ</i>	indin	کانال <i>kânâl</i>	kanal
تبریک <i>tabrik</i>	tabrik	کسب <i>kasb</i>	egallash
(ات)			
تجلیل <i>tajlil</i>	bayram qilish	کشت <i>kešt</i>	ekin
ترسیدن <i>tarsidan</i>	qo'rqmoq	کندن <i>kandan</i>	qazimoq
تهران <i>Tehrân</i>	Tehron	گرمسیر <i>garmsêr</i>	issiq iqlimli
	(shahar)		
چراگاه <i>çarâgâh</i>	yaylov, o'tloq	مثبت <i>mosbat</i>	musbat
چیدن <i>çidan</i> (<i>çin</i>)	termoq,	مردن <i>mordan</i>	vafot etmoq
(چین) <i>yig'moq</i> (<i>mas., hosilni</i>)		(میر) (<i>mir</i>)	
حاصل <i>hâsel</i>	hosil	مسابقه <i>mosâbeqa</i>	musobaqa
(ات)		(ات)	
حرارت <i>harârat</i>	harorat	مصافف <i>mosâdef</i>	mos keluvchi
			milliy
حشره <i>hašara</i>	hasharot	ملی <i>melli</i>	
(ات)			
خشک <i>xošk</i>	quruq	منفی <i>manfi</i>	manfiy
خنک <i>xonok</i>	sovuq	مواشی <i>mawâsi</i>	mol, hayvon
خوشی <i>xoši</i>	quvonch	میهنی <i>mayhani</i>	vatanga oid
دانستن <i>dânesta</i>	bilmoq	نشاندن <i>nešândan</i>	o'tqazmoq
(دان) <i>n (dân)</i>			
دایر کردن <i>dâyer</i>	tashkil	نمایش <i>namâyes</i>	namoyish
	kardan qilmoq		
درخشیدن <i>daraxšidan</i>	chaqnamoq, yaltiramoq	نوروز <i>Nawrôz</i>	Navro'z
رسم گزشت <i>rasm-e gozašt</i>	namoyish, parad	نهال <i>nehâl</i>	nihol
ریختن <i>rêxtan</i>	to'kilmoq	وزیدن <i>wazidan</i>	esmoq
ساختن <i>sâxtan</i>	tayyorlamoq	یافتن <i>yâftan</i>	topmoq
	(mahsulotni)	(یاب) (<i>yâb</i>)	
سائلی گراد <i>sântigerâd</i>	Selsiy 100	یخبازی <i>yaxbâzi</i>	konkida uchmoq
	gradusli shkalasi		
سرازیر <i>sarâzêr</i>	šodan shiddat		
شدن <i>bilan yog'ilmoq,</i>	bosmoq (<i>sel va sh.k.</i>		
	haqida)		

YIGIRMA BIRINCHI DARS

درس بیست و یکم

Fe'l mayllari

فعل وجوه *wojuh-e fe'l*

Mayl kategoriyasi harakat bilan subyekt orasidagi aloqaning voqelikka munosabatini ko'rsatadi. Bu aloqa va munosabatning turlicha bo'lishidan maylning ham bir necha turi bor:

1) ijro mayli **وجه اخباری** *wajh-e axbâri* (o'zbek tiliga oid ba'zi qo'llanmalarda xabar mayli yoki aniqlik mayli termini bilan ham ishlatiladi). Ijro mayli ish-harakatning uch zamondan birida bajarilishi yoki bajarilmasligini ifodalaydi. Ijro maylining maxsus grammatik ko'rsatkichi yo'q. Maylning bu turi grammatik zamon ma'nosiga va bu ma'noni ifodalaydigan formaga egaligi bilan xarakterlanadi;

2) buyruq mayli **وجه امری** *wajh-e amri* (o'zbek tilida: buyruq-istak mayli);

3) shart-istak mayli **وجه التزامی** *wajh-e eltezâmi* (o'zbek tilida ba'zan shart mayli termini bilan ishlatiladi).

Buyruq mayli

Dariy tilida buyruq mayli ish-harakatni bajarish-bajarmaslik haqida buyruq, ba'zan maslahat, iltimos kabi ma'nolarni ifodalaydi. Bu mayldagi fe'llar II shaxsning birlik va ko'plik sonida qo'llanadi.

Sodda fe'llarning buyruq maylida tuslanishi

Buyruq maylining birlik shakli sodda fe'llarning hozirgi zamon negiziga + *be-* old qo'shimchasi va ko'plik shakli birlik shakliga *-êd* shaxs-son qo'shimchasini qo'shish orqali hosil qilinadi. Urg'u + *be-* old qo'shimchasiga tushadi, masalan:

برو <i>béraw</i>	'bor'	بین <i>bébin</i>	'qara'
بروید <i>bérawêd</i>	'boring'	بینید <i>bébinêd</i>	'qarang'

Agar fe'l negizi unli bilan boshlansa, + *be-* old qo'shimchasidan so'ng y undoshi orttiriladi, masalan:

بیا <i>béyâ</i>	'kel'	بیندازید <i>béyandâzêd</i>	'tashlang'
-----------------	-------	----------------------------	------------

بودن *budan* va شدن *šodan* fe'llarining buyruq mayli bo'lishli shakli + *be-* old qo'shimchasiz ishlatiladi:

آرام باشید <i>ârâm bâšêd</i>	'tinchlaning'
تیار شو <i>tayyâr šaw</i>	'tayyorlan'

Buyruq maylining bo‘lishsiz shakli + *be-* old qo‘shimchasi o‘rniga *na-* inkor yuklamasini qo‘yish orqali yasaladi (o‘tgan zamon aniq fe’li imlo qoidalariga mos keladi, 14-darsga qarang). Urg‘u inkor old qo‘shimchasiga tushadi:

نابین	<i>nābin</i>	‘qarama’	
نایبید	<i>nāyāyēd</i>	‘kelmang’	
نایداز	<i>nāyandāz</i>	yoki	نه انداز <i>nāandāz</i> ‘tashlamang’

Birinchi bo‘g‘ini qisqa *e* yoki *o* unlisiga tugagan ko‘p bo‘g‘inli fe’llarda *be-* old qo‘shimchasi va inkor yuklamasidan so‘ng bu unililar tushib qolishi mumkin, masalan:

بشناس	<i>bešenās</i>	yoki	<i>bešnās</i>	‘tanib ol’
نگذارید	<i>nagozārēd</i>	yoki	<i>nagzārēd</i>	‘ruxsat bermang’

Esda tuting. *be-* old qo‘shimchasi *mē-* old qo‘shimchasidan farqli ravishda inkor yuklamasi bilan birga ishlatilmaydi.

1-mashq. Quyidagi fellarning buyruq mayli bo‘lishli va bo‘lishsiz shakllarini yasang:

ساختن، افتادن، ترسیدن، گرفتن، آوردن، چیدن، گفتن، زدن، بردن، فروختن، دادن، شستن، گذاشتن، نشستن، پوشیدن، مازدن، شنیدن، بودن، انداختن، خوردن، گشتن، نوشتن.

2-mashq. O‘qing va tarjima qiling:

۱) بنشین! ۲) اینجا بیاید! ۳) نان بخور! ۴) سنگ نینداز! ۵) خط بنویس! ۶) در خانه بمانید! ۷) کلاه بنوشید! ۸) برای درس آماده باشید! ۹) به جنگل بروید و سمارق بچینید! ۱۰) گپ مرا بشنوید و بفهمید! ۱۱) این کتاب را بگیر و بخوان! ۱۲) از این سگ نترس! ۱۳) آن پول را به ما بپارید! ۱۴) او را نزنید! ۱۵) دست تان را بشوید و پشت میز بنشینید!

3-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Kel! 2) Qo‘rqmang! 3) Qol! 4) Non sotib oling! 5) Qalamni menga ber! 6) Bu daftarni olma! 7) Otangdan so‘ra! 8) Bosh kiyimingizni yeching! 9) Bu stulga o‘tirmang! 10) Institutga bor! 11) Yiqilma! 12) Bu kitoblarni sotmang! 13) Palov damla! 14) Bu so‘zni ayt! 15) She’rlaringizni o‘qing! 16) Xotirjam bo‘l!

Qo'shma fe'llarning buyruq maylida tuslanishi

Qo'shma fe'llardan buyruq mayli yasalganda, be- old qo'shimchasi fe'l qismga qo'shiladi: *ادامه بده* *edâma bedeh* 'davom et', *گپ بزنید* *gap bezanêd* 'gaping', 'gapinglar'; biroq be- old qo'shimchasi tushib qolishi ham mumkin: *استراحت کن* *esterâhat kon* 'dam ol', *استراحت کنید* *esterâhat konêd* 'dam oling(lar)'.
شدن *šodan* (va *گردیدن* *gardidan*) 'bo'lmoq' fe'llari doimo be- old qo'shimchasiz ishlatiladi. *کردن* *kardan* va *نامودن* *namudan* 'qilmoq' fe'llarida be- old qo'shimchasi odatda tushib qoladi, masalan:

کار کن *kâr kon!* yoki *کار بکن* *kâr bekon!* 'ishla!'

Qolgan fe'ldan ba'zilar faqat kitobiy tilda be- old qo'shimchasiz ishlatilishi mumkin, masalan:

نشان بدهید *nešân bedehêd*

نشان دهید *nešân dehêd* (kitob.)

} 'ko'rsating'

Qo'shma fe'llar buyruq mayli bo'lishsiz shaklda sodda fe'llar kabi tuslanadi, masalan:

جنگ نکنید *jang nakonêd*

'urishmang'

دروغ نگو *dorog' nagô*

'yolg'on gapirma'

4-mashq. O'qing va tarjima qiling:

- (۱) این جمله را تکرار کنید! (۲) به موتر بالا شو! (۳) اشتباه نکن! (۴) به آنها تبریک بگویید! (۵) جواب بده! (۶) با هم دیگر گپ نزنید! (۷) از این کتاب استفاده کنید! (۸) هر صبح سپورت کنید! (۹) اشتباهت را اصلاح کن! (۱۰) از رحیم تشکر کن! (۱۱) تفریح کنید! (۱۲) این داستان را ترجمه کن! (۱۳) چند دقیقه انتظار بکشید! (۱۴) زبان دری را یاد بگیر!

5-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

- 1) Akbar bilan xayrlash! 2) Uyg'oning! 3) Bu ishni boshla!
4) Menga yordam bering! 5) Ertaga menga telefon qil! 6) Bu jumlaning tarjima qiling!
7) Bu xabarga ajablanma! 8) To'xtang! 9) Opam bilan tanish!
10) Bu bekatda tushma! 11) Eshikni ochmang! 12) Do'stlaringdan xabar ol!

Prefiksli fe'llarning buyruq maylida tuslanishi

Prefiksli fe'llardan buyruq mayli yasalganda, be- old qo'shimchasi tushib qoladi. Urg'u prefiksiga tushadi, masalan:

برخیز *bârxêz* 'uyg'on'

درآیید *dârâyêd* 'kiring'

barâmadan ‘chiqmoq’ va darâmadan ‘kirmoq’ fe’llarida buyruq maylining birlikdagi bo‘lishli shakli odatda -y undoshiga tugaydi:

برای *bârây* ‘chiq’ درای *dârây* ‘kir’

dardâdan ‘yondirmoq’ va dargereftan ‘yonmoq’ fe’llarining buyruq mayli, odatda, be- old qo‘shimchasi bilan qo‘llaniladi:

در بدهید! *darbedehêd!* ‘yondiring’

Prefiksli fe’llarda buyruq mayli bo‘lishsiz shaklda *na-* inkor yuklamasining ishlatilishi o‘tgan zamon aniq fe’li imlo qoidalariga mos keladi, 14-darsga qarang). Urg‘u *na-* inkor yuklamasiga tushadi:

برنگرد *bârnâgard* ‘qaytma’

ندرایید *nâdarâyêd* } ‘kirmang’

درنریاید *dârnâyâyêd* (kitob.) }

barâmadan ‘chiqmoq’ va darâmadan ‘kirmoq’ fe’llarida buyruq maylining birlikdagi bo‘lishsiz shakli inkor yuklamasi so‘z yasovchi prefiksdan oldin kelsa -y undoshiga tugaydi:

نیرای *nâbarây* yoki برنیا *bârnâyâ* (kitob.) ‘chiqma’

ندرای *nâdarây* yoki درنیا *dârnâyâ* (kitob.) ‘kirma’

6-mashq. Tanish prefiksli fe’llarning buyruq mayli shaklini bering.

7-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Xonadan chiq! 2) (O‘mingizdan) turmang! 3) Gugurtni yoq!
4) Uyga soat 8 da qayt! 5) Qalamni yer (pol)dan oling! 6) Sinfdan chiqmang! 7) Ertaga ertalabki soat 6 da tur! 8) Bu yerga boshqa qaytmang! 9) Xonaga kirma!

Mulozamat shakllarining ifodalanishi

Dariy tilida suhbatlashayotgan kishilar bir-birlariga hurmat-ehtiromlari baland ekanligini ko‘rsatish uchun so‘z va so‘z birikmalarining, ayniqsa, fe’llarning yuqori, kitobiy uslub qatlamlariga oid variantlarini ishlatadilar.

Suhbatdoshga ehtiromni ta’kidlash maqsadida neytral uslubdagi ba’zi so‘zlar o‘rniga ularning ‘muloyim’ analogidan foydalaniladi, masalan:

تشریف آوردن *tašrif âwardan* ‘kelmoq’ (آمدن fe’li o‘rniga)

تشریف بردن *tašrif bordan* ‘ketmoq’ (رفتن fe’li o‘rniga)

تشریف داشتن	<i>tašrif dâštan</i>	'bo'lmoq'	(بودن fe'li o'miga)
فرمودن،	<i>farmudan,</i>	'gapirmoq'	(گفتن fe'li o'miga)
امر کردن	<i>amr kardan</i>	('buyurmoq')	
نوش جان کردن	<i>nôš-e-jân kardan</i>	'tatimoq'	(خوردن fe'li o'miga)

Masalan:

Kojâ tašrif Kojâ tašrif کجا تشریف می برید؟ = *Kojâ mērawēd?* کجا می روید؟
mēbarēd? 'Qayerga ketyapsiz (yo'l oldingiz)?'

Befarmâyēd ba xāna-ye mā beyāyēd = بفرمایید به خانه ما بیایید
Befarmâyēd be xāna-ye mā tašrif بفرمایید به خانه ما تشریف بیاورید
beyāwarēd 'Marhamat, bizning uyimizga keling (tašrif buyuring)'

Āqā-ye dāktar hastand? = آقای داکتر هستند؟

Āqā-ye dāktar tašrif dārاند? آقای داکتر تشریف دارند؟

'Janob doktor bormilar?'

Bunday almashtirishlar suhbatdoshlar tomonidan bir-biriga yuksak hurmat-ehitrom izhori uchun qo'llanadi. Tabiiyki, mazkur fe'llar hech qachon birinchi shaxs shakllarida ishlatilmaydi.

Suhbatdoshga nisbatan ishlatilgan olmosh oldidan به va پیش old ko'makchilari o'miga ... خدمت *xedmat-e* izofali ko'makchisi qo'yiladi. Suhbatdoshning nutqi uchun گپ *gap* ('so'z', 'nutq') o'miga فرموده *farmuda* (aynan 'buyurilgan') so'zidan foydalaniladi. Misollar:

شما کجا تشریف میبرید؟ 'Qayerga tašrif buyurasiz?'

شما حقیقت فرمودید 'Siz haqsiz'

چای نوش جان میکنید؟ 'Choyga marhamat qilasizmi?'

ما فردا خدمتتان می آیم 'Ertaga xizimatingizdamiz'

فرموده شما صحیح بود 'Siz haq edingiz' ('Aytganlaringiz to'g'ri edi')

عرض *arz* ('ma'ruza'), گفتن *goftan* So'zlovchi o'z nutqini عرض کردن *arz kardan* 'ma'ruza qilmoq' fe'luga o'zgartirishi kerak. Masalan:

عرض مرا گوش کنید 'Meni eshitsangiz'

خدمت شما عرض کردم که... 'Sizga yetkazish (aytish) sharafiga muyassar bo'ldim'

Suhbatdoshning tashtifi yoki qo'ng'iroq sababini bilish uchun 'Eshitaman', 'Xo'sh, xizmat' iboralaridan foydalaniladi:

بفرمایید *befarmâyēd*

امر کنید *amr konēd*

چه امر است؟ *Āi amr ast?*

'Eshitaman' (aynan 'Buyuring')

'Qanday xizmat?' (aynan

چه امر و خدمت؟ *Ĉi amr-o xedmat?* 'Qanday buyruq (va xizmat)?'

Iltimos quyidagi so'z va iboralar bilan ifodalanadi:

لطفاً	<i>lōtfan</i>	'lutfan'
خواهش میکنم	<i>xāheš mēkonam</i>	'iltimos qilaman'
بفرمایید	<i>befarmāyēd</i>	'marhamat'
لطف کنید	<i>lotf konēd</i>	
مهربانی کنید	<i>mehrabāni konēd</i>	'marhamat qiling'

Misollar:

لطفاً جواب بدهید	'Iltimos, javob bering'
بفرمایید بیایید	'Marhamat, kiring'

Iltimosni ifodalashda buyruq mayli o'rinda ba'zan hozirgi-kelasi zamon shakli so'roq gap orqali beriladi:

اینجا می نشینید؟ 'Marhamat, bu yerga o'tirsangiz'

(aynan 'Bu yerga o'tirasizmi (o'tirib olasizmi)?')

خود را معرفی میکنید؟ 'Iltimos, o'zingizni tanishtirsangiz'

(aynan 'O'zingizni tanishtirasizmi?')

Iltimosga ijobiy javob quyidagicha iboralar orqali beriladi:

بسیار خوب	<i>Besyār xub</i>	'Juda yaxshi'
به چشم	<i>Ba češm</i>	'Bajonidil'
هزار دفعه	<i>Hazār daf'a</i>	'Ming marta (bo'lsa ham)'

Minnatdorchilik quyidagi iboralar bilan ifodalanadi:

تشکر	<i>Tašakkor</i>	'Rahmat'
بسیار تشکر	<i>Besyār tašakkor</i>	'Katta rahmat'
یک جهان تشکر	<i>Yak jahān tašakkor</i>	
یک دنیا تشکر	<i>Yak donyā tašakkor</i>	
لطف میکنید	<i>Lotf mēkonēd</i>	'Iltifot ko'rsatmoqdasiz'
مهربانی میکنید	<i>Mehrabāni mēkonēd</i>	
لطف کردید	<i>Lotf kardēd</i>	'Iltifot qildingiz'
مهربانی کردید	<i>Mehrabāni kardēd</i>	
مهربان	<i>Šomā besyār mehrabān hastēd</i>	'Juda iltifotlisiz'

Minnatdorchilik uchun javob خواهش میکنم (bu o'rinda 'Qo'ysangizchi!') iborasi bilan berilishi mumkin. Agar تشکر so'zi ishlatilgan bo'lsa, quyidagi variantlar qo'llaniladi:

از شما تشکر	<i>Az šomā tašakkor</i>	'Sizga rahmat'
قابل تشکر نیست	<i>Qābel-e tašakkor nēst</i>	'Arzimaydi'

Uzr so'rash quyidagicha ifodalanadi:

بیخوشید	<i>mēbaxšēd</i>	'kechiring'
ببخشید	<i>bebaxšēd</i>	

عفو کنید	'afw konêd	} 'uzr so'rayman'
عفو میخوام	'afw mēxāham	
معذرت میخوام	ma'zarat mēxāham	

عفو کردن va بخشیدن 'kechirmoq' fe'llari vositasiz to'ldiruvchini, عفو خواستن va معذرت خواستن 'uzr so'ramoq' fe'llari از az ko'makchisi bilan kelgan vositali to'ldiruvchini boshqarib keladi, masalan:

گستاخی مرا ببخشید 'Qo'polligim uchun kechiring'
از دیر آمدن خود عفو میخوایم 'Kechikganimiz uchun uzr so'raymiz'

Keltirilgan iboralardan so'ng to'ldiruvchi ergash gap ishlatilishi mumkin:

می بخشید که وقت نان را گرفتم
'Vaqtingizni olganim uchun uzr'
عفو میخوام که آن روز خانه نبودم

'Uzr so'rayman, o'sha kuni uyda yo'q edim'

Uzrga javob qaytarishda quyidagi iboralardan foydalanish mumkin:

خواهش میکنم	Xāheš mēkonam	} 'Qo'ysangizchi' 'Muhim emas', 'Hechqisi yo'q'
پروا نیست	Parwā nēst	
پروا ندارد	Parwā nadārad	
فرق نمیکند	Farq namēkonad	

Suhbat yakunida gap boshlagan odam, odatda, suhbatdoshini bezovta qilgani uchun uzr so'raydi, suhbatdoshi esa uning tashrifi yoki qo'ng'irog'i uchun minnatdorchilik bildiradi. Masalan:

(ببخشید که) زحمت دادم 'Urintirib qo'yganim uchun uzr'
از تليفون شما تشکر 'Qo'ng'iroq qilganingiz uchun rahmat'

8-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Siz hozir qayerdasiz? 2) Biznikiga keling. 3) Iltimos, boshqa xonaga o'ting. 4) Kechirasiz, men sizni tushunmadim. 5) Siz nima dedingiz? 6) Marhamat, bu apelsinlarni ta'tib ko'ring. 7) Hozir men sizga buni aytaman. 8) Qanday yordam berishim mumkin? 9) Iltimos, bu gapni qaytaring. 10) Marhamat, bu so'zni yana bir marta o'qing. 11) Kechirasiz, qalamni menga bering. – Marhamat. – Katta rahmat. – Arzimaydi. 12) Iltimos, menga lug'atni olib keling. – Bajonidil. – Siz juda iltifotlisiz. 13) Sizga xalaqit berganim uchun uzr so'rayman. – Qo'ysangiz-chi! Hechqisi yo'q. 14) Kech qo'ng'iroq qilganim uchun kechirasiz. – Hechqisi yo'q. Mendan nima xizmat? – Sizdan bir iltimosim bor. – Marhamat.

- بلی، بفرمایید.
- آقای صدیقی تشریف دارند؟
- بلی، من خودم هستم.
- سلام علیکم! خوش هستم که صدای تان را میشنوم.
- بسیار می بخشید، شما را نشناختم. شما کیستید؟
- عفو می خواهم که پیشتر خود را معرفی نکردم. من فرید هستم.
- خوب، حالا شناختم! سلام! چطور هستید؟
- لطف میکنید. شما خوب هستید؟ خانه خیریت است؟
- خیر خیریت است، همه جور هستند، سلام میگویند.
- تشکر. لطفاً برای آنها هم سلامهای مرا برسانید.
- به چشم. شما کجا هستید که هیچ درک ندارید؟
- من یک ماه رخصتی داشتم، در جلال آباد بودم.
- در جلال آباد وقت شما خوب گذشت؟
- بلی، و قتم بد نگذشت.
- هوای جلال آباد خوب بود؟
- هوا فوق العاده خوب بود. هیچ برف نبود و حتی کمی گرمی هم بود.
- بلی، من هم شنیدم که امسال جلال آباد زمستان خوب دارد. چه امر و خدمت است؟
- امر نگویید، عرض است. اگر اجازه است شما را زحمت میدهم.
- خواهش میکنم. من هر وقت در خدمت شما هستم. بفرمایید.
- فردا شب مهمان ما میشوید؟ همه ما بسیار خوش میشویم.
- از دعوت شما یک دنیا تشکر. اما فردا شب من متأسفانه بیکار نیستم، یک پروگرام دارم. بسیار معذرت میخواهم.
- پروا ندارد. کدام روز بیکار هستید؟
- فعلاً گفتنش مشکل است. تا آخر این هفته هر شب پروگرام دارم. یا به مهمانی میروم یا خودم مهمان دارم.
- فرق نمیکند. هفته آینده تشریف بیارید. ما هر شب خانه میباشیم. وقتی که بیکار میشوید به ما خبر بدهید که فلان روز می آیم.
- برای شما زحمت نمیشود؟
- خواهش میکنم. بیشتر عرض کردم که ما بسیار خوش می شویم. خانه ما خانه خودتان است.
- بسیار زیاد تشکر. شما بسیار مهربان هستید. اما یک خواهش دارم.

- بفرمایید.
- لطفاً از خاطر من زحمت نکشید و ترتیبات زیاد نگیرید.
- به پشم. من ترتیبات بسیار مختصر میگیرم. فقط من و شما یک ساعت می نشینیم و قصه میکنیم و نان بسیار ساده برای تان تعارف میکنم.
- خوب، روز دوشنبه یا سه شنبه خدمت شما میرسم. اما من متأسفانه آدرس تان را نمیدانم. لطفاً بگویید که خانه تان در کجای شهر است؟
- یافتن خانه ام آسان است. به موتر بالا شوید و خود را نزدیک سیلو برسانید. در آنجا از مردم بپرسید که خانه فلانی کجاست؟ فامیل ما را هر کس میشناسد و راه خانه را به شما نشان میدهد.
- بسیار خوب، پیدا میکنم. یک بار دیگر از لطف شما تشکر میکنم. دیگر چه حال دارید؟
- دیگر خوب هستم، منتظر آمدن شما هستم.
- خوب، تا هفته آینده شما را به خدا میسپارم.
- خدا حافظ. زحمت دادم.
- خواهش میکنم. به امان خدا. از تیلیفون شما تشکر.
- از شما تشکر. سلام.

Matnga sharh

1. *āqā* 'janob' so'zi familiyadan oldin (kam hollarda - ism yoki mansabdandan so'ng) kelib izofali birikmani hosil qiladi, masalan: آقای *āqā-ye Rahimi* 'janob Rahimiy'.

Shu ma'noda صاحب so'zi ham ishlatiladi, ammo bu so'z mansab yoki familiyadan keyin kelib, izofasiz bog'lanadi va urg'u qabul olmaydi, masalan: انجنیر صاحب *enjenyār-sāheb* 'injener sohib'.

2. 'bir soat' birikmasi 'biror soat' ma'nosini ham bildiradi, masalan:

ما یک ساعت گپ زدیم

'Biz biror soat gaplashdik'

3. Hurmatni ifodalash uchun birlikdagi shaxs kesimi, o'zbek tilidagidek, ko'plik shaklida qo'llanila oladi, masalan:

داکتر صاحب خانہ نیستند *Dāktār-sāheb xāna nēstand*

'Doktor janoblari uyda yo'qlar (emaslar)'

خانہ *xāna* so'zi so'zlashuv tilida old ko'makchisiz 'uyga' yoki 'uyda' ma'nosida qo'llanilishi mumkin.

4. دیگر چه حال دارید؟ ، دیگر چطور هستید؟ (aynan 'Endi qandaysiz?') iboralari suhbatni yakunlash maqsadida ishlatilishi mumkin.

5. *ta'ârof kardan* 'mehmon qilmoq' fe'li dariy tilida به yoki برای ko'makchisi bilan kelgan vositali to'ldiruvchi (*kimga*) va vositasiz to'ldiruvchini (*nimani*) boshqaradi. Qiyoslang:

علی به من سگرت تعارف کرد

'Ali meni sigareta bilan mehmon qildi (siyladi)'

6. *felân* 'falon' olmoshi izofasiz aniqlanmishdan oldin qo'yiladi. Masalan:

او گھت که فلان جا انتظار مرا دارد

'U meni falon joyda kutayotganini aytdi'

Bu olmosh mustaqil ishlatilmaydi; 'falonchi', 'falon odam' ma'nosida *felâni* yasalmasi aniqlanmishsiz qo'llaniladi. Masalan:

بگو که من فلانی ولد فلانی هستم

'Men falonchining o'g'li falonchiman, deb ayt'

7. *sêlô* 'elevator' so'zi Kobul non kombinati va, shuningdek, u joylashgan shahar tumani nomini bildiradi.

9-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

1) Men sening akangni tanimayman. 2) Sen nima uchun bu grammatik qoidani bilmading? 3) Men ertaga ob-havo qanday bo'lishini bilmayman. 4) Biz sizning o'qituvchingizni taniymiz. 5) Men bu paltoni taniman: bu palto – janob Siddiqnikidir. 6) Sen meni tanidingmi? – Ha, men seni tanidim. 7) Ikki yildan keyin siz bizni tanimaysiz. 8) Ular daryo qirg'og'iga kelishdi va bir qancha vaqt quyoshda toblanishdi. 9) Hozir men stol (atrofi)ga o'tiraman va biror soat ishlayman. 10) Meni choy bilan mehmon qil. 11) Biz sizni yangi mevalar bilan mehmon qilamiz. 12) U falon soatda kelishini aytdi. 13) Ertaga menga idoramga (به دفتر) qo'ng'iroq qil va "Marhamat qilib, telefonga falonchini chaqirib bering", deb ayt.

10-mashq. Mulozamat shakllaridan foydalanib, dariy tilida quyidagi mavzuda dialoglar tuzing.

1) uy vazifasini aniqlashtirish maqsadida kursdosh bilan telefon suhbat; 2) mehmonga taklif qilish maqsadida qarindosh bilan telefon suhbat; 3) tanish odam bilan ko'chadagi tasodifiy uchrashuv suhbat; 4) do'stingiz bilan undan biror yordam (xizmat) so'rash maqsadida suhbat.

11-mashq. Dariy tiliga tarjima qiling:

A. Allo, eshitaman! – Kechirasiz, janob G'aniyev bormilar? – Ha, men o'zimman. Kechirasiz, kim bilan gaplashyapman? – Men Karimovman. Salom. – Salom. Ovoz-ingizni eshitganimdan xursandman. Ahvollaringiz qanday? – Rahmat, hammasi joyida. O'zingizning ahvollaringiz qanday? – Rahmat, hammasi yaxshi. Menga qanday xizmat? – Sizga kichik iltimosim bor. – Xizmatingizdaman. – Menga janob Usmonovning telefon raqamini ayta olmaysizmi? – Kechirasiz, afsuski, men uning telefon raqamini bilmayman. – Hechqisi yo'q. Vaqtingizni olganim uchun uzr. – Qo'ysangiz-chi. Qo'ng'irog'ingiz uchun rahmat. Ko'rishguncha. – Xayr.

B. Allo! – Kechirasiz, siz Nabimisiz? – Ha, bu men. – Salom. Men G'afurman. – Salom. Hech ko'rinmay ketding? – Men juda band edim. Ahvollaringiz qanday? – Rahmat, hammasi yaxshi. Senga salom aytishyapti. – Katta rahmat, mendan ham ularga salom ayt. – Albatta. Qanday yangiliklar bor? – Hech yangilik yo'q. Ruxsat bersang, senga savolim bor? – Marhamat. – Payshanba kuni kechqurun bo'shmisan? – Ha, u kuni kechqurun men hech narsa rejalashtirmaganman. – Oilang bilan birga menikiga mehmonga kel. Biz xursand bo'lamiz. – Taklif uchun rahmat, juda iltifotlisan. Biz uchun ovora bo'lma va katta tayyorgarlik ko'rma. – Bunday dema. Bizning uyimiz bu – sizlarning uyingiz. Biz doimo sizning tashrifingizdan xursandmiz. – Iltifoting uchun yana bir bor tashakkur. Boshqa ishlar (hammasi) joyidami? – Ha, hammasi joyida. Biz sizlarni kutamiz. Bezovta qilganim uchun uzr. – Qo'ysang-chi! Qo'ng'irog'ing uchun rahmat. Payshanbagacha. – Ko'rishguncha.

Lug'at

آخر <i>âxer</i>	oxirgi, oxir	زحمت <i>zahmat</i>	<i>kašidan</i>
		كشيدن	mehnat qilmoq, zahmat chekmoq
آدرس <i>âdras</i>	manzil	ساده <i>sâda</i>	oddiy, sodda
آرام <i>ârâm</i>	tinch, jimjit	صاحب <i>sâhêb</i>	xo'jayin, janob
آقا <i>aqâ</i>	janob	عرض <i>'arz</i>	ma'ruza
امر <i>amr</i>	buyruq	عفو <i>'afw</i>	kechirim, uzr
بخشيدن <i>baxšidan</i>	kechirmoq;	فوق العاده <i>fawqol'âda</i>	favqulodda
	sovg'a qilmoq		
پروا <i>parwâ</i>	tashvish	قابل <i>qâbel-e...</i>	...arzirli

ترتيبات	<i>tartibât</i>	tayyorgarlik (<i>tantanali marosim va sh.k.</i>)	گستاخی	<i>gostâxi</i>	qo'pollik
ترتيبات	<i>tartibât</i>	tayyorgarlik	لطف	<i>lotf</i>	iltifot
گرفتن	<i>gereftan</i>	ko'rmoq	لطفاً	<i>lotfan</i>	lutfan
تعارف	<i>ta'ârof</i>	mehmon qilish	مختصر	<i>moxtasar</i>	qisqa, qisqartirilgan
جهان	<i>jahân</i>	dunyo	معذرت	<i>ma'zarat</i>	kechirim, uzr
از خاطر	<i>az xâter-e</i>	... uchun	معرفی کردن	<i>mo'arrefi kardan</i>	tanishtirmoq
خواهش	<i>x(w)âheš</i>	iltimos	مهربان	<i>mehrabân</i>	iltifotli, nazokatli
دعوت	<i>da'wat</i>	taklif	مهربانی	<i>mehrabâni</i>	iltifot
دیر	<i>dêr</i>	ancha oldin, kech	مهمانی	<i>mehmâni</i>	mehmondorchilik
رسانیدن	<i>rasânidan</i>	yetkazmoq	نوش جان کردن	<i>nôš-e-jân kardan</i>	tatib ko'rmoq, yemoq, tanovul qilmoq
زحمت	<i>zahmat</i>	mehnat, qiyinchilik			

KIRISH	3
Birinchi dars	5
Dariy tilidagi tovushlar tarkibi va urg'u haqida umumiy ma'lumot. <i>a</i> unlisi. <i>l, š, ž, j</i> undoshlari. <i>u</i> va <i>i</i> unililari. <i>w</i> undoshi. Lug'at.....	8
Ikkinchi dars	9
Ot-kesimli sodda yig'iq gap. <i>In</i> olmoshining aniqlovchi vazifasida qo'llanilishi. <i>ki</i> va <i>či</i> so'roq olmoshlari. <i>â</i> unlisi. <i>Ān</i> ko'rsatish olmoshi. <i>yâ</i> bog'lovchisili so'roq gap. Lug'at.....	13
Uchinchi dars	15
<i>e</i> va <i>o</i> unli tovushlari. <i>Besyâr</i> ravishining qo'llanilishi. <i>-o</i> va <i>wa</i> bog'lovchilari. O'rinning ifodalanishi. <i>ê</i> va <i>ô</i> unililari. <i>Ast</i> bog'lamasining bo'lishsiz shakli. So'roq gapning tuzilishi. Lug'at..	23
To'rtinchi dars	25
Alifbo. الفبای دری <i>alefbâ-ye dari</i> . O'zidan keyingi harflarga qo'shilmaydigan harflar. ب, پ, ت va ث harflari. Qisqa unililarning yozuvda ifodalanishi. Qisqa unililarning yozuvdagi ifodasi. ن va ی harflari. و va ی harflarining o'qilishi. Cho'ziq unililarning so'z boshida yozuvdagi ifodasi. Undosh tovushlarning ikkilanishi (<i>tašdid</i>). Lug'at.....	35
Beshinchi dars	36
<i>x</i> va <i>h</i> undoshlari. <i>ham</i> yuklamasi. Kishilik olmoshlari ضمائر شخصی <i>zamâyer-e šaxsi</i> . Bog'lamaning tuslanishi (to'liq shakli). از az old ko'makchisi. ه harfi. ج, چ, ح va خ harflari. س va ش harflari. و harfining خ harfidan keyin o'qilishi. Lug'at.....	47
Oltinchi dars	49
Dariy yozuvining ayrim xususiyatlari. So'zlarni ajratib va qo'shib yozish qoidalari. م harfi. گ, ک va ل harflari. Ligaturalar. So'zning tarkibini ajratib va qo'shib yozish. So'roq gapning yasalishi (<i>davomi</i>). هاست <i>hast</i> so'zining mustaqil ma'nosi. داشتن <i>dâštan</i> fe'lining hozirgi zamonda tuslanishi. Lug'at.....	62
Yettinchi dars	64
ف va ق harflari. همزه <i>hamza</i> . Vositachi belgilarning yozilishi. ع va غ harflari. ص, ض, ط va ظ harflari. ا (<i>tanwin</i>) belgisi. Lug'at.....	76
Sakkizinchi dars	78
Dariy tili alifbosi. Izofa اضافه <i>ezâfa</i> . Izofaning imlosi. Matn زلمی.	

Lug'at.....	86
To'qqizinchi dars	87
20 gacha bo'lgan sonlar va raqamlar. 1 dan 20 gacha bo'lgan sonlar. چند <i>čand</i> olmoshi haqida. کدام <i>kodām</i> so'roq olmoshi. So'z oxiridagi unilarning yozuvda ifodalanishi. Hafta kunlarining nomlanishi. Kvalifikativ aniqlovchi. Ayrim so'zlarning fonetik variantlari. پای نسبت <i>yā-ye nesbat</i> . یای نسبت <i>yā-ye nesbatning</i> imlosi. Ot bilan ifodalangan aniqlovchi. Izofali birikmada کجا <i>ka</i> ravishining qo'llanilishi. Matn افغانستان. Lug'at.....	98
O'ninchi dars	100
Bir so'z turkumi orqali ifodalangan uyushiq aniqlovchilar. Turli so'z turkumi orqali ifodalangan uyushiq aniqlovchilar. Ot orqali ifodalangan aniqlovchi. Izofali old ko'makchilar. Matn خانه. Lug'at.....	110
O'n birinchi dars	111
Birikuvchi olmoshlar ضمير متصل <i>zamāyer-e mottasel</i> . Sifat va ravishlarda qiyosiy daraja. 21 dan 100 gacha bo'lgan sonlar. Son va ot birikmasining kesim ot qismi vazifasida qo'llanishi. Tartib sonlar عداد ترتیبی یا وصفی <i>a'dād-e tartibi yā wasfi</i> . Qarindoshlik terminlari. Matn قامیل. Matnga sharh. Lug'at.....	125
O'n ikkinchi dars	126
Otlarda ko'plik son. -hā va -ān ko'plik affikslari. Ot bilan ifodalangan ega va kesimning sonda moslashuvi. Arab ko'plik affikslari -āt /-jāt affiksi. همه va تمام olmoshlari. Arab ko'plik affikslari (<i>davomi</i>) -in, -un affikslari. Matn گروپ ما. Lug'at.....	136
O'n uchinchi dars	137
Sifatlarda ortirma daraja. Arab siniq ko'plik shakli. Matn شهر کابل. Matnga sharh. Lug'at.....	146
O'n to'rtinchi dars	148
Fe'l فعل <i>fe'l</i> . Sodda fe'l infinitivi مصدر <i>masdar</i> . Fe'l negizi ریشه فعل ماضی <i>rēša-ye fe'l</i> . O'tgan zamon aniq fe'li (preterit) فعل ماضی <i>rēša-ye fe'l</i> . O'tgan zamon aniq fe'li (preterit) Fe'l-e māzi-ye ādi یا مطلق <i>Fe'l-e māzi-ye ādi yā motlaq</i> . ن <i>-na</i> inkor yuklamasining imlosi بودن <i>budan</i> va داشتن <i>dāštan</i> fe'llarining o'tgan zamon aniq fe'l shaklida ishlatilishi. Prefiksli fe'llar افعل پیشوندی <i>af'āl-e pēšwandi</i> . Prefiksli fe'llarning o'tgan zamon aniq fe'l shaklida tuslanishi. Lug'at.....	156
O'n beshinchi dars	158

Qo'shma fe'llar افعال مركب af'âl-e morakkab . O'lchov so'zlari. Kecha-kunduz bo'laklarining nomlanishi. Vaqtning soat orqali ifodalanishi. Matn صبح . Lug'at.....	169
O'n oltinchi dars	170
را -râ ort ko'makchisi. خود xod o'zlik olmoshi. Lug'at.....	177
O'n yettinchi dars	178
Otlarda birlik va noaniqlik. بیای وحدت و یای نکره ning imlosi . بیای Otlarda birlik va noaniqlik. یا یای وحدت و نکره yâ-ye wahdat va yâ-ye nakaraning ishlatilishi. Bo'lishsizlik olmoshlari ضمایر منفی zamâyer-e manfi . بیای مصدری yâ-ye masdari . Salomlashish va xayrlashishda qo'llaniluvchi oborotlar. Matn میله . Matnga sharh. Lug'at.....	189
O'n sakkizinchi dars	191
100 dan katta sonlar. Mingliklar. Millionlar. Milliardlar. Yevropa oylarining afg'oncha nomi. Afg'onistonda yil hisobi. Afg'oniston taqvim oylarining nomi. Qo'shma fe'llarning kontakt va distant holati. Matn سوانح . Matnga sharh. Lug'at.....	204
O'n to'qqizinchi dars	206
O'tgan zamon davom fe'li (imperfekt) فعل ماضی استمراری fe'l-e mâzi-ye estemrâri . Sodda fe'llarning o'tgan zamon davom fe'li shaklida tuslanishi. Qo'shma fe'llarning o'tgan zamon davom fe'li shaklida tuslanishi. Prefiksli fe'llarning o'tgan zamon davom fe'li shaklida tuslanishi. Ko'chirma va o'zlashtirma gap. Matn درس . Matnga sharh. Lug'at.....	217
Yigirmanchi dars	218
Hozirgi zamon negizi. Hozirgi-kelasi zamon fe'li اخباری مضارع mozâre-e axbâri . Hozirgi-kelasi zamon fe'lining ma'nolari. Matn سال . Matnga sharh. Lug'at.....	230
Yigirma birinchi dars	232
Fe'l mayllari فعل وُجُوهُ wujuh-e fe'l . Buyruq mayli. Sodda fe'llarning buyruq maylida tuslanishi. Qo'shma fe'llarning buyruq maylida tuslanishi. Prefiksli fe'llarning buyruq maylida tuslanishi. Mulozamat shakllarining ifodalanishi. Matn تلفون . Matnga sharh. Lug'at.....	242

**XOLIDA ALIMOVA, YOSIF XO‘JAQULOV,
GAVHARIXUSHNOZ KURBANOVA**

DARIY TILI

Toshkent – «Fan va texnologiya» – 2018

Muharrir:	M.Rustamov
Tex. muharrir:	A.Moydinov, Z.Alimov
Musavvir:	F.Tishabayev
Musahhih:	Sh.Mirqosimova
Kompyuterda sahifalovchi:	N.Raxmatullayeva, H.O‘ktamova

**E-mail: tipografiyacent@mail.ru Тел: 245-57-63, 245-61-61.
Нашр.лиц. АИ№149, 14.08.09. Босишга рухсат этилди 31.10.2018.
Бичими 60x84 ¹/₁₆. «Times New Roman» гарнитураси.
Офсет усулида босилди.
Shartli bosma tabog‘i 15,0. Nashriyot bosma tabog‘i 15,5.
Tiraji 200. Buyurtma № 446.**

FAN VA
TEKNOLOGIYALAR

ISBN 978-9943-11-876-8

9 789943 118768